Chronica Hungarorum
1473
Latin szöveg, magyar fordítás és tanulmány

Chronica Hungarorum
1473
Latin text, Hungarian translation and a study

Chronica Hungarorum
1473
Latin szöveg, magyar fordítás és tanulmány

Chronica Hungarorum
1473
Latin text, Hungarian translation and a study

Chronica Hungarorum
1473

Latin szöveg, magyar fordítás és tanulmány

Chronica Hungarorum
1473

Latin text, Hungarian translation and a study

Országos Széchényi Könyvtár
2023

Ez a kötet az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött
Chronica Hungarorum (Inc. 328)
fakszimile kiadásának kísérőkötete.

Készült 550 példányban
2023. pünkösd vasárnapjára.

Szerkesztő:
Farkas Gábor Farkas, Varga Bernadett

Lektor:
Sarbak Gábor

Szöveggondozás:
Boross Klára, Hutai Zsófia, Kasza Péter, Szecsey-Mátis Bernadett

Kötet- és borítóterv, nyomdai előkészítés:
Schöck Artprint Kft.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

A kiadásért felel:
Rózsa Dávid
főigazgató

Nyomtatás: Central Dabasi Nyomda Zrt.
Felelős vezető:
Balizs Attila
vezérigazgató

© Országos Széchényi Könyvtár, 2023

A Tokaj-Hegyalja Egyetem Grand Tokaj Zrt.-je az 550. évfordulóra készített
200 palack aszúval támogatta a kiadvány megjelenését.

Szabó Sipos Barnabás színművész előadásában a krónika szövege hangoskönyv
formájában az alábbi helyen hallgatható meg:
www.chronica.oszk.hu

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó
rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Tartalomjegyzék

Chronica Hungarorum 1473. Latin szöveg
The Latin Text of the Chronica Hungarorum 1473 7

Megjegyzések a latin szövegközléshez 142
Observations on the Latin Text 143

Budai Krónika 1473 (fordította *Horváth János*)
Hungarian Translation of the Chronica Hungarorum 1473 (translated by János Horváth) 145

Megjegyzések a magyar fordításhoz
Observations on the Hungarian Translation 279

Farkas Gábor Farkas: Chronica Hungarorum.
Az első Magyarországon nyomtatott könyv 281

Gábor Farkas Farkas: Chronica Hungarorum. The First Book Printed in Hungary 303

Chronica Hungarorum
1473

Latin szöveg

The Latin Text of the Chronica Hungarorum 1473

Ad venerandum dominum Ladizlaum prepositum ecclesie Budensis, prothonotarium apostolicum, necnon vicecancellarium serenissimi regis Mathie in cronica Hungarorum Andree prefatio f. 2r

[C]um superiori tempore, venerande domine, in Latio versarer, videremque quanto emolumento ac decori hominum generi hi viri forent, qui magno prestantes ingenio suam divinam industriam comprimendis libris adhibebant, placuit mihi tam dignum tamque excellens studium mea pro virili capessere, ut si quid demum assequi possem, id non in meam dumtaxat, verum etiam plurium mortalium utilitatem converterem. Unde cum Dei benignitate pro voto meo aliquantisper profecissem, et ob id rei ad inclytum Hungarie regnum tua gratia accersitus venirem, essemque non parum ociosus, suscepi laborem ingentem dierumque plenum, imprimendi, videlicet cronicum Pannonie opus, laborem inquam, quem omnibus Hungaris gratum atque iocundum fore putavi, quandoquidem, ut quisque natale solum unice diligit, reliquisque orbis terrarum partibus longe anteponit, ita et suorum, qualem vitam egerint, quique vernaticus scire plurimum exoptat, ut si qua preclara, memoratuque digna conspexerit, imitari debeat, si qua vero minus feliciter gesta compererit, doctus precavere possit. Sed cum animadverterem, et diu mecum ipse volutarem, cui meam primam in hoc sedulitatem pluribus diebus lucubratam dirigerem, te preter, domine mi observandissime, invenio neminem. Quippe et tu de me optime meritus es, et sine te susceptus labor neque iniri, neque expleri potuisset. Accipe itaque hoc munusculum nostrum iure quodam tue excellentie dedicandum, ut qui videlicet potissima laboris causa extitisti, ipsius quoque operis particeps esse debeas. Et si qua in dies maiora excudemus, tuo etiam illustri nomini dedicanda putabimus.

Incipit prima pars cronice de origine Hungarorum, de descensu de Scitia in Pannoniam, de bellis contra diversas nationes habitis ac de expulsione eorundem et reditu in Scitiam

f. 2v

[P]orro, cum per cladem diluvii preter Noe et tres filios eius ac uxores eorum deleta esset omnis caro. Tandem ex Sem, Cham et Iaphet septuaginta due tribus post diluvium sunt progresse, ex Sem XXII, ex Cham XXX tres, ex Iaphet decem septem. Dum autem iste tribus, sicut refert Iosephus, Hebraica lingua uterentur. CC primo anno post diluvium Nemroth gigas filius Tana ex semine Iaphet oriundus, cepit turrim construere cum omni cognatione sua, periculum preteritum attendendo, ut si contingeret diluvium iterari possent effugere iudicium ultionis turris interfugio. Divini vero misterii arbitrata sentencia, cui non valet resistere humanus intellectus, sic illorum mutavit loquelam ac confudit, ut dum proximus a proximo non posset intelligi, tandem in diversas regiones sunt dispersi. Fecerat enim in turri ipsa, sicut refert Iosephus, deorum templa ex auro purissimo, palacia lapidibus preciosis, columpnas aureas ac plateas diversimode petris coloratis, et diversis abstractis, et turris ipsa in quadrum sublevata, ab uno angulo in alium habens passus longitudinis mille et quindecim, latitudinis totidem. Quantitas vero altitudinis finita nondum erat, sed usque ad lunarem circulum cogitatu illorum debebat sublevari. Grossitudo autem fundamenti trecentorum passuum erat, paulatim quidem artabatur, ut preeminens pondus posset levius sustentare grossitudo fundamenti. Sita enim erat inter Nubiam et Egyptum, cuius antiqualia cernuntur usque hodie euntibus de Ymphis Alexandriam. Dimissis igitur incidentiis, que cepte materie dant colorem, redeundum est ad incepta. Nemroth gigas post linguarum confusionem terram Eiulath dicitur introisse, que regio Persiden isto tempore nominabatur. Ibique duos filios, Hunor scilicet et Magor de Enech sua coniuge generavit, ex quibus Huni sive Hungari sunt egressi. Sed gigas Nemroth uxores alias sine Enech habuisse perhibetur, ex quibus absque Hunor et Magor plures filios et filias generavit. Hii sui filii et eorum posteritas Persiden inhabitant regionem, statura et

colore similes Hunis, tantummodo differunt parum in loquela, sicut f. 3r
Saxones et Turingi. Dum autem Hunor et Magor Nemroth essent primogeniti, a patre ipsorum tabernaculis separatim inhabitabant. Accidit autem dierum una venandi causa illos perrexisse, quibus in deserto cum cerva occurrisset, in paludes Meotidas illam in- 5
sequentes fugit ante eos. Cunque ibi ante eos prorsus evanuisset, diutius requisitam potuerunt nullo modo invenire. Peragratis tandem paludibus memoratis pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt oportunam. Deinde ad patrem redeuntes ab ipso licentia impetrata cum omnibus rebus paludes Meotidas in- 10
traverunt moraturi. Regio quidem Meotida Perside provincie est vicina, quam undique preter vadum pontus giro vallat. Fluviis currentibus, herbis, silvis, piscibus, volucribus et bestiis copiatur. Aditus illuc difficilis et exitus. Paludes ergo Meotidas adeun- tes quinque annis ibidem immobiliter permanserunt. Anno vero 15
sexto exierunt, sine maribus in deserto loco in tabernaculis per- manentes uxores ac pueros filiorum Bereka, cum festum tube colerent, et choreas ducerent, ad sonitum simphonie casu reperierunt, quos cum eorum rebus in paludes Meotidas rapinis celeribus deduxerunt. Hec fuit prima preda post diluvium. Accidit autem 20
Dule, principis Alanorum, in illo prelio inter illos pueros duas filias comprehendi, quarum unam Hunor, aliam vero Magor sibi sumpserunt in uxores, ex quibus mulieribus omnes Huni pariterque Hungari originem sumpserunt. Factum est autem, cum diutius in paludibus Meotidis habitassent, in gentem validissimam crescere 25
ceperunt, nec eos capere ipsa regio poterat aut nutrire. Explo- ratoribus igitur abinde in Scitiam destinatis scrutinii astutia subtilissima, Scitia regione explorata, cum pueris et armentis ipsam patriam intraverunt permansuri. Regnum igitur ipsum, dum adissent, Alprosuros, qui nunc Pruteni nominantur, in eo habitantes invenerunt. 30
Quibus deletis et expulsis aut occisis, usque hodie ipsum regnum invitis vicinis possidere dinoscuntur. Scitia enim regio in Europa situm habet, et extenditur versus orientem. Ab uno latere ponto

f. 3v Aquilonari, ab alio vero Ripheis montibus includitur, cui de oriente Asya et de occidente fluvius Etul, id est Don. Gentes siquidem in eadem procreate ocia amplectuntur, vanitatibus dedite, nature dedignantis, actibus venereis intendentes, rapinas amant, generaliter colore plus nigre, quam albe. Scitia enim comprehensione una cingitur, sed in tria regna dividitur principando, scilicet in Bascardiam, Denciam et Mogoriam. Habet quoque provincias centum et octo, que dudum per filios Hunor et Magor ob centum et octo progenies, que egresse fuerant ex femoribus eorundem de paludibus Meotidis intrantes Scitiam, sunt divise. Regno autem Scitico de oriente regnum iungitur Iurianorum, et post hec Tarsia, tandem vero Mangalia, ubi et Europa terminatur. Ex plaga autem estivali subsolari gens iacet Corosmina et Ethiopia, que Minor India dicitur. Deinde inter meridiem et cursum Don fluvii est desertum immeabile, ubi propter intemperiem aeris, illius zone, sunt serpentes diversi generis, rane ut porci, basiliscus, et plura animalia toxicata, tigris et unicornis ibi generantur. Don grandis fluvius est, in Scitia oritur, ac ab Hungaris Etul nuncupatur, et ibi montes niveos, qui Scitiam cingunt, transcurrit, amisso nomine Don vocatur. Circa enim meridiem circa ipsum iacet gens Kythanorum et gens Alanorum, tandem in mare Rotundum cadit tribus ramusculis. Alter vero fluvius nomine Togata valde magnus in regno nascitur Sciticorum, qui per silvas vadit desertas paludes et montes niveos, ubi sol nunquam lucet, discurrens intrat tandem in Ircaniam, et ibi vergit in mare Aquilonis. Longitudo quidem Scitice proprie trecentis et sexaginta stadiis extendi perhibetur, latitudo centum et nonaginta. Situm enim habet tam munitum, quod in solo loco uno parvissimo vadu aditus illuc reperitur. Propter hoc ipsi Scite, nulli imperio, nec etiam Macedonico aliquo tempore sunt subiecti. Et pro tanto vocamus eos demptos, id est exemptos ab omni potestate. Dicimus eos etiam demptos a dentositate, quia sicut dentes omnia corrodunt et triturant, ita ipsi omnes alias nationes triturabant. Unde Romani eos vocabant flagellum Dei. Solo tamen dicta Scitia in quibusdam

locis satis lata esse dicitur, nemoribus, silvis et herbis venustata, f. 4r
diversique generis bestiis dives et referta. Cui de oriente vicini
sunt Bessi et Cumani albi. Circa etiam mare Aquilonis de occidente,
quod ei vicinatur, usque Susdaliam est desertum silvestre, humano
generi immeabile, quod ad magnum spacium extendi perhibetur, 5
ubi nubium densitas per novem menses continue iacet, ubi sol
non cernitur per menses memoratos, nisi in mense Iulio, Iunio,
et Augusto, et id in tanta hora diei, quanta est a sexta usque ad nonam.
In montibus enim deserti memorati cristallus invenitur, griphones
nidum parant avesque legisfalk, que Hungarice kerecheth appel- 10
lantur, pullos procreare dinoscuntur.

[I]n sexta igitur etate seculi multiplicati sunt Huni in Scitia, ut
arena, que est in littore maris. Anno Domini CCC vicesemo
octavo congregati in unum, inter se capitaneis constitutis, Bele filio
Chele de genere Zemeyn oriundo; Keve et Cadicha eiusdem 15
fratribus; Atile, Keve et Buda filiis Bendekuz de genere Erd,
occidentales regiones invadere decreverunt. De centum enim et
octo tribubus decies centena milia, scilicet de unoquoque genere
decem milia armatorum virorum eligentes, aliis Hunis in Scitia
derelictis, qui ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent. Con- 20
stituentes nichilominus inter se rectorem unum nomine Kadar
de genere Torda, qui lites sopiret dissidentium, fures et latrones
ac malefactores castigaret, ita tamen, ut si idem rector immoderatam
diffiniret sentenciam, in irritum posset communitas revocare,
errantem rectorem, et capitaneos deponere, quando vellent. 25
Consuetudo itaque ista legittima inter Hunos sive Hungaros usque
ad tempora ducis Geyche filii Toxun extitit observata. Ante
etenim baptismum Hungarorum in castris vox preconia claman-
do taliter Hunos congregabat ad exercitum: „Vox Dei et com-
munitatis universe, quod unusquisque in tali loco armatus vel sicuti 30
est, debeat precise comparere communitatis preceptum ac consilium
auditurus." Quicunque ergo edictum contempsisset non valens
pretendere rationem, cultro dividi per medium lex Scitica sanxiebat,

f. 4v aut ire in desperatas causas, vel in communium servitium immisericorditer tradebatur. Vicia itaque et huiusmodi excessus unum Hunum ab aliis fecerunt separari, alias autem cum unus pater et una etiam mater Hunos omnes generans procreaverit, quomodo unus nobilis et alter ignobilis esse diceretur, nisi victus per hos casus criminis haberetur. Tunc omnes capitanei simul uno animo unoque consilio egressi de Scitia, intrantes tandem Bessos et Cumanos albos, deinde Susdalos, Ruthenos, terramque nigrorum Cumanorum intravere, abinde egressi usque ad Tysciam pervenerunt. Qua quidem regione circumspecta concorditer placuit omni cetui ulterius non incedere cum uxoribus et armentis. Cum uxoribus enim et bigis et suis tabernaculis de natali solo descenderant. Cunque eo tempore Pannoniam, Pamphiliam, Frigiam, Macedoniam et Dalmaciam tetrarcha Matrinus natione Longobardus de Sabaria oriundus gubernaret, armis bellicis informatus, audito quod Huni super Tysciam resedissent et de die in diem devastarent regnum eius, cum alumpnis regni sui ipsos aggredere formidans ad Romanos nuncios suos destinavit, petens sibi auxilium comodari contra Hunos. Ex gratia etenim Romanorum in patriis memoratis imperabat. Romani vero eo tempore Detricum de Verona natione Almanum voluntarie super se regem prefecerant, quem petentes, ut Matrino subsidium importaret. Illo autem animo gratanti annuente egressus est cum exercitu Italico, Germanico ac aliis mixtis gentibus partis occidentis. Pervenit tandem in Zazhalm, ubi ipsi Longobardi ad civitatem Potentianam fuerant congregati, ut tractarent cum Matrino consilium, utrum Hunos in eorum tabernaculis in suo descensu transmeando Danubium, vel in alio loco competenti invadere oporteret. In istis itaque consiliis et tractatibus Detrico Matrinoque residentibus Huni super utres noctis in silentio in Sicambria Danubium transfretantes, Matrini et Detrici exercitum, quem civitas Potentiana capere non poterat, in campis commorantem crudeliter trucidarunt. Ex qua enim invasione Detricus acerbatus, exivit contra Hunos in campum Tavarnokvelgy pugnaturus, qui committendo

prelium Hunos fertur devicisse, cum suorum maximo interitu f. 5r
et periculo. Ex Hunis vero qui remanserunt, fugierunt ultra Tysciam.
Ceciderunt autem illo die ex Hunis centum et viginti quinque milia.
Kevaque capitaneus interiit in ipso prelio inter illos deiectos. Ex
Detrici vero et Matrini exercitu exceptis illis, qui in tentoriis 5
suis in campis fuerant trucidati, ducenta et decem milia corruerunt.
Videns autem Detricus tantam cedem accidisse sui populi in prelio,
post congressum altera die perrexit versus Tolnam civitatem, que
tunc erat civitas Latinorum inter urbes Pannonie computata.
Tolna civitas est in Austria, tres rastas distat a Vienna. Ut autem 10
cognoverunt Huni retrocessisse suos adversarios ad locum certa
minis sunt reversi, et cadavera suorum sociorum et Kevam capitaneum
more Scitico prope stratam, ubi statua solemnis lapidea erecta
est, decentissime subterrarunt locumque illum et partes illas Kevehaza
vocaverunt. Experientes igitur in prelio precesso animositatem 15
Romanorum et armorum paraturam, resarcito exercitu versus
Tolnam civitatem, ubi se inimici eorum collegerant, Huni perrexerunt.
Contra quos Detricus cum Matrino in Cezmaur dicitur occurrisse,
et a mane usque ad nonam preliantes Romani sunt devicti. Ubi
et Matrinus mortuus est, Detricus per sagittam in fronte vul- 20
neratus totoque exercitu Romanorum interempto ac fugato. Ex
Hunis vero in illo prelio quadraginta milia perierunt, Bela, Ca-
dicha et Keve ibidem interfectis, quorum cadavera abinde removentes
apud statuam memoratam sepulture tradiderunt. Postquam autem
Romanorum exercitus de Cezmaur est dispersus, nunquam deinceps 25
per plures annos contra Hunos congregari potuerunt. Tunc
Huni Atilam, filium Bendekuz consuetudine Romanorum super
se regem prefecerunt, qui primo unus de capitaneis habebatur.
Et ipse Budam fratrem suum de flumine Tyscia usque Don principem
constituit, ac rectorem vocarique se faciens regem Hungarorum. 30
Titulum siquidem suum tali sub forma scribi faciebat. „Atila Dei
gratia filius Bendekuz, qui est nutritus in Engaddi, nepos magni
Nemroth, rex Hungarorum, Medorum et Gothorum, metus orbis

8 Tolnam] *recte* Tulnam 10 Tolna] *recte* Tulna 17 Tolnam] *recte* Tulnam

f. 5v terre et flagellum Dei." Erat enim rex Atila colore teter, oculis furiosus, elatus incessu, pectore lato, barbam prolixam deferebat, venereus etiam erat ultra modum. In archa sua es tenere contemnebat, audacie quidem temperate, astutissimus in preliis ac solicitus, fortitudinis competentis suo corpore habebatur. In voluntate magnanimus, armis politis, mundis tabernaculis cultuque utebatur. Amabatur siquidem ab extranea natione eo, quod esset liberalis et communis, ex natura vero serenitatem habebat. Mirabiliter etiam a suis timebatur, linguarum ideoque diversarum nationes de finibus orbis terre ad eum confluebant, quibus liberalitater pro posse affluebat. Habebat enim decem milia curruum falcatorum, diversas machinas et omnia ingenia, quibus castra urbesque confringuntur, que in suo exercitu secum ferebat. Tabernacula quidem variis modis diversorum regnorum habere consueverat operata. Unum tamen habebat sic celebre ac solemne, ut ex laminibus aureis mirifice coniunctim solidata modo solvi, et nunc reconiungi ad tendentium staret voluntatem. Columpne eius ex auro laborate habentes iuncturas, opera ductilia in medio vacue, in suis iuncturis lapidibus preciosis fabricate iungebantur. Sed et sua maristalla, dum pergeret ad exercitum, diversarum patriarum equis replebatur, quos quamvis visus esset habuisse, largiter tamen egentibus tribuebat, ita tamen, quod duos vix haberet aliquando pro usu equitandi. Iste vero maristalle ex bisso et purpura habebant paraturam, sed et regales selle ex auro fuerant et lapidibus preciosis laborate. Mensa erat tota aurea, vasa etiam coquinarum aurea erant, thalamus autem eius ex auro purissimo mirifice fabrefactus, secum in exercitu ferebatur. In huiusmodi igitur et aliis huius mundi pompis Atila rex Hunorum erat gloriosus. Expeditio vero sua preter exteras nationes, decies centenis milibus virorum armatorum replebatur, ita quidem, ut si unum Sciticum decedere contigisset, continuo pro ipso alter ponebatur. Arma quidem gentis eius, ex corio maxime et metallis variis diversimode fuerant laborata, arcus habens et lanceas acutissimas, pariter et cultros accinctos in femore. Balnerium

quoque regis Atile, quod in suo scuto gestare consueverat, similitudinem austuris in capite habebat cum corona, quod signum Hungari, dum se regerent per communitatem, usque tempora ducis Geyche, filii Toxun, in exercitu semper communium gestavere. Postquam autem commisso prelio in Cezmaur redissent Huni cum victoria ad sua tabernacula, diebus paucis ultra Tysciam cum uxoribus permaserunt. Et hoc facto rex Atila ad Zeuuen solemnem curiam fecit congregari, in quam Detricus de Verona cum principibus Germanie accedens omnem homagionem et reverantiam regi Atile fecisse perhibetur. Suggessit itaque regi ad partes occidentales personaliter accedere, ubi magnum honorem posset adipisci. Cuius quidem Huni amplectentes consilium exercitu statim proclamato egressi de Sicambria, primo rex Atila Illiricos dicitur invasisse, deinde Constantie regnum pertransivit, cui Sigismundus rex occurrit circa Basileam cum exercitu magno, quem cum gente tota conterens suo dominio subiugavit. A loco autem illo egressus iuxta Renum Argentinam civitatem obsedit, quam quidem Romanorum nullus Cesar potuit primitus expugnare, ipse Atila expugnavit diruendo murum eius in diversis locis, ut cunctis advenientibus sine gravitate via libera preberetur, edicens firmissime, ne ipsius murus ipso vivente muraretur, ut eadem civitas non Argentina, sed Strospurg vocaretur propter viarum pluralitatem, quas in muro eius fecerat aperiri. Amoto igitur suo exercitu de Argentina, Luxonium, Bisantium, Chalon, Masticon, Ligonem, Burgundiam et Lugdunum destrui fecit civitates usque terram. Et egressus inde iuxta fluvium Rodanum pervenit Cathalannis, ibi diviso dicitur suo exercitu videlicet terciam partem sue gentis contra Miramannionam soldanum potentissimum cum electis capitaneis destinasse. Quo audito idem de urbe Sibilie fugit ante Hunos in Marrochiam brachio maris, quod strictum Sibilie dicitur transpassato. Hoc facto incerto regem Atilam Romanorum rex patricius dictus Eucius cum decem regibus occidentis invasit ex obrupto. Cunque insultum niteretur facere super Atilam per nuncios petens inducias preliandi, ut copia sue gentis, que

f. 6r

13 regnum] *recte* Renum

f. 6v fuerat adversus soldanum destinata, remearet. Illis renuentibus inter ambos exercitus a mane usque ad noctem in campo, qui Bevinde dicitur, prelium est commissum. Erat enim inter ambos exercitus fluvius discurrens tam parvissimns,[!] ut si capillum in ipsum quis iactasset, suo lento motu potuisset vix inferius removere. Prelio autem iam facto animalium et hominum sanguine inundando tantus torrens fuisse perhibetur, ut aurigam cum curru intro traheret ac armatos fieretque mortalitas non modica per torrentem in utroque exercitu. Illud ergo prelium, quod commissum extitit inter reges occidentis et Atilam in campo Bevinde-Cathalannis, omnibus preliis huius mundi, que commissa sunt uno die et loco uno, terribiliora et magis ardua per veteres non memorantur. In quo quidem conflictu rex Gotthornm[!] maximus nomine Aldaricus extitit interemptus, cuius quippe obitum dum alii reges cognovissent, qui occisi non fuerant, fuge latebras queritarunt. Ab illo ergo die elevatum est cor Hunorum et regis Atile timorque eorum percussit orbem terre. Quo audito censu eis et tributo plurima regna servierunt. Tercia vero pars exercitus Atile regis, que non potuit in hoc prelio interesse, timens Atilam propter moram usque vitam Atile remansit Cathalannis, eiusdem proprie habitatores tandem sunt effecti Pannoniam nolentes remeare. Erant enim soli, qui adversus Miramammonam destinati sexaginta quinque milia excepta extera natione. Ex his etiam Hunis plures erant capitanei statuti, qui lingua eorum Spani vocabantur, ex quibus quidem nominibus Hispania tota nomen assumpsit. In loco siquidem prelii diebus paucis Atila commorante regressus est demum cum victoria, venitque in civitatem Tolosanam, in qua per cives cum summa laude est receptus. Abinde se removens abiit contra Remensem civitatem, scilicet capitalem urbem Gallicorum, que ei, dum pergeret Cathalanniam, restiterat vehementer, quam occupans sine mora omnes contra se restantes, quos ibi reperit, igne et gladio devastavit. Taliterque tota Francia et Flandria demollita pervenit Coloniam, ubi sanctam Ursulam Bractanorum

regis filiam cum undecim milibus virginum, Hunorum feritas f. 7r
crudeliter iugulavit. Deinde Reno ibidem Colonie transpassato
intravit Thuringiam, ubi apud Ysnacum civitatem et in ipsa curia
solemni celebrata super Dacos, Norvanos, Frisones, Litvanos et
Brutenos exercitum destinavit, quos devictos sibi fecit deservire. 5
Egressus vero curia celebrata Sicambriam Pannonie civitatem intravit,
in qua propriis manibus Budam fratrem suum interfecit, ac corpus
eius in Danubium proiecit, quoniam ipso Atila in partibus occi-
dentalibus demorante ibidem Buda inter ipsum et Atilam fratrem
suum metas statutas transgressus fuerat dominando, nam Sicambriam, 10
suo nomine fecerat nominari Budavara. Et quamvis rex Atila Hunis ac
aliis gentibus posuisset interdictum, ut eadem civitas non Bu-
davara, sed urbs Atile vocaretur, Teutonici interdictum formidantes
Ecilburg eam vocant, id est urbem Atile, Hungari vero interdictum
non curantes adhuc eam Obudam usque hodie vocant et appellant. 15
His itaque sic peractis quinque annis Sicambrie requievit specula-
toribus suis per mundi quatuor partes destinatis sive distributis.
Speculatorum quidem prima societas de Sicambria ordinatim, in quantum
unus clamor potuisset ad alium exaudiri, die ac nocte Colonie
Germanie stare consueverat, altera pars usque Litvam, tertia in littore 20
Don fluvii, id est Etul, sed quarta statio Iadrie, Dalmacie civitate
consistebat, quorum quidem clamore et voce, quid Atila ageret,
vel quali exercitationi esset deditus, mundi quatuor partes scire
potuissent. *Incidentia*
Pannonie, Pamphilie, Frigie, Macedonie et Dalmacie civitates, 25
que per Hunos obsidione crebra erant fatigate, natali solo dere-
licto in Apuliam per mare Adriaticum licentia ab Atila impetrata
servire ipsi Atile renuentes dimissis armentis transierunt, Vlachis,
qui ipsorum coloni extitere ac pastores, remanentibus sponte
in Pannonia. Cumque rex Atila quinque annis in Sicambria re- 30
pausasset, sui exercitus defectum videlicet tertie partis, que dudum
remanserat Cathalannis, resarcire procuravit. Curiaque celebrata
egressus de Pannonia in Corinthiam, Stiriam et Dalmaciam occupatisque

18 ordinatim] *recte* ordinata

f. 7v rebellibus pertransivit tandem apud urbem Salonam et Spoletum, mari Adriatico se coniunxit ambasque urbes fecit concremari. Ab illo vero loco egressus perrexit circa mare Traguriam, Sardonam, Sibinicum, Iadriam, Novam, Sceniam, Perenciam, Polam, Caputstriam et Terestinam civitates et alia multa oppida, in montibus discurrens pervenit tandem Aquilegiam, cuius quippe magnitudine conspecta abhorruit, et se confusum reputans si dictam urbem inexpugnatam reliquisset, pro eo maxime, quia plures rebelles Longobardi de Pannonia fugisse in ipsam ferebantur. Quos cum per nuncios a civibus repetisset illosque tradere recusassent, expugnare cepit diversis machinis civitatem, quam cum capere nullatenus potuisset, obsedit eam uno anno et dimidio. Accidit autem die uno, ut ipsam civitatem circumiret, multis Phitonicis lateri eius adherentibus, in quibus iuxta fidei sue opinionem spem maximam ponebat, videns ciconiam de mari evolantem et in pinnaculo unius palacii, in quo habebat nidum suum, resedisse acceptoque in rostro suo pullo uno in maris arundines illum deportavit, reversa iterato et alios pullos suos simul cum nido transportavit. Quo viso rex Atila suos milites ad se vocans dicit eis: „Cernite, socii, quod ista ciconia futurorum factorum indicia notat, et urbem istam per nos sentit diruendam, ad fugam, ne pereat cum civibus, se communit. Estote ergo in prelio die crastina fortiores, nam videbitis civitatem ruituram." Tunc edicto proclamato machinarum omni genere adhibito cum non potuisset civitatem expugnare cum machinis, consilio Sciticorum tandem usus sellam unam ex decies centenis milibus de quolibet postulavit fecitque ex sellis iuxta muri circuitum congeriem vehementem, et iussit incendi sellas ipsas, quarum flamma et ardore murus nimium se dissolvens cum turribus in terram est prostratus. Quo viso cives omnes in insulam maris fugierunt. Quandam enim insulam maris Aquilegie contiguam decreverunt introire, eterno ibidem permansuri, que vetus Venetia usque hodie nuncupatur, in qua quidem aliquamdiu habitantes propter metum regis Atile ipsa insula derelicta, que Bealth dicitur,

intraverunt permansuri. Veneti quidem sunt Troiani, ut cronica f. 8r
canit veterum. Post excidium enim Troie Aquilegie permanserunt,
quam et fundasse perhibentur. Veneti quidem non accipiunt
originem de Sabaria, sed de Troia civitate opimatissima, nam
Sabarie Latini, Longobardi videlicet inhabitabant, ubi erat scola 5
generalis tam ipsis Longobardis, quam aliis gentibus orbis terre, po-
etarum multisque philosophorum dogmatibus luculenter illustrata et variis
erroribus Ydolorum mancipata, quam quidam rex Gotthorum
nomine Archelaus diu obsessam capere non potuit, demum metus
orbis expugnavit, cuius nempe incole per Hunos expulsi sunt, et 10
nunc habitant Papie in Italia iuxta flumen Tycini. Destructa itaque
civitate Aquilegie, concordiam demum in Foro Iulii destruxit
civitatem. Abinde in marchiam intrans Longobardie Tervisium, Paduam,
Veronam, Brixiam, Cremonam, Mantuam, Pergamum, Mediolanum,
Alexandriam et Ferrariam aliasque plures urbes ipsius regionis 15
suo dominio subiugavit. Post hec Ravennam dum venisset, Ari-
anorum archipresul, qui in ipsa civitate contra sedem apostolicam
duodecim cardinales fecerat elevari sectam suam imitantes,
habens thesaurum copiosum civibus ignorantibus in urbem Ravennam
clam Hunos intromisit, filiosque baptismatis, qui in ipsa civitate 20
erant, fecit iugulari, promittens nichilominus regi Atile, quod si secte
sue adheserit fueritque Christianos persecutus, totam Italiam et Romanam
civitatem cum Affrica sine fatigatione sue gentis et expensis sibi
subiugaret. Cumque Atila libenter annuisset magis oblectatus amore
dominii, quam secte memorate. Cognoscentes Romani periculum, 25
quod inde potuisset emergere Christianis, Leonem adeunt apostolicum,
ut ad Atilam debeat dirigere gressus suos, petens eum ex parte
Romanorum, ut acciperet census et servitia, quamdiu viveret ipse
Atila. Interea rex Atila ad Apuliam exercitum suum destinavit,
constituens ipsi exercitui capitaneum Zoard ex tribu Zoard ori- 30
undum, qui quidem Apuliam terram laboris et Calabriam usque
Regionam civitatem et Cathonam, quam sapiens Catho fundasse
dicitur, spoliavit et cum summa preda revertitur. Cunque Leo

f. 8v papa cum cleri multitudine ac crucibus Ravennam pervenisset ad Atilam, in campo simul in equis colloquium habuerunt. Et dum Atila promissa censuum et verba imperialis maiestatis audivisset Romanorum, onerosa videbantur regi Atile, admittere tamen decuit postulata apostolici ob timorem. Nam cum idem rex oculos superius levasset, vidit supra caput suum pendere hominem in aere habentem gladium versatilem in manu sua, qui ipsius caput quasi stridentibus dentibus truncare minabatur, et sic Romanis admittendo postulata ac apostolico licentia data, rex Ravennam est ingressus, in qua quidem archipresulem Arianum fecerat captivari suis cum consectaneis, pape imitatus consilium. Et postquam exegisset ab eo sexaginta mille marcas auri, ipso iugilato cum omni copia sui exercitus frena retrovertit Pannoniamque est ingressus. Dum ergo per meridiem, occidentem, aquilonem atque orientem longe lateque suum imperium extendisset, vertebat in animo suo transfretare, ut Egiptios, Assirios Affricamque subiugaret. Tunc filiam regis Bractanorum nomine Micolch supra formam humanam pulchriorem sibi adducunt ad amandum, quam in tantum adamasse perhibent, ut modum excesserat, sicuti moris ei erat in potando. Factoque fine coitus provelle usuque consumato, de naribus eius sanguis egrediens supinoque dormienti, cruor per os in guttur intravit, ubi sanguis coagulatus tractum impediens anhelitus Atilam interemit. Micolch vero de somno excitata cum suum dominum motu celeri tetigisset, et ille se movere non potuisset, notans corpus frigidatum et privatum calore naturali, cubicularios regios eiulatu magno ad se vocans, et dominum suum eis demonstrans universe carnis viam introiisse. Qui sane clamore terribili perstrependo universos vigiles ad hostia palacii eorum eiulatu fecerunt cursitare. Sepelierunt denique eum cum Bele, Cadicha et Keve aliisque capitaneis Hunorum in loco superius memorato. Divulgato igitur eius obitu obstupuit totus mundus, et utrum inimici eius lugerent an gauderent, hesitabant filiorum multitudinem formidantes, qui quasi populi vix poterant numerari, timebant enim aliquem post obitum patris

20 provelle] *recte* puelle

ex filiis regnaturum. Detrici vero ac aliorum principum Almanie f. 9r
astutia, quibus rex Atila imperando in collo residebat, Hunorum
impertita communitas, in partes diversas est divisa, ita quidem, ut
quidam Chabam, regis Atile filium ex Grecorum imperatoris scilicet
Honorii filia procreatum. Alii vero Aladarium ex Germanie princi- 5
pissa, scilicet domina Crimiheldina procreatum in regem post Atilam sibi
preficere nitebantur. Sanior vero pars Hunorum dum Chabe adhesisset,
Detricus autem et extera natio cum paucis Hunis Aladario et
sic ambo regnare ceperunt. Cunque alter alteri preferre moliretur,
Detrici astutia, qui illo tempore Sicambrie Aladario adherebat, 10
inter ambos reges tam durum prelium ac forte est commissum, ut per
quindecim dies continuos ita Danubium Germanico sanguine
inundavit, quod si Teutonici occisionem, que per Hunos facta est diebus
memoratis, ob odium non celarent, profecto possent confiteri, quod a
Sicambria usque Potentianam nec homines, nec bruta animalia de Danubio 15
aquam puram bibere potuissent. Istud est prelium, quod Hungari
Crimiheld prelium vocant usque in diem istum. In his itaque preliis
semper Chaba et Huni victoriam habuerunt. Postmodum vero
Detricus de Verona per traditamentum Chabam fecit superari.
Devicerat enim Chaba primitus fratrem suum, sed tandem ultimo 20
est devictus, ut vix quindecim milia ex parte Chabe remanerent,
aliis Hunis et filiis Atile totaliter deletis et occisis. Mortuo itaque
Atila, tam filii sui, quam Huni inter se sunt necati. Devictus itaque
Chaba, idem et germani sui filii regis Atile, qui ei astiterant,
numero sexaginta cum quindecim milibus Hunorum ad Honorium 25
avum suum fugisse perhibentur. Et quamvis Honorius imperator Grecorum
incolam Grecie eum facere voluisset, illo renuente permanere paternam
sedem, videlicet Scitiam moraturus repetivit. Manserat nanque
Chaba in Grecia cum Honorio annis tredecim, sed rediit in Scitiam
anno uno propter viarum discrimina et difficultatem passagiorum. 30
Hic autem in Scitiam dum venit, uxorem ex ea non duxit, sed de
Corosmenia traduxit, de consilio Bendekuz avi sui, quem sanum,
sed nimis decrepitum dicitur invenisse. Ex ista quidem uxore sua

f. 9v genuit Edemen et Ed. Hic igitur Chaba suo ammonitu redire fecit Sciticos iterum in Pannoniam. Remanserant autem ex Hunis virorum tria milia, qui per fuge interfugium erepti de prelio Crimiheldino in campum Chigladmezei se colligere procurarunt, et cum timerent, occidentis nationes ne eos invaderent ex obrupto, ad Erdeel intraverunt, non se Hungaros, sed Siculos alio nomine vocaverunt. Isti etenim Siculi Hunorum sunt residui usque ad alium Hungarorum adventum in campo prefato commorantes. Dum enim Hungaros iterato in Pannoniam redire cognovissent, in Rutheniam eis occurrerunt, conquestrantes simul Pannonie regionem, ubi tandem in eadem sorte permanserunt. Iidem nanque Siculi Chabam in Grecia perisse putaverunt. Unde vulgus adhuc loquitur in proverbio: „Tunc redire debeas, quando Chaba de Grecia revertitur." Ex isto etiam Chaba, filio legittimo regis Atile procreati sunt filii Edemen et Ed, quorum Edemen in secundo reditu Hungarorum in Pannoniam per se cum maxima multitudine ex cognatione patris et matris sue introivit. Ed autem remansit in patria, scilicet in Scitia. Ex isto etiam Chaba Abe generatio verissime est exorta. Exterminata itaque multitudine filiorum regis Atile, tandem Pannonia remansit sine rege decem annis, Vlachis, Grecis, advenis Messianis, Teutonicis, Sclavis exulibus remanentibus tantummodo in Pannonia, qui Atile serviebant. Surrexit post hec quidam princeps Svetibolug, Morothi filius in Polonia, cepitque nichilominus et in Pannonia dominari. Hunc quidem primo Hungari de Erdeel et de flumine Ungh muneribus variis explorantes, practando diversis sermonibus, denique irruptione subita in quodam oppido circa pontem Bani iuxta Tatam, cuius oppidi adhuc patet interruptio, cum tota milicia deleverunt, et sic populis memoratis, quos Morothi filius dilatando adauxerat, inceperunt dominari. Regnavit autem Atila annis XLIIII. Ducatum tenuit annis quinque. Vixit autem centum et viginti quinque annis.

Incipit prologus secunde
partis cronice Hungarorum

[D]igestis igitur Hunorum natalibus, preliis felicibus et sinistris quotiensque eorum loca immutaverunt, videndum nunc est, quo tempore in Pannoniam redierunt iterato, quique redeuntium fuerunt capitanei, quantus quisque numerus armatorum in exercitu fuit, apponere in presenti opusculo dignum duxi. f. 10r

Hec secunda pars coronice est de secundo ingressu Hungarorum in Pannoniam, et de vita et morte regum eorundem in dicto regno hinc inde successorum

[P]orro Eleud filius Ugek ex filia Ennodbilia in Magor genuit filium, qui nominatur Almus ab eventu, quia matri eius in somnio innotuerat avis, quasi in forma Austuris veniens, dum esset gravida, et quod de utero eius egrederetur torrens, ac in terra non sua multiplicaretur, ideoque fatatum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur, quia vero somnium in lingua nostra dicitur Alm, et illius ortus per somnium fuit pronosticatus, ideo ipse vocatus est Almus, qui fuit Eleud, qui fuit Ugek, qui fuit Ed, qui fuit Chaba, qui fuit Atile, qui fuit Bendekuz, qui fuit Turda, qui fuit Scemeyn, qui fuit Ethei, qui fuit Opus, qui fuit Cadicha, qui fuit Berend, qui fuit Zulta, qui fuit Bulchu, qui fuit Bolug, qui fuit Zambur, qui fuit Zamur, qui fuit Leel, qui fuit Levente, qui fuit Kulche, qui fuit Ompud, qui fuit Miske, qui fuit Mike, qui fuit Beztur, qui fuit Budli, qui fuit Chanad, qui fuit Buken, qui fuit Bodofart, qui fuit Farkas, qui fuit Othmar, qui fuit Cadar, qui fuit Beler, qui fuit Kear, qui fuit Keve, qui fuit Keled, qui fuit Dama, qui fuit Bor, qui fuit Hunor, qui fuit Nemroth, qui fuit Thana, qui fuit Iaphet, qui fuit Noe. Almus autem genuit Arpad, Arpad genuit Zoltan, Zoltan genuit Toxun. Imperante igitur Ottone cesare de Suevia oriundo in Italia et Germania, in Francia Ictarii regis filio Lodovico ac Antonio Duro, filio Theodori. Anno octingentesimo octuagesimo octavo ab incarnatione Ihesu Christi,

7 coronice] *recte* cronice

f. 10v vulgariter Magyari sive Huni, Latine vero Hungari denuo ingressi sunt Pannoniam, transeuntes enim regna Bessenorum, Alborum Cumanorum, Susdaliam et civitatem Kyo nominatam. Deinde transcenderunt Alpes in quandam provinciam, ubi viderunt aquilas innumerabiles, et ibi propter aquilas illas manere non potuerunt, quia de arboribus tanquam musce descendebant aquile, et consumebant devorado pecora eorum et equos, volebat enim Deus, ut citius descenderent in Hungariam. Exinde montes transcendentes per tres menses tandem deveniunt in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdeel invitis gentibus memoratis, ibique terreis castris septem preparatis pro uxoribus et rebus suis conservandis aliquamdiu permanserunt, quapropter Teutonici partem illam ab illo die Sibenburg, id est septem castra vocaverunt. Cunque in eisdem castris permanerent, irruptionem cirqunquaque iacentium dominorum formidantes, deliberato communi consilio septem capitaneos inter se prefecerunt, et in septem exercitus sunt divisi, ita ut unusquisque exercitus unum haberet capitaneum sine centurionibus et decanis consueto modo positivis. Unus nanque exercitus habebat triginta milia virorum armatorum sine centum viris. Ex centum itaque et octo tribubus in secundo egressu de Scitia ducenta et tria milia virorum armatorum sunt egressi familiarum numero non apposito. Fuerat autem ex istis capitaneis ditior et potentior Arpad filius Almi filii Eleud filii Ugek. Huius autem pater Almus in patria Erdeel occisus est, non enim potuit Pannoniam introire. In Erdeel igitur cum quieverunt, et pecora sua recreaverunt, audientes terre utilitatem de inhabitatoribus, et quod optimus fluvius esset Danubius terraque melior in mundo non esset partibus illis, accepto communi consilio miserunt nuncium nomine Kusid, filium Kund, ut iret et totam terram conspiceret. Cunque ergo Kusid venisset in medium Hungarie, et circa partes Danubii descendisset, vidit locum amenum ac circumquaque terram bonam et fertilem fluvium, bonum ac pratosum, placuit ei. Deinde venit ad ducem provincie, qui regnabat post Atilam, vocatum Svetibolug, salutavitque eum de suis, et causam, pro qua

6 devorado] *recte* devorando

venerat, manifestavit. Hec audiens Svetibolug gavisus est gaudio f. 11r
magno. Putabat enim illos esse rusticos, ut venirent, et terram
eius colerent. Propter hoc nuncium delicatum remisit, Kusid autem
de aqua Danubii lagenam implens et herbam periarum ponens
in utrem, et de terra nigri sabuli accipiens ad suos reversus est. 5
Cunque narrasset omnia, que audierat et viderat, valde placuit eis,
et lagenam aque, terram et herbam eis presentavit, de quibus
ipsi sapiendo bene cognoverunt, quod terra optima sit, et aquam habeat
dulcem et pratum cum herbis similibus, quo modo nuncius eis
recitavit. Arpad vero cum suis de aqua Danubii cornu implens 10
et ante omnes Hungaros super illud cornu omnipotentis Dei clementiam
rogavit, ut dominus eis terram imperpetuum concederet. Finitis
his verbis omnes Hungari clamaverunt: „Deus! Deus! Deus!" tribus
vicibus, et ibi inventus est usus iste et servatur apud Hungaros
usque modo. Deinde communi consilio ad predictum ducem eundem 15
nuncium remiserunt, et ei equum album et magnum cum sella de-
aurata auro Arabie et freno deaurato miserunt pro terra sua. Quo
viso dux ipse magis gavisus, putabat, quod ei pro terra quadam hospi-
talari misissent. Nuncius autem impetravit ibi a duce terra, herba
et aquam. Dux vero subridens ait, habeant quantumcunque volunt 20
pro hoc munere, et sic nuncius ad suos reversus est. Arpad autem
interim cum septem ducibus Pannoniam intravit, non enim sicut
hospites, sed sicut terram iure hereditario possidentes. Tunc
nuncium alium ad ducem miserunt, et ei hanc legationem mandaverunt:
„Arpad cum suis tibi dicit, quod super ista terra, quam a te emerunt, 25
diutius nullo modo stes, quia terram tuam cum equo emerunt,
herbam cum freno, aquam cum sella, et tu propter emphiteosim
id est inopiam et cupiditatem, terram, herbam et aquam concessisti."
Cunque duci dicta esset legatio, subridens dixit: „Equum illum malleo
ligneo interficiant, frenum autem in pratum proiciant, sellam autem 30
deauratam in aquam Danubii abiciant." Cui nuncius: „Et inde,
domine, quid damni habebunt? Si equum interficies, canibus suis
victualia dabis, si frenum in herbam proicies, homines sui, qui

19 terra, herba] *recte* terram, herbam

f. 11v fenum falcant, aurum freni invenient, si vero sellam in Danubium abicis, piscatores illius aurum selle super littus exponent, atque domi reportabunt. Si ergo terram, herbam et aquam habent, totum habent." Dux ergo ille hiis auditis exercitum cito congregavit timens Hungaros, et auxilium ab amicis impetravit, et omnibus coadunatis obviam illis venit. Illi autem interdum prope Danubium pervenerunt, et in campo pulcerrimo summo diluculo pugnam inierunt. Fuit autem auxilium domini cum Hungaris, a quorum facie dux sepedictus se in fugam convertit. Persecutique sunt eum Hungari usque Danubium, et ibi pre timore in Danubium se iactavit, in quo pre aquarum vehementia suffocatur. Retradidit autem dominus Hungaris Pannoniam, sicut tradiderat filiis Israel tempore Moysi Seon regem Ammorreorum et Ogh regem Basan et omnia regna Chanaan in hereditatem. Dum ergo capitaneus iste Arpad uteretur speciali quadam in Scitia dignitate, et hanc haberet ipsius generatio consuetudinem Scitica legittima et probata, ut unus in expeditione gradientibus debeat anteire, in redeundo vero retrocedere, ipse pro eo alios capitaneos fertur precessisse Pannoniam adeuntes. Eoque Arpad Svetibolug cum ceteris Hungaris, ut superius dictum est, debellato et occiso castra fixit in monte Noe prope Albam, et ille locus est primus, quem sibi elegit in Pannonia. Unde et civitas Alba per sanctum regem Stephanum, qui de ipso processit, fundata est ibi prope. Zoboley vero alius capitaneus, unde Chaak oritur generatio, descendisse dicitur in ipso campo et loco, ubi Chaakvara nunc iacet desolata. Illud etenim castrum Zoboley fundavit capitaneus, quod postmodum Chaak ipso mortuo suo nomine a suis cognatis atque familia iussit appellari, primo quidem Zoboley dicebatur. Illud etiam castrum temporibus Andree, Bele et Levente filiorum Zaar Ladizlai per commune consilium Hungarorum est confractum. Tercius vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula filius Ladizlai derivatur. Eratque iste Gyula dux magnus et potens, qui civitatem Albam in Erdeel in venatione sua invenerat, que iam pridem a Romanis constructa fuerat,

habebatque filiam pucherrimam nomine Zarolth, de cuius puchri- f. 12r
tudine duces provinciales diutius loquebantur, quam Geysa dux
consilio et auxilio Beliud, qui terram Kulan possiderat, transduxit
in uxorem legittimam. Isti Beliud Kulan dedit filiam suam,
ut contra fratrem suum Kean debellaret, et post obitum suum terram 5
suam idem Kulan Beliud hereditavit. Tandem cum Gyula Hungaris
in Pannonia habitantibus infestus esset, et multipliciter aggra-
vatus, per sanctum Stephanum regem in Pannoniam est deductus. Non
tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tercius. Quarti siquidem
capitanei vocabulum fuerat Kund, cuius filii Kusid et Cupan, prope 10
Nyr fixere sua castra ibique post baptismum monasterium fundavere.
Sed quintus Leel est nominatus, qui Messarios scilicet Bo-
hemicos de partibus Golgothe expulit ibique diutius castra me-
tatus fuisse perhibetur. Ex isto quidem Zouard oritur generatio,
sive prosapia et origo. Sextus capitaneus Berbulchu nomen 15
habuit, qui circa Balatun sua tabernacula fixisse probatur. Septimus
capitaneus Urs dicitur. Istius siquidem generatio circa Seo
locum habebat. Alie vero generationes, que genere sunt pares
istis et consimiles, acceperunt sibi loca et descensum ad eorum
beneplacitum. Cum igitur codices quidam contineant, quod isti capitanei 20
septem Pannoniam introirent, et Hungaria ex ipsis solis edita sit et plantata,
unde ergo venit generatio Akus, Bor, Abe aliorumque nobilium Hun-
garorum, cum omnes iste non hospites, sed de Scitia descenderint? Assignant
enim hanc rationem solam, quam vulgus dicit septem Hungaros. Si ergo
septem soli sunt Hungari cum familia, et non plures familie, uxores, 25
filii et filie accipi possunt servi et ancille. Nunquid enim cum tali
familia regna possunt expugnari? Absit. Accidit autem temporibus
Toxun Hungarorum exercitum versus Galliam pro accipiendis spoliis
ascendisse. Qui cum in reditu Reno transmeato divisi forent in
tres partes, due sine honore, una cum honore in Hungariam descen- 30
debat, quam dux Saxonie apud Ysnacum civitatem sine septem
Hungaris omnino interfecit. Septem autem ex ipsis reservatis
amputatis auribus misit in Pannoniam. „Ite" inquit „ad vestros

23 iste] *recte* isti

f. 12v Hungaros taliter enarrantes, ut amplius non veniant in locum hunc tormentorum." Due vero partes iam Sueviam introierant. Audito, ut acciderat eorum sociis et cognatis, dimiserunt spolia accipere in Suevia, et quidquid eis occurrit a flumine Illirici usque ad flumen Saar sive Saytah occiderunt ab homine usque ad pecus. Hungaris autem septem sine auribus pro eo, ut vivi redierunt, et se occidi cum sociis non elegerunt, communitas talem sententiam dedisse, perhibetur, omnia, que habuerunt, amiserunt, tam in re stabili, quam mobili ab uxoribus et pueris illos separantes, pedites sine calceis propriumque nil habere permiserunt, semper etiam insimul de tabernaculo ad tabernaculum mendicatum usque dum viverent, ire compulerunt. Qui quidem septem ob offensam huiusmodi Hethmagiar et Gyak sunt vocati, de istis itaque sic damnatis vulgus dicit, non de septem istis primis. Preterea cum sit quodammodo proprium mundanorum arrogantie plausum plus de se assumere, quam ex alienis de se ipsis componere, ideoque isti capitanei septem cantilenas de se ipsis componentes, fecerunt inter se decantari ob plausum secularem et divulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas hiis auditis inter vicinos et amicos iactare arrogantia se valerent. Constat ergo et manifestum est ex hoc non solum septem capitaneos Pannoniam conquestrasse, sed etiam alios nobiles quamplures simul cum illis de Scitia descendisse. Unde in ipsis capitaneis venerari potest nomen dignitatis plus aliis et potentie, nobilitatis vero equaliter. Cum ergo quidam sint hospites, isto tempore nobilitate pares Hungaris, inquirendum est, quare istud esse habuit, undeque processit, cum Hungari in numero valido ad implendam Pannoniam suffecissent. Geysa nanque dux inter alios divino premonitus oraculo convertere cepit Hungarorum gentem ad fidem Christianam, et dum monitu illos convertere non posset, paganismis ritibus deditos et intentos oportebat quosdam armis edomare. Ad quod autem faciendum, quia plures fuere fidei repugnantes, quam quippe adherentes, necessarium habuit desiderium suum divulgare regibus et principibus Christianis.

Quo audito huius desiderio non solum iuvamen transmiserunt, f. 13r
sed etiam personaliter adierunt, quibus fuerat Hungarorum crudelitas nociva plurimum ac exosa. Introivit ergo primo Deodatus de comitibus Sancti Severini de Apulia, qui fundator extitit monasterii de Tata et parator. Iste etiam cum Sancto Adalberto episcopo 5
Pragensi sanctum regem Stephanum baptisavit. Cuius quidem monasterii nomen pro eo Tata appellatur, quia cum beatus rex Stephanus ipsius nomen ob reverentiam non exprimeret, sed eum Tata appellaret, abolitum est nomen Deodati, sed Tata extitit vocitatus, unde etiam ipsius monasterium taliter est vocatum. Huius quidem 10
generatio in Pannonia non habetur, quia quamvis uxorem habuisset, tamen sine heredibus finivit vitam suam. Post hec de Almania Volphgerus cum fratre suo Hederico de comitibus Houmburch ortus, cum trecentis dextrariis faleratis introivit, cui dux Geycha montem Kiscen, pro descensu eterno contulisse comprobatur, ubi 15
castrum ligneum edificavit, fecitque in eodem monte cenobium, ubi et est tumulatus. De istis deinde Hedrici generatio derivatur. Descendit quoque de Bavaria, Vecelinus videlicet de Veyzenburch, qui cum sancto rege Stephano in Simigio Cupan ducem interfecit, capitaneus enim exercitus extitit illo die. Ex istis Iak 20
nascitur principium et origo. Adierunt etiam hiis diebus Hunt et Paznan, qui sanctum regem Stephanum in flumine Garany gladio Teutonico more accinxerunt. Istorum nanque generatio ab eisdem nominibus distare non videtur. Istorum itaque comitum dux Geycha fretus auxilio et sanctus rex Stephanus suus filius 25
et divino potius quosdam rebelles armorum terroribus nonnullos voluntarie converterunt ad baptismum. Quos quidem comites tam dux Geycha, quam filius suus latis et amplis hereditatibus pro ipsorum servitio ditavere, prout apparet nunc manifeste, qui quidem temporis in processu Hungaris per contractus matrimoniorum 30
sunt immixti. Istorum etiam consilio et auxilio super Hungaros rex est constitutus. Pluresque nobiles Hungari duci Cupan adherentes, baptismum fidemque respuentes, ad turpia servitia sunt

f. 13v detrusi. Illis nanque in gerendis iudicatus erat nobilior, qui fidei Christi citius adhesisset. Poth vero generatio, unde Conradus de Altinburg derivatur, temporibus regis Salomonis, filii Andree venit in Pannoniam. Hic Hernistus est vocatus, sed propterea Poth fuit appellatus, quia internuncius erat inter imperatorem Conradum et Andream et Salomonem reges. Poth enim Teutonice, Latine nuncius sonat. Gerse autem et Gregorii generatio de Francia est ex consanguinitate Guillermi dicti Corves. Kyquini quidem et Rinaldi origo est de Hispania, cum regina Margareta coniuge Bele regis, filii Zaar Ladizlai Pannoniam adeuntes. Hic enim Bela primo uxorem de Polonia habuit. De generatione autem Guthkeled plura enarrantur, sed pro certo per Petrum regem dum idem fugit ad Henricum cesarem, in adiutorium ei sunt adducti de castro Stoph, sunt exorti de Svevia, unde imperator Fridericus ortum habet. Ista enim generatio de primatibus Suevie extitit procreata. Pauperes enim sunt hereditatibus, sed probi et valentes sunt in patria memorata. Istius siquidem Guthkeled generatio temporibus Salomonis regis Ladizlai et Geyche ducum extitit exaltata, nam tunc ipsa generatio in duas partes divisa fuit, quidam ducibus adherentes, quidam vero Salomoni et specialiter Vid, quem Salomon exaltasse perhibetur super alios de generatione predicta. Generationem Ratoldi de Apulia exivisse nullus debet dubitare. De cognatione comitis Castrie, Oliverius, Ratoldus oriundi per regem Colomannum, filium Geyche regis, qui Dalmaticos subiugavit, in Pannonia collocantur. Hermanni etiam generatio cum regina Keysla introivit, liberi homines sunt de Nurunberg hereditatibus pauperes. De generatione quidem Buzad est dicendum, huius enim generatio per regem Stephanum, filium secundi Bele in Hungariam adducitur in adiutorium regis memorati. Ex comitibus enim de Orlemund sunt. Primus enim, qui venit, Hadolth est vocatus, cuius filius similiter Hadolth, et Arnoldus ex istis origo procedit Buzad bani, hic enim Hadolth, cum exprimi non potuit, paraloisando Hodolth dicitur. Generatio quidem

Chaak cum aliis quibusdam generationibus conspiraverunt contra f. 14r
istum regem, quas per Hodolth et suam miliciam, quam cum ipso
adduxerat, dicitur contrivisse. Stephani, Ladizlai et Gregorii
filiorum Keled prosapia de provincia Mysne ortum habent. Stephanus
enim filius fuit Mysnensis marchionis, filius comitis de Herfold, 5
qui occiso Turingie Lantgravio in Frankfordia in solemni curia,
ubi imperator eligi debuit per eum, ac per alios, dum reoccidendi
sentencia per Almanie principes contra ipsum lata esset, diebus
Geyche regis, filii secundi Bele, descendit in Pannoniam cum dexte-
rariis falleratis lx, et a rege predicto receptus solemniter, optime 10
et latis possessionibus investitur, prout patet ipso in Mysnensis re-
gionis proscriptionis penam incurrente. Eorum vero, qui dicuntur
de Bobocha, de Samberg descenderunt in Pannoniam. Simonis
enim et fratris eius Michaelis generatio Mortundorf nominatur,
temporibus Andree regis, filii Bele tercii, descendit de Hispania, 15
castra quidem plura habet in Hispania illa generatio, ex quibus
unum, quod melius est, Boyoth, huius quidem Simonis avus, dum cum
rege Aragonum annis pluribus contendisset, tandem per eundem regem
captivatus in carcere detruditur, quod Simon comes et Ber-
tramus formidantes cum secunda uxore prefati regis Andree, que 20
fuerat de Campania, in Hungariam intraverunt. In Hispania enim
nulla generatio in scuto suo aquilam ferre audet, nisi Simon et
Michael. Intraverunt autem in Hungariam tam tempore regis
Geyche, sancti regis Stephani, quam diebus regum aliorum Bohemi,
Poloni, Greci, Hispani, Ismaelite, Bessi, Armeni, Saxones, Cumani, 25
Latini, qui diutius in regno commorando, quamvis illorum generatio
nesciatur, per matriomoniorum diversorum contractus, Hungaris
immixti, nobilitatem pariter et descensum sunt adepti. Quorum
quidem nomina mihi nota essent, tamen huic operi non apponam.
Postquam autem Svetibolug per Hungaros, ut superius dictum 30
est, necatus esset, et Hungari descendissent, in Pannonia per sex
annos eorum arma et equos meliorare curaverunt. Anno deinde
septimo Moraviam et Bohemiam, in quibus eo tempore dux

f. 14v Vratizlaus regnare videbatur, crudeliter spoliarunt. Exinde cum victoria redeuntes treugis ordinatis cum prefato duce uno anno quieverunt. Post hec Corinthiam hostiliter adeuntes ultra castrum Leopah dux Meranie Gothfridus nominatus et dux Corinthie Bernhardus, necnon Gregorius Aquilegiensis patriarcha ipsis occurentes insimul atrociter pugnaverunt. Et quamvis ex Hungaris plures ibi cecidissent, tamen ambos duces Hungari occiderunt patriarcha vero per fugam evadente. Abinde spoliata Corinthia, Carniola et Stiria cum maxima preda sunt reversi. Audito igitur Conrado cesare, quod Hungari imperii sui confinia intrassent ducesque memoratos occidissent, decrevit venire in Hungariam, et cum exiisset de Italia, venissetque in Augustam Svevie civitatem, ut deinde in Pannoniam invasurus Hungaros descenderet, inter Romanos bellum generatum est interea intestinum, propter quod ipsum retrocedere oportebat. Inter hec Hungari tanquam immobiles annis tribus ad nullas partes perrexerunt. Anno autem quarto Bulgariam invaserunt, ex eaque thesaurum et armenta innumerabilia adduxerunt castra ipsorum occupantes, que domino concedente et nunc habent et possident. Postquam autem memorata regna devicerunt, per forum Iulii usque in marchiam Longobardie intraverunt, ubi civitatem Paduam igne ac gladio consumpserunt. Ex hinc intrantes Longobardiam Lynthar Vercelline civitatis episcopum, imperatoris Karoli consiliarium fidissimum occidentes, ex ipsius ecclesia thesaurum maximum rapuerunt totamque pene Longobardiam spoliantes cum maximo spolio in Pannoniam cum victoria redierunt. Post hec decem annis repausantes, anno undecimo Saxoniam, Turingiam, Sveviam Francosque orientales, id est Burgundos, demolliti in confiniis Bavarie ultra castrum Abah circa Danubium Almanorum exercitus ipsos oneratos in reditu invaserunt ex abrupto, quos Hungari in fugam turpiter converterunt cesis multis militibus ex eiusdem. In quo quidem conflictu ex Hungaris tria milia virorum perierunt. Qui vero evaserunt, ad propria redeuntes, annis sedecim immobiliter in Hungaria permanserunt. Regnante vero per Almaniam Conrado primo

decimo septimo anno Hungari egressi, quibusdam partibus Teutonie f. 15r
devastatis cum ad urbem Augustam pervenissent, Ulrico episcopo
cum civibus et Svevie primatibus resistentibus, tandem cum Hungari
eandem obsiderent civitatem obstinati, nolentes de urbe recedere,
missis nunciis ad Conradum memoratum, ut celeriter urbanis 5
succurreret, idem venire non obmisit. Hungaris igitur se incaute
circa obsessionem civitatis ingerentibus Almanicus et Italicus
exercitus illos invasit ex abrupto, ut si fugere voluissent, nec po-
tuissent, ex una parte fluvio Lili, qui illis diebus per canales mirabiliter
inundaverat impedimentum faciens, ab altera vero ab exercitibus 10
predictis circumvallantibus sicut murus illosque constringentibus,
sic itaque artati ab hostibus, quidam captivati ab eis, aliqui crudeliter
sunt necati. In quo loco Leel et Bulchu illustres capitanei capti-
vati sunt et ducti coram cesare. Quos cum cesar requireret,
quare Christianis essent sic crudeles, dicunt: „Nos sumus ultio summi 15
Dei, ab ipso vobis in flagellum destinati, tunc enim per vos captivamur,
cum persequi vos cessamus." Quibus imperator: „Eligite vobis
mortem, qualem vultis." Cui Leel ait: „Afferatur mihi tuba mea,
cum qua primum buccinans post hec tibi respondebo." Allataque
est ei tuba, et appropians cesari cum se ingereret ad buccinandum, 20
ipsum cesarem sic fortiter in fronte fertur percussisse, ut illo solo ictu
imperator moreretur, dixitque ei: „Tu preibis ante me mihique in alio
seculo eris serviturus." Est nanque fides Sciticorum, ut quoscunque
viventes occiderint, in alio seculo ipsis servire teneantur. Detentique
sunt sine mora, et Ratispone patibulo suffocati. Alius autem exerci- 25
tus Hungarorum, in quo erant bene virorum armatorum quadraginta
milia, qui castrametatus est longe ab Augusta civitate sentiens
socios suos tam crudeliter artari, captivari et occidi, seorsum in
quandam silvam se recepit expectans, ut se abinvicem imperatoris
exercitus separaret. Et dum maior pars cesaris exercitus tenderet 30
versus Renum, Hungari in campo quodam illos coniungentes
sagittis primitus illorum equos occiderunt, tota die ipsos nec
descendere, nec quoquam fugere mittendo, tandem vero se movere

35

f. 15v dum non possent, captivari se dederunt, cum quibus socios suos Ratispone detentos redemerunt. Ipsi vero exinde tali fortuna eis occurrente monasterium de Vulda combussere, ubi multum de auro haurientes abinde Reno transpassato Lotoringensem ducatum igne et gladio vastaverunt, ubi circa Strozpurg in quodam prelio Ekhardum ducem Lotoringie et Pertoldum ducem Brabancie, qui ei venerat in auxilium, captivantes decolarunt. Inde vero Galliam atrociter affligentes crudeliterque in ecclesia Dei sevientes Metense, Treverense et Aquisgranense territoria igne devastarunt. Deinde per abrupta montium Senonensium per populos eterni Martis viam sibi gladio aperientes paraverunt, ubi siquidem Segusam Taurinamque civitates destruxerunt, montesque prefatos perforantes planum Longobardie cum vidissent, totam pene provinciam concitatis cursibus vastavere, et ita ad propium regnum cum victoria revertuntur. Annis vero XX sine motu in Pannonia permanserunt, vicesimo autem primo anno egressi in Bulgariam intraverunt, et inde ad Ydropolim venientes, qua expugnata Constantinopolim tandem obsederunt. In obsidione igitur urbis memorate Hungaris constitutis, quidam Grecus sicut gigas emissus de urbe ad luctandum cum eo duos Hungaros impetebat altercari dicens, quod si ambos devinceret, imperator Grecorum Hungaris nil pene dare teneretur, si autem ambos non devinceret, Grecorum imperator censu Hungaris teneretur. Qui cum Hungaris infestus esset ultra modum, unum contrarium ei invenerunt. Qui oppositus Greco ita ait: „Ego" inquit „sum Botond rectus Hungarus, minimus Hungarorum. Adiungas tibi duos Grecos, quorum unus conservare debeat animam tuam exituram, alter vero cadaver tuum subterrandum, quia certissime censualem faciam Grecorum regem genti mee." Tunc igitur capitaneus Hungarorum nomine Opour, qui illi exercitui de communitatis voluntate fuerat constitutus, iussit Botond cum dolabro suo pergere contra portam urbis, que erat metallina, et in porta declarare vires suas cum dolabro. Veniens autem usque ad portam talem ictum et cesuram in ipsa

14 propium] *recte* proprium

porta fecisse perhibetur, quod puer annorum quinque per ipsum foramen exire et intrare satis large potuisset. Facto naque spectaculo Hungarorum et Grecorum parataque area ad certandum ante portam urbis parva hora simul in unum dimicantes Grecus in terram per Hungarum est detrusus, et statim sine mora spiritum exalavit, quod factum et casum Grecorum imperator, qui stabat in urbis propugnaculo cum coniuge pro ingenti verecundia reputantes facies averterunt suas pergentes in palacium. Verumtamen cum Hungari censum repetissent, pro quo certamen commissum fuerat et pugnatum, et dum risum faceret Grecorum imperator de censu postulato, recesserunt Hungari de obsidione civitatis depopulantes totam Gretiam[!] haurientesque ex ea aurum, gemmas et armenta infinita sicque ad propria sunt reversi. Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis sive ducibus hec et alia huiusmodi usque ad tempora Toxun ducis gessisse perhibetur. f. 16r

De generatione sancti Stephani primi regis Hungarie post secundum ingressum de Scitia in Pannoniam ac de vita, bellis et morte eiusdem

[P]orro Toxun genuit Geycham et Michaelem. Michael vero genuit calvum Ladizlaum et Vazul. Geycha vero divino premonitus oraculo anno dominice incarnationis d.cccc. lx. nono, quemadmodum in legenda sancti Stephani regis scriptum est, genuit sanctum Stephanum regem ex Sarolth, filia Gyule. At rex Stephanus plures quidem genuit filios, sed inter alios habuit unum filium nomine Emericum Deo amabilem et hominibus honorabilem, cuius memoria in benedictione est. Hic autem per inscrutabile divini consilii iudicium raptus est de medio, ne malicia immutaret intellectum eius, et ne fictio deciperet animam eius, quemadmodum de immatura morte scribitur in libro sapientie. Ut ergo acta ne agamus, et exposita ne exponamus, quot et quantis virtutibus floruerit, et quam fervens in Dei servitio sanctus confessor Christi Emericus

2 naque] *recte* namque

f. 16v dux fuerit, scribere supersedimus, quique enim hoc scire voluerit, ex legenda eiusdem beatissimi confessoris plenam sanctissime eius conversationis notitiam habere poterit. Nos enim ea potius, que ab aliis scriptoribus pretermissa sunt, breviter ac summatim scribere intendimus. Sanctus autem rex Stephanus iam pridem in adolescentia sua contra Cupan ducem fortem et potentem bellum gessit gloriosum. Erat autem Cupan filius calvi Zirind, qui etiam vivente Geycha duce patre sancti Stephani regis ducatum tenebat, mortuo autem Geycha duce Cupan voluit matrem sancti Stephani regis sibi per incestuosum copulare connubium, et sanctum Stephanum occidere, ducatumque eius sue subdere potestati. Hic fuerat dux Symigiensis, sanctus autem Stephanus convocatis proceribus suis per interventum beatissimi confessoris Martini divine misericordie imploravit auxilium. Postmodum vero convocato exercitu perrexit obviam hosti suo, et ad amnem Garany primitus accinctus est gladio. Ibique ad custodiam corporalis salutis sue duos principes, Hunt et Paznan constituit, totius autem exercitus sui principem et ductorem Vecellinum hospitem Almanum genere prefecit. Commisso itaque prelio inter utrunque diu et fortiter est pugnatum, sed divine miserationis auxilio beatus Stephanus dux gloriosam obtinuit victoriam. In eodem autem prelio Vecellinus comes interfecit Cupan ducem, et largissimis beneficiis a beato Stephano tunc duce remuneratus est. Ipsum vero Cupan beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari, primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam in Vesprimiensem, terciam in Iauriensem, quartam autem in Erdeel. Beatus etiam Stephanus dux votum, quod tunc vovit Deo, fideliter reddidit. Nam universum populum in provincia Cupan ducis degentem decimas liberorum frugum ac pecorum suorum cenobio sancti Martini dare perpetuo iure decrevit. Predictus autem Vecellinus genuit Kadi, Kadi vero genuit Miska, Miska vero genuit Cupan et Martinum. Porro beatus Stephanus postquam regie celsitudinis coronam divinitus est adeptus, famosum et lucrosum bellum gessit contra proavunculum

suum nomine Gyula, qui tunc temporis totius Transilvani regni f. 17r
gubernacula possidebat. Anno itaque Domini millesimo secundo
beatus rex Stephanus cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus
filiis suis, et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia
sepissime fuit ammonitus a beato rege Stephano, nec ad fidem 5
Christi conversus est, nec ab inferenda Hungaris iniuria conquievit,
universum vero regnum eius latissimum et opulentissimum monarchie
Hungarie adiunxit. Dicitur autem regnum illud Hungarice Erdeel,
quod irrigatur plurimis fluviis, in quorum arenis aurum colligitur,
et aurum terre illius optimum est. Post hec movit exercitum 10
super Kean ducem Bulgarorum et Sclavorum, que gens loca naturali
situ munitissima inhabitat, unde etiam multis laboribus et su-
doribus predictum ducem vix tandem devicit et occidit, et in-
estimabilem copiam thezaurorum eius, precipue in auro et gemmis
ac preciosissimis lapidibus accepit, et locavit ibi unum proavum suum 15
nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transilvanas,
et ideo vulgariter dici solet Erdeeli Zoltan. Erat enim ille antiquissi-
mus, qui vixerat usque tempora sancti regis, et ideo voluit eum
esse super gentes opulentas. Ex hac itaque gaza multiplici sanctus
rex Stephanus plurimum locupletatus Albensem basilicam, quam 20
ipse fundaverat, aureis altaribus crucibus quoque et calicibus,
indumentis etiam pontificalibus auro purissimo contextis et
lapidibus preciosissimis copiavit atque ditavit, vasa quoque ministra-
toria et cetera utensilia eidem basilice necessaria, necnon et aliis
ecclesiis de regali donavit largitate. Inter cetera dedit eidem 25
Albensi ecclesie quedam donaria sempiterne memorie digna, duo scilicet
rationalia, quorum utrunque habebat oram contextam LXXIIII marcis
auri purissimi et lapidibus preciosis. Que beatus Benedictus
sancte Romane ecclesie pontifex ad preces sancti Stephani regis
tante autoritatis privilegio insignivit, ut quicunque in celebrando 30
missam eis uteretur, legittime posset regem inungere, coronare
et gladio accingere. Et quia pecunia ipsius ducis Gyule fuit male
acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter passa est incendium. In eadem

f. 17v autem ecclesia ipsum avunculum suum cum tota familia absque velle compulit baptizari, sed postea honorifice tenuit sicut patrem. Regina vero Keysla, uxor sancti regis, dictam ecclesiam aureis crucibus, fusoriis tabulis, calicibus, gemmis et ornamentis ultra modum ditavit. Deinde sanctus rex venit in civitatem, que Vetus Buda vocatur, una cum filio suo sancto Emerico et regina, et cum ibi non invenisset aliquod pium opus in Christo, in quo possit laudari creator omnium. Statim sanctissimus rex de thezauro predicti Kean ducis Bulgarorum et Sclavorum, quem occiderat, cepit in medio civitatis edificare grande cenobium in honore apostolorum Petri et Pauli ditando illud multis prediis et simili libertate Romane ecclesie fulciendo, in memoriam et honorem curie Romane, quam corporaliter visitaverat. Dum igitur edificaretur, magistri lapicide de Grecia ducti erant, et sanctissimus rex et regina ratione devotionis ibidem degebant. Regina autem cruces, tabulas et ornamenta procurabat. Quia vero illud grande opus inceptum multos annos conduxerat, ideo vivente sancto Stephano rege illud cenobium non potuit consumari, sed volente Deo post multum temporis sanctissimus rex Ladizlaus, nepos eiusdem beati Stephani illud opus consumavit, ut scilicet possit implere votum proavi sui, sicut inferius plenius declarabo. Consuetudo igitur sancti regis Stephani maior ista fuit, quod omnes ecclesias, quas ipse fundaverat, in quolibet anno ad minus tribus vicibus visitabat. Et dum ad ipsas ecclesias devenisset, primo ad omnia altaria pergebat, et singulis singulas preces effundebat, tandem exeundo totam ecclesiam illam circuibat, et fracturas sive scissuras parietum ac tectorum perspicacibus oculis et morose inspiciebat, et statim meliorari procurabat, nec a loco illius civitatis aut ville recedebat, nisi prius vidisset renovari. Quo experto regina Keysla dum ad aliquas ecclesias in Hungaria devenisset, omnes apparatus in domo domini existentes sibi presentari faciebat, et renovanda tam in sindone quam in bisso omni anno renovabat. Filius autem ipsorum beatus Emericus purpureas vestes proprias ante altaria

18 consumari] *recte* consummari 20 consumavit] *recte* consummavit 26 circuibat] *recte* circumibat

deponebat pro altaribus induendis, sicut patet in ecclesiis re- f. 18r
galibus usque modo. Pater vero sanctissimus bursam auream in
lumbis gestabat refertam denariis puri argenti, et dum pauperes
vidisset, mox ibi accedebat, et propriis manibus eis providebat,
et ideo dextera illa misericors est in corpore exterius coram oculis 5
Hungarie usque in hodiernum diem. *Incidentia*

Anno Domini millesimo vigesimo secundo in multis locis incendia
multa et magna facta sunt, ingens etiam terremotus contigit,
quarto Ydus Maii decima hora diei feria sexta post ascensionem
domini quasi duo soles visi sunt decimo Kalendas Iulii. 10

Postquam autem magnificavit Dominus misericordiam suam cum
beato Stephano vertendo dorsa regum in fugam a facie gladii
eius et dominio eius principatus et potestates subiciendo omnium
exterarum nationum circum adiacentium, deliberavit sanctus rex
Stephanus, et firmiter statuit, ut omnibus pompis mundane glorie 15
calcatis et temporalis regni dyademate deposito solius Dei servitio
semetipsum manciparet, et ab exterioribus curis expeditus con-
templativam vitam tranquilla pace perageret, coronam vero
regie celsitudinis filio suo duci Emerico sanctissimis moribus
divinitus instructo se daturum disposuit. Erat enim beatus Emericus 20
in primevo adolescentie flore supra communem naturam hominum
divino munere sublimatus, iustitia, prudentia, fortitudine, tem-
perantia, sapientia, scientia, mansuetudine, misericordia, benignitate,
largitate, humilitate et patientia armatus, ceterisque catholicis
atque politicis virtutibus adornatus. Cum itaque sanctissimus 25
pater sanctissimo filio curam administrationis et gubernandi
regni solicitudinem intenderet committere, beatus dux Emericus
prepropera morte preventus est. Flevit autem eum sanctus rex
Stephanus et universa Hungaria inconsolabiliter planctu magno
valde. Tanta vero doloris acerbitate sanctus rex Stephanus 30
exacerbatus in gravissimam incidit infirmitatem, et post multos
dies vix qualemcunque vite reparationem recepit, sed pristine sanitati
nunquam plene potuit restitui, nam et pedum doloribus urgebatur

f. 18v et tristicia ac gemitibus afficiebatur, presertim propterea, quia nullus videbatur de consanguineis suis idoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conservaret. Pronior etenim erat atque paratior gens Hungarica ritui paganismo inclinari, quam fidi Christiane. Interim vero viribus corporis cepit repente destitui, et languore vehementissimo se gravatum sentiens misit festinanter nuncium scilicet Budam filium Egyruh, qui Vazul patruelis sui filium, quem recluserat rex propter iuvenilem lasciviam et stulticiam, ut corrigeretur, de carcere Nitrie educeret, et ad se duceret, ut eum, antequam moreretur, regem constitueret. Audiens autem hoc Keysla regina iniit consilium cum Buda viro nephando, et festinantissime misit nuncium nomine Sebus filium ipsius Buda ad carcerem, in quo Vazul detinebatur. Sebus itaque preveniens nuncium regis effodit oculos Vazul, et concavitates aurium eius plumbo obturavit, et recessit in Bohemiam. Post autem veniens nuncius regis, Vazul oculis orbatum in eisdem vulneribus duxit ad regem. Quem sanctus rex Stephanus videns tam miserabiliter destructum in nimias erupit lacrimas, sed impediens egritudinis molestia debitam penam malefactoribus impendere non potuit. Convocatis autem filiis calvi Ladizlai patrui sui, scilicet Andrea, Bela et Levente, consuluit eis, ut quanto citius possent, fugerent, ut ut[!] sic sibi salutem et corporum suorum integritatem reservarent. Illi vero salubri consilio sancti regis acquiescentes a facie malorum et dolorum in Bohemiam fugierunt.

De morte sancti Stephani regis

Beatus autem rex Stephanus sanctitate et gracia plenus quadragesimo sexto anno regni sui in festo Assumptionis Beate Marie Virginis a presenti seculo nequam eripitur, et sanctorum angelorum consortio adiungitur. Sepultus est autem in basilica, quam ipse in honore sanctissime genitricis Dei semper Virginis Marie construxerat, ubi multa signa et miracula fiunt intervenientibus meritis eiusdem sanctissimi regis Stephani ad laudem et gloriam domini nostri Ihesu Christi, qui est benedictus in secula seculorum, amen.

4 fidi] *recte* fidei

Confestim quoque totius Hungarie cithara versa est in luctum, et omnis populus regni, tam nobiles quam ignobiles simul in unum, dives et pauper planxerunt super morte sanctissimi regis, piissimi patris pupillorum, lacrimis uberrimis, et ululatibus plurimis. Iuvenes et virgines pre tristicia et merore scalidis induti vestibus per triennium choream non duxerunt, et omnia genera musicorum de linitivo dulcissono siluerunt, planxeruntque eum planctu cordis fidissimi, eratque planctus magnus et inconsolabilis. At regina Keysla cum Buda satellite Petrum Alemanum, vel potius Venetum, fratrem regine regem preficere statuerunt. Hoc intendentes, ut regina Keysla motus sue voluntatis pro libito suo posset complere, et regnum Hungarie amissa libertate, Teutonicis subderetur, et regina Keysla motus sue voluntatis in regno sine impedimento posset explere. Vilhelmus autem pater Petri regis fuit frater Sigismundi regis Burgundorum, sed post interemptionem sancti Sigismundi venerat ad imperatorem, quem imperator collocavit Veneciis, et dederat ei sororem suam nomine Gerdrud in uxorem, de qua genuit Keyslam reginam. Mortua autem Gertrud Vilhelmus duxit in uxorem sororem sancti regis Stephani, de qua genuit Petrum regem.

f. 19r

De sevitia, expulsione, reingressu et morte Petri regis

[P]ostquam autem Petrus est factus rex, omnem regie serenitatis benignitatem abiecit, et Teutonico furore seviens, nobiles Hungarie aspernabatur, bona terre superbo oculo et insatiabili corde cum Teutonicis beluina feritate rugientibus, et cum Latinis, yrundinum garrulitate murmurantibus devorabat, munitiones, presidia et castella Teutonicis et Latinis custodienda tradebat. Erat autem ipse Petrus nimium lascivus, nullusque eo tempore tutus esse poterat de pudicitia uxoris sue, vel filie sue, seu sororis virginitate, propter insultus satellitum regis, qui eas impune violabant. Videntes autem principes Hungarie tanta mala gentis sue, que contra Deum eis inferebantur, communicato consilio rogaverunt regem,

5 scalidis] *recte* squalidis

f. 19v ut preciperet suis a tam detestabili opere desistere. Rex vero faustu superbie inflatus, pestiferum preconcepti veneni fetorem in propatulum effudit dicens: „Si aliquamdiu sanus fuero, omnes iudices, tam clarissimos et spectabiles, quam pedaneos, centuriones et etiam decuriones ac villicos omnesque principes et potestates in regno Hungarie Teutonicos constituam, et terram eius hospitibus implebo, et eam universaliter in potestatem Teutonicorum redigam." Et dicebat: „Hoc nomen Hungaria derivatum est ab angaria, et ideo ipsi debent angariari." Hec itaque fuerunt fomenta discordie inter Petrum regem et Hungaros. Anno igitur Petri regis tertio principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem, et solicite querebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc invenire possent, qui ad gubernandum regnum esset idoneus, et eos a tyrannide Petri liberaret. Cunque neminem talem in regno invenire potuissent, elegerunt de semetipsis quendam comitem nomine Abam, sororium sancti regis Stephani, et eum super se regem constituerunt. Aba vero congregato Hungarorum exercitu contra Petrum regem processit preliaturus. Petrus autem rex videns se Hungarorum auxilio destitutum, vehementer expavescens, transfugit in Bavariam, Henrici regis Teutonicorum adiutorium imploraturus. Petro itaque per fugam de manibus Hungarorum elapso, Hungari sceleratissimum Budam barbatum, omnium malorum intentorem, cuius consilio Petrus Hungariam afflixerat, in frustra concidentes interfecerunt, et duorum filiorum suorum oculos effoderunt. Sebus autem, qui oculos Vazul eruerat, confractis manibus et pedibus peremerunt, quosdam vero lapidibus obruentes, alios autem in manganis ferreis occiderunt vastantes.

Expulso rege Petro de regno Aba rex consecratur

[A]ba vero regali potestate sublimatus consecratus est in regem. Omnes autem constitutiones et exactiones, quas Petrus rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba rex in

irritum revocavit. In hiis autem rebus gerendis tres de principibus f. 20r
regni precipui fuerunt. Unus vocabatur Viske, secundus Toyzlau,
tertius vero Pezli, qui libertatem gentis sue querebant, et regnum
regali semini restituere fideliter nitebantur. In tercio vero anno
regis Abe Petrus cum Henrico rege Teutonicorum descendit cum 5
exercitu magno contra Abam regem. Rex igitur Aba audiens
Petrum ab Hungaris derelictum, et ab Henrico rege Teutonicorum
benigne susceptum, anno Domini millesimo quadragesimo secundo
misit nuncium ad cesarem, ut perquireret, an inimicaretur ei pro
eo, quod Petrum de regno expulerat, an etiam pacem stabilem cum 10
eo posset habere? Cui cesar in respondendo se inimicum esse ostendit
dicens: „Quia modos iniuriis lacessuit, quid vel quantum possum
ipse sentiet." Rex Aba his auditis intellexit, quod cesar intenderet
Petro regnum restituere. Inflammatus ira congregatoque exercitu
magno invasit Austriam et Bavariam, et ex utraque parte Danubii 15
fluminis bipertitis alis pugnatorum fortium percussit eos in ore
gladii. Tulit itaque spolia eorum, et plurimos captivos ex eis secum
trahens a flumine, quod vocatur Treysama, pertransivit captivando
usque civitatem Tullinam, in qua pernoctavit. Factum autem est
hoc in secunda feria sexagesime a crepusculo usque noctem. Mane 20
autem facto cum innumerabili multitudine captivorum in Hungariam
reversi sunt gaudentes. Post hec misit bellatores fortes in Carin-
thiam, qui plurimos captivos ibidem ceperunt, et in Hungariam
redierunt. Eo tempore cesar Pascha Domini Colonie celebravit, et
cum principibus suis consiliatus est, qualiter regno suo iniuste 25
illatam ab Hungaris iniuriam deberet vindicare. Qui concorditer
ei consuluerunt, ut Hungaros, qui sine causa regnum suum hostiliter
irruperant, armis invaderet, et captivos suos ab eorum servitute
liberaret. Movit itaque expeditionem ingentem, et consilio Wra-
tizlai ducis Bohemorum ex aquilonari parte Danubii venit ad 30
confinium Hungarie. Legati vero Hungarorum promiserant cesari, quod
Hungari in omnibus starent ad mandatum eius, nisi quia Petrum
in regem non susciperent. Quod tamen cesar summopere perficere

45

f. 20v affectabat. Obligatus enim erat Petro promissione, quod ei regnum restitueret, Hungari vero nullatenus consenserunt, et missis muneribus data quoque fide, quod captivos Teutonicorum abire permitteret cesar rediit festinanter contra insultus Gotfridi ducis Lotoringorum, filii ducis Gozzylonis. Sequenti anno Aba rex missis legatis ad cesarem, que pacis sunt, querebat promittens captivorum dimissionem, quos habebat, eorum vero, quos reddere non poterat, condignam compensationem. Cesar vero noluit pacem componere, donec in Bavariam veniret, ut qui per Hungaros iniuste lesi fuerat, compositioni pacis interessent. Venit ergo cesar ad terminos Hungarie, et in crastinum expugnare disposuit obstacula, quibus Hungari fluvium Rabcha concluserant. Interim vero a legatis Abe regis rogatus est cesar, ut competentem terminum figeret, in quo omnes captivos ei remitteret, et donaria ei insuper daret. Cesar itaque allectus muneribus et aliis gravioribus negociis prepeditus rediit Bizantium, quod est oppidum Burgundie. Exhinc itaque rex Aba securitate accepta factus est insolens, et cepit crudeliter sevire in Hungaros, arbitrabatur enim, ut omnia communia essent dominis cum servis, sed et iusiurandum violasse pro nichilo reputabat, nobiles enim regni contemnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus commune. Hungari vero nobiles nolentes ei id sustinere, exacerbationem eius moleste ferentes conspirarunt et coniuraverunt, ut eum occiderent. Quidam autem ex ipsis notificavit regi in necem eius coniuratos, ex quibus eos, quos potuit captos, fecit interfici sine indicii examine, quod in magnum regis detrimentum versum est. Cum enim rex Chanadini quadragesimam celebraret, in eadem quadragesima circiter quinquaginta viros nobiles sub pretextu consiliandi in quadam domo conclusit, et ab armatis militibus fecit eos obtruncari nec contritos, nec confessos. Unde beatus Gerardus canonica severitate regem corripuit, et sibi periculum imminere predixit. Quidam itaque ex coniuratis propter hoc magis incitati fugientes venerunt ad cesarem, oblocuti sunt contra Abam dicentes, quod pro nichilo iuramentum reputaret,

3 permitteret] *recte* permitterent 9 fuerat] *recte* fuerant 25 indicii] *recte* iudicii

nobilesque, qui eum regem super se constituerant, contemneret, ac f. 21r
cum rusticis et ignobilibus ederet, equitaret et continue loqueretur.
Quibus dixit imperator: „Ista etenim consuetudo non est nobilis
hominis, sed eius oppositi." Ipsum ergo cesarem efficaciter in-
stigaverunt, ut super Abam regem iniuriam vindicaret, quia nec 5
captivos suos remiserat, sicut cesari iuraverat, nec illata damna
resartiret. Cesar itaque armatus instigationibus Hungarorum cum
exercitu Norico et Bohemico et Flandris aulicorum suorum bellico-
sissimis venit in marchiam Austrie dissimulans se intraturum
in Hungariam, simulans autem se pactum ab Aba rege exacturum 10
et reversurum. Tunc legati Abe regis venientes ad cesarem repetebant
Hungaros, qui ad eum fugerant, conquerentes et dicentes, quod ipsi
essent predones et latrunculi regni Hungarie, et precipui intentores
guerrarum et discordie inter Hungaros et cesarem, qui cesari fideliter
obsequerentur, ideoque huiusmodi seminatores discordie tradi 15
opportere in manus Abe regis Hungarorum. Quod cesar nullo
modo se facturum spopondit respondendo. Concitato itaque cursu
invasit fines Hungarie intrans per Sopronium, et cum vellet per
Bobuch, Rabcha pertransire fluvium, Rabcha stagnantibus aquis et
densissimis nemoribus scaturientibusque paludibus, impermeabilem 20
transire non potuit. Hungari ergo, qui erant cum cesare et Petro
rege, duxerunt exercitum tota nocte equitantes sursum iuxta fluvios
Raba et Rabcha, quos illucescente sole facili vado transierunt. Oc-
currit autem ei Aba rex in Menfeu iuxta Iaurinum cum magna
multitudine armatorum nimium presumens de victoria, quia 25
Bavari quidam intimaverant ei, quod cesar super eum cum paucis
veniret, et, ut dicitur, Aba rex victoriam habuisset, nisi quia
Hungari quidam amiciciam Petro regi reservantes, super terram
sua vexilla proiecissent et fugissent. Tradunt autem Teutonici, quod
cum ad prelium appropinquassent, cum celesti signo nebula tenuis 30
apparuit, turboque vehemens divinitus incitatus terribilem pulverem
obtutibus ingessit Hungarorum, quos iam pridem, ut dicitur, quia
Petrum regem suum dehonestaverant, dominus apostolicus anathemate

f. 21v damnaverat feriendo. Commisso igitur prelio inter utrumque exercitum diu et acriter pugnatum est. Sed tandem cesar divino fretus auxilio felicem obtinuit victoriam. Aba vero rex devictus fugit versus Tysciam, et in villa quadam in scoobe veteri ab Hungaris, quibus regnans nocuerat, crudeliter iugulatur. Cuius quidem corpus est sepultum in ecclesia, que fuerat prope ipsam villam. Post aliquos autem annos, cum esset effossum de sepulchro, sudarium et ipsius vestimenta invenerunt incorrupta, et loca vulnerum resanata, tandem sepelierunt corpus eius in proprio monasterio in Sarus. Cesar autem reversus ad castra ante sacrosanctum lignum salutifere crucis se humiliter, ac devote prostravit discalciatus pedes, cilicio ad carnem indutus una cum omni populo suo misericordiam Dei glorificavit, quod ipsum illo die liberavit de manibus Hungarorum. Ex Teutonicis enim illo die, in loco illo infinita corruit multitudo, ita, quod idem locus usque hodie Ferlorun Payr in eorum lingua; in nostra autem lingua vezetnemet nominatur. Ob fetorem nanque mortuorum per duos menses homo non poterat bono modo per partes illas transire, sagittarii enim occiderant illos.

Aba mortuo rege, Petrus rex plenarie regali corone restituitur

[I]nterea Hungari congregati in unum supplices venerunt ad cesarem veniam et misericordiam implorantes. Quos cesar placido vultu et benigne suscipiens, quod rogabant, concessit. Indeque cum omni multitudine sua Albam venit, que Teutonice Veyzenburg dicitur, et est principalis sedes regni Hungarie. Ibi ergo cesar imperiali honore et latissimo preparatu ab Hungaris est honoratus. Petrum regem regali corone plenarie restitutum, et sacris insignibus sancti regis Stephani more regio decoratum, in regali throno manu sua deducens in basilica Genitricis Dei semper Virginis Marie regaliter sedere fecit, et ibidem regem Hungaris et Hungaros regi reconciliavit, concessitque petentibus Hungaris Hungarica scita servare, et consuetudinibus iudicari. Hiis itaque

4 scoobe] *recte* scrobe

taliter ordinatis, cesar, Petro rege cum presidio suorum in Hungaria f. 22r
relicto, cum optata prosperitate Ratisponam rediit. Sequenti
quoque anno reversus est cesar in Hungariam, cui Petrus rex
in ipsa sancta solemnitate regnum Hungarie cum deaurata lancea
tradidit coram Hungaris simul et coram Teutonicis. Multis etiam 5
insuper et magnificis muneribus cesar honorificatus a rege
ad propria rediit cum gloria. Interea Endre, Bela et Levente,
qui fugerant in Bohemiam, inde propter paupertatis necessitudinem
transierunt in Poloniam, et a Myska duce Polonie benigne sunt
suscepti et honorati. Tunc vero Pomorani annuas pensiones duci 10
Polonorum, cui tenebantur, reddere recusarunt. Dux vero censum
sibi debitum a Pomoranis armata manu cepit exigere. Pomoranis
itaque paganis et Polonis christianis communiter placuit, ut duces
eorum duello confligerent, et si caderet devictus Pomoranus,
consuetam persolveret pensionem, si vero Polonus, tantummodo 15
damna fleret. Cum igitur tam Myska dux quam filii eius horrerent
duellum assumere impositum, Bela se ipsum per verba interpretis
in medium introducens sic dicebat: „Si vobis Polonis et domino
duci placet, quamvis sim nobilior quam paganus ille, tamen pugnabo
pro regni vestri comodo et honore domini ducis." Placuit itaque 20
tam Pomoranis, quam Polonis. Cunque armati cum lancea se iunxissent,
tam viriliter Pomoranum fertur Bela de suo dextrario detrusisse,
ut de loco suo se movere non potuit, et gladio perfossum prostravit.
Confessusque est ipse dux Pomoranus se culpabilem, quo viso Po-
morani duci Polonie humiliter subditi, solitum tributum sine 25
contradictione persolverunt. Dux vero inde convertens cum victoria
acquisita audaciam et potentiam valoris in Bela duce collaudans
cum toto censu Pomoranico ei tradidit filiam suam in uxorem,
et universa, que sibi necessaria fuerant, sufficienter et copiose mi-
nistrari precepit, et eum in omnibus honoratum in ducatu suo 30
tenuit, ac bona quantitate de terra eundem hereditare non obmisit.
Bela vero dux ipse in Polonia duos filios genuit, quorum unus
Geycha, alter autem Ladizlaus nomine avi sui est vocatus.

20 comodo] *recte* commodo

f. 22v Displicuit autem Endre et Levente, quod per Belam apud ducem Polonie quasi appendices degerent, dedignatique sunt occasione sui nominis in ducis curia permanere. Et accepta a duce licentia Bela fratre suo ibidem relicto euntes venerunt ad regem Lodomerie, qui ipsos non recepit. Cunque non haberent, ubi caput suum reclinarent, abinde ad Cumanos perrexerunt. Videntes autem ipsos Cumani optime personatos arbitrati sunt, ut eorum terram advenissent explorare, et nisi captivus Hungarus illos cognovisset re vera occidissent, et sic postmodum aliquo tempore ipsos tenuerunt, abhinc postea in Rusciam sunt profecti. Eo tempore quidam magnates Hungarie desolationem regni gementes et liberationem eiusdem a tirannide Petri cupientes Endre, Bele et Levente, qui de genere sancti regis Stephani erant progeniti intemeratam fidelitatem servabant et eis per nuncios bona que habere poterant, mittendo fideliter serviebant. Erant autem isti magnates Visca, Bua et Buhna et alii eorundem cognati, qui semper cum suspiriis et gemitibus expectabant opurtunum tempus, quando Andream, Belam et Levente possent reducere in Hungariam et regnum generi sancti Stephani regis, qui eos dilexerat et exaltaverat omnibus viribus suis restituere laborabant. Petrus vero rex per potestatem regis Teutonicorum elatus, non iam regnabat, sed potius tiranuidis sue crudelitate Hungariam deprimendo flagellabat. Quibusdam autem perfidis Buda scilicet et Devether suggerentibus audivit Petrus, quod predicti nobiles Hungarie. Visca, Bua et Buhna et eorum cognati cogitabant qualiter regnum regio semini posset restituere, et Andream, Belam atque Levente contra Petrum regem in regnum reducere. Ideoque Petrus rex vehementi furore succensus fecit eos comprehendi et in eculeo suspensos interfici quosdam autem effossis oculis tormentari. Et totam Hungariam tam magnis afflixit angustiis, ut magis eligerent mori quam ita miserabiliter vivere. Tunc nobiles Hungarie videntes mala gentis sue in Chanaad in unum convenerunt consilioque habito totius Hungarie nuncios miserunt solemnes in Rusciam ad Andream et Levente dicentes

17 oportunum] *recte* opportunum 21 tiranuidis] *recte* tirannidis

eis, quod tota Hungaria eos fideliter expectaret, et universum regnum f. 23r
eis sicut regali semini libenter obsequeretur, tantummodo ipsi in
Hungariam descenderent, et eos a furore Teutonicorum defenderent,
hoc etiam iuramento firmaverunt, quod statim, ut ipsi Hungariam
introirent, omnes Hungari unanimiter ad eos confluerent, et eorum 5
dominio se subderent. Endre vero et Levente timentes palliatas
insidias clanculo miserunt nuncios in Hungariam. Cum autem
venissent ad novum castrum, quod Aba rex construxerat, ecce
universa multitudo Hungarorum catervatim confluxit ad ipsos,
et instinctu diabolico inflammati pernicaciter petierunt ab Endre 10
et Levente, quod permitterent universum populum ritu paganorum
vivere, episcopos et clericos occidere, ecclesias destruere, Christianam
fidem abicere, et ydola colere. Permiseruntque eos secundum desideria
cordis eorum, ut irent et perirent in adinventionibus antiquorum
patrum suorum, aliter enim non pugnabant contra Petrum regem 15
pro Endre et Levente. Primus autem inter renatos nomine Vata
de castro Belus, dedicavit se demoniis radens caput suum, et cin-
cinnos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum, cuius
filius nomine Ianus multo postmodum tempore ritum patris sequendo
congregavit ad se multos magos et phitonissas et aruspices, per 20
quorum incantationes valde graciosus erat apud dominos. De
multis autem deabus suis una nomine Rasdi capta fuit a Christianissimo
rege Bela, et tam diu in carcere fuit reclusa, donec comederet pedes
proprios, ibidemque moreretur. Est autem scriptum in antiquis
libris de gestis Hungarorum, quod omnino prohibitum erat Christianis 25
uxorem ducere de consanguineis Vata et Ianus, quod sicut Dathan
et Abiron in veteri lege seditionem moverunt contra dominum. Sic et
isti tempore gracie Hungarorum populum a fide Christi averterunt.
Tunc igitur detestabili et execrabili ammonitione illius Vate omnes
populi libaverunt se demonibus, et ceperunt comedere equinas 30
pulpas, et omnino pessimas facere culpas, tam quippe clericos,
quam laicos catholice fidei servatores interfecerunt, et quam plures ec-
clesias Dei destruxerunt. Deinde contra Petrum regem rebellantes

10 pernicaciter] *recte* pervicaciter

f. 23v universos Teutonicos et Latinos, qui in officiis diversis prefecti per Hungariam sparsi fuerant, turpi neci tradiderunt. Mittentesque in Petri castra in equis velocissimis nocte tres precones, qui deberent proclamare edictum et verbum Dei, Andree et Levente, ut ipsi episcopi cum clero sint necati, decimator trucidetur, traditio resumatur paganisma, penitus abolenda sicut collecta cum suis Teutonicis et Latinis Petri pereat memoria in eternum et ultra. Mane igitur facto sciscitatus est rex rei factum, et certissime experiens, quod isti fratres redissent, eorumque intuitu sui prefecti, per Hungaros fuissent trucidati, non se ostendit perterritum de rumoribus, sed letum se demonstrans et suo castro de loco remutato transivit Danubium in Sitvatu Albam cupiens introire. Hungari autem prescientes eius velle prevenerunt occupantes campanilia et turres civitatis, et seratis ianuis illum excluserunt. Inter hec autem Endre et Levente cum eadem multitudine procedentes per medium Hungarie appropinquaverunt ad portum, qui vulgo dicitur Pesth. Quo audito Gerardus, Bestridus, Budli et Beneta episcopi, Zonuk comes de civitate Alba egressi sunt obviam Endre et Levente ducibus, ut eos honorifice susciperent. Cunque festinanter predicti episcopi ad locum venissent, qui dicitur Gyogh, ibi in ecclesia sancte Sabine priusquam ad dominos irent, missam audire voluerunt. Beatus itaque Gerardus episcopus sacerdotalibus vestibus ad celebrandam missam indutus exhortationis gratia locutus est eis dicens: „Fratres et coepiscopi mei, et omnes alii fideles, qui adestis, scitote nos hodie ad Dominum nostrum Ihesum Christum cum corona martirii in eterna gaudia perventuros. Ego enim notum facio vobis archanum Dei, quod michi in hac nocte revelatum est. Vidi enim Dominum nostrum Ihesum Christum in pluteo sanctissime matris sue semper Virginis Marie sedentem, nobisque ad se vocatis de manu sua corporis et sanguinis sui Eucharistiam communicantem. Beneta vero episcopus cum ad eum accessisset, retraxit ei Christus Eucharistiam, unde ipse hodie martirii nostri consortio privabitur." Post hoc autem beatus Gerardus ammonuit eos, ut confiterentur alterutrum peccata sua

et audita missa orationi incumbentes, et de certa spe eterne beatitudinis per martirium adipiscende letificati omnes communicarunt. Deinde perrexerunt pariter versus portum Danubii in Pesth. Beatus autem Gerardus episcopus cum esset brevis statura, omnesque vires suas in servitio Dei funditus consumpsisset, currus subvectione utebatur. Cunque ad predictum portum venissent, ecce viri impii Vata, scilicet et complices sui demonibus pleni, quibus se ipsos dedicaverat, irruerunt in episcopos, et in omnes socios eorum et lapidibus eos obruebant. Beatus vero Gerardus episcopus eos, qui se lapidabant, indesinenter signo crucis insigniebat. At illi hoc viso magis sevientes impetum fecerunt in eum, et everterunt currum eius in ripam Danubii, ibique abstracto de curru eius in biga positum de monte Keleenfeld submiserunt. Et dum adhuc palpitaret, in pectore cum lancea percussus est, ac deinde super unum lapidem contriverunt cerebrum eius. Sique gloriosus martir Christi ab erumnis mundi huius ad eternam beatitudinem transiit. Danubius sepe redundans super molem lapidis in qua contritum est caput sancti Gerardi non potuit sanguinem diluere per septem annos, donec recollectus est a sacerdotibus. Et lapis ille nunc est Chanadini in superficie sui altaris. Nunc in eodem loco, ubi contritum est caput eius, in honore beati Gerardi martiris ecclesia sub monte apparet fabricata. Hic siquidem Gerardus monachus erat de Rosacio natione Venetensi, qui in Pannoniam veniens primus in Beel vitam ducens heremiticam, tandem in Chanadiensem cathedram in episcopum est translatus. Budli quoque episcopus lapidibus obrutus transiit ad gloriam. Beztricus autem et Beneta cum transissent Danubium navigio ad Endre et Levente, heretici, qui in ulteriori littore erant, Beztricum episcopum ad mortem vulneraverunt, qui tercia die postmodum mortuus est. Endre autem dux interim superveniens Benetam episcopum a manibus ipsorum liberavit. Et sic prophetia sancti Gerardi impleta est. Omnes enim preter Benetam martirizati sunt. Zonuk quoque comes super dextrarium suum Danubio insiliens natabat, quem in navi veniens quidam nomine Mothmir levavit in navim, ut

f. 24r

7 dedicaverat] *recte* dedicaverant

f. 24v eum a morte liberaret. Erat enim iste Muthmir baptizatus a comite Zonuk, qui cum predictum comitem salvare vellet, ceperunt ei heretici mortem comminari, nisi ipse comitem Zonuk interficeret. Quorum minas Muthmir metuens ipsum comitem Zonuk in navi gladio interemit. Tanta ergo multitudo laicorum et clericorum pro Christi fide eadem die martirium pertulit, ut eorum numerus Deo tantum et angelis eius sit cognitus.

De morte Petri regis

Petrus autem rex videns Hungaros unanimiter adhesisse ducibus Endre et Levente, ipse cum suis Teutonicis fugam iniit versus Musun, ut abinde in Austriam pertransiret, sed evadere non potuit. Interim enim Hungari portas et exitus regni primo occupaverunt. Sed et legatus ducis Endre revocavit Petrum regem sub pretextu pacis et honoris sibi congrui. Qui credens ei revertebatur, ut dicitur, sed maxime coacte, quia exercitum sibi iam absconditum cognoverat, et volebat reverti festinanter in Albam. Qui cum divertisset in villam Zamur, predictus legatus voluit eum capere, et vinctum ad Endre ducem perducere. Petrus autem prenoscens hoc, collegit se in quandam curiam, et per triduum viriliter dimicando semetipsum defendebat. Tandem milites eius omnes a sagittariis sunt interempti, ipse vero vivus captus est et obcecatus Albamque ductus, et pre nimio dolore vitam in brevi finivit. Sepultusque est Quinqueecclesiis in basilica, quam ipse fundaverat anno tercio regni sui.

De coronatione, vita et morte regis Andree

[P]orro dux Andreas a perturbationibus hostium securus effectus in regia civitate Alba regalem coronam est adeptus, a tribus tantum episcopis, qui in illa magna strage Christianorum evaserant, coronatus est anno Domini M.XL. septimo. Precepit itaque universe genti sue sub pena capitalis sentencie, ut deposito ritu paganismo prius eis concesso, ad veram fidem reverterentur, et in omnibus secundum legem illam viverent, quam sanctus rex Stephanus eos

docuerat. Leventa[!] vero in eisdem diebus mortuus est, qui si f. 25r
diutius vixisset, et regni potestatem obtinuisset, sine dubio totam
Hungariam paganisma ydolatria corrupisset. Et quia ipse Leventa[!],
catholice non vixit, ideo circa villam Toxun ultra Danubium est
sepultus, ubi iacere dicitur Toxun avus eius more paganismo. 5
Tradunt quidam istos tres fratres filios fuisse Nazul ducis ex
quadam puella de genere Tatun non de vero thoro ortos esse
et ob hanc coniunctionem illos de Tatun nobilitatem accepisse.
Falsum pro certo est, et pessime enarratum, absque nanque hoc sunt
nobiles, quia isti filii sunt calvi Ladizlai, qui uxorem de Rutenia 10
dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur. Iste quidem
rex, albus Andreas et catholicus est vocatus. Tribus idem annis
Polonos, Bohemos et Australes suis armis Hungaris fecit censuales.
Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad
alterum fratrem suum Belam, cum magna dilectione vocans eum 15
et dicens: „Nos, qui quondam penurie participes fuimus, et laborum,
rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes venire, quatinus
consortes simus gaudiorum, et bonis regni corporali pesentia gaudentes
communicemus, neque enim habeo heredem, nec Germanum preter
te, tu sis michi heres, tu in regnum succedas." Hiis itaque verbis 20
Bela adlinitus cum omni familia sua venit ad regem. Quem rex
videns gavisus est gaudio magno valde, quia fulcitus fraterno
est robore. Post hec autem rex et frater eius, Bela habito consilio
diviserunt regnum in tres partes, quarum due in proprietate regie
potestatis manserunt, tercia vero pars in proprietatem ducis est 25
collata. Hec igitur prima regni huius divisio seminarium fuit
discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie. Eo tempore
rex Andreas iuxta lacum Balatun construxit monasterium in
honore sancti Aniani, in loco, qui dicitur Tyhon. Duxit autem sibi
in uxorem filiam ducis Ruthenorum, de qua genuit Salomonem 30
et David. De concubina autem, quam habuit de villa Morouth,
genuit Georgium. Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam
et Ladizlaum. In Hungaria vero genuit Lampertum et filias.

18 pesentia] *recte* presentia

f. 25v Vivebantque rex et dux in magna pacis tranquillitate. Eo tempore Teutonicorum rex cum magno exercitu obsedit castrum Poson volens iniuriam Petri vindicare, et Hungariam suo dominio subiugare. Extruxit autem multas machinas bellicas ad expugnandum, et per octo ebdomodas obsidendo nichil proficiens, effeminatus enervatusque viribus rediit ad propria. Sequenti vero anno cesar cum magna multitudine ob easdem causas venit in Hungariam, iuxta fontes rivorum Zala et Zelice, sed et naves victualibus oneratas per Danubium misit in Hungariam, prefecitque eis episcopum Guebarth fratrem suum. Hiis autem auditis Andreas rex et dux Bela omnes acervos segetum, et tirsos herbarum igne conbusserunt, habitatores quoque cum universis animalibus eorum de partibus illis, per quas cesar erat transiturus procul abduxerunt. Cunque cesar intrasset ad Hungariam, et venisset in regiones combustas, neque militibus suis invenire potuit victualia, nec equis, et nesciebat, ubi naves eius essent, nullumque subsidium ex eis poterat habere. Transiens autem silvas appropinquavit montibus Bodouch omnium victualium penuria laborans. Interea vero Guebarth episcopus venit in Iaurinum, et mittens epistolam ad Henricum cesarem sciscitabatur ab eo, ubi deberet ipsum expectare. Is autem, qui ferebat litteram Deo sic volente captus est a latrunculis Andree regis, et ad eum ductus. Cunque Nicolao episcopo interpretante tenorem litterarum percepissent, rescripserunt episcopo Guebarth litteras, quas quendam per hospitem eidem miserunt. Ille autem simulans se a cesare missum obtulit litteras Guebarth episcopo talia continentes: „Noveris optime Guebarth episcope, quod magna et ardua negocia nostri imperii nos ab Hungaria in Teutoniam redire compellunt, nam inimici nostri imperium nostrum hostiliter occuparunt. Ergo age, festina et destructis navibus quam citius poteris, nobis Ratispone occurras, nec enim tibi tutum est in Hungaria commorari." Hiis itaque cognitis Guebarth episcopus festinanter fugit in Teutoniam. Cesar igitur spe sustentacionis, quam a navibus expectabat, frustratus ad mortem incepit egere, similiter universus exercitus eius cum equis et subvectoribus

5 ebdomodas] *recte* hebdomadas

miserabili fame periclitabantur. Insuper etiam Hungari et Bisseni f. 26r
singulis noctibus acriter eos infestabant toxicatis sagittis eos
interficiendo, et funes extendentes inter papiliones eorum, quam plures
aliqua servitia facientes rapiebant. Pre timore autem imbrium
sagittarum, quibus Teutonici affligebantur et consumebantur, 5
fodebant sibi terram, et desuper insertis clipeis suis etiam vivi
cum mortuis iacebant in sepulchris, nam sepulchrum quod mortuo
fodiebatur in die, vivus iacebat in eo de nocte, et quod vivo fo-
diebatur pro nocte, mortuus sibi vendicabat de die. Cesar ergo
videns tot et tantis periculis se esse perplexum, misit ad Andream 10
regem et Belam ducem rogans perpetue pacis firmitatem, dicebat
enim, quod si rex Andreas securum ei iter preberet ad revertendum,
et exercitui suo fame oppresso subsidia vite largiretur, ipse nunquam
Andree regi et successoribus eius inimicaretur, et nunquam a modo
regem Hungarorum dictis vel factis, aut consilio ledere attemptaret, 15
sed etiam, si quis de successoribus suis ad debellandam Hungariam
arma moveret, indignationem omnipotentis Dei incurreret, et
perpetuo eius anathemati subiaceret, filiam quoque suam Sophiam
Salomoni, filio regis Andree daret in uxorem, propter perpetue
pacis federa firmius roboranda. Hec autem omnia fideliter servaturum 20
iurisiurandi religiose interposita confirmabat. Rex itaque Andreas
et dux Bela magis amatores pacis, quam discordie seminatores esse
volentes pacem cum cesare composuerunt. Cesar autem in propria
persona sua iureiurando confirmavit omnia, que dixerat fideliter
se facturum. Tunc rex Andreas solita regum Hungarie largitate 25
utendo misit cesari quinquaginta corpora immensorum husonum,
et duo milia lardonum, et de panibus plusquam secum ferre poterant,
oves quoque et boves seu pecudes pascuales, et vini copiam super
effluentem. Teutonici ergo a faucibus mortis miseratione Hungarorum
liberati relictis tentoriis et clipeis, et universis supersectilibus suis 30
abiectis, adeo concitato cursu in Teutoniam redire properarunt, quod nec
retrospicerent. Ex hoc autem eventu locus ille unde Teutonici tam turpiter
dedecorati abiectis clipeis fugerunt, usque modo Verteshege nuncupatur.

30 supersectilibus] *recte* supellectilibus

f. 26v

De nuptiis Salomonis cum domina Sophia quomodoque in puericia per patrem coronatus est

Postquam autem cesar cum tanto dedecore fugit in terram suam de Hungaria, rex Andreas mittens ad eum legatos petivit ab eo, ut Sophiam filiam suam Salomoni filio suo matrimonio copulandam, ut promiserat, concederet. Cesar autem quemadmodum iureiurando promiserat, fideliter complevit. Regalibus itaque nuptiis iuxta fluvium Morva celebratis, et federibus pacis firmiter roboratis cesar et rex cum gaudio sunt reversi. At rex Andreas post hec cito incidit in paralisim, et tam nivali, quam estivali tempore super traham ferebatur. Post mortem itaque sancti regis Stephani transacti sunt anni undecim menses quatuor usque ad annum primum imperii Andree regis. Interea vero Petrus Teutonicus, vel verius Venetus primo et secundo regnavit annis quinque et dimidio. Aba vero regnavit annis tribus. Quia plerumque carnalis amor et consanguineitatis affectio impedire solent equitatem, ideo filialis amor in Andrea rege vicit iusticiam, nam filium suum Salomonem adhuc puerulum anno imperii sui xii. confectus senio in regem fecit inungi. Cunque in consecratione eius caneretur, esto dominus fratrum tuorum, et hoc per interpretem Bele duci innotuisset, quod Salomon infantulus sibi dominus constitueretur graviter est indignatus. Cum autem esset sagacissimi consilii precavens sibi ab insidiis regis Andree fratris sui, cum omni sua familia recessit in Poloniam ad socerum suum. Quo audito rex Andreas timens illius machinamenta filium suum Salomonem transmisit ad imperatorem Teutonicorum socerum suum. Secuti sunt autem eum plurimi primates Hungarie. Interea dux Bela omnem iniuriam, quam ei frater suus rex Andreas intulerat, notificavit socero suo duci Polonie, dux autem Polonie auxiliatus est ei fideliter et efficaciter. Dux itaque Bela tribus agminibus soceri sui munitus reversus est in Hungariam. Rex autem Andreas prenoscens eum cum exercitu intrasse in Hungariam, ab imperatore Teutonicorum duos duces, videlicet Vilhelmum et Poth in auxilium suum fecit

adduci. Ducem quoque Bohemorum, qui consanguinitate eidem f. 27r
attinebat, mercede conduxit, et confidebat in multitudine conductorum, Hungaros autem non multos habebat, quamplurimi enim Salomonem filium suum secuti fuerant, et ex hiis, qui remanserant, plurimi ad ducem Belam confluxerant. Nuntiatum est autem Bele, quod rex Andreas maximam haberet multitudinem conductorum, elegitque magis mori in bello, quam sine pugna ab exercitu regis declinare. Tunc intrepidus concitatum duxit exercitum super Andream regem versus Tysciam. Vilhelmus vero et Poth duces Teutonico furore concitati cum agminibus suis festinanter Tysciam transierunt, et commisso prelio ab utraque parte fortiter est pugnatum, sed adiuvante Domino dux Bela victoriam obtinuit, fere omnibus Teutonicis ibidem interfectis, et ducibus eorum comprehensis. Porro Hungari, qui erant apud Andream regem videntes victoriam fecisse ducem Belam, dimisso Andrea rege versi sunt ad ducem Belam. Rex autem Andreas fugit versus Teutoniam, sed evadere non potuit. Captus est enim ad portas Musun, et negligenter detentus in silva Bokon ad villam suam, que dicitur Scirioch, mortuus est. Sepultus est autem in monasterio sancti Aniani confessoris, quod idem rex construxit in Tyhon iuxta lacum Balatun. Sed et dux Bohemorum captus est et cecatus. Vilhelmus vero et Poth duces adducti sunt ad Belam ducem, qui eos libere abire permisit.

De coronatione, vita et morte regis Bele primi

[I]gitur dux Bela vocatus Benyn Victor cum triumpho venit in civitatem Albam, ibique regali dyademate inungentibus eum episcopis feliciter est coronatus Tenuit autem regnum pacifice sine molestatione hostium, at quesivit bona genti sue. Inter cetera siquidem peritie sue argumenta ostendens, fecit fabricari numos magne monete ex purissimo argento, et precium rerum venalium secundum certam quantitatem iusto moderamine discrete rationis constituit. Non enim permittebat mercatores et numularios per detestabilem

30 numos] *recte* nummos 33 numularios] *recte* nummularios

f. 27v avaricie voraginem a simplicibus et rusticis superfluum lucrum congregare. Hec est enim causa, que maxime solet populos paupertatis et inopie periculis obvolvere, sed statutum precium unusquisque vendebat, et emebat sine iniuria et circumventione. Iste etenim omnia fora in die Sabbati constituit pro vendendo et emendo, Bizanciosque currere iussit per districtum regni sui, argenteos etiam denarios, ut suprascriptum est, cudere fecit, quorum quadraginta Bizancius census erat. Unde et nunc denarii quadraginta aurum appellantur, non quod sint aurei, sed quod tot denarii Bizantium valere illo tempore videbantur. Omnibus enim diebus vite sue in tota Hungaria non est mutata moneta. Multa etiam alia fecit sempiterna digna memoria, quapropter Hungaria quamplurimum locupletata super omnes circumadiacentes regiones caput extulit vincens eas divitiis, et tunc in ea pauperes locupletabantur, et divites gloriabantur. Misit etiam rex clementissimus per totam Hungariam precones, ut de singulis villis vocarentur duo seniores facundiam habentes ad regis consilium. Quo audito non tantum hii, qui vocati fuerant, sed etiam omnes rustici et servi cum universa plebe Hungarie venerunt ad regem in Albam. Rex autem et episcopi cunctique proceres videntes immensam multitudinem timuerunt, ne forte irruerent in eos, et intrantes civitatem observaverunt eam. Plebs autem constituit sibi prepositos, quibus preparaverunt orcistrum de lignis, unde possent ab hominibus videri et audiri. Prepositi vero miserunt ad regem et ad proceres nuncios dicentes: „Concede nobis ritum patrum nostrorum more paganismo vivere, episcopos lapidare, presbiteros exenterare, clericos strangulare, decimatores suspendere, ecclesias destruere et campanas confringere." Hiis auditis contristatus est rex, et petivit inducias trium dierum ad deliberandum super negocio. Interim vero prepositi in eminenti residentes predicabant nephanda carmina contra fidem. Plebs autem tota congratulanter affirmabat: „Fiat, fiat." Cum autem tercia die responsum expectarent, milites armati ex precepto regis irruerunt super eos, et aliquos ex eis obtruncaverunt. Prepositosque

ab altis precipitando contriverunt, reliquos autem ligatos diris verberibus flagellaverunt, et sic occidendo, ligando, flagellando seditionem eorum milites vix edomuerunt. Postquam enim sanctus rex Stephanus convertit Hungariam ad Christum, bis ad paganismum versa est, semel tempore regis Andree, secundo vero tempore regis Bele, sicut nunc scriptum est. Piissimus autem rex Bela completo regni sui anno tercio in Demes regali allodio corruente solio confractus corpore irremediabiliter cepit egrotare, duxeruntque eum seminecem ad rivulum Kyrusna propter quasdam regni necessitates, et ibi migravit a seculo. Sepultus est autem in monasterio sancti Salvatoris, quod ipse construxerat in loco, qui dicitur Zugzard. f. 28r

De coronatione et vita regis Salomonis

[R]ex autem Salomon audita morte Bele regis accessit ad socerum suum imperatorem Teutonicorum, rogavitque eum, ut regnum Hungarie sibi restitueret. Cuius precibus imperator gratanter acquievit, et cum illo nobili Romane arcis exercitu et illustri cetu imperialis glorie Salomonem in Hungariam reduxit. Interim Geysa filius regis Bele, sicut erat prudens et circumspectus, cum duobus fratribus suis adolescentibus assumpsit se seorsum in partes Polonie, non enim poterat impetum Salomonis tunc sustinere. Rex itaque Salomon sine difficultate intravit in Hungariam rege orbatam, et securus venit in civitatem Regiam Albam, ibique ab omni clero et populo totius Hungarie honorificentissime susceptus est. Concionatus est autem imperator ad universum cetum Hungarorum pro genero suo rege Salomone, pacemque inter eos reformatam iurisiurandi religione interposita confirmavit. Regem autem Salomonem in paterno solio gloriose coronatum cum assensu et clamatione totius Hungarie sedere fecit. Ipse imperator divite gaza Hungarie a rege Salomone largissime remuneratus prospere rediit ad propria. Statim autem, ut imperator discessit, Geysa illinc, quo se caute contulerat, in

f. 28v Hungariam accessit. Rex autem Salomon tanquam novus et necdum in regno roboratus timens, ne forte Geysa cum exercitu Polonico super eum irrueret, paulisper retrocessit cum suis, et in castro Musun munitissimo tuta statione resedit. Porro enim et alii viri cum episcopis religiosi satagebant inter eos pacem componere. Maxime autem Desiderius episcopus delinitivis ammonitionibus et dulcibus allocutionibus suis mitigavit animum Geyse ducis, ut Salomoni quamvis iuniori regnum cum pace redderet, et ipse ducatum, quem pater eius prius habuerat pacifice teneret. Cuius salubribus persuasionibus Geysa deposito rancore paruit. In festo autem Fabiani et Sebastiani rex Salomon et dux Geysa coram Hungaris in Gyur pacem iuramento firmaverunt. Deinde festum dominice ressurectionis ambo simul cum plena curia Quinqueecclesiis celebraverunt, ubi rex Salomon ipso die Pasce assistentibus regni proceribus per manus Geyse ducis honorifice est coronatus, et in regiam beati Petri principis apostolorum basilicam audiendam missam gloriose deductus. Universa autem multitudo Hungarorum videns pacem regis et ducis, et mutuam inter eos dilectionem laudavit Deum pacis auctorem, et facta est leticia magna in populo. In eodem autem anno ducibus ibidem existentibus ecclesia horribilter est combusta.

De eo, quod Salomon et David, frater eius, liberos non habuerunt

Rex autem Salomon et frater eius David liberos nunquam habuerunt, et in ipsis semen regis Andree defecit, quod ideo esse divinitus credimus factum, quia quando Andreas primo in Hungariam reversus est cum Levente fratre suo, propter hoc, quod ipse regnum posset obtinere, permisit Vatam prophanum et alios pessimos multorum sanctorum sanguinem fundere. Dux autem Geysa genuit Colomanum et Almum ac filias. Viguit autem tranquilla pax inter regem et ducem circiter annos tredecim. Interim Bohemi superbia inflati irruperunt versus urbem Trenchen, et magnam predam hominum et ceterorum animalium rapientes abduxerunt. Rex autem et dux pro magna iniuria hoc reputantes cum suis exercitibus

Bohemiam invaserunt, et Bohemis ad conflictum venire non f. 29r
audentibus Hungari fere totam Bohemiam igne ac gladio vastaverunt.
Ibi Opus, Martini filius quendam Bohemum ad instar gigantee
magnitudinis corpus habentem in certamine singulari viriliter
prostravit, propter quod memoriale factum semper postmodum 5
apud regem et omnes optimates Hungarie gloriosus emicuit.
Rex itaque et dux iniuriam suorum super Bohemos graviter vindicantes
cum maxima preda captivorum Bohemorum in Hungariam gaudentes
sunt reversi. *De adventu Cunorum*
Post hec autem pagani Cuni a superiori parte Mezes ruptis 10
indaginibus irruperunt in Hungariam, totamque provinciam Nyr
usque civitatem Byhar crudeliter depredantes infinitam multi-
dinem virorum ac mulierum ceterorumque animalium secum
trahentes per amnem Lapus et fluenta Zomus inopinabiliter
transeuntes remeabant. Rex igitur Salomon et dux Geysa cum 15
fratre suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime accelerarunt,
ut per portam Mezes transeuntes priusquam Cuni montes et silvas
transcenderent, in urbe Doboka pene per totam septimanam ibi
adventum paganorum expectarunt. Quidam autem de speculatoribus
nomine Fanciska, qui erat de Novo Castro, certificavit regem 20
et duces in quinta feria, quod exercitus Cunorum appropinquaret. Rex
autem et duces cum exercitu equitaverunt illuc usque properantes,
et in nocte illa descenderunt prope Cunos. Surgentes autem summo
diluculo sexta feria omnes eucharistie communione se ipsos mu-
niverunt. Et ordinatis agminibus suis ad confligendum contra 25
paganos processerunt. Quod cum vidisset princeps milicie paganorum
nomine Oslu, qui fuit serviens Gyule ducis Cunorum, sicut erat
plurimum inflatus superbia ac nimium de se presumens, inquit
suis: „Vadant iuvenes super inermes Hungaros, et cum eis ludi
simile bellum committant." Nullos enim credebat esse, qui cum 30
eis congredi auderent. Procedentes autem pagani contra Hungaros
viderunt terribilia eorum agmina, et perpropere renunciaverunt
Oslu principi suo. Qui coadunato conducto exercitu Cunorum

12-13 multidinem] *recte* multitudinem

f. 29v festinanter collegit se in supercilium montis altissimi putans hoc sibi fieri pro maximo tutamento. Etenim ascensus gravissimus montis illius, qui ab incolis vocatur Kerieleis. Congregatus est autem universus exercitus Hungarorum ad radicem montis eiusdem, milites enim regis Salomonis omnes pariter gestabant vexilla sua de sindone facta. Pagani autem in cacumine montis iam collocati fuerant, ex quibus fortiores et andaciores sagittarii descenderunt in medium divexi montis, ut Hungaros ab ascensu montis procul abarcerent. Ceperunt itaque tempestuosis ymbribus densissimarum sagittarum in turmas legionum regis et ducis desevire. Quidam incliti milites Hungarorum irruerunt super illos sagittarios, et quamplures ex eis in latere eiusdem montis occiderunt, et valde pauci equos suos arcubus suis verberando urgentes vix ad socios suos ascendere potuerunt. Rex autem Salomon acerrime animositatis audacia fremebundus per gravissimum ascensum cum agmine suo, quasi reptando, ad paganos ascendit, qui super eum densissimos sagittarum ymbres effundebant. Dux autem Geysa sicut erat semper providus per leviorem ascensum ascendens sagittis irruit super Cunos, cuius frater Ladizlaus quatuor ex fortissimis paganis primo impetu interfecit, et a quinto eorum sagitta graviter est vulneratus, et eodem mox ibidem interfecto postmodum divina miseratione a vulnere illo cito est sanatus. Pagani vero atrocissima mortis illatione ab Hungaris coartati miserabiliter fugiebant. Quos Hungari celerius persequentes acutissimos gladios suos et sitibundos in sanguinibus Cunorum inebriaverunt. Capita quippe Cumanorum noviter rasa, tanquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas gladiorum ictibus disciderunt. Vidit denique beatissimus dux Ladizlaus unum Cunum, qui super dorsum equi sui ducebat unam puellam Hungaram speciosam, sanctus ergo dux Ladizlaus putans illam esse filiam episcopi Varadiensis, et quamvis esset graviter vulneratus, tamen illum celerrime persecutus est super equum illum, quem Zug nominabat. Cum autem attingeret, ut eum lancearet, minime poterat, quia nec equus eius celerius cur-

7 andaciores] *recte* audaciores

rebat, nec equus illius aliquantulum remanebat, sed quasi brachium f. 30r
hominis erat inter lanceam et dorsum Cuni. Clamavit itaque sanctus
dux Ladizlaus ad puellam et dixit: „Soror speciosa, accipe Cunum
in cingulo, et iacta in terram." Quod et fecit. Cunque beatus dux Ladiz-
laus procul illum lanceasset in terra iacentem, voluit eum interficere, 5
quem puella valde rogavit, ne eum interficeret. Unde in hoc notatur,
quod in mulieribus fides non sit, quia forte amore stupri illum liberare
voluit. Sanctus autem dux diu cum eo luctando et absciso nervo
illum interfecit, sed illa filia episcopi non fuit. Rex igitur et gloriosi
duces fere omnibus paganis interfectis et omnibus Christianis a 10
captivitate liberatis una cum felici embola totius Hungarie cum
triumpho victorie gaudentes redierunt. Facta est autem leticia
magna in tota Hungaria, et in ymnis et confessionibus benedicebant
Dominum, qui dedit illis victoriam.

De pugna Hungarorum cum Grecis, Bulgaris et Bessis 15

Factum est autem tercio anno post adventum Cunorum, Besseni
per Albam Bulgaricam venientes transnataverunt flumen Zava
in campum Bozias, et non modicam gentem captivorum et predarum
diripientes in suam terram abduxerunt. Rex autem et dux impo-
suerunt crimen traditionis Albe Bulgarice, eo quod pace defraudata 20
voluntarie permisisset latrunculos Bessorum depredari Hungariam.
Collectis itaque exercitibus convenerunt in Zalonkemen, ubi consilio
deliberantes decreverunt Albam traditricem obsideri oportere
et expugnari. Inde castra moventes descenderunt circa flumen
Zava in directo Nandurfeyrvar. Exiit autem edictum a rege et 25
duce, ut universus exercitus Hungarorum quantocius posset, transiret
fluvium Zava in Bulgariam. Greci autem et Bulgari navigantes in
celonibus suis per ingenia sufflabant ignes sulfureos in naves
Hungarorum, et eas in ipsis aquis incendebant. Victi sunt autem
ignivomi Greci ab Hungaris pre multitudine navium, quibus flumen 30
operuerant. Fugientibus autem Grecis ac Bulgaris transierunt Hungari,
et terminos Bulgarorum occupaverunt. Rex autem et dux secunda
feria transierunt Zavam, et mane facto ordinaverunt acies suas,

f. 30v et plenis manipulis universaliter per turmas suas insertis umbonibus obsederunt civitatem. Greci itaque et Bulgari timentes ex obsidione periculum sibi imminere, rogaverunt Bessenos per clamdestinos nuncios, ut sine pavore venirent in adiutorium ipsorum, eo quod nec rex, nec dux civitatem eorum obsedisset, sed tantum comes Vyd cum Bachiensibus militibus eos invasisset. Bessi autem fraudulentibus verbis eorum seducti festinanter venerunt in adiutorium ipsorum, et cupiditate prede allecti, quam de comite Vyd devicto sperabant se habere, precipites irruerunt super agmina Soproniensium, quorum rector erat comes Ian nomine. Hic autem insultus Bessenorum viriliter et fortiter cum Soproniensibus superavit, plurimis eorum ibidem in ore gladii prostratis, residuis autem ipsorum in captivitatem subactis. Princeps vero Bessenorum nomine Kazar cum paucissimis fugiendo manus Hungarorum vix evasit. Rex igitur et dux eidem militi Ian munera regalia condignasque grates regia liberalitate contulerunt, eo quod ipse multa milia Bessenorum, tanquam lapis limpidissimus vasa fictilia contrivisset, priusquam rex et dux cum exercitu suo de gentaculis capita levassent. Regi autem et ducibus, Geysa et Ladizlao, super rupem, que eidem civitati proxima est residentibus, ceperunt Hungari presentare captos Bessenos, et capita interfectorum, et equos, et supellectilia, que in quarta feria a mane usque ad inclinationem meridiei plene perficere non potuerunt. Hoc autem ideo factum fuit, ut Greci et Bulgari, qui obsidebantur, videntes Bessenos, in quibus sperabant, tam crudeliter ab Hungaris obtruncatos timerent, et semetipsos cum civitate regi et ducibus traderent. Porro rex et duces ad expugnandam civitatem convenientiora loca prospicientes preceperunt carpentariis, ut ibi turres ligneas octo altitudinem murorum duplo superantes fabricarent, unde milites in medium civitatis lapides et sagittas super homines iacularent. Inter turres vero totidem tormenta ad destruendum muros erexerunt. Longos etiam pluteos ad defendendos introitus turrium ceteraque instrumenta bellica composuerunt. In quibusdam itaque locis destruxerunt muros eius usque ad fundamentum, sed

civitatem capere non poterant, quia eam intrinsecus fortissimi f. 31r
bellatores defendebant. Obsederunt civitatem duobus mensibus,
infra quos sepe congressi sunt cum Saracenis de civitate egredi-
entibus, et ex eis alios occiderunt, alios autem fugaverunt. In
tercio vero mense obsidionis quedam puella Hungara olim illuc 5
per captivitatem abducta in quarta feria civitatem succendit,
flabat autem subsolanus vehementissime, cunctaque edificia oc-
cupaverunt incendia. Exercitus itaque Hungarorum irruit in civitatem
ea parte, qua muri eius per tormenta iam corruerant, et Grecos,
Sarracenos atque Bulgaros crudeliter trucidarunt. Qui autem residui 10
remanserunt, cum Nichota duce eorum fugerunt in arcem. Hungari
ergo capta civitate sequenti die, postquam ignis resederat, videntes
scrobes Grecorum descendentes tulerunt exinde aurum multum
et argentum, lapides preciosos gemmasque prelucidas et thezaurum
fere inestimabilem. Nullusque fuit ex Hungaris, qui ibi locupletatus 15
non fuisset. Porro in arce inclusi rogaverunt regem et duces, ut
si eis vitam et libertatem donarent, arcem autem et universa sibi
vendicarent. Manibus itaque regis et ducum in fidei pignus extensis,
quod eos ulterius non lederent, omnes, qui in arce erant, descenderunt.
At dux Nichota argenteam yconam sanctissime genitricis Dei 20
semper virginis Marie cum magna multitudine veniens in potestatem
ducis Geyse contulit, sciebat enim Geysam ducem esse devotum
Deo, et captivos seu afflictos misericordie visceribus refoventem.
Ad manus autem regis Salomonis pauci venerunt, quia noverant
ipsum esse austerum, et pessimis consiliis Vyd comitis in omnibus 25
auscultantem, qui Vyd et Deo et hominibus detestabilis erat.
Cunque vidisset rex plures ad ducem ex illis confugisse, paucos
autem ad se plurimum indignatus est, et eos, qui ad fidei manus
venerant, volebat dividere in tres partes, et duas sibi tollere, terciam
vero duci. Dux autem non permisit hec fieri. Hec ergo fuit causa 30
malorum et seminarium discordie inter eos.

De discordia regis Salomonis et ducum

Interea imperator Grecorum audita liberalitate ducis Geyse

f. 31v misit ad eum nuncios ad firmandam pacem et amiciciam. Dux autem remisit ei omnes captivos, et omnes, qui ab arce descenderant, et ad eum confugerant. Ad regem autem Salomonem rex Grecorum nequaquam misit; unde rex Salomon super Geysam ducem invidie facibus magis ac magis exarsit. Comes etiam Vyd pernicaciter instigabat regem, ut ducem Geysam expelleret, et ducatum eius sibi vendicaret, et hoc facile fieri dicebat eo quod rex multo plures milites, quam dux haberet, nec hoc differendum, sed magis accelerandum esse suggerebat, seducebatque regem hoc proverbio: „Quod sicut duo gladii acuti in eadem vagina contineri non possent, sic nec vos in eodem regno conregnare potestis." Rex ergo venenosis verbis comitis Vyd tragefactus odium et rancorem concepit. Exinde itaque querebat opportunitatem aut capiendi ducem Geysam per insidias aut bellandi. Dissimulabat tamen rex, et simulata amicicia dimisit ducem abire in ducatum.

De dolositate regis bellisque duobus ducum contra regem, et de victoria eorundem

Post hec itaque misit rex ad utrumque ducem, ut ambo simul ad regem venirent cum exercitu, ut cum expeditione super Nys, castrum Grecorum, proficiscerentur. Rex enim dolose intendebat eos perdere, ut si ambos improvisos capere posset, de cetero securus fuisset. Duces autem insidias regis percipientes sibi caute consuluerunt. Ladizlaus igitur cum medietate exercitus in partibus Nyr remansit. Geysa vero cum rege profectus est, nec ausi sunt, quid molestie eidem inferre, quia Ladizlaus in manu valida fratris ultorem fore non dubitabant. Interea viri de Nys multam pecuniam in auro et argento et pretiosis palliis regi et duci habundanter obtulerunt, et que pacis sunt, obtinuerunt. Deinde revertentes ab urbe Keve rex et dux ab invicem sunt divisi. Ladizlaus autem de civitate Byhor consilio fratris sui ivit in Rusciam querere auxilium amicorum suorum, ut contra machinamenta regis sese premunirent, iam enim omnibus innotuerat iniuria et discordia regis et ducum. Post hec collectis exercitibus nunciisque frequenter missis, tandem

rex et dux venerunt in Strigonium, ibique ex conducto uterque eorum f. 32r
tantum cum octo hominibus inter episcopos et principes navigaverunt
in insulam civitati proximam ad colloquendum, ubi diu semetipsos
incusantes et excusantes tandem roborato federe pacis Geysa
rediit in ducatum. Porro eo tempore rex celebravit Natale Domini 5
in loco, qui vocatur Geminum castellum. Deinde venit Zalam, ubi
Marchart, dux Teutonicorum, cum comite Vyd instigaverunt regem,
ut ducem expugnaret. Lactatusque et emulsus rex pessimo consilio
Vyd perfidi movit exercitum super ducem. Dux vero venabatur
in Ygfan, auditoque adventu regis super eum misit Ladizlaum 10
fratrem suum in Bohemiam, qui iam nec reversus erat de Ruscia,
ut rogaret ducem Ottonem sororium eorum, ut ipsis in necessitate
positis auxiliaretur. Geysa vero collecto exercitu obviam egit Sa-
lomoni in Kemey, cuius principes, imo traditores miserunt clanculo
nuncios ad regem dicentes, quod si rex eos in dignitatibus suis 15
teneret, et in gratiam suam susciperet, ipsi relicto duce in bello
omnes pariter ad regem confugerent. Rex autem certificavit
eos super hoc prestito iuramento. Et tunc securus transivit Tysciam
super ducem, ac ducem auxilio suorum fraudulenter destitutum
superavit, sed et de ipsis traditoribus fugam simulantibus vix pauci 20
evaserunt, et utinam ex eis nullus evasisset, qui benefactorem dominum
suum sceleratissime tradiderunt. Dux vero Geysa quamvis maxima
parte sui exercitus esset destitutus, non tamen abhorruit uno tantum
agmine stipatus contra triginta Salomonis agmina sevissimum
prelium committere. Omnibus autem militibus suis pereuntibus 25
declinavit a bello, transivitque Tysciam in Chotoid. Cunque equitasset
ultra Vaciam, obviavit fratri suo Ladizlao et Ottoni duci sororio
eorum cum valido auxilio ad eum venienti. Rex autem et dux
ante Quadragesimam pugnaverunt in Kemey quarta feria post
Dominicam, qua canitur: Exurge. In hoc autem bello Opus filius 30
Martini, de genere Vecellini miles gloriosus militem ducis nomine
Petrum audacissimum super equum submirtensem ceterosque precedentem
radiante lorica et deaurata galea perspicuum atque ad conflictum

14 imo] *recte* immo

f. 32v milites provocantem singulari certamine superavit. Nam de agmine Salomonis ad predictum militem solus Opus super gilvum equum in lorica cucullata evulsus in modum fulminis, ictu lancee, rupta lorica per medium cor transfixit. In eodem etiam bello tantam stragem crebris ictibus gladii sui fecit Opus, quod pre nimia reciprocatione ictuum dextra eius obriguerat. Rex autem Salomon et maxime Teutonici mirabantur de potentia et audacia Opus in prelio. Rex autem victoria potitus transivit Tysciam congelatam in Chotoid, et descendit in curia filii Petri, ibique audivit Geysam obviasse Ladizlao et Ottoni ducibus cum valida multitudine pugnatorum ad se venientium. Vyd vero detestabilis urgebat regem hiis verbis: „Noviter exercitum eius convicimus, nobiliores occidimus, timorem ei immisimus, et nunc servos congregavit, messores coadunavit, et eorum agmine se stipavit. Nichil ergo de eis debemus dubitare, quin eos in momento devorabimus. Bohemicum vero agmen omnibus consodalibus meis acquiescentibus ego cum Bachiensibus premature mortis periculis afficiam." Rex ergo in verbis eius confidens festinavit cum exercitu suo, et in quarta feria descendit in Rakos. Sed et duces Geysa, Ladizlaus et Otto, ac totus exercitus Hungarorum, qui erant cum eis, descenderunt circa Vaciam. Fuit autem ibi magna silva, et nemo in ea manserat preter unum heremitam nomine Vach sancte vite, ex cuius nomine dux Geysa illi civitati postea ibi constructe nomen imposuit. Cum igitur exercitus predictus Salomonem contra se expectaret, duces quodam mane in equis causa consiliandi stabant in loco, ubi modo est capella lapidea beati Petri apostoli, tractantes qualiter sint pugnaturi, et dum ibi starent, clara die vidit beatus Ladizlaus visionem de celo, et ait ad Geysam ducem, fratrem suum: „Vidisti aliquid?" Qui respondit: „Nichil." Tunc beatus Ladizlaus subiunxit: „Dum staremus hic in consilio, ecce angelus Domini descendit de celo portans coronam auream in manu sua, et impressit capiti tuo. Unde certus sum, quod nobis victoria donabitur, et Salomon exul fugiet debellatus extra regnum, regnum vero et corona tibi tradetur

a Domino. Cui Geysa ait: „Si Dominus Deus fuerit nobiscum, et f. 33r
custodierit nos ab inimicis nostris, et visio hec fuerit adimpleta,
edificabo hic in loco isto ecclesiam in honore sacratissime virginis
Marie genetricis sue." Hoc dicto castra moverunt, et descenderunt
in allodio, quod dicitur Zyngotha. Mons autem quidam nomine 5
Monyorod interiacebat exercitum, et lucescente quinta feria
volebant preliari, sed densissima obscuritas supervenientis nebule
eos impedivit. Nocte vero in sequenti dextrarios suos per habenas
in manibus tenebant, et ortum solis prestolabantur. In diluculo
autem sexte ferie rex ordinatis agminibus suis equitavit trans 10
verticem montis Monyorod, et precepit salmariis, ut in latere
eiusdem montis remanerent, quatenus hostes videntes turmas illorum
non sarcinas, sed in presidio constitutos esse putarent. Sed et duces
summo mane suas acies ordinaverunt. Dux autem Ladizlaus
ante exercitum suum super arduum equum residens gratia exhortandi 15
suos et animandi in girum flexit habenas. Cunque tetigisset vepres
lancea, quedam hermellina albissima mirum in modum lancee
eius insedit, et super ipsam discurrendo in sinum eius usque devenit.
Cum autem commissum esset prelium, Vyd comes et Bachienses
in primo ictu a Bohemis miserabiliter sunt prostrati. Ladizlaus 20
autem dux commutaverat signa cum vexillo ducis Geyse sua, ea
intentione, quod Salomon audacius invaderet illud agmen, in quo
signa Geyse gestabantur putans esse agmen Geyse, quem nuper
devicerat. Dux enim Ladizlaus affectabat custodire fratrem
suum Geysam ducem ab insultu Salomonis, et ideo primos impetus 25
belli in se voluit experiri. Rex itaque cum venisset ad agmen Ladizlai,
ipso cognito timore eius perterritus, precepit signiferis declinare
labia super agmina Geyse ducis. Ladizlaus autem videns regem
pre timore divertisse a se, ipse primitus omnium irruit super agmina
regis, cunctique milites sui impetum fecerunt super eum a tergo, 30
sed et ex adverso Geysa dux cum suis acriter invasit eosdem.
Milites autem Ladizlai agmina Salomonis tanquam in cortinis
retro respicientia terribili tinnitu gladiorum in morte concluserunt

f. 33v crudeli. Sed et ex adverso milites Geyse pocula dire mortis eisdem propinarunt. Ceduntur Teutonici, fugiunt Latini locumque fuge non inveniunt, et cadunt ante Hungaros, ut boves in maccello.

De fuga et expulsione regis Salomonis

Rex autem Salomon fere omnibus suis interfectis aufugit, et in Zigethfeu Danubium transiens cum Opus, Martini filio, venit tandem in Musun ad matrem suam et uxorem. Persecutusque est eum exercitus ducum et suos a mane usque ad vesperam. In prefato nanque prelio non solum Teutonici aut Latini ceciderunt, sed maior pars milicie regni Hungarie dicitur corruisse. Duces autem Geysa et Ladizlaus triumpho victorie divinitus sublimati super cadavera interfectorum Deo ter laudes proclamaverunt. Dux autem Ladizlaus, sicut erat semper eximie pietatis, videns tot millia interfectorum, quamvis inimici eius fuissent, tamen commota sunt omnia viscera eius super illos, et deflevit eos amare scindens sibi genas et capillos planctu magno tanquam mater in funere filiorum. Postea de spoliis illorum constructa est ecclesia de Monyorod, Marchart vero dux Teutonicorum et Zvetepolug dux Sclavorum capti sunt, militibus suis interfectis et ipsis graviter vulneratis. Dux autem Otto, qui animam suam pro amicis posuerat, copiosissime remuneratus a ducibus repatriavit. Iam enim cognoverat rex Salomon, quod non auxiliaretur ei dominus in bello, et in eadem nocte collegit se festinanter in Musun et Poson, que castra iam pridem munierat, matrem quoque et uxoram suam quando in prelium ivit, illic reliquerat, ob quam causam victus in prelio ob timorem ducum ibi se recepit.

Devicto effugatoque Salomone Geysa dux
in civitate Alba corona regia coronatur

[P]orro duces Geysa et Ladizlaus cum exercitu Albam venerunt, deinde castrum porte Bobuch et Albam, ac alia castra fortissimorum militum presidio munientes, dimissoque exercitu habitabant in Hungaria. Tunc Geysa dux magnus compellentibus Hungaris coronam regni suscepit. Post coronationem autem veniens in

23 uxoram] *recte* uxorem

locum, ubi facta visio fuerat, et ceperunt cum fratre suo Ladizlao f. 34r
proponere de loco fundamenti ecclesie ad honorem Virginis Marie
fabricande. Et dum ibi starent iuxta Vaciam, ubi nunc est ecclesia
beati Petri apostoli, apparuit eis cervus habens cornua plena
candelis ardentibus, cepitque fugere coram eis versus silvam, et 5
in loco, ubi nunc est monasterium, fixit pedes suos. Quem dum
milites sagittarent, proiecit se in Danubium, et eum ultra non viderunt.
Quo viso beatus Ladizlaus ait: „Vere non cervus, sed angelus
Dei erat." Et dixit Geysa rex: „Dic michi, dilecte frater, quid fieri
volunt omnes candele ardentes vise in cornibus cervi?" Respondit 10
beatus Ladizlaus: „Non sunt cornua, sed ale, non sunt candele
ardentes, sed penne fulgentes. Pedes vero fixit, quia ibi locum
demonstravit, ut ecclesiam Beate Virgini, non alias, nisi hic edificari
faceremus." Ut autem locus prime visionis non sit sine edificio
a Geysa rege et a fratribus suis decretum est, ut ibi capella in 15
honore beati Petri principis apostolorum fundaretur. Rex igitur
Geysa fundavit ecclesiam Vaciensem, et dotavit illam prediis multis
et possessionibus. Non solum ecclesiam illam, verum etiam Budensem,
cui constituit tributum in Pesth, et tres villas in Symigio ac or-
namenta preciosa. Eo tempore Besseni unanimiter rogaverunt 20
regem Geysam, ut si eos libertati donaret, ipsi insultus regis
Salomonis omnino cohercerent, ita quod nec auderet exire de Musun
et Poson ad depredandam Hungariam. Rex autem Geysa se petitioni
eorum condescensurum promisit, si ipsi, hoc quod promiserant, adimplerent.
Besseni itaque cum principe eorum Zolta nomine equitaverunt super 25
regem Salomonem, cum autem venissent ad conflictum, Besseni
fugerunt a facie Salomonis, sicut cera a facie ignis, et multis ex
eis interfectis et in stagnum Ferteu submersis pauci cum Zolta fugi-
endo evaserunt. Postea autem rex Salomon metuens Geysam
regem et ipsius fratrem cum rebus et familia Stiriam introivit, 30
et in claustro Agmund matre et uxore relictis, in Musun est reversus
volens collecto exercitu invadere ambos fratres. Cunque de die
in diem Salomon deficeret, sed illorum processus reciperet felicia

f. 34v incrementa, confusus ad cesarem direxit gressus suos, requirens eum, nt ei auxilium tribueret in Hungariam revertendi. Et licet pecuniam dedisset affluenter pro militibus solidandis, Teutonici tamen et Latini cum ipso ob metum non venerunt Hungarorum. Imperator ergo verbis Salomonis permotus cum magno exercitu intravit in Hungariam, alimentum vero ad usum sui exercitus habunde navigio ferebatur in Danubio, et alia necessaria copiose. Cum venisset imperator ad flumen Vag, Salomon acceptis tribus agminibus equitavit de Semte super Nitriam. Exeuntes autem iuvenes et confligebant secum nunc hiis, nunc illis fugientibus, et diu sine vulnere certantibus Opus miles electus ex milibus sedens super dextrarium suum irruit in portam civitatis, et unum de pugnantibus fulminavit. Nitrienses vero de morte socii sui turbati acriter ingemebant, in Opus iaculantes lanceas dextrarium eius interfecerunt, ipse autem fortiter eis resistens illesus evasit. Inde ergo revertentes Teutonici narrabant imperatori audaciam Opus et incredibilem eius potentiam in prelio. Imperator autem accersito eo magnis laudibus commendavit, et verbis dulcibus gratificavit. Quesivit itaque a Salomone, si apud Geysam et Ladizlaum essent multi tam boni milites? Salomon autem intendens laudare Hungaros immediate respondit: „Multi sunt, inquiens, etiam multo meliores." Cui imperator: „Si ita est, talibus militibus repugnantibus non recuperabis regnum." Rex autem Geysa audiens imperatorem pervenisse Vaciam, prudenti usus consilio iussit attemptare et demulcere patriarcham Aquilegiensem, cuius consiliis imperator plurimum ascultabat, simul etiam omnes duces Teutonicorum promittens eis multam pecuniam, si imperatorem reverti facerent. Patriarcha igitur et duces muneribus allecti et auri amore capti satagebant variis figmentis inducere imperatorem, ut reverteretur. Patriarcha enim fixit se vidisse somnium, cuius coniectura manifestissime totum exercitum imperatoris divina ultione periturum, nisi quam citius reverteretur. Sed et duces similiter fixerunt se divinitus ammonitos, conquerebanturque imperatori, nescio, quid opinari

2 nt] *recte* ut

mali imminere, si non cito reverterentur. Sequenti vero nocte f. 35r
duces instruxerunt quosdam astutos milites suos, ut ipsi voci-
ferando et clipeos suos alternatim percutiendo seditionem ortam
in exercitu simularent. Quod cum fecissent milites, magnus horror
irruit super imperatorem et universum exercitum excogitate 5
fraudis et simulationis inscium. Factus est itaque tota nocte illa
tumultus magnus in castris. Mane autem facto convocavit im-
perator patriarcham et duces in consilium, ut deliberarent, quidnam
esset agendum. Patriarcha ergo et duces pecunia corrupti modis
omnibus consuluerunt ei, ut reverteretur. Cesar autem ingeniis 10
deceptus simulans se Salomoni in posterum auxiliaturum destructis
navibus in Teutoniam est reversus. At rex Salomon spe
frustratus gemebundus ac mestus collegit se in Poson, confir-
matumque est regnum in manu Geyse regis, et eo tempore inceptum
est nomen eius vocari rex Magnus. Dux autem Ladizlaus 15
obsedit Poson multis diebus, milites vero Salomonis, qui necessi-
tudine compellente ad Ladizlaum ducem veniebant, regali liberalitate
et sua benignitate largissima refovebantur, et ad dominum suum
libere ire permittebantur. Rex autem Magnus eo tempore natale
Domini in Zukzard celebravit, quo petente archiepiscopus Desiderius 20
solemnem missam celebravit, et sermone lucidissimo animum
regis delinivit, et ad bonum pacis inclinavit. Celebrataque missa
et omnibus rite peractis precepit rex, ut omnes egrederentur
preter episcopos et abbates. Tunc rex cum lacrimis prostratus est,
archiepiscopo et aliis ecclesiasticis personis seu prelatis dicebat se 25
peccasse, quia regnum legittime coronati regis occupaverat, promisitque
regnum redditurum Salomoni cum pace firma hoc modo, quod
ipse coronam iure teneret cum tercia tamen parte regni, que ducatui
appropriata erat. Salomon quoque duas partes regni coronatus
teneret, quas prius detinebat. Episcopi ergo letas Deo gratias egerunt, 30
quia regem Spiritus Sancti gratia et visitatione compunctum et illustratum
esse videbant. Tunc rex Magnus missis nunciis ad regem Sa-
lomonem explicavit ei per litteras modum pacis pretaxatum.

f. 35v Intercurrentibus itaque nunciis et super hac re diversis diversa sentientibus consumptio reconciliationis effectum sortiri non potuit. Interea rex Magnus in gravem egritudinem incidit, et septimo Kalendas Maii viam carnis universe vir virtutibus adornatus est ingressus. Erat enim fide catholicus, Deo devotissimus et princeps Christianissimus. Regnavit autem tribus annis, et Vacie tumulatus in ecclesia Beate Virginis, quam ipse construxit et dotavit.

De coronatione Sancti regis Ladizlai, fratris Geyse, filiique Bele primi, et de vita et morte eius

[A]udita vero morte regis Magni convenit universa multitudo Hungarorum nobilium ad fratrem eius Ladizlaum, et eum communi consensu parilique voto et consona voluntate ad suscipiendum regni gubernaculum concorditer elegerunt, immo vere magis affectuosissimis et instantissimis precibus compulerunt. Omnes enim noverant ipsum esse vestitum consumatione virtutum, fide catholicum, pietate precipuum, largitate munificum, caritate conspicuum. Emicuit quippe quasi stella matutina in medio nebule fugans tedia tenebrarum, et quasi luna plena in diebus suis, velut etiam sol refulgens, sic effulsit in populo suo, quasi adeps separatus a carne, et cum leonibus et ursis lusit, quasi cum agnis ovium. Nunquid non occidit gigantem? Et abstulit opprobrium ex Israel? Convertit enim inimicos suos undique, et extirpavit adversarios populi sui. Erat enim magnus, secundum nomen maximum. Nam si ethymologia nominis alludamus, Ladizlaus quasi laus divinitus data dicitur, laos enim populus interpretatur, doys autem dans vel datio sive datum. Prima enim silba nominis eius laus est per paragogen. Postquam autem divina dispensatione regni suscepit gubernacula, non mundanam gloriam, caducam et transitoriam, sed celestem patriam et divinam gloriam toto cordis affectu promereri studuit. Semper enim timorem domini pre oculis habuit in omnibus iudiciis suis, et maxime is causis criminalibus, in quibus ultio

17 consumatione] *recte* consummatione 28 silba] *recte* sillaba

sive pena sanguinis irrogatur. Divina quidem inspiratione illustratus f. 36r
sciebat, quod rex non tam regat, quam regatur, unde in omnibus iudiciis
suis mitigata legum severitate, semper utebatur misericordie
lenitate. Erat enim consolator afflictorum, sublevator oppressorum,
pius pater pupillorum et protector orphanorum. Qui etiam victor 5
honoratus, inclitus, augustus extitit, non tam nominum proprietate,
quam rerum veritate adauxit enim rem publicam Hungarie. Ipse quidem
primus Dalmaciam atque Croaciam sue monarchie iure perpetuo
subiugavit. Cum enim rex Zoromerus sine liberis decessisset,
uxor eius soror regis Ladizlai ab inimicis viri sui multis iniuriis 10
pregravata auxilium fratris sui regis Ladizlai in nomine Ihesu
Christi imploravit. Cuius iniuriam rex graviter vindicavit, et Croaciam atque Dalmaciam integraliter sibi restituit, quapropterea
predicta regna suo subdidit dominio. Quod non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum legalem iusticiam sibi competebat 15
hereditas, quoniam quidem rex Zoromerus in primo gradu affinitatis
eidem attinebat, et heredem non habuit. Porro Salomon erat
in Poson, reverendissimi autem episcopi laborabant pacificare eos.
Rex autem Ladizlaus, quamvis sciret Salomonem nimis esse trucem
et impatibilem, victus tamen pietate et maxime iustitia compellente, 20
quia ius legittimum Ladizlaus non habebat contra eum, sed omnia
ex facto fecit, non de iure, quarto anno regni sui pacificatus est
cum Salomone, donans ei stipendia ad regales expensas sufficientia. Optimates autem regni futura pericula bellice cladis
caute precaventes non patiebantur regnum partiri cum Salomone, 25
ne novissima fierent peiora prioribus. Salomonis autem cauteriatam
conscientiam preconcepte iracundie amaritudo laniabat. Cepit
itaque fremebundus estuanti animo machinari dolos in perniciem
innoxii sanguinis Ladizlai, sed incidit in foveam, quam fecit. Rex
enim Ladizlaus deprehenso flagitio cepit Salomonem, et in 30
Visegrad retrusit in carcerem, sed postmodum dimissus est de carcere
in elevatione corporum sancti regis Stephani et beati Emerici
confessoris. Et fugiens adiit ducem Cunorum, qui vocabatur

f. 36v Cutesk, cui iuravit, quod Transilvaniam provinciam proprietario sibi traderet, et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum veniret. Dux autem Cutesk inani spe seductus cum magna multitudine Cunorum invadens Hungariam devenit usque in provinciam castrorum Hungh et Borsoa. Quo audito rex Ladizlaus irruit super eos, et contriti sunt a facie eius, ceciderunt que in ore gladii multa milia Cunorum. Rex autem Salomon et Cutesk, sicut anates avulsis pennis ab unguibus austuris fugientes evaserunt. Rex itaque Ladizlaus tulit spolia eorum, et in ymnis et confessionibus benedicebant Deum, qui dedit eis gloriosam victoriam. Fecit autem rex construi ecclesiam ad honorem ominpotentis Dei. At rex Salomon cum latrunculis Cunorum invasit Bulgariam et confinia Grecie, ubi ab exercitu imperatoris Grecie miserabiliter sunt percussi, e quibus valde pauci evaserunt. Rex ergo Salomon fugiens evasit cum paucis, et facili cursu transivit Danubium, quia glaciatus erat. Cunque venisset ad quoddam nemus maximum, dixit suis, ut pro recreandis equis paululum pausarent, ipse vero deposito scuto fixit se confestim reversurum, et abiit in opacas partes silvarum, suis nichil tale opinantibus, absentavit se ab illis, nec unquam ultra comparuit. Fractus quippe tot adversis, visitatus est a spiritu salutari, quia ex ipsis adversis non est effectus durior, nec contra iustissimam Dei veritatem libero pugnans arbitrio, sed manum misericordie corripientis Dei sentiens, in recordatione commissorum ingemuit. Et quantum iuste humanitatis arbitrium pensari potest, cum cordis contritione et satisfactione de peccatis suis penituit. Vere felix necessitas, que compellit ad meliora. En nobile corpus regis Salomonis, regalibus deliciis educatum, iacet in pulvere et cinere fatigatum. Et qui prius pugnabat pro temporalibus, nunc solum intendit celestibus. Totum enim tempus vite sue in peregrinatione et oratione, in ieiuniis et vigiliis, in laboribus et obsecrationibus consumavit. Visus est etiam semel in Hungaria tempore regis Colomanni, sed statim delituit, nec unquam amplius comparuit. Migravit autem ex hoc seculo ad Dominum,

et sepultus est Pole, in civitate Ystrie. Uxor autem eius et mater f. 37r
in Agmund requiescunt. At rex Ladizlaus in anteriora se
semper extendens, et de virtute in virtutem proficiscens, quasi
virgula fumi ascendens ex aromatibus mirre et thuris, et universi
pulveris pigmentarii, qui non solum in Hungariam, sed etiam 5
in universa regna Christianitatis respersit odorem suavitatis. Unde
mortuo Romanorum imperatore, duces et tetrarche Teutonicorum,
cunctique barones et optimates communiter et concorditer roga-
verunt eum, ut susciperet imperium. Quia vero ipse non sua, sed
que Ihesu Christi sunt, querebat, illud divinum oraculum mente sedula 10
revolvebat: „Non transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt
patres tui". Regnavit autem decem et novem annis, et mensibus
tribus. Migravit autem ad Dominum anno Domini millesimo nona-
gesimo quinto, quarto Kalendas Augusti, feria prima. Cuius sanctissimum
corpus in suo monasterio Varadini devotissime veneratur. 15

De coronatione regis Colomanni, filii regis
Geyse primi, qui fuit filius regis Bele primi

[P]ost ipsum autem regnavit Colomannus filius regis Geyse. 20
Ipse enim Belam filium Almus ducis, filii Lamperti ducis,
filii Bele regis dicti Benin, adhuc infantem de quorundam consilio
extractum de matris gremio, excecavit. Sed quia sibi consanguinitate
attinebat, ideo ipsum non interfecit, sed privavit lumine, ut non
sit dignus portare coronam sancti regis. Iste Colomannus episcopus 25
fuit Varadiensis, sed quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi,
ideo summo pontifice cum eo dispensante, regnare compellitur,
qui ab Hungaris Kunves Calman appellatur, eo quod libros habebat,
in quibus horas canonicas ut episcopus persolvebat. Iste Dalmacie
regnum occiso suo rege Petro nominato in montibus Petergazia, 30
Hungarie adiunxit. Galeas quoque Venetorum et naves solidans
et allocans pecunia maxima, exercitum copiosum in Apuliam de-
stinavit. Qui Apulia spoliata per tres menses in ea permansit,

f. 37v ubi etiam milites exercitus Monopolim et Brundusium expugnantes Venetis ad tenendum pro utilitate regis Colomanni relinquerunt; ipsi autem in Hungariam abinde sunt reversi. Que quidem civitates per galiotas Pisanorum missos per cesarem, expulsis Venetis sunt rehabite. Regnavit autem rex Colomannus annis decem et octo, mensibus sex, et diebus quinque. Migravit ex hoc seculo anno Domini millesimo centesimo decimo quarto, tercio Nonas Februarii, feria tercia. Cuius corpus Albe quiescit.

Mortuo rege Colomanno Stephanus secundus filius eius in regem consecratur

[C]ui successit Stephanus filius eius. Qui regnavit annis decem et octo et mensibus quinque. Migravit autem ad Dominum anno Domini millesimo centesimo tricesimo primo. Cuius corpus Varadini quiescit.

De coronatione secundi Bele ceci, filii Almus ducis, filii Lamperti ducis, qui fuit filius regis Bele primi

[P]ost ipsum vero regnavit Bela cecus. Impletum est in ipso illud propheticum: „Dominus solvit compeditos, Dominus illuminat cecos" et iterum: „Inite consilium et dissipabitur, loquimini verbum et non fiet." Crevit autem puer cecus regnante Stephano filio regis Colomanni, et mortuo ipso coronatur quarto Kalendas Maii, feria tercia. Et genuit quatuor filios, scilicet Geysam, Ladizlaum, Stephanum et Almus. Quo regnante regina habito consilio regis et baronum fidelium fecit congregationem generalem in regno iuxta Arad. Illa igitur die dicte congregationis dum rex sedisset super solium regni sui, venit regina cum filiis suis, et sedit circa regem. Dixit autem ad populum universum: „Omnes fideles nobiles, senes et iuvenes, divites ac pauperes audite! Cum unicuique vestrum Deus visionem dederit naturalem volo audire: Cur Dominus vester rex suis oculis sit privatus? Et quorum consilio hoc sit actum modo michi propalate, et eos fideliter in hoc loco vindicantes, nobis de

ipsis finem date! Ecce enim Deus regi vestro pro duobus oculis f. 38r
dedit quatuor". Facta igitur hac voce irruit omnis populus super
illos barones, quorum consilio rex fuerat obcecatus, et quosdam
ex ipsis ligaverunt, quosdam vero detruncaverunt. Sexaginta
autem et octo prophanos ibidem crudeliter occiderunt. Et omnes
successores eorum tam viri quam mulieres eodem die sunt registrati.
Insuper omnis illorum possessio ecclesiis cathedralibus est divisa,
et sic omnes ville conditionales donationes regum nominantur.
Regnavit autem ipse Bela cecus annis novem et mensibus XI
et diebus duodecim, et fuit pius rex. Migravit autem ad Dominum
anno Domini millesimo centesimo quadragesimo primo, Ydibus
Februarii, feria quinta. Cuius corpus Albe quiescit.

Mortuo rege Bela ceco, rex Geysa secundus
filius eius primogenitus coronatur

[R]egnavit autem post eum Geysa, filius eius, qui coronatus
est quarto Kalendas Marcii, in dominica Invocavit me, transactis
duobus diebus post mortem patris. Regnavit autem annis XX,
mensibus tribus, et diebus undecim. Et genuit quatuor filios, scilicet
Stephanum et Belam, Arpad atque Geysam. Migravit autem ad
Dominum anno Domini millesimo centesimo sexagesimo primo
pridem Kalendas Iunii, feria quarta. Cuius corpus Albe quiescit.

De coronatione Stephani tercii, filii Geyse secundi. Et
de coronatione primo Ladizlai secundi, deinde Stephani
quarti, filiorum Bele ceci, vivente adhuc Stephano tercio

[L]oco eius coronatur Stephanus filius eius. Et regnavit
annis undecim, mensibus novem et diebus tribus. In
cuius imperio dux Ladizlaus, filius regis Bele ceci, usurpavit
sibi coronam dimidio anno. Migravit ad Dominum anno Domini
millesimo centesimo septuagesimo secundo, IX Kalendas Februarii, feria

f. 38v prima. Cuius corpus Albe quiescit. Post hunc Stephanus, frater eius, usurpavit sibi coronam mensibus quinque et diebus quinque. Coronatus est autem tercio Ydus Februarii in dominica Exurge. Devictus est autem in festo sanctorum Gervasii et Protasii feria tercia, ubi multi nobiles Hungarorum corruerunt. Post hoc expulsus de regno obiit in castro Zemlen, anno Domini millesimo centesimo septuagesimo tertio, tertio Ydus Aprilis feria quinta. Cuius corpus Albe quiescit. Dictus vero rex Stephanus, filius Geyse, sine herede migravit ad Dominum, anno Domini millesimo centesimo septuagesimo tertio, quarto Nonas Marcii, feria prima. Cuius corpus Strigonii quiescit.

De coronatione regis Bele tercii, fratris Stephani tercii et filii Geyse secundi

[P]ostea regnavit Bela frater eius, qui fures et latrones persecutus est, et petitionibus loqui traxit originem, ut Romana habet curia et imperii. Qui coronatus est Ydibus Ianuarii, feria prima. Regnavit annis viginti tribus, mense uno, et diebus decennovem. Obdormivit autem in Domino anno eiusdem millesimo centesimo nonagesimo, nono Kalendas Maii, feria tercia. Cuius corpus in Albensi ecclesia tumulatur.

De coronatione Emerici regis, filii Bele tertii, filii Geyse secundi

[C]ui successit Emericus filius eius, et regnavit annis octo mensibus septem, et diebus sex. Huius uxor domina Constantia, filia regis Aragonie cesari Friderico, per consilium apostolici copulatur, et genuit filium nomine Ladizlaum. Migravit autem ad Dominum anno Domini millesimo ducentesimo, pridie Kalendas Decembris, feria tercia. Cuius corpus requiescit in ecclesia Agriensi.

De coronatione regis Ladizlai tertii, filii regis Emerici

19 decennovem] *recte* decem novem

[P]ost eum regnavit Ladizlaus filius eius, et coronatus est f. 39r
septimo Kalendas Septembris feria quinta. Regnavit autem
mensibus sex, diebus duobus. Migravit autem ad Dominum anno
eiusdem millesimo ducentesimo primo, Nonis Maii. Cuius corpus
Albe quescit. 5

De coronatione regis Andree
secundi, filii regis Bele tercii

[H]uic successit Andreas filius Bele tercii, qui Andreas co-
ronatus est vicesimo septimo die post obitum regis Ladizlai, 10
quarto Kalendas Iunii in Penthecosten. Cuius uxor fuit domina Gerdrudis
de Almania, de qua genuit Belam, Colomannum, Andream et beatam
Elizabeth. Sed proch dolor humani generis inimico procul dubio
suadente, uxorem Bankbani magnifici principis domina memorata
vi tradidit, cuidam suo fratri hospiti deludendam. Quam ob causam 15
idem Bankbanus de genere Bor oriundus suum gladium in regine
sanguine miserabiliter sauciando cruentavit, et diro vulnere sau-
ciatam anno Domini millesimo ducentesimo duodecimo interfecit.
Cuius corpus in monasterio griseorum monachorum de Pelys
tumulatur. Pro cuius morte vox flebilis insonuit, in tota Pannonia 20
et in omni genere Bánk bani execrabilis et horrenda est sanguinis
effusio subsecuta. Post hec rex Andreas Terram Sanctam
visitavit ad mandatum Pape, quod mandatum acceperat, dum
esset adhuc dux, sicut habetur de voto et voti redemptione, extra
„Licet universis", quia ipse complevit et redemit votum patris. 25
Et ibi in Terra Sancta super exercitum Christianorum contra soldanum
Babilonie capitaneus et dux preficitur, et mox victor efficitur
gloriosus. Mansit autem ibi tribus mensibus. Regali denique
thezauro exposito diversorum sanctorum per ipsum reliquie com-
parantur. Caput videlicet sancti prothomartiris Stephani, et 30
caput beate Margarete virginis et martiris, dextra beati Thome
apostoli et sancti Bartholomei. Item de virga Aaron et una de
sex ydriis illis, in quibus Christus mutavit aquam in vinum, et alie

f. 39v multe, quas potuit tunc congregare, reversusque est in Hungariam cum preciosis thezauris sanctorum. Regnum autem suum reinvenit in prospero statu, non tamen hoc suis meritis, sed sanctorum, quorum reliquias afferebat, asscribi voluit. In occursum ergo regis, Benedictus filius Ega, cancellarius regine, omnes prelatos ecclesie compellabat. Modo autem illas reliquias sanctas, specialiter ille ecclesie habent, quarum prelati regi venienti obviam occurrerunt. Transactis itaque novem annis rex generosam Elizabeth filiam suam, nobili Ludovico, viro illustri Turingie lanthgravio copulavit, qui post multos annos similiter cruce signatus, devote Ierosolimam pergens, ibidem migravit ad Christum. Cuius festum Ierosolimis devote celebratur. Migravit autem rex Andreas ad Dominum anno Domini millesimo ducentesimo tricesimo quinto, tricesimo anno regni sui. Cuius corpus Varadini ad pedes sancti Ladizlai requiescit.

De coronatione regis Bele quarti, filii Andree secundi, et de diffortunio eius

[R]ex Bela post eum filius suus coronatus est, pridie Ydus Octobris, feria prima, qua cantatur: Da pacem in cathedrali ecclesia beati Petri Albe, quam ipse consecrari fecit. Colomanno duce fratre eius ensem regalem ad latus ipsius honorifice tenente. Daniele vero duce Ruthenorum equum suum ante ipsum summa cum reverentia ducente. Regnavit autem triginta quinque annis.

De primo adventu Tartarorum in Hungariam

Tempore autem istius Bele regis, anno a nativitate Domini millesimo ducentesimo quadragesimo primo Mangali sive Tartari cum quinquies centenis milibus armatorum regnum Hungarie invaserunt. Contra quos Bela rex iuxta flumen Sayo prelians vincitur, in quo prelio fere extinguitur milicia regni Hungarie universa. Ipso vero Bela rege ad mare fugam faciente Tartari usque ibi eum

crudeliter insecuntur. Manserunt enim ipsi Tartari in regno Hungarie f. 40r
tribus annis. Et quia seminare in illis temporibus non potuerunt
Hungari, ideo multo plures post exitum illorum fame perierunt,
quam illi, qui in captivitatem ducti sunt, et gladio ceciderunt. Post
hec autem rex Bela reversus de maritimis partibus ducem Austrie 5
Fridericum bellicosum ante Novam Civitatem gens occidit Hun-
garorum in prelio per maxillam transfigendo. Licet tamen idem
dux ceciderit in hoc bello, Bela rex cum Hungaris triumphum
perdidit. Post hec autem anno Domini millesimo ducentesimo
sexagesimo, idem rex Bela congregavit exercitum copiosum 10
contra Othocarum regem Bohemorum circa Moraviam una
cum filio suo, Stephano, et Alpra duce Cumanorum, sed victus
fugit circa Haymburg tercio Ydus Iulii. Erat enim rex Bela vir
pacificus, sed in exercitibus et preliis minime fortunatus. Ipsius
etiam tempore anno Domini millesimo ducentesimo sexagesimo tertio 15
plebs flagellis se feriendo universaliter discurrebat. Obiit autem
anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo quinto, Nonas
Maii, feria sexta, in festo Inventionis Sancte Crucis, in insula Budensi.
Et sepultum est corpus eius Strigonii in ecclesia fratrum minorum,
constructa ad honorem virginis gloriose, quam ipse dominus rex Bela 20
adhuc vivens sumptuoso opere et pulchro fecerat inchoari, ubi
cum domina regina consorte sua Maria nomine, filia imperatoris
Grecorum et duce Bela filio suo carissimo feliciter requiescit. Vir
virtutibus plenus, cuius memoria, quasi mel dulcorosum usque
in diem hodiernum in ore omnium Hungarorum et aliarum plurium 25
nationum suavescit. Cuius corpus Philippus archiepiscopus
Strigoniensis de ecclesia memorata auferri exhumando fecerat
contra iura, et in sua ecclesia cathedrali indebite tumulari. Super
quo facto coram summo pontifice causa diutius ventilata fratres
minores cum honore maximo rehabere ex integro meruerunt, 30
et coram virginis ara gloriosus condiderunt. Ubi hii pulchri
versus continentur:
„Aspice rem caram, tres cingunt virginis aram,

f. 40v rex dux regina: quibus assint gaudia trina
dum licuit, tua dum viguit rex Bela potestas,
fraus latuit, pax firma fuit, regnavit honestas."

De coronatione regis Stephani quinti, filii regis Bele quarti

[P]ost ipsum anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo primo cepit regnare filius eius Stephanus super totam Hungariam, qui Othocarum regem Bohemorum in Hungariam cum Bohemis Australibus et Banburgensibus cum potentia venientem, ac ceteris mixtis gentibus ante fluvium Rabcha devicit viriliter, ac fugavit. Postea Bodun, civitatem Bulgarorum, et Bulgaros superans regem eorum sibi compulit deservire. Regnavit autem duobus annis, et mortuus est in anno tercio regni sui, in magna insula, et sepultus est in ecclesia Beate Virginis in insula Budensi, in loco beginarum.

De coronatione regis Ladizlai quarti, filii Stephani quinti

[C]ui successit Ladizlaus filius eius, et coronatus est eodem anno, quo mortuus est pater eius, videlicet anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo tertio. Qui rex Ladizlaus anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo sexto imperatore adiuvante circa Moraviam occidit regem Othocarum supradictum in prelio. Postea cum anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo secundo Oldamur, dux Cumanie, congregato exercitu Cumanorum circa lacum Hood vocatum volens hostiliter regnum invadere Hungarorum, ut suo dominio subiugaret, contra eum rex Ladizlaus, ut fortis Iosue pro gente sua et regno pugnaturus accessit. In cuius exercitu Lorandus, filius Thome, miles strenuus contra Cumanos lanceavit cum impetu virtutis sue, et laudabiliter percussit plurimos et prostravit. Postea cum prelium committeretur inter partes fortissimum, subito et inopinate ex

divina clementia pluvia grandis exoritur contra faciem paganorum, f. 41r
et qui in arcubus sperabant et sagittis, propter ymbrium densitatem
iuxta propheticum facti sunt, ut stercus terre, et sic rex Ladizlaus
victoriam obtinuit divino fretus auxilio.

De secundo adventu Tartarorum in Hungariam

Tandem postea pauci de ipsis Cumanis, qui evaserant ad Tar-
taros fugientes, quorum instinctu Tartari anno Domini millesimo
ducentesimo octuagesimo quinto secunda vice in Hungariam ad-
venerunt, et usque Pesth universa miserabiliter combusserunt. Iste
enim rex Ladizlaus filiam regis Karoli de Apulia in coniugium
habebat, sed spreto thoro coniugali filiabus adhesit Cumanorum.
Eduam, Cupchech et Mandulam vocatas, ac alias quamplures in
concubinas habebat, quarum amore cor eius est merito depravatum,
et a suis baronibus et a regni nobilibus odio habebatur. Hinc
insuper contra eum, quia Cumanice et non catholice conversabatur,
Philippus Firmanus sedis apostolice legatus advenit, qui barbas
radere, crines detruncari, contra mores Hungaricos, et pileos
Cumanicos, quorum usus in Hungaria iam in consuetudine ha-
bebatur, abicere demandabat, regem etiam anathematis vinculo
feriens, ut paganos odiret, ritumque Christianorum diligeret, et thoro
viveret coniugali, sed nichil in rege proficiens repatriavit. Post
in brevi ipse rex anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo,
feria secunda proxima ante festum Margarete virginis, prope castrum
Kyriszug ab ipsis Cumanis, quibus adheserat, et specialiter ab
Arbuz, Turtule et Kemenche, ac eorum cognatis et complicibus,
quibus communitas Cumanorum habitis plurimis tractatibus et
consiliis commiserat, in suo tentorio, medio silentio noctis opportunitate
captata diris vulneribus sauciatus miserabiliter est interfectus.
In quo rege quia sine herede decessit, defecit semen masculinum
sanctorum regum. Pro cuius nece Myze palatinus olim Sarracenus
tunc tamen graciam baptismatis consecutus, audita morte domini
sui predicti regis Ladizlai ad vindictam tanti sceleris se viriliter

f. 41v ponens, elapsis aliquibus diebus post mortem ipsius regis una cum Lyze, fratre suo, et Nicolao, fratre uterino iam dicte Edue concubine, una dierum ad descensum predicti Arbuz veniendo, quasi in aurora predictos Arbuz et Turtule cepit. Et ipsum Arbuz dividi fecit in duas partes. Turtule vero dimembrari, alios autem Cumanos de genere eorundem, ac omnes ad eos pertinentes et quod plus est, etiam infantes in cunis seu cunabulis iacentes, quos apprehendere potuit, iussit decollari. Tempore enim istius regis Ladizlai incepit Hungaria a sua magnifica reflecti gloria, in casus flebiles et eventus ceperunt in ea intestina bella consurgere, civitates confringi, ville per combustiones ad nichilum redigi. Pax et concordia penitus conculcari, divites deficere, et nobiles rusticari pre inopia paupertatis. In illo tempore biga, scilicet duarum rotarum vehiculum, a regni incolis currus Ladizlai regis dicebatur, quia propter continua spolia animalia vehicula trahentia defecerant in regno, sed homines more pecorum bigis iuncti animalium vices impendebant. Idemque rex Ladizlaus sepultus esse dicitur Chanadini.

De coronatione regis Andree tercii,
qui fuit nepos regis Andree secundi

[P]ost cuius regis mortem eodem anno decimo octavo die Andreas dux de Venetiis coronatur. Qui vivente adhuc Ladizlao rege adductus in Hungariam fuerat. Cuius Andree regis ortum et originem videamus, qua ratione meruerit coronam regni accipere. Cum enim rex Andreas secundus, pater quarti Bele regis et Colomanni ducis, mortua prima uxore sua vel potius interfecta, ut superius dictum est, mare ad mandatum ecclesie transfretasset in Terram Sanctam ad expugnandum pro sepulchro Domini, ubi victor existens revertebatur feliciter cum honore, tandem in Italiam applicuit, et quadam vice apud marchionem Estensem est magnifice hospitatus. Ille vero marchio cognoscens regem esse viduum, filiam suam excellenter pulchram et bene

ornatam conspectui regis fecit astare ad mensam. Rex vero videns f. 42r
eam pulchram et suis oculis graciosam, cum absque hoc ducere
vellet uxorem, cum eadem domicella eodem die contraxit ma-
trimonium, et in Hungariam secum duxit. Mortua vero rege
Andrea domina ista volens redire ad parentes suos, convocatis 5
principibus regni Hungarie, archiepiscopis et episcopis, se gravidam
prole manifestis indiciis demonstravit, et sic reversa est in terram
suam Esth vocatam, et ibi apud patrem suum puerum masculum
peperit, quem in baptismo Stephanum vocaverunt. Qui nutritus
et educatus sub hoc titulo, quod esset filius regis Hungarie. Tandem 10
ad ultimam etatem deveniens usurpare dolose marchionatum
voluit avi sui, sed idem avus suus prevalens ipsum remotius aufugavit.
Et sic ipse Stephanus abiit in Hispaniam ad Iacobum regem
Aragonie, qui habebat in uxorem sororem istius Stephani, filiam
regis Andree regis Hungarie, et ibi aliquamdiu commoratus, iterum 15
in Italiam veniens electus est a civibus potestas in Ravenna. Inde
fugatus venit Venetias. Ibi autem vir quidam civis Venetensis
civitatis potior et ditior cognoscens et sciens veraciter hunc esse
filium regis Hungarie, tradidit sibi filiam suam in uxorem, et omnium
bonorum suorum participem eum constituit. Ex illa autem habuit 20
Stephanus filium, quem Andream vocavit nomine patris sui.
Qui Andreas auxilio et consilio avunculorum suorum, qui erant
infinitarum divitiarum, vivente adhuc rege Ladizlao in Hungariam
subintravit, eo quod esset dux, qui deberet habere portionem in regno
regis Andree, titulo avi sui. Cum autem fuisset occisus Ladizlaus, 25
a baronibus regni feliciter coronatur. Qui anno secundo regni sui
cum exercitu maximo Austriam debellavit.

Quomodo in preiudicium regis Andree Karolus
puer per papam in Hungariam pro rege mittitur 30

[I]n cuius imperio quidam nobiles regni, Iohannes, scilicet
et Henricus banus, filii Henrici ac alii quamplures in preiudicium

4 Mortua] *recte* Mortuo

f. 42v regis Andree a papa Bonifacio octavo, regem, ut dicitur, petierunt. Quorum instantiam papa admittens: quendam puerum undecim annorum nomine Karolum anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo nono vivente adhuc Andrea rege in Hungariam destinavit. Cuius quidem Karoli generatio et origo tali modo habetur. Rex Stephanus quintus, filius Bele regis quarti, regis Hungarie, inter alias filias habuit unam nomine Maria vocatam, quam Karolo claudo filio Karoli magni, qui ex donatione ecclesie fuit rex Sicilie, tradiderat in uxorem, qui rex Karolus claudus ex illa filia Stephani regis genuit Karolum Marcellum vocabulo. Karolus vero Marcellus ex filia imperatoris Rodolphi, Clementia nomine, genuit filium, quem primo in terra sua vocaverunt Karobertum, quasi Karolum Robertum, in Hungaria autem ablato Roberto ipsum Hungari Karolum vocaverunt. Ut autem iste Karolus regnare valeret, et contra Andream regem potestatem acciperet, papa prefatus legatos unum et alium de latere suo contra Andream regem pro Karolo destinavit. Qui nichil agere valentes ad propria redierunt. Interim anno Domini millesimo tricentesimo primo in festo sancti Felicis in Pincis, idem rex Andreas in castro Budensi requievit in Domino, et sepultus est in ecclesia sancti Iohannis evangeliste apud fratres minores.

Mortuo rege Andrea, Ladizlaus vel potius Vencezlaus filius regis Bohemie, contra Karolum in Hungariam inducitur, et in Albensi civitate honorifice coronatur

[P]ostea mortuo rege Andrea barones regni in duas partes eodem anno celerius dividuntur, ita quod Matheus, Omodeus et Ugrinus potentissimi in regno, ac alii nobiles quamplures Karolo puero adheserunt et eum regem nominabant verbo, sed non facto. Dominicus vero filius Stephani dicti Porch magister tavarnicorum quondam regis Andree, Demetrius, filius Nicolai, Henricus, filius Henrici, viri valde magnifici cum Iohanne archiepiscopo Colocensi, et Andrea episcopo Agriensi, Emerico episcopo Varadiensi,

10 Marcellum] *recte* Martellum 11 Marcellus] *recte* Martellus

Haab episcopo Vaciensi, Anthonio episcopo Chanadiensi, Nicolao episcopo Boznensi, Iacobo episcopo Scepusiensi, cui usque vitam concessus fuerat episcopatus, in mense Iulio versus Bohemiam processerunt ad regem Vencezlaum ut regni susciperet gubernacula Hungarorum, ne regni libertatem amitterent, in susceptione per ecclesiam dati regis. Ad ipsum autem regem Bohemie ob hanc causam posuerunt gressus suos, quia rex Othocarus, qui per Ladizlaum regem fuerat interfectus, sicut est superius enarratum, habuit in uxorem filiam domine Anne, filie Bele regis quarti, qui ex ea genuit filium nomine Vencezlaum, qui regnavit in Bohemia patre mortuo multis annis. Qui Vencezlaus venire noluit, sed filium suum ex filia imperatoris Rodolphi procreatum et genitum nomine similiter Vencezlaum, in quadam villa Godyn vocata circa Moraviam, ex parte Bohemie, ubi prefati nobiles et episcopi convenerunt, in regem Hungaris tradidit naturalem, et ipsi confectis instrumentis litterarum et roborato fidei firmamento unanimiter susceperunt. Ab hinc Te Deum laudamus altissime proclamantes ad Albam civitatem regiam devenerunt, ubi Iohannes archiepiscopus Colocensis cum episcopis aliis superius nominatis honorifice coronarunt. Sedes nanque tunc archiepiscopatus Strigoniensis vacabat. Inde Budam venientes, ibique Iohannes archiepiscopus obdormivit in Domino, et Iacobus episcopus Scepusiensis quievit in pace; tumulantur autem in ecclesia sancti Iohannis apud fratres minores. Postea rege iam dicto, quem Hungari Ladizlaum vocaverunt, in Buda degente nullum castrum, nullum ius regale, nulla potentia seu potestas sicut Karolo puero ex parte baronum restituuntur, sed una pars regni Karolum, altera Ladizlaum regem appellabant nomine tantum, sed non effectu regie potestatis. Tunc rex Vencezlaus, pater Ladizlai noviter coronati, videns et considerans palliatas versutias Hungarorum, anno Domini millesimo tricentesimo tercio cum multitudine exercitus Pannoniam est ingressus, et iuxta Danubium circa Pesth aliquantulum residens, Ladizlaum filium suum cum corona regni accipiens et Ladizlaum, filium Vernheri rectorem seu iudicem Budensem, et quosdam alios capiens in suum

f. 43r

f. 43v regnum in pace revertitur. Eodem tempore frater Nicolaus de ordine fratrum predicatorum episcopus Hostiensis cardinalis apostolice sedis autoritate suffultus in Hungariam pro Karolo advenit, qui Bude residendo diebus plurimis videns se nichil posse proficere reversus est in curiam, et ibi mortuo Bonifacio octavo, in summum pontificem eligitur et creatur, et Benedictus appellatur. In suo autem recessu cives civitatis Budensis pro quodam casu in interdicto reliquerat. Interdictum quippe religiosis et plebanis stricte servantibus surrexerunt quidam pseudo sacerdotes et perfidi, qui manifeste divina populo celebrabant, et sacramenta ecclesiastica ministrabant publice in interdictis. Insuper malum malo perniciosius cumulantes convocato populo accensis lucernis summum pontificem, Christi vicarium, archiepiscopos et episcopos universos regni Hungarie ac viros religiosos communiter excommunicatos altis vocibus promulgabant. Hoc factum est in castro Budensi, quodam dicto Petermanno regente Budensem civitatem, quem pro Ladizlao captivo rex prefecerat Vencezlaus.

Quomodo Otto dux Bavarie in regnum contra Karolum inducitur, coronatur, captivatur et expellitur

[I]nterdum vero filii Henrici et quidam alii nobiles Ottonem ducem Bavarie subintroducunt in regnum Hungarie. Qui veniens et coronam regni a Vencezlao ablatam petivit sibi dari, ac secum ferens anno Domini millesimo tricentesimo quinto Albam regalem civitatem peciit, ut ibi coronaretur legittime in regem, quem Benedictus episcopus Vesprimiensis et frater Anthonius episcopus Chanadiensis in regem unxerunt, et dicta corona regia coronarunt. Inde Budam veniens et in die solemni in decore regio coronam sanctam habens in capite, per omnes plateas et vicos incedebat eques cum populo copioso, ut cunctis se esse regem legittimum publicaret. Qui in brevi terram Erdeel cum Beke, filio Thome, censuit visitare, ubi Ladizlaus voyvoda ipsum captivavit, et in castro suo tenuit vinculatum multis diebus, qui tam miserabili fortuna sibi occurrente

de regno expellitur Hungarorum. Nec hoc pretermittendum est, f. 44r
quod cum sancta corona per dictum Ottonem ad Hungariam portaretur,
propter timorem hostium fecit illam includi per artem tornatoriam
in flasconem. Cum autem equitaret cum suis sub noctis silentio
in strata publica, in qua plurimi viatores transiebant, casu de selle 5
corrigiis, ubi erat flasco ille ligatus, quasi vas vinarium nullo vi-
dente cecidit, resolutus. Postmodum vero luce clarescente dum
vidissent non esse thezaurum illum preciosum, quocitius potuerunt
timore percussi, retro celeriter cucurrerunt, quam coronam inter
multos transeuntes in terra iacentem in medio publice strate inventam 10
a nemine reperierunt. Forsitan ceciderat in prima vigilia noctis,
reinventa est autem sequenti die circa tempus non dubium vespertinum.
Mirum certe et miraculum non tacendum. Quid enim per hoc,
quod illa corona cecidit intelligo, nisi quia dux ille usque vitam suam
portare non potuit hanc coronam, sed amisit de capite coronam 15
ipsam pariter et honorem. Quid est, quod a nullo inventa, sed ab ipsis,
qui portabant, nisi quod, ne Pannonia sibi data corona ab angelo priva-
retur. Quo facto in eisdem eventibus Ladizlaus, filius Vernheri,
de captivitate regis Vencezlai anno fere tertio liberatur, et cum
Iohanne filio Chaak castrum Budensem per portam, que iuxta sy- 20
nagogam Iudeorum est, feria quinta post festum beate Petronelle
virginis, noctis in silentio subintravit, et quosdam cives Budenses
suos adversarios et proditores invasit subito et destruxit. Peter-
mannus autem iudex civitatis nudus fugiens vix evasit. Duos
enim ex ipsis civibus, scilicet Marcum Herman, et magistrum 25
Martinum iuratos cives de duodecim in caudis equorum per vicos
et plateas civitatis crudeliter trahi fecit, et ossa eorum ignibus
concremavit, bona eorum obtinuit et possedit. Sacerdotes insuper
illos perfidos superius memoratos manibus cathenatis et pedibus
Thome Strigoniensi archiepiscopo destinavit, quos idem archiepiscopus 30
carceri mancipavit, et in eodem tristem spiritum emiserunt.

Expulso Ottone Karolus in regem suscipitur et coronatur

f. 44v [C]um igitur puer Karolus absque regni solacio in Hungaria moraretur, frater Gentilis tituli sancti Martini in montibus presbiter cardinalis de ordine fratrum minorum ex autoritate summi pontificis plenaria anno Domini millesimo tricentesimo octavo Pannoniam introivit. Uno siquidem anno in pace transacto anno Domini millesimo tricentesimo nono constitutione terribili promulgata, nobiles regni anathematis vinculo innodavit, pauperibus vero et divitibus universis divina strictius interdixit. Et hec fecit illis nobilibus, qui iura regalia et reginalia nolebant restituere regi Karolo supradicto, et qui eum regem minime appellarent. Ladizlaum vero voyvodam Transilvanum speciali excommunicatione feriens, eo quod coronam regni quam ab Ottone duce dum eum captivaverat, receperat indebite detinebat. Et quia filiam suam idem Ladizlaus tradiderat filio Stephani regis Servie scismatico in uxorem. Quapropter cum prefati nobiles extra cimiteria corpora iacentia conspicerent defunctorum, amaro spiritu perturbati, anno Domini millesimo tricentesimo decimo congregati in campum Rakus circa Pesth, Karolum sepedictum in regem concorditer susceperunt, et Albam properantes feria quinta in octavis sancti regis Stephani solemniter cum leticia coronarunt cum sancta corona a Ladizlao voyvoda restituta.

Incidentia

Anno eodem papa Clemens quartus per cruciferos sancti Iohannis inter Christicolas mundi huius inestimabilem thezaurum fecit sagaciter procurari ad passagium generale pro Terra Sancta expugnanda, tradens dictis cruciferis gratiam generalem pecuniam largientes ab omnibus criminibus absolvendi, usque ad continuos quindecim annos, sed postea de illo tanto thezauro nichil factum vidimus effective. Anno Domini millesimo tricentesimo duodecimo cum rex Karolus regale castrum Sarus vocatum a Demetrio filio Nicolai ex mandato Mathei potentissimi principis possessum suis viribus obsideret, idem Matheus filius Petri de Trinchinio, mille et septingentos milites lanceatos conducticios et omne penitus posse suum contra regem in adiutorium Demetrii destinavit,

ut ipsum regem de subcastro procul pelleret prepotenter. Principes f. 45r
autem exercitus Demetrium supradictum et Abbam dictum
pulchrum sive magnum constituit. Quorum adventum rex
audivit, putans se non posse resistere, in Scepus se recepit, cui Scepu-
sienses equites pariter et pedestres fideliter concesserunt, cum quibus 5
rex hostes suos audacius est aggressus. Qui quidem interdum
civitatem Cassa vocatam expugnare ceperant, pro morte Omodei
palatini, quam in Cassa Cassenses Teutonici vel potius Saxones
peremerant innocentem. Quibus cum exploratores conclamarent
regis adventum dimissa civitate, intrepidi obviam regio exercitui 10
processerunt, et ad locum pugnandi magis aptiorem rex et ipsi
plurimum festinabant, quem locum ipsi primitus occuparunt. Rex
interim in quadam valle circa Harnald cum exercitu confessione
sacramentali premissa et absolutione accepta susceptoque Dominici
corporis sacramento a cruciferis supradictis mori se per omnia 15
paraverunt. At ipsi durissimi pacis hostes bellica arma induti
de cuiusdam montis cacumine in vallem prefatam protinus certaturi,
regi obviam descendebant, et in latere dicti montis feria sexta
in festo sanctorum Viti et Modesti prelium durissimum est co-
mmissum, quale a tempore Tartarorum in Hungaria non contigit 20
celebrari. In quo prelio de familia regis Kokos filius Stephani
dicti Porch et Stephanus filius Bagen, Ladizlaus filius Thome,
Iacobus filius Aladarii Michaelque filius Gyurke, et Petrus
castellanus de Beregh, preclari nobiles corruerunt. Gyurke sub
vexillo regis vexillarius exsistens occisus est, quo vexillo cadente 25
rex sub vexillo cruciferorum pugnavit. Ex parte vero altera
Demetrius filius Nicolai et Abba principes exercitus ac duo
filii Omodei mortis iaculo vulnerati prepropere ceciderunt, et
alii quamplures letaliter sauciati ibidem et alibi mortis debita per-
solverunt. Et licet ex parte regis plures ceciderunt, tamen rex 30
victoriam obtinuit gloriose, quod factum a Deo esse credimus et
fatemur. Anno Domini millesimo tricentesimo decimo septimo
domina Maria prima consors domini regis natione Polona, filia

f. 45v ducis Kazmeri tercio die post festum sancte Lucie in Temesvar vite cursum feliciter terminavit, et in Alba Regali in ecclesia Beate Marie Virginis terre gremio commendatur. Anno domini millesimo tricentesimo decimo octavo accepit rex dominam Beatricem, filiam regis Romanorum, sororem regis Bohemorum, de terra Lucelburgensi, que in revolutine eiusdem anni obdormivit in Domino, et Varadini in ecclesia chathedrali tumulatur. Eodem anno ecclesiam Beate Virginis Albensem, que frequenter incendio vexabatur seu devastabatur, incepit rex tegere plumbeis tegumentis, et cum gloriosa testitudine decorare, insuper etiam columpnis firmissimis stabilire. Anno Domini millesimo tricentesimo vicesimo accepit rex filiam Ladizlai regis Polonorum Elizabeth nomine, de qua anno Domini millesimo tricentesimo vicesimo primo habuit rex filium nomine Karolum, qui puer mortuus est eodem anno, quo natus est, et in Alba sepultus. Anno Domini millesimo tricentesimo vicesimo quarto in Vysegrad in festo sancti Remigii, de eadem regina rex genuit filium nomine Ladizlaum. Anno domini millesimo tricentesimo vicesimo quinto inchoavit dominus rex fratribus minoribus edificare ecclesiam in Lyppa ad honorem beati Lays, novi sancti episcopi Tolosani et confessoris, qui fuit frater carnalis patris sui, scilicet primogenitus regis Sicilie, filius Marie regine, filie Stephani regis Hungarie, filii Bele quarti, professor voto et habitu ordinis fratrum minorum, et positum est fundamentum pro sanctuario in festo translationis beati Francisci. Anno Domini millesimo tricentesimo vicesimo sexto tercio Nonas Marcii natus est eidem regine filius, quem nomine huius sancti confessoris consanguinei sui Lays pre gaudio appellavit. Anno Domini millesimo tricentesimo vicesimo septimo feria quarta ante Dominicam Ramis Palmarum ecclesia Beate Virginis de Alba Regali, quamvis plumbo tecta fuisset, contra incendium, ut superius memini, tamen flebiliter est combusta, et tota materia plumbea in laminas producta, de tecto eius a facie ignis vehementis fluxit liquide, sicut cera, excepto uno campanili, quod est supra sacristiam, ubi sanctorum reliquie quamplurime posite

conservantur, quod nemo dubitet eorum meritis remansisse, sed f. 46r
eandem ecclesiam rex postea iterum plumbo texit. Eodem
anno in festo sancti Andree apostoli natus est ei filius, quem Andream
appellavit. Anno Domini millesimo tricentesimo vicesimo nono
mortuus est Ladizlaus filius eius, et in Alba terre gremio com- 5
mendatur.

De ferocitate Feliciani

Cum autem iisdem temporibus regnum Hungarie pacis optate
tranquillitate gauderet, et securum esset ab hostibus circumquaque,
pacis emulus et invidie seminator diabolus misit in cor cuiusdam
militis nomine Feliciani de genere Zaach, inveterato dierum et 10
canicie iam respersum, ut dominum suum regem Karolum et dominam
Elizabeth reginam et duos filios eius, videlicet Lays et Andream
occideret gladio una die. Qui Felicianus per Matheum de Trin-
chinio quondam palatinum fuerat exaltatus, tandem relicto Matheo
venerat ad regem, quem rex regio favore diligens securo ingressu 15
regis ianua absque obice sibi patebat. Porro dum rex una cum
regina et filiis suis prefatis anno Domini millesimo tricentesimo XXX.
decimo quinto Kalendas Maii, feria tercia post octavam Pasce in suburbio
castri Vysegrad in domo sua pranderet, ante regis mensam clam
subintrando idem Felicianus astitit, et evaginato acutissimo 20
gladio, vehementissimo impetu more canis rabidi immisericorditer
regem, reginam filiosque voluit iugulare, sed misericordia misericor-
dis Dei prohibente, quod voluit, non potuit effectui mancipare,
tamen regis manum dextram leniter vulneravit. Sed proch
dolor! piissime regine dextre manus quatuor digitos, quos ipsa 25
pauperibus et miserabilibus atque abiectis personis misericorditer
in elemosinis extendebat, protinus amputavit, cum quibus etiam
digitis innumerabilibus ecclesiis paramenta varia consuebat, et
altaribus sacerdotibusque ornamenta de preciosis purpuris trans-
mittebat, et calices indefesse. Cum etiam pueros regios ibidem 30
astantes vellet occidere, pedagogi puerorum, videlicet Nicolaus
filius Gyule de Kevesich et Nicolaus filius Iohannis palatini
se interponentes, evadentibus pueris memoratis letaliter in capite

f. 46v vulnerantur. Tunc Iohannes filius Alexandri de comitatu Potokiensi bone indolis iuvenis, vicedapifer regine tunc existens, in ipsum Felicianum quasi in cruentam bestiam irruit, et cum bicello inter collum et scapulam fortiter feriendo transfixit, et ad terram deiecit. Hinc et inde postea gladiatores milites regis gladiis terribilibus membratim miserum laniantes, quasi quoddam monstrum, gladiis effecerunt. Caput eius Budam mittitur, manus et pedes aliis civitatibus destinantur. Denique filius eius unicus adolescens et unus sibi fidelis famulus fugam capientes evadere minime potuerunt, in caudis equorum vite terminum perceperunt. Quorum omnium cadavera canes in platea cum ossibus corroserunt. Et dignum quippe erat, ut Felicianus, qui multos Christicolas membris suis feraliter mutilando privaverat, ipse membris omnibus iusto Dei iudicio privaretur. Et qui fuerat tortor pauperum indefessus, a communi morte hominum exclusus, morte canina et subitanea moreretur, ut quasi canis cum canibus perciperet porcionem. Filia quoque eius Clara vocabulo, virgo pulcherrima de aula regia extrahitur, et naribus cum labiis turpiter mutilatis solum dentibus patefactis et octo digitis ambarum manuum amputatis, policibus saltem remanentibus per plurium civitatum vicos et plateas perducta in equo, semiviva et misera proclamare compellitur in hec verba: „Qui regi infidelis est, per omnia percipiat talionem." Altera insuper filia ipsius Feliciani maior nomine Zeba, cuidam nobili nomine Kopey matrimonialiter nupta ante castrum Leva iussu Emerici dicti de Beche familiaris, regis castellani ipsius castri, capite detruncatur, et ipse Kopey in captivitatis vinculo mortis debitum persolvit. Filii eiusdem insuper in insulam marinam transportantur, nunquam terram nativam de cetero revisuri. Multi denique de ipsius genere Feliciani nobiles trucidantur. Sic igitur hic Felicianus infelix, lese maiestatis crimen incurrit, turbavit regnum, extinxit semen proprium, suam gentem infamavit et perdidit, esca canum effectus, solutus a seculo, ligatus est in baratro ac sepultus, mundo exstitit fabula, et infidelibus disciplina. Tam enorme factum uno

die vix creditur accidisse. Hucusque quo istud accidit, rex Karolus ventis prosperis navigavit, et crispancia maris equora ad votum sulcavit, sed iam fortuna vertibilis aversa facie valefaciens terga vertit, quia undique bellis insurgentibus sua expeditio vincebatur. Pedum etiam ac manuum dolore nimio torquebatur. f. 47r

De pugna regis contra Bazarad voyvoda Vlachorum

Nam anno eodem, quo Felicianus indigne memorie periit, videlicet anno Domini millesimo tricentesimo tricesimo, cum rex copiosum exercitum congregasset, non tamen totum suum posse, quia ad confinia regni sui in diversas expeditiones contra adversarios eiusdem regni quamplurimos destinaverat pugnatores, ipse per Zeurim in mense Septembris transtulit se in terram Bazarad voyvode Vlachorum, ad inductionem Dionisii filii Nicolai, filii Ioanka, que terra est inhabitabilis genti ignote, et ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius uni ipsorum insultantium traderet possidendam, cum tamen ipse princeps censum debitum regie maiestati semper fideliter persolvisset. Cum autem rex Zeurim et castrum ipsius recepisset, Dionysio tradidit memorato omnia cum dignitate banatus. Quo facto Bazarad regi sic mandavit nuncios per honestos. „Quia vos, domine mi rex, laborastis in convocatione exercitus, laborem vestrum recompensabo septem milibus marcarum argenti, ipsam etiam Zeurim cum suis attinentiis, que nunc habetis pre manibus, per potentiam pacifice vobis tradam, insuper censum, quo teneor vestre corone fideliter persolvi faciam omni anno, et nichilominus unum ex filiis meis vestre curie ad serviendum deputabo, cum meis pecuniis et expensis, tantummodo revertimini in pace vestra, et personarum pericula precavete, quia si veneritis ulterius, periculum minime evadetis." Quo audito rex comminando in tale verbum prorupit, nunciis sic dicens: „Sic dicite Bazarad. Ipse est pastor ovium mearum, de suis latibulis per barbas suas extraham." Tunc quidam fidelis baro Donch nomine comes de Zolio et de Lipto sic ait regi: „Domine, cum magna humilitate vobis et ad honorem

f. 47v vestrum ipse Bazarad loquitur, idcirco regie benignitatis favorem et plenam dilectionem gratie, sibi velitis per vestras litteras remandare." Tunc rex verbum asperioris comminationis superius propositum iteravit, relicto consilio saniori protinus ultra pugnaturus processit. Et cum suis et sibi in terra ignota inter Alpes et montes silvarum victualia invenire nequirent, famis inedia ipse rex, milites et equi sui laborare protinus inceperunt. Quo facto treuga ordinata cum Bazarad, et data fide, ut ipse regi pareret, et securitatem regi cum suis omnibus redeundi preberet, et iter rectum ostenderet. Rex revertebatur securus confidens de fide perfidi scismatici, venit in quandam viam cum toto exercitu, que via erat in circuitu et in utraque parte ripis preeminentibus circumlusa et ante unde erat dicta via patentior, indaginibus in pluribus locis fortiter fuerat circumsepta per Vlachos. Rex autem ipse et sui omnes nichil tale quid penitus opinantes, in ripis undique Vlachorum multitudo innumerabilis superius discurrendo iacula iacientes super regis exercitum, qui erat in fundo depresse vie, que via nec dici potest, sed quasi navis stricta. Ubi propter pressuram cadebant dextrarii fortissimi cum militibus circumquaque, quia nec ad ripas utriusque lateris vie propter precipitium ascendere poterant contra Vlachos, nec ultra procedere, nec fuge locum habebant, propter indagines ibi factas. Sed erant omnino, sicut pisces in gurgustrio, vel in rete comprehensi, cadebant iuvenes et senes, principes et potentes sine deletu. Duravit quippe sic iste miserabilis eventus a sexta feria usque ad secundam feriam, in quibus diebus collidebantur invicem milites electi, sicut in cunis moventur et agitantur infantes, vel sicut arundines, que a vento moventur. Facta est autem ibi strages maxima, et cecidit principum et militum incomputabilis multitudo, feria sexta in vigilia beati Martini, et post in sequenti feria secunda, quorum quidem miserabilem eventum iuvenes et senes domine cum ancillis in castro Themesvar, quod idem rex fundasse perhibetur, deplanxerunt, et conturbata est illo die et hora felix Pannonia. Proch dolor! propinavit illis amaritudinem, cuius memoria

flebilis est. Nam ibi occubuerunt tres prepositi, videlicet magister f. 48r
Andreas prepositus ecclesie Albensis, vir valde venerabilis, vicecancellarius regie maiestatis existens cum sigillo regis periit. Item Michael prepositus de Posoga, et Nicolaus prepositus de Alba Transilvana. Item Andreas plebanus de Sarus, et frater Petrus de ordine predicatorum, vir honestus, dire mortis poculum acceperunt, quia in cerebra capitum eorum ligneos clavos miserabiliter affixerunt. Quidam etiam sacerdotes, qui erant capellani regis sunt occisi. Cumanorum denique corruit inestimabilis et plurima multitudo. Cadavera enim omnium tam virorum ecclesiasticorum nobilium, in loco certaminis ibidem tempus resurrectionis generalis expectant, nec cari eorum potuerunt suos dilectos propter hostium incursus aliquatenus rehabere. Tulerunt enim Vlachi multos captivos, tam vulneratos, quam illesos, et acceperunt plurima arma vestesque preciosas omnium elisorum, pecuniamque in auro et argento, et vasa preciosa et balteos multaque marsubia grossorum et florenorum, ac equos multos cum sellis et frenis, que omnia portaverunt et tradiderunt ipsi Bazarad voyvode. Rex autem mutaverat armorum suorum insignia, quibus induerat Deseu, filium Dyonisii, quem putantes esse regem crudeliter occiderunt. Rex vero ipse cum paucis per tuitionem suorum aliquorum fidelium vix evasit. Stabant enim in circuitu eius quasi muri lapidei, magister Donch cum Ladizlao, filio suo, et cum militibus aliis de familia regis, et magister Martinus, filius Bereud, qui omnes ictus gladiorum et sagittarum super se recipiebant, velut ymbres pluviarum, ut regis vita a mortis impetu servaretur. Cadebant etiam in circuitu exercitus de canina multitudine Vlachorum, quasi musce, que perdiderunt suavitatem ungenti cum Christianum populum, et unctos Christi sacerdotes immisericorditer percusserunt, quorum Vlachorum numerum ibi per Hungaros occisorum subtilis solummodo infernalis compotista collegit. Rex autem cum tali eventu venit ad Temesvar et sine mora venit deinde ad Vysegrad. Porro cum Hungari

25 Bereud] *recte* Berend 29 ungenti] *recte* unguenti

f. 48v fortissima et durissima prelia ubique gessissent, istud eisdem accidit, ne propter victoriam frequentem superbirent, vel certe post superbiam precedentem corriperentur, ut humilitatem discerent et docerent, quatenus divine dilectionis gratiam per paterne correctionis flagella uberius mererentur, quia illos corrigit Deus pater, quos diligit. Anno Domini millesimo tricentesimo tricesimo secundo in festo Sancti Stephani regis habuit rex filium, quem Stephanum nuncupavit. Anno Domini millesimo tricentesimo tricesimo tercio egressus est rex de Vysegrad, cum Andrea filio suo, puero sex annorum, in mense Iulii, et perrexit cum bona comitiva militum per Zagrabiam ultra mare, ut filium suum per voluntatem summi pontificis domini, scilicet Iohannis XXXII, et ad instantiam et petitionem inclitissimi regis Roberti, regis Sicilie regnique eiusdem coronaret in regem. In cuius regis comitiva societate profecti sunt Chanadinus archiepiscopus Strigoniensis, Andreas episcopus Varadiensis, et Iacobus Longobardus, phisicus episcopus Chanadiensis, et magister Donch supranominatus, et alii nobiles plurimi de regno. Qui rex rediit cum sospitate in mense Marcii, et cum sanitate omnium suorum, qui ipsum fuerant comitati. Filium autem suum ibidem reliquit, non tamen coronatum sicut optabat, sed sub tutamine et protectione regis Roberti patruelis sui. Qui rex Robertus erat rex regni Sicilie, vir magne scientie et sanctitatis, sed decrepitus iam etate volebat renunciare seculo et regie dignitati, ut contemplationi vacaret, et puer in regnum succederet memoratus, sed interdum altiori usus consilio noluit descendere de culmine, dum viveret regie maiestatis, post mortem vero eius recipiat coronam regni puer de iure sibi succedens, quia heredem, quem habuit rex Robertus, mortis debito prepropere obedivit. Anno domini millesimo tricentesimo tricesimo quinto circa festum sancti Martini Iohannes rex Bohemorum cum Karolo filio suo et rex Polonorum venerunt ad regem Karolum in Hungariam ad castrum Vysegrad pro perpetue pacis concordia componenda, quod et

factum est. Omni die enim ad prandium regis Bohemorum ex magnificentia regis Hungarie expendebantur duo milia et quingenti panes et de cibis regalibus copiose. Pabulum etiam equis suis per singulos dies viginti quinque garlete. Ad prandium vero regis Polonorum mille et quingenti panes de cibariis etiam habundanter. De vino autem expense sunt centum et octoginta tunnelle. Remuneravit autem rex Hungarie regem Bohemorum diversis et preciosis clenodiis, videlicet quinquaginta vasis argenteis, duabus pharetris, duobus balteis et una tabula pro scacis mirabili, duabus sellis inestimabilis precii, uno bicello valente ducentas marcas argenti, et una concha margaritarum mirabili opere composita. Item quia rex Polonie erat regi Bohemorum censualis, et quia rex Hungarie Karolus habebat sororem regis Polonie in uxorem, dedit ei rex Hungarie idem Karolus ad redimendum eum regem de solutione censuali regi Bohemorum quingentas marcas auri purissimi. Et ibi ordinatum est, ut quemque ipsorum regum vel regna eorum hostis invaderet aliquis, ceteri debeant in sui adiutorium et iuvamen festinare. Et istud fuit confirmatum inter eos cum magno federe iuramenti. f. 49r

Incidentia

Anno Domini millesimo tricentesimo tricesimo octavo circa festum apostolorum Petri et Pauli dominus Lothka, dux Ruthenorum venit in Vysegrad cum electo populo militum suorum ad regem Karolum Hungarie promittens si omnis amicicie incrementum.

Incidentia

Anno Domini millesimo tricentesimo tricesimo nono Kazmerus rex Polonie in mense Iulii venit in Vysegrad ad Karolum regem Hungarie cum episcopis et baronibus regni sui, et de consensu et voluntate omnium illorum, regnum Polonie libere resignavit domino Lodovico, filio regis Karoli, filio sororis sue, eo quod non haberet filium, et ad hoc confecerunt evidens instrumentum.

Incidentia

Anno Domini millesimo tricentesimo quadragesimo tribus

f. 49v annis subsequentibus, videlicet quadragesimo primo et quadragesimo secundo, infinita multitudo locustarum ingressa est per Syrimiam in omnem partem regni Hungarie transiens turmatim volitando et gradiendo in terra super omnia virentia in arboribus segetibusque ac graminibus potestatem accipiens preter folia vinearum. Post triennium autem in circumiacentia regna, scilicet Polonie, Bohemie, et Austrie recedentes se diviserunt usque ad Italiam et Franciam, et sic morte perierunt.

De morte regis Karoli

Heu me! quia huius mundi decus et gloria a primevo temporis spacio nunquam in uno statu permanens, sed semper variando versaliter atque caduce se protendens in nichilum tanquam aqua decurrens incedit, nam omnia, que a terre gremio usque circumferentias celi ambitu orbis continentur, dilabuntur in terram, et quia nec ulli mors impia parcendo nullaque pacis tramite simulando miseretur, cadit vita humana pre timore ipsius, dum stare putatur, quasi flos et protinus aret. O mors, que per excessus delictorum veteris parentis prothoplasti morsu pomi noxialis, diabolice fraudis instigante nequicia preconcepta serpentino veneno virus iniquitatis infundens inferendo in orbem terre, filios eiusdem prothoplasti impavida non timens neque verens dolo fraudis repleta, diripiendo ac devorando intrandi semitas primitus queritasti. Mirum est, quod tanta gulositate insaciabili rapacitate latrocinali cadavera mortuorum deglutiendo non satiaberis, et cur de corpore fetidissimo mortuorum quam vivorum congaudendo gratularis? Non enim ad domum convivii et cuiuslibet solemnitatis festum, sed ad locum luctus plus festinas temere properare, neque casas pauperum, neque aulas seu atria regum nullo nuncio mediante adire formidas, necnon coniugatos ex vera dilectione matrimoniali invicem copulatos, divortionis vinculo innodare non pavescis, filium a patre, patrem a filio separando. Nonne amaram, duram, crudelem et impiam te fore ostendabas, dum anno Domini millesimo tricentesimo quadragesimo secundo sequenti die divisionis apostolorum

decimo septimo Kalendas Augusti castrum fortissimum inestimabilis f. 50r
altitudinis, et muros eiusdem inexpugnabiles, cui nec vis nec
potentia huius mundi poterat quoquo modo dominari, tue vulpine
dolositatis astutia clamdestine invisibiliter introire non expavens.
Et ibidem hostilitatis arma potentissimi principis domini Karoli 5
Dei gratia regis Hungarie, cuius potentie altissimo taliter disponen-
te Dalmacia, Croacia, Rama, Servia, Gallicia, Lodomeria, Cumania,
Bulgaria totaque Hungaria Salernaque ac Mons Sancti Angeli, et alia
regna puta Poloniensis, Bohemiensis, Austriensis, circumquaque adiacentia
trepidando abhorrebant, imminere non metuens ipsumque qua- 10
draginta duobus annis et non pluribus vite comitem regnare
permisisti, sed acriter tua dolositate consueta de medio regni-
colarum manifeste cernentibus felicissime recordationis pium
regem nostrum famosissimum ac potentissimum non gazis ac
preciosis vestimentis, gemmis et preciosis splendidis margaritis 15
adornatis, auro et argento desuper contextis, sed spiritu vivifi-
cato spoliando subtraxisti, et ipsius splendentes honores in nichilum
in terram humando obumbrasti. Novissime vero videntes ipsum
regnicole esse pium ac exaltatum, sicut cedrum Libani, transientibus
et querentibus eum suis regnicolis, et ecce non erat. Quapropter 20
tuum grande factum nepharium, omnibus re vera dilectissimis,
catholice fidei cultoribus, pariter fidelitati semitarum adheren-
tibus, pium ut ipsum dominum regem Karolum oporteat flere,
et ipsius obitum proch dolor! lamentabiliter condolere. O quantus
fletus, quanta lamenta prelatorum, procerum, baronum, nobilium, 25
virginum, dominarum, et cuiusvis status et conditionis hominum
specialiterque domine Elizabeth serenissime regine, carissime con-
sortis eiusdem, et domini Lodovici nunc regis ac Stephani ducis
filiorum suorum ploratus, eiulatus et ululatus prorupit in diem
decessus ipsius ministrarunt. O quis considerasset et considerare 30
antea premeditando debuisset, quod tam ineffabile gaudium et hi-
laritas vultus serenissime domine regine tam crudeliter asperitate
lachrimarum sic iam mutatus, et rivulis gurgitum ad instar aquarum

f. 50v ab oculis eiusdem usque ad terram a tempore obitus ipsius incessanter currentibus humefactus ac organica vox clamoris et gemitus eiusdem in suorum regnicolarum ad orbis celi summitate perveniendo ethera, quasi eidem compatiendo, imo sol sui optimi coloris radios plurimum videbatur obfuscare. Tandemque die sequenti ob preceptum dicte domine regine, archiepiscopis, episcopis, prelatis, baronibus, presbiteris, fratribus, clericis, omnibus simul convenientibus lachrimabiliter processive pergentibus, quorum preexcellens multitudo lachrimarum, ut dictum est, amarificata ad dictum castrum adeuntes, et preciosissimum caput ipsius iuxta decentiam regni sui honoris corona aurea, corpusque ipsius splendidissimum tunica scarletina, ac etiam caligis sotularibus gemmis preciosissimis contextis et desuper calcaria aurea pulcherrimis pedibus sue excellentie annectendo induentes, de predicto castro inexpugnabili in ecclesiam parrochialem[!] virginis gloriose in Vysegrad civitate constructam, planctu magno deferendo, planxitque eum universus populus civitatis planctu magno valde. Peractis autem ibidem divinis institutionibus et missarum solemniis corpus ipsum super chymbam per decursus aque Danubialis in civitatem famosissimam Budam, videlicet est delatum. Antecedebat autem flebiliter ipsam multitudinem prelatorum, baronum in regnicolarum vexillo triumphali, miles famosissimus atque manu fortis Laurentius Sclavus, cuius intererat tempore vite ipsius domini regis ex officio eidem incumbenti, vexilla regalia ferre loco opportuno. Ubi omnes cives dicte civitatis famosissime sacerdotes et clerici ac viri religiosi ipsamque inhabitantes, alii processive pergentes condolendo oculis lachrimantibus vestimenta lugubria portantes obviam ipsius corpori usque ad Danubium processerunt, et dum in dictam civitatem adduxissent, supra corpus ipsius cantica psallere et alia divina officia, ut mos est, pro expiratis eorundem per totam noctem preces offerre cantando non cessant summo Creatori. Tercio nanque die obitus ipsius in eadem civitate medio temporis spacio quousque divina officia vel misteria incepta

3 summitate] *recte* summitatem 4 imo] *recte* immo 12 sotularibus] *recte* solutaribus

et missarum solemnitates more debito peragerentur, tres solemnes f. 51r
dextrarii ipsius domini regis Karoli suis fallerati purpureis
coperimentis, super quos milites strenui armis eiusdem domini
regis induti, ante fores ecclesie stantes, quorum quidem militum
super uno ipsorum dextrariorum cum armis tornamentalibus 5
regie excellentie competendis, et alter ad hastiludium aptus,
terciusque dextrariorum preciosior existens cum armis bellicis ad
intrandum etiam exercitus pro regia maiestate competendis,
quorum quidem trium militum dictos tres dextrarios conse-
dentium signa in galeis forma strucionis avis cum coronis aureis 10
circundatis, que per ipsum dominum regem vita sibi comite haberi
et ferri consueverant, habebantur. Universa nanque ferramenta
streparum et habenarum seu rudibularum et alia eidem spectantia
de argento aureato iuxta decentiam regie excellentie fabricata
existebant, corrigiarumque cinguli et frena ac similia alia cum 15
antenis et postenis serice substantie contexta fuerant. Nobilissimis
nanque picturis purpureis gemmis et lapidibus preciosissimis
dicti trini dextrarii et milites in persona et spiritu eiusdem domini
regis super ipsis dextrariis tegebantur, quos, ut dum cuiuscunque
conditionis homines aspiciebant transeundo, et dicta signa re- 20
galia intuebantur, eo quod idem dominus rex hactenus imperium
regni Hungarie habitis premissis signis et dextrariis feliciter
gubernaverit, mox prorupebant in fletus, et validissimis ethera
ululatibus propulsantes. Peractis tandem divinis institutionibus
et missarum solemnitatibus non more aliorum quorundam regum 25
dudum defunctorum, quos felicissime recordationis scripture
aliarum epistolarum venerabilis commendat autoritas, non velata
facie, nec corpore eius alicuius diei spacio celato, prout abusiva
consuetudo aliis vicibus, quorundam regum funeribus perhibetur
astruxisse, sed manifeste omnibus presentibus facie ad faciem 30
manifeste cernentibus ad Albensem civitatem deferebatur dictum
corpus tumulandum. In deferendo autem corpus ipsius ad quam-
cunque mansionis villam deveniebat omnes homines, tam viri, quam

f. 51v etiam mulieres lachrimarum fletu condolentes clamore maximo in amaritudinem conversi ethera propulsando resonabant. Dumque Albensem civitatem dictum corpus perveniret nitidissimum modo, quo superius allegatur, prelati, presbiteri, clerici aliique regnicole, at cives dicte civitatis extra civitatem celeriter pergentes ipsumque corpus vivificato spiritu spoliatum amarissime circumspicientes in inenarrabiles fletus se eo viso prorumpentes, illud intra civitatem detulerunt. Illi quoque sacerdotes et clerici per totam noctem ympnos[!] et psalmos Deo decantantes in vigiliis pausando deduxerunt noctis prolixitatem, dieque lucescente inceptis divinis et missarum solemnitatibus quousque divina misteria incepta, et missarum solemnitates more debito eodem die peragerentur, antedicti trini dextrarii ipsius domini regis modo premisso fallerati purpurpureisque coperimentis decorati, super quos prefati milites strenui arma eiusdem domini regis induentes ante fores ipsius monasterii, ut est premissum, steterunt perdurantes, et demum eisdem digne completis consumatisque in eodem die celebrari debentibus in supremo monasterio, ubi sanctissimi regis Stephani et Emerici ducis filii sui sanctissima corpora diversis coruscantia virtutibus et miraculis in Domino feliciter requiescunt, et summa pietatis opera ipsa benigne implorantibus misericorditer partiuntur, iuxta altare magnum in vestimento regali ad hoc sibi debito per predictos enarratos dominos archiepiscopos, episcopos, prelatos et abbates sacris vestimentis indutos extitit tumulatum, et omnes unanimiter planxerunt eum simul in unum dives et pauper, in tantum, ut marmorei lapides densitate lachrimarum plurimum fuerant humefacti. Tunc enim tam maximo clamore gemebundi omnium circumstantium fauces rauce facte sunt, oculique ipsorum pre tantis lachrimis visibus naturalibus fere defecerunt. Ubi etiam venerabilis in Christo pater dominus Chanadinus, Strigoniensis archiepiscopus, de obitu ipsius domini regis salubri ac pio sermone intentos animos et pia corda circumstantium linivit condecenter. Cuius quidem lachrimositatis inenumerabilis mesticie

14 purpurpureisque] *recte* purpureisque 33 inenumerabilis] *recte* innumerabilis

pretextu creditur eos, qui reges tumulari non conspexerunt, de f. 52r
acerbitate doloris instillationeque lachrimarum, quasi imparticipes
et inscios fore et extare. Attamen nimirum, quod omnes creature
carne et pelle vestite, ut est pretactum, per lapsum veteris parentis
prothoplasti in culpam sint morituri. Nam in omnem posteritatem 5
moriendi legem condidisse videtur generalem et incommutabilem
adeo, ut Altissimus proprio filio suo licet, deitate vestito parcere
noluit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Non igitur quisque
indignando Creatori propter factum mortis inevitabile et incom-
mutabile potest obviare, et quod non est sapientia neque prudentia 10
neque fortitudo neque consilium contra Dominum, sed potius ferendus
est gravis eventus necis patienter, quia quod donaverat Dominus
accepit, et in die illa surrecturum in ipso. Tunc ibidem predictum,
supremum monasterium cum aliis ecclesiis innumerabilibus
muneribus regalibus et oblationum maximis quantitatibus 15
extitit donando remuneratum, et tandem antedicti trini dextrarii
solemnes, cum armis et coperimentis omnibus ipsorum glori-
sissimis seu attinentiis cum sartaneo curru seu mobili, aut ostilario
regnali, signo regio desuper forma avis strucionis deaurato et
gemmis adornato cum septenis nodulis globaribus argenteis 20
et similiter deauratis, ob planctus memoriam ineffabilis, et luctus
amaritudinem iam dicti domini regis inposterum semper in
memoriam revocandi cum innumerabilibus supradictarum
quantitatum pecuniis dicto monasterio dati et concessi extiterunt.
Cuius quidem donationis et oblationis maxima quantitatis ibidem 25
die tumulationis facta, data et concessa, in presenti scriptura se-
riatim ponitur, ne calamis scribentium pariterque legentibus
fastidium multiplicationis generaret sua prolixitate. Deinde vero
potentissimi regis obitum famosissimus rex Kazmerus Polonie
proximus eiusdem et marchio Moravie in Vysegrad venientes 30
condolenti animo celebraverunt. Demumque triginta diebus com-
pletis quarta feria proxima ante festum assumptionis virginis
gloriose tricesimum diem ipsius regis Karoli cum magna solemnitate

17-18 glorissimis] *recte* gloriosissimis

f. 52v missarum altissimo Domino omnium Creatori, vel ut superius extitit enarratum, prelati, episcopi cum baronibus quampluribus Albam, ubi corpus ipsius domini regis Karoli solemniter in Domino requiescens extiterat tumulatum, accedentes, ibique Albe et in Vysegradiensi civitate domina regina cum filio suo Lodovico tunc rege coronato sibi predilecto aliisque prelatis, episcopis, presbiteris, baronibus et plurimis Christifidelibus funeris obsequias devotissime celebrarunt, et totius regni universales, etiam in toto regno diffuse eodem solemnitatis voto, et missarum solemnitatibus dictum officium celebrantes compleverunt. Imploranda ergo est unanimi consensu clementia Dei omnipotentis pro eodem domino rege Karolo, ut cum anima ipsius clementer dispenset, eidem indulgendo, et in numerum ipsius anima ac cetum sanctorum confessorum omnium ac regum Stephani et Ladizlai dignetur collocare. Et prout quod in presenti seculo regali triumpho vixerit, ita etiam in futuro seculo cum angelis valeat exultare.

Metra de morte Karoli regis

Supreme rex, Christe, finis hominis extitit in Te.
Ergo propicius sis nobis omnibus unus.
Tolle peccatum nostrum deleque reatum.
Et Karoli regis, qui cessit mensibus istis.
Augusto primo cum sol versatur in cancro
Sequenti festo, quod est divisio primo
Atque die numerum complevit anima notum.
Quod pepigit quisque, rex, princeps rusticus vere.
Tenetur modico hoc corpus tempore dico
Non maius longum spacium triumque dierum.
Sic feria sexta dominus sepelitur in umbra.
Suscepimusque Deus regnum cepit Lodovicus.
Anno milleno trecenteno fore noto.
Ita completo finit hic quadragintaque secundo.
Asilum suum scit rex supremus quoque regum.

De coronatione, exercitibus multis, et de vita et morte regis Lodovici, filii regis Karoli f. 53r

[M]ortuo tumulatoque glorioso principe domino Karolo rege Hungarie, dux Lodovicus filius eius sequenti die dominico proximo in urbe Albe Regalis de magnatum, procerum, baronum, militum ac communitatis nobilium regni Hungarie voluntate unanimi et favore precedente presentibus domina Elizabeth matre eius, regina Hungarie, ac domino Thoma voyvoda Transsilvano, Dominico Villermo palatino ceterisque iam dictis baronibus ac regni nobilibus universis congregatis per dominum Chanadinum archiepiscopum Strigoniensem astantibus sibi dominis episcopis scilicet Nicolao Agriensi, Ladizlao Quinqueecclesiensi, Petro Syriminensi, fratre Vito Nitriensi et Laurentio Boznensi cum solemnitate magna et gloria corona sancti regis Stephani coronatus est. Et cum eidem genitori suo in regni solio iure nature debito successisset, ac in iuvenili flore regnare incepisset, nativitatem iuventuti preferens crescendo bone indolis iuvenis discretionis rationem amplexatus fuisset, magno virtutum crevit augmento. Reminiscens, quia multi viri fortes pro patria sanguinem suum fundendum esse dixerunt, nec fundere dubitaverunt, quo gloriam etiam apud posteros post mortem haberent. Cogitare cepit et in animo discutere, quomodo et qualiter iura regni sui per confines vicinos et principes occupata, ac per rebelles seu infideles de regno temeraria presumptione in preiudicium sacre corone distracta et usurpata ad statum debitum divino fretus auxilio revocaret, et etiam reintegraret.

De primo exercitu regis contra Saxones partis Transsilvanie

Interea accidit, quod quedam gentes Saxonum in eius regno, in partibus Transsilvanie, quasdam commotiones fecissent, et censum consuetum ac iura regalia solvere denegassent. Copioso moto exercitu idem rex cum suis baronibus, militibus, nobilibus et regnicolis ad conterendam ipsorum proterviam personaliter accessit, et eis

f. 53v refrenatis ac ad obedientiam reductis laudabiliter triumphando remeavit.

De obedientia Alexandri voyvode Transalpini

Cum autem esset in partibus memoratis quidam princeps seu baro potentissimus Alexander voyvoda Transalpinus ditioni eiusdem subiectus, qui tempore predicti Karoli regis patris sui a via fidelitatis divertendo rebellaverat, et per multa tempora in rebellione permanserat. Audita pietatis ac etiam potestatis eiusdem regis Lodovici fama ad ipsum sponte personaliter veniens circa confinia ipsorum partium ad pedes regie maiestatis humotenus est prostratus, et ad obedientiam ac fidelitatem debitam reductus et integratus. Solemnia munera et clenodia presentando et suum dominium sub sancta corona recognoscendo cum gaudio et leticia ad propria remeavit, et ab illo tempore fidelitatem conservavit.

De peregrinatione regine Elizabeth

Rex autem Andreas in Apulia nondum regnabat. Domina igitur Elizabeth regina Hungarie, mater regum predictorum, post mortem regis Karoli habens devotionem visitandi sanctorum reliquias et apostolorum Petri et Pauli honorandi limina, quam non retraxit femineus sexus, nec terruit prolixus labor itineris, nec timorem incussit ei multiplex maris periculum, sed virili animo fulcita ac divino presidio rapta celestique deside incensa de Vysegrad in festo Beatissime Trinitatis. Anno Domini millesimo tricentesimo quadragesimo tercio iter arripuit versus Italiam cum honesta familia et multitudine dominarum et nobilium puellarum, baronum militum et clientum, cum multo et magno apparatu iuxta magnificentiam regiam ivit et processit, habens secum pro expensa vigintiseptem milia marcarum puri argenti, et decemseptem milia marcarum purissimi auri. Dominus autem Lodovicus rex Hungarie filius suus misit post eam quatuor milia marcarum auri electi. Habuit etiam secum de florenis fere cum media garleta, de denariis vero parvis usque ad exitum regni multum. Cui regine etiam Veneti honestum valde et utile servitium prebuerunt, nam cum duabus

galeis propriis sumptibus in toto transitu maris dicte domine f. 54r
diligentius famulati sunt. Transito autem mari multum pacifice
pervenit in Apuliam. Cui obviavit rex Andreas filius suus cum
consorte sua domina Iohanna regina, et dominam Elizabeth reginam
cum magna solemnitate et gloria receperunt, et ita Neapolim cunctis 5
gaudentibus in vigilia sancti Iacobi apostoli perduxerunt. Cum
igitur in Neapoli hec regina Hungarie resideret, ducto consilio ad
Apostolicam Sedem solemnes nuncios: Nicolaum scilicet palatinum,
Paulum comitem curie regie, Thomam Ruphum, fratrem Vitum
episcopum Nitriensem, Thomam, filium Petri, necnon et archiepiscopum 10
Beneventanum ac alios quamplures nobiles destinavit, ut dominus
apostolicus sua benedictione dominum Andream regem faceret corona
regia decorari. Interea domina Elizabeth regina volens conceptam
devotionem ad Deum et ad sanctos effectui mancipare ad vi-
sitanda beatorum Petri et Pauli apostolorum limina in festo Exaltationis 15
Sancte Crucis de Neapoli egressa cum tota familia, et archiepiscopo
Neapolitano ac pluribus nobilibus de Apulia aggreditur versus
Romam. Transiebat autem per civitates et castella cum magna
tranquillitate et pace nulli suo cuicunque violentiam seu iniuriam
inferentes. Audientes autem terrigene reginam Elizabeth vir- 20
tutibus morum, honestate et devotione continua, ut sidus prefulgidum
radiare ac suos cum omni modestia pertransire, currebant in vicos
et plateas ad ipsam aspiciendam et diligentius intuendam. Et
videntes eam cum admiratione et gaudio Deum unanimiter collau-
dabant, quod tam nobilis domina et tam illustris regina relicto regno 25
et domo venit a finibus mundi, tanquam regina Sabba, ad querendam
et promerendam clementiam Salvatoris. Cum autem Romam in
terra paucos dies feliciter pervenisset, commota est universa civitas
in eius adventu. IIli etiam de Columpna ex una parte Tiberis, et
Ursini ex alia parte, receperunt reginam maximo cum honore. 30
Vulgus autem reliquum ac populares magni et parvi mulieres
et puelle currebant, ubi transiebat regina, et alta voce clamabant:
„Vivat regina Hungarie!" Et resonabat terra in voces eorum, et propter

f. 54v rem alias insolitam videbant omnes populi communiter ex aspectu eius quendam spiritualem iubilum reportare. Perveniens autem ante fores ecclesie beati Petri apostoli, totum Collegium Romanum recepit reginam processionaliter cum magna gloria et honore. Obtulit denique ad altare beati Petri apostoli, et ad reliquias solemnia munera in calicibus, ornamentis, insignibus et florenis iuxta magnificentiam reginalem. Multa etiam monasteria, ecclesias et sanctorum limina visitavit, que largis donariis et offertoriis honoravit. Imaginem etiam Christi seu Veronicam bis per scalam ascendendo permissa est clarius visitare, ad quam cum devotione accedens, summo honore et humiliter adoravit. Hiis itaque gestis atque perfectis valefaciens, infra octavas sancti Francisci reversa est Neapolim cum exultatione et gaudio. Sua enim devotio cunctis claruit in exemplum. Cum igitur hec regina in Neapoli resideret, et vidisset nurum suam, dominam Iohannam, superbam et ambiciosam, ac ultra humanum modum consuetum incedere, mundani honoris avidam, nec regi Andree marito suo exhiberi honorem regium ac totum velle ymo ultra posse suum nisa est ipsum corona et regno privare, sicut postmodum exitus rei probavit. Commota sunt enim omnia viscera eius acri doloris aculeo compungente. Cum itaque ambasiatores et nuncii longam moram contraherent in Avinione propter dissimulationem domini pape, nolentis prebere consensum dicti regis coronationi. Visumque est ipsi domine regine et suo consilio fore utilius repatriare, quam ibi incassum et frustra ac cum tedio permanere. Anno Domini millesimo tricentesimo quadragesimo quarto relinquens filium suum regem Andream in Apulia sanum et incolumen, circa festum beati Mathie apostoli recessit de Neapoli cum omnibus suis versus Hungariam et divertens in Barum. Adorato ibi beato Nicolao et donis et muneribus honorato circa medium quadragesime pervenit Manfordiam, et propter defectum navium et galearum compulsa est festum Pasce ibidem solemniter celebrare. Sequenti autem die venerunt quatuor galee misse per regem Andream pro servitio illustris regine Hungarie matris

18 ymo] *recte* immo

matris[!] sue, que in eis recepta cum omnibus rebus suis et familia f. 55r
ac aliis pluribus navibus mare Adriaticum transfretavit, et venit
Visceniam domino concedente. Rediit autem regina de Apulia in
Hungariam tempore supradicto, et pervenit in domum suam in
Vysegrad in anniversario sui recessus. Et receperunt eam filii sui, 5
scilicet dominus Lodovicus, rex Hungarie, et dominus dux Stephanus
ac proceres regni cum magna exultatione et gaudio. Interea nuncii
domini regis Lodovici et domine matris sue apud dominum papam
Clementem sextum, Andree regis iura ecclesiastica ac leges civiles
in consistorio proponentes ac coram aliis iudicibus delegatis per 10
omnia iura probantes, quod regnum Sicilie iure successionis regalis
ad dominum regem penitus pertinebat. Laborantes tameu nichil de
negociis profecerunt. Et quia non poterant, ut volebant antedicti
nuncii eorum ambasiata per viam iusticie terminari, scientes, quod
munera et dona alliciunt etiam animos sapientum, ignorantibus 15
domino Lodovico et domina regina matre eius spoponderunt dare
se iuramento firmius constringentes ad cameram domini pape
quadraginta quatuor milia marcarum, ut promeretur rex Andreas
regni Sicilie gubernacula possidere. Currente autem hac relatione
in Hungariam ad dominum regem et ad dominam reginam pervenit 20
hoc pactum, qui hoc percipientes non modicum turbabantur,
quia ius regni, quod ad ipsos secundum Deum et iusticiam pertinebat,
sibi per pecuniam vendicarent, sed ne malignis et perversis hominibus
daretur occasio et materia iniuste eos in aliquo iudicandi, et ni-
chilominus detrahendi, quod ad regium honorem per avariciam 25
et cupiditatem impenderent, solutionem antedicte pecunie fieri
permiserunt, ne etiam nuncii crimine mendacii notarentur. Cu-
currerunt igitur exactores ad omnes comitatus et villas regias
et reginales, per totum regni circulum predictam pecuniam ex
integro exegerunt, et exactam per certos nuncios ad cameram 30
domini pape Clementis sexti fideliter transmiserunt, sperantes
firmiter de coronatione regis Andree sine dilatione promissionis
fieri complementum. Occupatis autem sepedictis nunciis in

12 tameu] *recte* tamen

f. 55v Avinione circa causam eis commissam determinandam. Interim dominus Lodovicus inclitus rex Hungarie decenti comitiva anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo quinto transivit in Bohemiam ad socerum suum, cuius filiam iam acceperat nomine Margaretam. Et ducto consilio cum rege Bohemorum antiquo et dicto socero suo predicti regis filio congregaverunt miliciam fortem et validam, et circa festum Beate Marie Virginis transierunt pelagus super glacies uno die naturali contra Lithvanos paganos, volentes eorum terram igne et gladio devastare. Sed flante Austro dissolvebantur glacies, et ex mora illis periculum imminebat, ideo quam citius retrocesserunt, et sine fructu vacui redierunt.

De exercitu contra Tartaros

Item cum gentes Tartarorum in regnum Hungarie sevientes confinia partis Transsilvanie, et Siculos sepe infestarent, rex ipse strenuum et bellicosum virum Andream filium Lachk voyvodam Transsilvanum contra ipsos Tartaros cum Siculis nobilibus et valida gente destinavit, qui terram, in qua habitabant, potenter subintrantes cum principe eorum nomine Athlamos ad resistendum eisdem cum magno exercitu in campo obviantes debellarunt, et ipsum principem eorum decapitaverunt, ac multa banderia et captivos Tartaros regie maiestati in Vysegrad transmiserunt. Post hec etiam Siculi eosdem Tartaros etiam sepius invaserunt, et cum magna preda ad propria redierunt. Qui autem ex ipsis Tartaris remanserunt ad partes maritimas longe distantes ad alios Tartaros fugerunt.

De exercitu contra Croatos

Tandem communicato consilio suorum principum, militum et baronum disposuit contra suos infideles et rebelles, Gregorium filium Curiacii et Niliptium Croatos, qui regna Croacie et Dalmacie ac magnam partem Sclavonie usurpando in preiudicium sacre corone detinebant cum exercitu copioso et principibus aliarum partium, specialiter cum magnifico et potente principe Stephano bano Boznensi pro obtinendo et expugnando eodem regno Croacie

processit, et usque oppidum Byheg pervenit. Prope quod supra caput f. 56r
rivuli Galgochfeu castra metatus est, in quo loco diutius cum
suo exercitu pausando nec ulterius se movendo iidem tiranni
et rebelles Georgius filius Curiacii et Ivan, filius Niliptii, mor-
tuo patre suo ad obedientiam sacre corone venire sunt compulsi, 5
et cum fidelitatem servare iurassent aliquibus castris restitutis
rege cum suo exercitu ad propria redeunte idem Georgius filius
Curiacii rebellavit. Contra quem altera vice idem rex Lodovicus
barones suos et milites cum exercitu ingente transmisit, qui eiusdem
rebellis proterviam conterendo ipsum cum aliis suis adherentibus 10
regno Croacie restituto regie maiestati obedire et se gratie sub-
mittere compulerunt, et cum leticia ad propria remearunt.

De exercitu contra Venetos ad regnum Dalmacie

Consequenter tempore procedente idem rex ad expugnandum
Dalmacie regnum, quod per Venetos a diuturno tempore detinebatur 15
occupatum, exercitum movit copiosum, et cum multis principibus
circumpositorum regnorum, ac baronibus, militibus et regnicolis
suis usque civitatem Iadriensem pervenit, que se prius ad obedientiam
reddiderat regie maiestati. Et quia Veneti per suos stipendarios
Teutonicos, Gallicos et Latinos eam civitatem obsidebant, et contra 20
ipsam quandam munitionem, quam sticatum appellabant, fir-
maverant gentibus armigeris in ipsa collocatis et diversis machinis
et ingeniis tam in ipsa munitione, quam etiam in galeis per mare
ipsam civitatem fortissime expugnabant. Circa quam idem rex
in campo cum suo exercitu resedit, et machinis ac aliis diversis 25
ingeniis applicatis et erectis ipsam munitionem Venetorum volens
obsidionem ipsius civitatis Iadriensis removere, fortiter expugnabat.
Et milites ac gentes regis continuis insultibus hostes aggredi-
ebantur, et acerrime ad invicem pugnam committebant. Et quia
hostes intra munitionem erant conclusi per ictus balistarum multos 30
de gente regis vulnerabant. Et etiam gentes regis usque ad muros
appropinquantes ipsis vices rependebant et cum oportunitatem
captabant, clam gentes Venetorum de munitione subito egresse

4 Georgius] *recte* Gregorius 7 Georgius] *recte* Gregorius

f. 56v cum militibus et gentibus regis dimicabant. Et ex utraque parte multi corruebant, ubi etiam strenui milites Bartholomeus, filius Laurentii Toth, et Harsandorfer Teutonicus de parte regis in pugna sunt occisi. Quamvis autem exercitus regis ad expugnandam ipsam munitionem fortiter laborassent, ipsam tamen quia nimium erat fortificata et munita, expugnare minime potuerunt. Et hoc videns idem rex, non sine magno damno personarum et rerum, cum suo exercitu ad propria est reversus. Gentes autem Venetorum tam in ipsa munitione, quam etiam per mare in galeis obsidionem continuantes per traditamentum aliquorum de civitate civitatem eandem obtinuerunt. Et multos cives et nobiles de eadem decollaverunt, et diversis tormentis, cruciatibus et penis afflixerunt. Multos tam viros, quam etiam feminas nobiles et puellas Venetias in captivitatem deduxerunt. Et heu miserabiliter Deum non verentes nec etati nec sexui compatientes ipsas feminas et puellas et alios captivos in persona fame et siti, solum vita ipsis miserrima reservata cruciarunt. Et postea succesive in carceralibus penis ipsos peremerunt. De quo facto idem rex anxie dolens se vindicaturum firmissime proposuit tempore se ad hoc offerente.

De morte Andree regis

Postea vero brevi tempore decurso, quia nichil pene in semetipso manet stabile, sed currit tempus semper multas evolvens mutationes, quas neque previdere facile est nec predicere. Et nil est quod mutabilitatem non sentiat, et bellum in media pace consurgit. Accidit casus lamentabilis et enormis, de morte quondam incliti principis domini Andree Ierusalem et Sicilie regis, fratris uterini eiusdem Lodovici Hungarie regis, qui per sceleratum Conradum de Kathanciis, et alios proditores ex procuratione mulieris Iohanne in aula ipsius regis Andree morantis in civitate Aversa, que utinam fuisset submersa. Extitit iugulatus et interemptus et factus est planctus magnus et luctus in Hungaria. Ipsi tamen proditores reatus sui penam et nepharie proditionis sue premium sumpserunt, quia potens et magnificus comes Novelli cognatus regis et

fidelis, ipsos super carram ligari fecit, et per omnes vicos civitatis f. 57r
pertrahi, et eorum corpora cum forpicibus ferri ignitis evelli fecit carnificari et laniari morte turpissima et extremo supplicio perimendo. Super quo eventu mortis fratris sui idem rex Lodovicus ultra modum dicendi vehementi dolore cordis sauciatus condolens et anxius cepit cogitare et tractare de vindicta, ne tam execrabile scelus impunitum pertransiret. Et primo Nicolaum, filium Laurentii Toth, qui postea Konth fuit cognominatus, ad tractandum cum magnatibus, comitibus et baronibus illarum partium illuc destinavit, qui in Aquilam civitatem famosam superveniens cum Lallo viro prudente, et de morte ipsius regis Andree multum anxio capitaneo ipsius civitatis habito tractatu dominium ipsius obtinuit. Et protracta mora ibidem, quam plurimos una cum Lallo ad regis Hungarie obedientiam confortavit et perduxit. Et cum eidem regi per litteras intimasset.

De exercitu versus Neapolim

Rex congregato valido exercitu per partes Italie transitum faciens, in qualibet civitate per dominos et communitates honorifice susceptus, et largiflue in suo transitu hospitatus versus civitatem Neapolim festinavit. Ex quibus dominis civitatum dominus Maletesta de Maletestis, Franciscus de Furlino, Philippus de Mantua et quidam alii cum pulchra gente armata ipsum usque Neapolim sunt secuti, et ab ipso rege honore et cingulo militari insigniti.

De fuga Iohanne regine et Lodovici eius mariti

Auditoque eius adventu Iohanna regina cum Lodovico de Tarento, eius marito, qui pro rege se gerebat, clamdestine fugientibus et in tribus galeis per mare versus Provinciam et Avinionem ob metum regis properantibus rex civitatem Neapolitanam intravit. Ubi cum magna solemnitate et gaudio susceptus nst, et extunc titulo regnorum Hungarie Ierusalem et Sicilie utebatur. Et ibidem moram faciens cepit investigare, qui essent participes et culpabiles in morte fratris sui Andree regis prenotati. Et capi

30 nst,] *recte* est,

f. 57v fecit regales infrascriptos, ducem Duracii cum duobus fratribus suis Lodovico et Roberto. Item etiam alios, videlicet principem Tarentinum et Philippum puerum, fratres dicti Lodovici mariti regine Iohanne. Quem quidem ducem Duracii tanquam culpabilem in Aversa civitate in domo dicti regis Andree, in qua tunc habitabat, et fuerat iugulatus et occisus, decollari fecit. Et dictos alios regales in comitatu Karoli pueri filii predicti regis Andree in Hungariam per certos barones et milites destinavit pro eo, quia criminis lese maiestatis punire neglexerunt. Presumebantur enim aliqualiter tanto sceleri consensum prebuisse iuxta illud. Non carent scrupulo societatis occulte, qui manifesto facinori desunt obviare. Qui deputati fuerunt in castro Vysengradiensi[!] custodiendi et cum magna diligentia et honore, bene et laute fuerunt conservati, sicut decuit sanguine coniunctos regie maiestati.

De reditu regis in Hungariam

Demum idem dominus rex Lodovicus volens redire in Hungariam cum gente copiosa, ibi magnificum et strenuum virum Stephanum filium Lachk voyvodam Transsilvanensem capitaneum regni, et Volfardum de Volfart, Teutonicum capitaneum in civitate Neopolitana, in persona sue regie maiestatis prefecit, et ad Hungariam remeavit.

De prelio commisso et victoria per Stephanum voyvodam facta

Post recessum autem regis quidam Neapolitani et ibidem milites capitanei seditionem concitantes Volfardum capitaneum predictum expulerunt. Et superbia inflati ad expellendum ipsum Stephanum voyvodam insurgentes inter Aversam civitatem et Neapolim habito congressu fortissimum prelium est commissum, in quo volente Deo ipse Stephanus voyvoda cum exercitu domini regis victoriam obtinendo, multos comites, barones, milites, nobiles et cives de Neapoli, aliis interfectis captivavit, et spolia ipsorum maxima obtinuit, et gentibus domini regis cum largitate distribuit captivos in magna summa pecuniarum pactando

liberos abire permissit. Fretus autem ibidem victoria in ipso regno securus permansit. f. 58r

De exercitu et pugna Stephani voyvode cum gente Lodovici circa Neapolim

Post hec autem cum pars eiusdem Lodovici aggregata sibi gentis multitudine appreciate et quampluribus dicti regni Sicilie infidelibus, in suam societatem adiunctis ipsum Stephanum voyvodam exterminare cupiens ante civitatem Neopolitanam dispositis aciebus conserto bello et sonis bellicis perflatis aggredi procuravit. Et quamvis longe plures idem Lodovicus de Tarento pro parte sua gentes in suo exercitu haberet, et utrunque hostiliter ad invicem prelium commisissent, tamen idem Stephanus voyvoda zelo fidelitatis armatus volens potius post mortem venire per fame gloriam, quam tergum hostilitati vertere victoriam obtinuit adoptatam. In quo quidem prelio idem Stephanus voyvoda quamplures comites magnates et potiores milites captivavit, et consequenter sepesepius quamplures exercitus ipsius Lodovici debellavit. Civitates plurimas expugnavit, et gravia homicidia personarum periculaque eidem Lodovico adherentibus irrogavit, sicque potiores et nobiliores ad fidelitatem regis Hungarie adduxit, et ipsius servitio applicavit. Sicut hec et alia quamplurima gesta sua et servitia in privilegio ipsius regis super donatione castrorum Oztrogo et Chaktornia vocatorum circa fluvium Drava existentium in remunerationem premissorum sibi concesso plenius continetur. Gentes etiam seu incole dicti regni quoscunque ex Hungaris comprehendebant, vivos excoriabant, et aliis tormentis severissime affligebant.

De reditu Iohanne regine et Lodovici

Medio autem tempore ipsa Iohanna regina et Lodovico de Tarento, eius marito, in Neapolim redeuntibus et regnum sibi subiugare nitentibus ipse Stephanus voyvoda dictum regem Hungarie ad defendendum ipsum regnum contra ipsos evocavit.

De secundo introitu regis in regnum Apulie

Qui quidem dominus rex sine aliqua retardatione, nec expectata

f. 58v expectata[!] exercitus congregatione cum quibusdam suis baronibus et militibus, inter quos erant principales Nicolaus, filius Gyleti, palatinus cum Iohanne et Dominico militibus filiis suis ac ac[!] Iohanne filio Gyleti fratre suo. Item Stephanus et Georgius filii Bubek, Nicolaus de Sech, Konya, filius Thome voyvode, Andreas voyvoda cum fratribus suis, Nicolao, Paulo, Michaele Lachk. Item ex prelatis reverendus in Christo pater dominus Nicolaus episcopus Zagrabiensis, qui fuit ibi in civitate Aversana in episcopum consecratus, et venerabilis vir dominus Stephanus prepositus Budensis cum fratre suo Iohanne strenuo milite, filio Laurentii de Canisa ac cum pauca comitiva in una galea et quibusdam barcis repente in Aquilam transfretavit, et ad portum Manfrodonie applicuit. Ipsam civitatem pacifice de consensu communitatis ingressus Theanum et Barletum subiugavit, necnon civitatem Borii, ubi sanctus Nicolaus pontifex acquiescit, obsidendo obtinuit et intravit, ac castro civitatis munitissimo et fortissimo sibi restituto in eodem resedit. Et stipendium soldatis Teutonicis numero quatuor milium barbutorum, quorum capitaneus erat Conradus de Volfard, frater dicti Volfard copiose et largissime divisit.

De proditione facta per stipendarios

Interim autem gentes sue de Hungaria per navigia ad ipsum confluebant, et exercitus eius nimium et copiosissime multiplicabatur, quod videntes Teutonici soldati, absque voluntate eiusdem Conradi de Volfard, eorum capitanei, ac aliorum principalium proditionem et insultum fecerunt contra regem et gentem suam Hungaricam et civitatem volentes eam spoliare et derobare. Contra quos Hungari insurgentes et civitatenses cum cathenis per vicos et plateas, que sub terra inter muros latitabant, constringentes magnam multitudinem soldatorum inter cathenas comprimendo occiderunt, et multos ex eis decaptivaverunt, equos, valisias, arma, baltheos et res ipsorum abstulerunt, et nisi unam portam ipsi soldati pro se occupatam custoditam habuissent, vix aliqui ex eis evasissent.

Sed tandem extra civitatem fugientes et in campo iacentes per f. 59r
multos nuncios interpositos gratiam sub tali pacto a domino rege obtinuerunt, ut de ipso regno omnes exirent, et adversariis suis nunquam adhererent. Et hoc suis litteris, instrumentis et iuramentis firmaverunt. Ex ipsis tamen aliquos dominos rex, qui sibi videbantur esse inculpabiles in seditione concitata, ad suum servitium reservavit.

De obtentione castri Canosii

Postmodum rex, qui in processu exercitus singulis diebus continuatis inter catervas militum in armis equitare solebat, ammoto exercitu castrum Canosii obsedit, et expugnando obtinuit, vel potius restituendo. Sed ibidem cum ipse armatus per scalam ascendere festinaret, per ictus lapidum graviter percussus in fossatum est prolapsus gravemque in corpore suo sustinuit passionem, de quo barones et milites sibi nimium improperabant, quod ad talia se ingessit, que non decent regiam maiestatem.

De captivatione stipendariorum Lodovici

Abinde vero certa Castella occupans Lutheriam, cuius muri erant diruti, est ingressus, prope quam erat castrum fortissimum pro Lodovico marito Iohanne regine conservatum. In qua civitate rege existente Nicolaus et Paulus filii Lachk vix cum L sagittariis Hungaris centum et viginti armatos soldatos gentis permixte Lodovici de Tarento in campo in pugna capientes ligatis post tergum manibus equites armis indutos introduxerunt ante regem, quos rex illa die in refectorio fratrum hospitari fecit, et refici in cena ac die crastina ablatis equis et armis, sicuti consuetudo est, stipendariorum abire permisit.

De obtentione Sallerni et aliarum

De qua civitate ulterius procedens Deo auxiliante et vias eius in prosperitate dirigente Sallernum et castellum Scaffad obtinuit. Et inde versus Neapolim opidum[!] Sumpnia vocatum bene munitum, in quo multi erant pedites expugnavit.

De obsidione civitatis Averse, et de vulneratione regis circa eandem

f. 59v Et dehinc recedens civitatem Aversam obsedit, que adhuc in muris non erat totaliter consumpta, sed de die in diem per defendicula ingeniorum construebatur, et ad perfectionem deducebatur. Ubi capitaneum exercitus Nicolaum Konth, virum in consiliis prudentissimum amoto Stephano voyvodam prefecit, quod factum multis displicuit. Et ipsum Stephanum voyvodam exacerbavit, ac processum negotiorum regis multum perturbavit. Cum autem rex ipsam cum suo exercitu expugnare cepisset, et se ad pugnam ingessisset, sagitta balestre in pede fuit letaliter vulneratus, et vix divino fretus auxilio et medicorum cura mortem evasit. Duravit autem obsidio civitatis bene per tres menses, et quotidie armati Teutonici soldati Lodovici de Tarento de civitate inopinate et repente exeuntes et insultum facientes cum gentibus regis Teutonicis et Hungaris pugnam committebant, et multis ex utraque parte vulneratis iterato ad civitatem fugiebant. Qua obsidione durante victualia in civitate defecerant, et propter famis inediam multi homines expellebantur de eadem, et per exercitum capiebantur, propter quod soldati ulterius durare non valentes civitatem una cum castro fortissimo, in quo erat capitaneus et castellanus Iacobus de Pinatariis, sub pacto securitatis personarum et rerum suarum restituunt. Et dominus rex castrum et exercitus civitatem ingressi sunt. In quo loco multas donationes in possessionibus, baronibus, militibus et nobilibus secum existentibus in regno Hungarie fecit et continuavit, quorum agilitates et servitia in litteris donationum eis concessarum enarrantur. Tandem mora protracta in castro rex bene convalescens recuperata sanitate audacem et bellicosum virum Andream voyvodam, filium Lachk, capitaneum generalem in regno, Nicolaum Drugeth, fratrem Vilhelmi palatini, capitaneum civitatis Sallerni, et fratrem Morialem, militem ordinis Sancti Iohannis Ierosolomitani, priorem Aniansem capitaneum in eadem civitate Aversa, qui postea infideliter agens eandem civitatem cum castro in potestatem Iohanne regine resignavit. In sua persona preficiens et ibidem dimittens propter annum iubileum

zelo devotionis accensus versus Romam per civitatem Capuanam, f. 60r
in cuius porta est turris altissima ac solemni opere fabricata, et
sub monte Cassino, cuius muri per terremotum corruerunt, et
per Campaniam est profectus.

De honore regi impenso per Romanos

En tribunus cum Romanis per quatuor miliaria Gallicana circa
centum personas ex potioribus vestibus seu pannis purpureis
ad hoc specialiter sub uniformitate aptatis solemniter induti cum
trumbetis et diversi generis musicarum instrumentis regi obviam
venientes honorifice susceperunt. Et ad urbem Romanam, cuius
platee pannis pulchre strate et decorate fuerant, introduxerunt,
et in dominum Romanorum susceperunt. Quod tamen rex acceptare re-
cusavit, et in palatio domini pape collocaverunt. Singulis diebus
tribunus cum potioribus Romanis ipsum visitabant, et reverentiam
exhibebant ad domos eorum, et ad convivia cum magno gaudio
invitantes. Rex autem quotidie in basilica Sancti Petri principis
apostolorum missam audiebat, et singulis diebus sudarium vultus
Domini ostendebant ad magnam consolationem peregrinorum
et multitudinis gentium confluentium. Pluribusque diebus cum devotione
sic deductus rex autoritate domini pape absolutus super altare
sancti Petri quatuor milia florenorum offerri fecit et presentari.

De reditu regis in Hungariam

Exinde cum suo exercitu per partes Italie revertabatur, in qualibet
civitate gaudenter susceptus et honoratus in Veronam pervenit
dimissaque gente stipendariorum aliquorum Teutonicorum cum
Volfardo et Conrado capitaneis, quia nondum erant stipendiis
suis plene pagati ad expensas ad regis rationem plenarie computandas
ad Hungariam cum gaudio remeavit. Et abinde stipendia ipsorum
complete remisit. Capitaneos ad se vocavit, et per remunerationem
suorum obsequiorum largifluis regiis donativis ipsos exaltavit,
quorum gesta et servitia in privilegiis eis concessis explanantur.

De resignatione regni Sicilie ad manus domini pape

Cum autem fere tribus annis Andreas voyvoda capitaneus

f. 60v regni generalis, Nicolaus Drugech, frater Vilhelmi palatini, capitaneus civitatis Sallerni cum aliis principalibus militibus ac gente domini regis copiosa in regno et in partibus illis permansissent, et omnia regia negocia prospere successissent, multaque bella exercuissent, ac gentes Lodovici sepius debellassent, et quasi anichilassent[!], ita quod solum in munitionibus et castris se inclusissent, sicut de gestis et exercitiis eiusdem Andree voyvode, que causa brevitatis ad presens obmitto in privilegio sibi super possesionariis donationibus concesso poterit, qui vult, experiri. Ut fides certius possit adhiberi, dominus papa Innocentius quintus per suum legatum, et primo per reverendissimum in Christo patrem dominum Guidonem, tituli Sancte Cecilie presbiterum cardinalem, de latere missum ac deinde pluribus vicibus per nuncios solemnes pro liberatione dictorum regalium transmissos et postea per dominum Bartholomeum similiter eius nuncium decretorum doctorem, paternaliter salutaribus monitis institit apud regem, quod gentem suam de illo regno revocaret. Ad cuius instantiam, tanquam devotus et obediens filius ipsum regnum, necnon castra, civitates, munitiones terrasque, quas tenebat per suos ambasiatores, videlicet dominum Iohannem electum Vesprimiensem, in iure canonico licentiatum, et alios ad manus domini pape assignavit. Iure tamen suo in regno sibi competenti salvo reservato, regales etiam predictos, quos in custodia tenebat, liberavit, et usque Venetias cum securo conducto honorifice destinavit ad propria remeandos, qui cum magna leticia per mare in Neapolim transfretantes cum maxima solemnitate et honore sunt recepti, ac ad ipsorum dominia et principatus ac ducatus restituti. Hoc non pretermisso, quod tam luculenter et clare rerum gestarum seriem per distinctiones annorum et dierum prepedientibus intervallis temporum referre non potui, quia aliqua per meipsum didici, et aliqua per alios fidedignos rerum noticiam habentes intellexi, et sic venia tribuatur rite excusanti cum sufficiat rerum gestarum seriem enarrare. Cetera scribenda vel narranda illis relinquo, qui plura sciunt, quam hic scripta sunt de gestis eius, tam prosperis, quam adversis scribere vel tractare.

De requisitione Venetorum per regem facta super restituendo regno Dalmacie f. 61r

Hiis itaque gestis expeditis ad propositum cepte materie de regno Dalmacie et civitatum marittimarum est necessario redeundum. Cum enim rex principatus tenutas et dominia regni sui sacre corone subiecta vellet conservare, et usurpata ad statum pristinum revocare, inclitum principem Andream Damdulo et commune Venetiarum per ambasiatas solemnes litteras et nuncios speciales pluries, ut pacis zelator requisivit et monuit ad restituendum sibi et sacre corone regnum Dalmacie in magna parte Iadriam et civitates maritimas in toto per ipsos occupatas et detentas. Qui quidem dominus dux et commune Venetiarum astinentes se opposuerunt, et resistere decreverunt regie maiestati.

De exercitu contra ipsos moto

Super quo facto rex ipse suis vicinis, consiliariis, principibus, regibus, marchionibus et ducibus contra ducem et commune Venetiarum de tali iniuria graviter est conquestus, ne videretur eos indebite et iniuste impugnare. Ad vindicandum et propulsandum iniuriam sibi et regno illatam cum valida potentia pro recuperandis iuribus regni sui per ipsos a multo tempore occupatis versus Italiam contra ducem et commune Venetiarum cum propria gente sua, necnon comitibus, militibus, Teutonicis extraneis sibi faventibus et auxilium prestantibus, quos et ipse Teutonicos ydeomate ipsorum conscius multum diligebat, et de stipendiis ac donariis largiflue providebat, eoque ad ipsum libenter confluebant, et fidelia servitia exhibebant, personaliter est profectus. Et per terras et tenutas Venetorum circa castrum Sereval transiens Coneglanum obtinuit, et abhinc ad civitatem Tervisii veniens ipsam obsedit. Castra et terras suorum tenutarum, specialiter Asulum cum Rocka nervis, ubi est abbacia, Cuspimacum, Keverd, Gorgoniam et Forgoniam ac alias quamplures expugnando, et gentes in eisdem collocando, et sic in Hungariam dimisso ibi strenuo milite Thoma fratre venerabilis patris domini Nicolai archiepiscopi Strigoniensis pro capitaneo

f. 61v gentis sue, armiger est reversus.

De obsidione castri Castelfrank

Postea vero magnificum virum et potentem Nicolaum Konth predictum tunc regni Hungarie palatinum ad partes illas transmisit, qui castrum Castelfrank vocatum ducis et communis Venetiarum cum magno exercitu obsedit, et continuatis ibidem pluribus diebus, quia castrum bene fortificatum et gentibus armatis munitum erat, nil proficiens in Hungariam est reversus, ibidem dicto Thoma milite remanente, qui quidem Thomas miles et gentes domini regis primo ante portam civitatis Tervisine, et secunda vice in campo prope eandem cum gentibus armigeris Venetorum bellum et conflictum habuerunt eis devictis et multis captivatis. Item tercia vice circa fluvium Brencha navigale contra Teutonicos et stipendarios Venetorum transpassato flumine super equos cum magno periculo propter fluminis profunditatem de mane subito irruentes eosdem stipendarios devicerunt, et captivos deduxerunt, quos secundum morem stipendariorum equis et armis receptis libere abire permiserunt. In quo flumine Paulus, germanus Iohannis filii Chel, miles, cum quibusdam aliis Hungaris sunt submersi. Quo quidem Thoma milite per regem revocato et Benedicto filio Heem illic transmisso eidem surrogato. Idem Benedictus miles superveniens plurima bella contra gentes Venetorum continuavit, et eas superavit. Iterum autem dictus Thomas illic est transmissus, et viriliter et potenter castra et terras acquisitas sub dominio regis conservavit, tam diu donec expugnata et recuperata civitate Iadriensi, que per strenuum militem Elderbah nomine Teutonicum cum gentibus domini regis quadam nocte muros civitatis ascendendo, et per pugnam maximam cum gentibus Venetorum armigeris Teutonicis et Gallicis durissime commissam, ubi idem miles letaliter extitit vulneratus, ex quo vulnere vitam finivit temporalem, comite Venetorum seu capitaneo in eadem constituto cum suis gentibus devictis et fugatis capta fuit et expugnata, et ibi in partibus maritimis in Dalmacia regia potestas extitit firmata. Cuius regni Dalmacie

et civitatum pleno regimine consecuto rex nolens ulterius occupata de tenutis Venetorum conservare, castra et tenutas, quas tenebat, ipsis restituit gentes suas revocando et ipsis in pace dimittendo sub pacto iuramenti per ducem et consiliarios Venetorum submisso, quod neminem de terris eis per regem restitutis offenderent pro fidelitate regis vel punirent. Sed tamen postea ipsi milites, potestates et potiores terrarum ipsarum, specialiter vero de Coneglano decapitaverunt et trucidaverunt, iuramento eorum violato ac bona eorundem confiscaverunt in displicentiam regie maiestatis. Preterea durante guerra inter eos et dominum regem, ducem eorum nomine Marinum, in palatio ducali Venetiis cum pluribus suis consiliariis de adhesione regis inculpantes suspenderunt, et quamplures etiam Tervisinos propter suspitionem interfecerunt, et in exilium effugaverunt. Post restitutionem autem ipsarum terrarum civitas Tervisina demum per tractatus ad manus Leopoldi ducis Austrie cognati eiusdem regis se reddidit et subiecit, cuius dominium ipse dux apprehendens per certa tempora obtinendo, tandem similiter per tractatus Francisco de Carraria domino Paduano assignavit sub certis pactis gentem suam de eadem revocando.

De exercitu contra Lithvanos

Ceterum contra Lithvanos Christianis et maxime regno suo Ruscie insultantes personaliter cum exercitu proprio et milicia sua propria, necnon aliarum nationum ad eum confluentium proficiscens terris eorum seu tenutis in magna parte devastatis duce eorum capto, sed sibi incontinenti promissionem de fidelitate et obedientia faciente liberato feliciter ad Hungariam est reversus.

De exercitu ad Rusciam

Postea una vice cum valida gente sua et extranea ad regnum Ruscie sacre corone Hungarie subiectum pro defensione eiusdem regni contra Lithvanos est profectus, et fugatis hostibus ac fretus victoria potentes viros eundem Petrum banum primo, necnon venerabilem in Christo patrem dominum Emericum episcopum Agriensem ac Georgium Zudar, consequenter fratres suos. Et post hec Emericum

f. 62v Bubek ac post eum Iohannem de Kapol ad regendum ipsum regnum vayvodas seu capitaneos prefecit, qui regnum predictum bene et laudabiliter defensantes sub titulo sacre corone et regimine eiusdem domini regis conservarunt.

De exercitu in subsidium domini pape trina vice

Item ad instantiam summorum pontificum Romanorum Innocentii, Gregorii et Urbani quinti beate memorie prima vice Nicolaum filium Lachk, qui multas civitates, oppida et castella ad obediantiam Sacre Romane Ecclesie reduxit, ac etiam rebellantes expugnavit ad manus domini Egidii cardinalis apostolice sedis legati assignando. Et post eum Simonem, filium Mauricii, qui nichil profecit, et propter hoc displicentiam regie maiestatis incurrit. Subsequenter etiam eundem Petrum banum tempore domini Urbani pape in defensionem civitatis Bononiensis contra Barnabovem et Galeacium dominos Mediolanenses eandem civitatem impugnantes destinavit. Et idem Petrus banus civitatem eandem pro domino papa retinuit et defensavit, et cum honore ad regnum Hungarie remeavit.

De exercitu in subsidium ducis Austrie

Postmodum autem in subsidium antiqui Alberti ducis Austrie Paulum filium Lachk ad obsidendam civitatem Tinegmensem cum magno exercitu destinavit, quam per longam obsidionem obtinuit, et dominio eiusdem ducis subiugavit.

De exercitu ad terram Bozne

Item ad terram Bozne similiter regie corone subiectam ad conterendam proterviam quorundam rebellantium magnificum virum Nicolaum Konth, palatinum regni sui, et venerabilem in Christo patrem dominum Nicolaum archiepiscopum Strigoniensem cum quibusdam aliis baronibus et militibus regni et magno exercitu destinavit, qui intrantes castrum Sebernek obsederunt, sed minime capere potuerunt, ac cum magno damno personarum et rerum discesserunt. In quo quidem exercitu quadam nocte de tentorio eiusdem domini archiepiscopi cancellarii sigillum domini regis duplex autenticum per

quosdam filios Belyal furtive est subtractum. Et post aliquod f. 63r
tempus per ipsos fures in Bistricia cuidam aurifabro venditum
et confractum, sicut veraciter est expertum, de quo tamen facto
ex furtivo eventu accidente rex minime curavit aliud sigillum
autenticum preparari faciendo et eidem domino archiepiscopo cancellario 5
assignando, sub quo tamen sigillo omnia privilegia seu litteras cum
alio sigillo deperdito emanatas confirmavit.

De exercitu in Bulgariam

Nempe regnum Bulgarie sacre corone Hungarie subiectum
cum magna potentia intravit, et Budon civitatem capiens regnum 10
sibi subiugavit. Principem ipsius nomine Strachmerum, qui se
imperatorem Bulgarorum nominabat, capiens in Hungariam trans-
mittens per aliqua tempora in castro episcopatus Zagrabiensis Sonmech vocato
sub custodia decenter et honeste conservatum in Budunum ad regendum
ipsum regnum sub nomine et titulo sue maiestatis sub certis pactis 15
et servitiis cum gaudio remisit, sicut tandem etiam idem princeps
fidelitatem et obedientiam repromissam sue maiestati observavit.

De exercitu contra Karolum imperatorem

Item contra clarissimum principem dominum Karolum imperatorem
pro quibusdam displicentiis rex personaliter cum magno exercitu 20
et potentia versus partes Moravie processit, ac ipsum imperatorem
per suas litteras diffidavit, et opidum[!] Trinchinium intravit, et exerci-
tus circumquaque in campis et pratis resedit. Interim vero donec
cum suo exercitu se moveret Moraviam invasurus dux Sindrucensis
cum certis aliis baronibus et militibus ex parte imperatoris ad 25
tractandum de pace in Trinchinium supervenerunt. Treuga firmata
ad concludendum de pace, Nicolaus Konth, palatinus Stephanus
Bubek, iudex curie, cum certis militibus in Brunnam ad imperatorem,
ubi cum magno exercitu et multis militibus se collegerat, sunt
transmissi, et interim exercitu regis disperso sine conclusione 30
pacis revertuntur.

De exercitu in Moraviam

Postea etiam dominum Ladizlaum ducem Opulie et Petrum banum

f. 63v cum gente satis valida in Moraviam destinavit, qui incendia et maxima damna ibidem intulerunt, et ad propria revertuntur.

De exercitu in Poloniam

Item procedente tempore mortuo Kazimero rege Polonie avunculo suo cum ingenti exercitu Poloniam intravit, ubi in regem ex iure successionis eiusdem avunculi sui extitit feliciter coronatus.

De exercitu ad partes Transalpinas

Item ipse rex personaliter per Bulgariam partes Transalpinas sacre corone subiectas invadens ex alia parte ultra terram Siculorum cum valido exercitu ac nobilibus et Siculis partis Trassilvanie[!] transmisit Nicolaum voyvodam Transsilvanensem cum Simone, filio Mauricii, et aliis ex potioribus militibus suis ad invadendum partes Transalpinas contra Layk voyvodam partium predictarum regie maiestati rebellantem, qui tunc circa Danubium cum magno exercitu ad impediendum ingressum regis ex opposito regni Bulgarie insidiando residebat. Qui quidem Nicolaus voyvoda cum exercitu predicto fluvium Iloncha, ubi fortalicia et propugnacula erant per Vlachos firmata potenter expugnando pertransiens cum exercitu ipsius Layk voyvode copioso, cuius capitaneus erat comes Dragmer Vlachus, castellanus eius de Domboycha, bello inchoato et certamine fortissimo commisso victoriam obtinuit, et ipsum capitaneum multis interfectis in fugam convertit, sed postmodum quia transivit frequenter anxilia securitatis, et in eiusdem pugne conflictu debilis effectus variabilis fortune impetu incaute ulterius procedens inter indagines et veprium densitates, ac passus strictissimos conclusus per multitudinem Vlachorum de silvis et montibus invasus ibidem cum strenuo viro Petro suo vicevoyvoda, necnon Deseu dicto Vas, et Petro Rufo, castellano de Kykullenuar[!], Petro et Ladizlao Siculis viris bellicosis et aliis quampluribus militibus et nobilibus potioribus extitit interfectus. Et cum gentes Hungarorum de ipso exercitu terga vertissent, et se in fugam convertissent in locis lutosis, paludosis, indaginosis et conclusis, multi ex eis per Vlachos occisi

23 anxilia] *recte* auxilia

extiterunt, et aliqui cum magno damno personarum et rerum f. 64r
evaserunt. Et funus eiusdem Nicolai voyvode cum magna pugna
de manibus Vlachorum ereptum in Hungariam detulerunt ad
claustrum Beate Marie virginis in Strigonio tumulandum. Tandem
huiusmodi infortunio adversitatis accidente et fortuna iterum 5
prosperante Nicolao de Gara bano de Macho, viro strenuo et bel-
licoso, in manu potenti ipsum regium exercitum ultra Danubium contra
insultus bellatorum et sagittariorum ipsius Layk voyvode velut
ymbres sagittas emittentium Vlachorum per navigia meniis et
fortaliciis firmata transducente muniti in fugam conversi, velut 10
fumus evanuerunt. Et sic residui totius exercitus terram versus
Zeurensem intraverunt et occupaverunt. Et tunc rex ibidem castrum
Zeuren prima vice et post aliquorum annorum curricula castrum
in Brassou fortissimum Treuch vocatum circa terminos Transalpinos
edificavit, gente armata bugantiis et balestrariis Anglicis custodiam 15
castri muniendo in potestate sua reservavit.

De diversis expeditionibus contra emulos

Item fere singulis annis vel in quolibet tercio anno movit
exercitum contra emulos et rebelles, et sepius contra Racenses et
Moldvanos omnimode diligentiam adhibendo, et maxime circa 20
regnum Racie Dominicus, filius Oslo, banus de Macho cum suo
Zemere vicebano, et postmodum Nicolaus de Gara in iuvenili
etate banus constitutus multum agilis et strenuus ac in bellis
circumspectus labores assiduos impenderunt ad conservandum
ipsum regnum sub regie ditionis potestate. Item ipse rex prudens 25
et largus admodum fuit, et bella multa feliciter gessit, multaque
regno suo recuperavit. Qui etiam post bellicam gloriam scientia
litterarum clarus fuit, et in astronomia assidue laboravit, et propter
virtutum perfectionem etiam apud barbaros summe dilectus nomen
suum apud multas nationes exaltavit. Hic pius in religione catholica 30
in pauperes munificus iura servavit ecclesiarum, et ecclesiastica
officia plurimum honoravit.

Sequitur de hiis, que suo tempore evenerunt

f. 64v Verum quia iuxta sapientis assertionem bonorum laborum gloriosus est fructus, et recolenda memoria, que suo tempore ipso procurante cum pietatis studio sunt peracta, hic digne nec immerito annectantur.

De Iudeorum expulsione

Ipse enim Iudeos ad fidem catholicam convertere et Christo lucrari tanquam zelator salutis desiderans, et propter obstinatam duriciam ipsorum Iudeorum suum propositum ad effectum perducere non valens, omnes Iudeos per totum regnum Hungarie licentiavit, et expelli mandavit, bona et res ipsorum per usure voraginem cumulatas, ut lutum spernens, noluit habere vel occupare, et sic omnes de regno Hungarie in Austriam et Bohemiam recesserunt, et dispersi extiterunt.

De ordine heremitarum beati Pauli
et translatione ordinis eiusdem

Denique ordo fratrum heremitarum beati Pauli primi heremite in regno Hungarie florere cepit et multiplicari. Item corpus eiusdem beati Pauli patris dicti ordinis de Venetiis ad Hungariam est translatum, et in claustro heremitarum apud beatum Laurentium prope Budam in vertice montis solemniter depositum, in quo loco et beati huius patris venerantur merita, et populorum laudantium Deum concurrit frequentia. Primo enim rex Karolus beate memorie pater ipsius regis fratres ordinis predicti introduxit. Et paucos habebant conventus et loca, utputa Sanctum Laurentium, Sanctam Crucem, Sanctum Spiritum et Sanctum Ladizlaum in silva de Pylisio, et in aliis locis manebant laici sub nomine heremitarum vagabundi.

De constructione claustri in Naztre pro heremitis

Item idem rex Lodovicus pro ordine predicto claustrum solemni opere construxit in Naztre.

De constructione claustri in Leveld pro Cartusiensibus

Ceterum aliud claustrum pro ordine fratrum Cartusiensium in Leveld in Bakonia edificavit, et sufficienter dotavit.

De fundatione duarum capellarum

Item unam capellam in Aquisgrano et aliam in Cellis ad Beatam Virginem pulchro et miro opere construxit, sufficienter et largiter dotavit, ac preciosis utensilibus ad cultum divinum, vasis, calicibus, libris et ornamentis diversis ac calice de puro auro decoravit. Post hec autem propter liberalitatem suam et boni exempli operationem multos traxit ad devotionis studium impendendum. Barones, milites et nobiles et quosdam ex prelatis, qui loca dicto ordini contulerunt, et claustra construxerunt et dotaverunt ad laudem Dei et gloriam sancti Pauli. f. 65r

De conversione Cumanorum ad fidem

Sic etiam gentem Cumanorum ritu Tartarico involutam apud sedem apostolicam devotius insistendo, exemplo beatissimi regis Stephani, quem ad componendum nove fidei fundamentum in regno Hungarie providentia divina elegit. Et qui corda credentium post apostolos spiritualiter, quasi ymbribus celestibus irrigavit ad ad[!] laudem nominis Domini, ut ampliaretur religio Christiana, ad fidem catholicam converti procuravit. Cui quidem genti iam in fide Christiana erudite, fratres de ordine minorum autoritate eis a sede apostolica commissa curam animarum, iura parochialia et sacramenta ecclesiastica amministrant, et de die in diem in fide confortantur.

De baptizatione paterinorum de Bozna

Item paterini de Bozna, qui nimium erant multiplicati, et diversis erroribus implicati per dominum Peregrinum episcopum Boznensem ordinis minorum, virum magne devotionis et scientie, ad fidem rege promovente convertuntur et baptizantur.

De baptizatione Sclavorum

Item Sclavi districtus de Lippua dure cervicis populus ad fidem erat conversus et baptizatus, cui sacerdotes catholici secundum translationem Hieronymi doctoris sancte matris ecclesie, sacramenta ecclesiastica ministrabant, sed nunc, ut narratur, in apostasiam et pristinum errorem sunt illapsi, et multo peiores essent.

De recessu Bogdan voyvode in Moldvam

Huius etiam tempore Bogdan voyvoda Vlachorum de Maramorisio

f. 65v coadunatis sibi Vlachis eiusdem districtus in terram Moldavie corone regni Hungarie subiectam, sed a multo tempore propter vicinitatem Tartarorum habitatoribus destitutam clamdestine recessit. Et quamvis per exercitum ipsius regis sepius impugnatus extitisset, tamen crescente magna numerositate Vlachorum in illa terra habitantium in regnum est dilatata. Voyvode vero, qui per Vlachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungarie profitentur, ad homagium prestandum obligantur cum censu persolvere consueto.

De pestilentia fame et terre motu

Item etiam tempore sui regiminis pestilentie per loca particularia et etiam per totum regnum Hungarie et etiam in aliis vicinis regnis viguerunt, et fames diversis temporibus per locustas et mures spicas frugum et aliarum segetum corrodentes, et per siccitates temporum ac aeris tempestates invalverunt, et pluribus vicibus terre motus per loca factus est.

De exemptione odvarnicorum et aliorum conditionariorum

Huius etiam tempore multi ex odvarnicis et aliis conditionariis curie ad diversas servitutes astricti sunt exempti. Et in cetum regni Hungarie nobilium aggregati, quia in donationibus possessionum et gratiis ad omnes largus et benignus habebatur, et pro eo ab omnibus ultra modum diligebatur.

De consortibus regis et liberis

Estimo etiam narratione fore dignum, quod prefatus rex Lodovicus duas coniuges habuisse dinoscitur. Primam videlicet preclaram Margaretam, filiam excellentis principis domini Karoli, tunc marchionis Moravie, qui postmodum ad imperium fuit sublimatus, et ista sine prole defuncta est. Aliam inclitam dominam Elizabeth, filiam Stephani bani prenotati, ex qua tres filias generavit, scilicet Catherinam, Mariam, Advigam. Ipsa autem Catherina in puericia morte extitit preventa. Et quia ad regalis propaginis stirpem clara sunt connubia exquirenda, de quibus derivanda successio claris fulgeat nature titulis insignita. Ipsam Mariam claram augens prosapiam illustri principi Sigismundo marchioni Brandenburgensi

in puerili etate utrinque existente, quem de stirpe cesarea pater eduxerat f. 66r
imperialibus radiis illustratam, communicato consilio serenissimarum
dominarum reginarum genitricis ac consortis suarum, necnon prelatorum
et baronum regni precedente in Ternavia presente imperatrice matre
eius et suis baronibus de Bohemia cum magna solemnitate et 5
leticia matrimoniali federe desponsavit, et apud se nutriendos
conservavit, qui nunc conregnant in regni solio sublimati. Adviga
vero post mortem patris in reginam Polonie extitit coronata,
que postmodum per magnates, barones et nobiles regni Polonie
potentissimo principi Litvanorum Iagula nomine ad fidem ca- 10
tholicam converso, et cum suis fratribus baptizato extitit matrimoniali
federe copulata, quem in regem Polonie solemniter per eos coronatum
Ladizlaum nominarunt, qui similiter cum coniuge conregnant
letanter in eodem.

Sequitur de gubernatione regni pace et tranquillitate 15

Cum autem temporibus successivis idem rex amplissime
potestatis esset, et floreret in regni solio, totam suam felicitatem ponens
in Deo, a quo omnia procedunt et suum principatum ac regiminis
curam illi submittens non passione ac voluntate cupiens principari,
velut custos iusticie existens absque ratione et lege nichil voluit 20
acceptare, quia vigens mens industria et regnatura prudentia vir-
tualiter dominatur, gubernatione regni secundum rationem et legem
diligentius circumspecta; pollens regimine naturali non instinctu
humano, sed potius divino, sui desiderii propositum ad hec in-
clinavit, ut sequens sanctorum regum predecessorum suorum 25
et patris sui vestigia, in quibus peramplius et perfectius vigebat
zelus fidei et religio Christiana regna sua, terras et subiectas sibi
nationes in suis libertatibus consuetudinibus et legibus in bona
pace et tranquillitate conservavit. Maxime quas in fide dominio
regeneravit, et ab omnibus emulorum insidiis et incursibus precipue a 30
paganorum victoriosissime defensavit, necnon etiam ecclesias
regni sui in suis iuribus et libertatibus tenuit, et in temporalibus
bonis augmentavit.

f. 66v

De vita regis contemplativa

Considerans autem et advertens regna sua et dominia undique seu circumquaque quieto et tranquillo statu florere, quamvis ex consuetudine et delectatione a puericia solita venationes nimium frequentaret ad ultimum, tamen terrenarum rerum occupationibus, quas difficile est absque peccatis ministrare, et curis postpositis concupiscentiam carnalem calcare ac sibi subicere, et divinis preceptis parere volens, quia omnis caro fenum et omnis concupiscentia eius, tanquam flos feni, contemplativam vitam a tumultu multitudinis hominum segregatus, ut piis operibus insistere et orationibus vacare studiosius et devotius valeret, elegit et in hiis perseverando.

De morte regis Lodovici

Tandem hanc vitam laboriosam derelinquens et ad vitam perpetuam aspirans iuxta illud psalmiste: „Michi autem adherere Deo bonum est, ponere in Domino Deo spem meam"; vocatione divina ex hoc mundo migravit undecima die mensis Septembris. Et parum ante apparuit cometa mirabilis. Tantus autem luctus eo mortuo in regno fuit, ut omnes, quasi mortem suam deflerent. Et sepultus in urbe Albe Regalis, in capella, quam ipse in latere ecclesie Beate Virginis collegiate construxit anno Domini millesimo trecentesimo octogesimo secundo. Regnavit autem quadraginta uno annis et et[!] viginti duobus diebus.

De coronatione Marie filie regis Lodovici

[P]ost obitum regis Lodovici coronata fuit corona regia domina Maria, filia eius, que fuit data in matrimonium Sigismundo filio Karoli imperatoris et regis Bohemie. Que quidem domina Maria regnavit quatuor forte annis, et tradidit ius regni ipsi Sigismundo, marito suo consensitque se vivente eundem corona regia sancti regis Stephani coronari. Aliquanto vero post et ipsa mortua est, sepultaque in ecclesia Varadiensi. In hac regina Maria tandem defecit semen utriusque sexus sanctorum regum regni Hungarie.

De coronatione regis Sigismundi, filii Karoli imperatoris et regis Bohemie f. 67r

[S]igismundus rex, filius imperatoris et regis Bohemie, de consensu et voluntate communi prelatorum, baronum et nobilium regni Hungarie fuit electus in regem, coronatusque vicesimo anno etatis sue. Et regnavit in toto annis quinquaginta et mensibus novem. Hic post obitum domine Marie, que decessit sine prole, accepit in uxorem Barbaram, filiam Hermanni comitis Cilie, ex qua genuit unicam filiam Elizabeth nomine, quam postmodum tradidit in coniugem Alberto duci Austrie. Deinde idem rex Sigismundus electus fuit in regem Romanorum et Bohemie, postremo coronatus Rome in imperatorem. Obiit autem anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo septimo, etatis sue anno septuagesimoprimo, sepultusque in ecclesia Varadiensi.

De coronatione regis Alberti

[P]ost regem Sigismundum electus fuit in regem Albertus dux Austrie, gener ipsius in favorem Elizabeth, filie eiusdem Sigismundi, uxoris scilicet Alberti. Coronatusque fuit in die circumcisionis Domini, anno eiusdem millesimo quadringentesimo tricesimo octavo. Et regnavit anno uno et mensibus decem, natusque est ei filius posthimius Ladizlaus nomine. Obiit autem in vigilia Simonis et Iude, anno millesimo quadringentesimo tricesimo nono. Sepultus in Alba Regali.

De coronatione regis Ladizlai quinti, filii regis Alberti. Et quomodo Vladizlaus rex Polonie ad coronandum inducitur

[M]ortuo Alberto remansit Elizabeth regina contoralis eius pregnans, et nesciebatur filium an filiam esset paritura. Interim prelati et barones miserunt pro Vladizlao rege Polonie, sed antequam ipse introduceretur, regina peperit filium Ladizlaum, et con-

24 posthimius] *recte* posthumus

f. 67v tradixit electioni de rege Polonie facta. Et coronari fecit Ladizlaum puerum trimestrem. Nichilominus inductus fuit Vladizlaus rex Polonie, coronatusque corona alia de capite reliquiarum Sancti Stephani sumpta. Quibus habitis regina Ladizlaum filium simul cum corona regni tradidit ad manus Friderici Romanorum regis et ducis Austrie. Regnavit autem ipse Vladizlaus in dissensione regni annis prope quatuor, et in bello contra Turcos iuxta mare prope castrum Varna periit anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo quarto. Hic fuit princeps optimis moribus institutus, religiosus, pius, castus, verax et magnanimus in armis.

Mortuo Vladizlao et Ladizlao puero in manibus Friderici Romanorum regis existente. Iohannes de Hunyad in gubernatorem regni eligitur

Post Vladizlaum et Ladilao[!] puero in manibus Friderici Romanorum regis existente cum status regni declinaret in periculum, electus fuit in gubernatorem felicis memorie Iohannes de Hunyad, tunc voyvoda Transsilvanus, qui gubernavit regnum annos prope octo, multa egit prelia. Sepissime profligavit Turcos, ipse etiam bina vice a Turcis profligatus fuit, et reduxit regnum in meliorem statum, quam acceperat. Demum tradidit regimen regni in manus Ladizlai regis, per quem ob merita sua creatus fuit in comitem Bistriciensem perpetuum. Postremo repulso Turcorum imperatore ab obsidione arcis seu castri Nandoralbensis felicis victorie compos obiit ibidem in Nandoralba anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto. Sepultusque est in ecclesia Albensi Transsilvana.

De reductione Ladizlai regis in Hungariam

Ladizlaus, filius Alberti Romanorum, Hungarie et Bohemie regis, circa duodecimum etatis sue annum ereptus fuit de manibus Friderici regis Romanorum, corona regni Hungarie nichilominus per eundem Fridericum retenta. Hic fuit iuvenis probis moribus

pollens pudicus fidelis et pro etate prudens, cepitque regere vivente f. 68r
adhuc Iohanne gubernatore. Postea cum esset in Bohemia, obiit
Prage anno etatis et coronationis sue decimo octavo, sepultusque
ibidem in ecclesia kathedrali anno Domini millesimo quadrin-
gentesimo quinquagesimo septimo. 5

De coronatione regis Mathie

[P]ost mortem Ladizlai regis electus est in regem Hungarie
Mathias, felicis memorie filius illustris Iohannis de Hunyad perpetui comitis
Bistriciensis, anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo
octavo, qui tam exterris ut Bohemis et Polonis, quam nonnulis incolis 10
sacre corone subiectis sibi plurimum insidiantibus, ut leo fortissimus
invictissimusque restitit. Hic etiam cum validissimo exercitu regnum
Bozne ingressus castrum munitissimum Iaycza nomine e manibus
Turcorum gloriose eripuerit, deinde victor rediens ad Hungariam
dyademate sancti regis Stephani, quod apud Fridericum Romanorum 15
imperatorem habebatur in civitate Alberegalis potitus est. Postea
vero collecto ingenti exercitu Moldaviam terram provinciam sacre
corone subiectam, sed per id temporis rebellem ingressus est, ibique
habito acerbissimo conflictu triumphum preclarum atque memorabilem
obtinuit. Unde et vexilla plurima inclyte victorie sue signa Budam 20
usque adduxit, que magna cum celebritate in parochiali beatissime
Marie Virginis ecclesia affixa hodie conspiciuntur. Reliqua autem
preclara ac memorabilia facinora serenissimi atque invictissimi domini
nostri regis, quia tanta sunt, quod breviter comprehendi nequeunt, in
aliud tempus differenda ac latius prosequenda erunt. Pro quo 25
domino nostro illustrissimo atque gratioso optimus maximusque Deus
etiam atque etiam rogandus est, ut eum in pace tranquilla iusticie
observatione, suorum dilectione regni incremento, et diuturna
demum vite incolumitate tenere, servare et augere dignetur.
30

Finita Bude anno Domini M.CCCC.LXXIII.
in vigilia Penthecostes per Andream Hess.

Megjegyzések a latin szövegközléshez

Hess András munkájában a középkori kéziratokból a 15. század nyomtatványaiba átvett általános helyesírási és rövidítési sajátosságok közül több megtalálható amellett, hogy érezhető a törekvés egy tiszta és a kéziratoknál sokkal könnyebben olvasható, látványra is áttekinthetőbb szövegkép létrehozására. A latin textus átírásakor a jellegzetességek megtartása mellett döntöttünk. A -tio vagy -cio írásmódot nem egységesítettük, és a sokszor rövidített -mq- betűkapcsolatot a többször kiírt -nq- példájára ebben az alakban írtuk át (pl. tanquam, cunque, nanque). A nyomdász észrevehetően ingadozó gyakorlatát megtartottuk (pl. litore/littore, mihi/michi), amennyiben ez a szöveg megértését nem gátolta. A helyesírási szabálytalanságokra vagy nyilvánvaló szövegromlásra a szögletes zárójelbe tett felkiáltójellel hívtuk fel a figyelmet, az egyértelmű nyomdahibákat pedig: helytelen forma] *recte* helyes forma módon javítottuk a jegyzetben, jelezve azt a sort, ahol ez előfordult. A tulajdonneveket, vagyis a személy-, földrajzi és népneveket az ősnyomtatvány írásmódjától függetlenül nagy kezdőbetűvel, ám betűhíven írtuk át. A szavak egybe-, illetve különírása terén Hess sem volt következetes, különösen, ha az elöljárószó (praepositio) és a hozzá kapcsolt névszó (nomen) gyakori egybeírását tekintjük (pl. abinvicem, imperpetuum). Ugyanakkor következetesen jelölte a sorvégeken az elválasztásokat. A fejezetcímek végére a nyomdász a kor szokása szerint mindenütt pontot tett, ezeket – a modern gyakorlatot követve – elhagytuk. A mai olvasó szövegértését a központozással igyekeztük segíteni, figyelembe véve a latin nyelv mondatszerkezete által megkövetelt logikát. A nyomdász a mondatokon belüli értelmi tagolás jelzésére kettőspontot, a végére pedig pontot tett. Felkiáltójelet nem használt, azonban, ha a szöveg értelme megkívánta, akkor kitettük ezt az írásjelet. Meg kell még említenünk, hogy az „O mors, que per excessus delictorum veteris parentis prothoplasti morsu pomi noxialis" szövegrész I. Károly halála kapcsán (fol. 49v) Venantius Fortunatus *Zengjed nyelv a dicsőséges* (Pange lingua gloriosi) kezdetű, nagypénteken, a Szent Kereszt tiszteletére énekelt himnusza második versszakából vett idézet. – Az ősnyomtatvány latin szövegének gondozása Boross Klára munkája. Itt mondunk köszönetet Dalloul Zaynabnak, Ekler Péternek, Sarbak Gábornak, Szebelédi Zsoltnak és Túri Klaudiának az átírásban, illetve az egyes szöveghelyek értelmezésében nyújtott segítségéért.

Observations on the Latin Text

In Andreas Hess's print, several features of the general spelling and abbreviation adopted from medieval manuscripts to fifteenth-century prints can be observed, in addition to a marked effort to create a clear text that is much easier to read and visually more clear-cut than the manuscripts. When transcribing the Latin text, we decided to keep these features. The spelling -tio or -cio has not been standardized, and the often abbreviated -mq- has been transcribed according to the often spelled-out -nq- (e.g. tanquam, cunque, nanque). The printer's sometimes noticeably inconsistent practice was retained (e.g. litore/littore, mihi/michi), as long as this did not hinder the understanding of the text. Spelling irregularities or obvious corruptions are pointed out by an exclamation mark in square brackets, and the obvious typographical errors have been corrected in the note in the form of misprint] recte corrected form, indicating the number of the line where this occurred. Proper nouns, i.e. names of persons, places, and nationalities, have been transcribed verbatim, except for modifying their first letters to majuscules regardless of the original spelling in the incunabulum. Hess was not consistent in the spelling of terms as one word or two either, especially if we consider the frequency of the spelling of the preposition (praepositio) and the noun (nomen) as a compound (e.g. abinvicem, imperpetuum). Nevertheless, he consistently marked the hyphenations at the ends of the lines. As was the custom of the time, the printer always added a full stop at the end of the chapter headings, which have been omitted in keeping with modern practice. Punctuation has been used to aid the modern reader's understanding of the text, taking into account the logical structure of Latin sentences. The printer added colon to divide contextual units within the sentences, and a full stop at the end. Exclamation marks were not used, but where the meaning of the text demanded it, this punctuation mark was now inserted. It should also be mentioned that the text 'O mors, que per excessus delictorum veteris parentis prothoplasti morsu pomi noxialis' referring to the death of Charles I (fol. 49v) is a quotation from the second stanza of the hymn of Venantius Fortunatus entitled *Sing, My Tongue, the Glorious Battle* (Pange lingua gloriosi), sung on Good Friday in honour of the Holy Cross. – The Latin text of the incunabulum was edited by Klára Boross. We would like to express our gratitude to Zaynab Dalloul, Péter Ekler, Gábor Sarbak, Zsolt Szebelédi and Klaudia Túri for their help in transcribing and interpreting the text.

Budai Krónika
1473

Fordította Horváth János

Hungarian translation of the Chronica Hungarorum 1473
(translated by János Horváth)

Tisztelendő László úrnak, a budai egyház prépostjának, apostoli főjegyzőnek, a felséges Mátyás király alkancellárjának! András előszava a Magyarok Krónikájához

Tisztelendő Uram! A korábbi években, amíg Latiumban[1] éltem, és megtapasztaltam mily nagy hasznára és díszére válnak az emberi nemnek azok a férfiak, akik kitűnve nagy tehetségükkel, istenes szorgalmukat könyvek nyomtatására fordítják, elhatároztam, hogy erőmhöz mérten magam is jártasságot szerzek ebben az oly nemes és kiváló foglalkozásban, azzal a céllal, hogy ha végül valami eredményt érhetek el benne, azt ne csupán a magam, hanem a többi halandó hasznára is fordítsam. Ennélfogva, miután, hála Isten jóságának, kívánságomhoz képest már valamelyes előrehaladást tettem benne, és ennek folytán Tekegyelmed meghívására Magyarország híres királyságába jöttem, és időm is volt rá bőven, óriási és sok napot igénylő munkát vállaltam magamra, tudniillik Pannónia Krónikájának kinyomtatását, tehát olyan munkát, amely hitem szerint minden magyar ember számára kedves és szívderítő. Ugyanis mindenki a szülőföldjét szereti elsősorban, többre tartja a földkerekség más tájainál, és a hon minden szülöttje leginkább azt akarja megismerni, milyen életet éltek az övéi, hogy utánozza, ha valami nevezetest és említésre méltót talál benne, vagy okulva óvakodjék tőle, ha tudomást szerez arról, hogy azok némely dolgot kevésbé szerencsésen intéztek. Ámde amikor azon gondolkoztam és magamban hosszasan azon töprengtem, hogy kinek ajánljam sok-sok napi fáradozásom eme első gyümölcsét: rajtad kívül, Tisztelendő Uram, senkit sem találtam. Hiszen egyrészt Te tettél érdekemben a legtöbbet, másrészt a magamra vállalt munkát nélküled sem elkezdeni, sem befejezni nem tudtam volna. Fogadd tehát e csekély ajándékot, amelyet joggal Kiválóságodnak ajánlok, mivel e vállalkozásnak legfőként Te voltál a kezdeményezője, így illő, hogy részed legyen eredményében is. És ha napról napra nagyobb műveket fogok majd nyomtatni, úgy hiszem, azokat is a Te fényes nevednek kell majd ajánlanom.

1 Horváth János a latin szövegben szereplő *Latium*ot *Itália*nak fordította. Azonban már Fitz Jenő kimutatta, hogy Hess kifejezetten a római, tehát *latium*i nyomdákban szerezte ismereteit.

Kezdődik a Krónika első része a magyarok eredetéről, Szkítiából Pannóniába településükről, a különféle nemzetek ellen viselt háborúikról, továbbá kiűzetésükről és Szkítiába való visszatérésükről

Továbbá, hogy az özönvíz pusztítása következtében Noén és három fián és ezeknek feleségein kívül minden élőlény elpusztult, hetvenkét törzs származott végül Sémtől, Kámtól és Jáfettól az özönvíz után. Sémtől huszonkettő, Kámtól harminchárom, Jáfettól tizenhét. Ezek a törzsek pedig akkor – miként Josephus mondja – a héber nyelvet használták. Az özönvíz utáni kétszázegyedik évben aztán az óriás Nemroth, Thana Jáfet magvából való fia egész rokonságával együtt egy tornyot kezdett építeni az elmúlt veszélyre gondolva, hogyha esetleg az özönvíz megismétlődnék, a torony védelmében megmenekedhessenek a bosszuló ítélet elől. Azonban miután Isten titokzatos végzése – amellyel emberi értelem nem képes szembeszállni – úgy megváltoztatta és összezavarta beszédjüket, hogy még a legközelebbi rokonok sem értették meg egymást, végülis különböző vidékekre szóródtak szét. Ebben a toronyban ugyanis – amint Josephus elbeszéli – [Nemroth] az istenek templomait tiszta aranyból készítette, a palotákat drágakőből, az oszlopokat aranyból, az utakat különböző, más-más színű kövekkel burkolta. A négyszögűre épített torony egyik szögletétől a másikig ezertizenöt lépés hosszú és ugyanannyi lépés széles volt. Magassága még nem volt mérték szerint befejezve, de elgondolásuk szerint egészen a Hold köréig kellett volna emelkednie. Az alapfal vastagsága pedig háromszáz lépésnyi volt, és fokozatosan vékonyodott, hogy a vastag alapfal könnyebben hordozhassa a föléje emelkedő nagy súlyt. Egyiptom és Núbia között terült el, és romjait mindmáig láthatják azok, akik Memphisből Alexandriába mennek.

Elhagyva tehát az eseményeket, amelyek a tárgy kiszínezését szolgálják, térjünk vissza a megkezdett tárgyhoz. Nemroth óriás a nyelvek összezavarodása után, mint mondják, Eiuilath földjére távozott, ezt a vidéket abban az időben Persisnek nevezték, és itt két fiút nemzett feleségétől, Enéhtől, mégpedig Hunort és Magort, akiktől a hunok, vagyis a magyarok származnak. Azonban

Nemroth óriásnak, mint mondják, Enéhen kívül más feleségei is voltak, és Hunoron és Magoron kívül más fiúkat és leányokat is nemzett. Ezek a fiai és ezeknek az utódai Persis vidékén laknak, termetre és bőrszínre a hunokhoz hasonlók, csupán a nyelvükben különböznek tőlük egy kissé, miként a szászok a türingiaiaktól.

Mivel pedig Hunor és Magor Nemroth elsőszülöttjei voltak, atyjuktól különválva, külön sátrakban laktak. Történt pedig, hogy egy napon kivonultak vadászni. A pusztaságban egy nőstény szarvas került eléjük; futott előlük, és ők a meótiszi mocsarakig üldözték. Itt eltűnt előlük, és bár sokáig keresték, semmiképpen sem tudtak rátalálni. Bejárván tehát az említett mocsarakat, nyájaik táplálására alkalmasnak találták. Majd miután atyjukhoz visszatérve tőle engedélyt kaptak, minden vagyonukkal a meótiszi mocsarak közé vonultak, hogy ott letelepedjenek. A meótiszi vidék Persis tartománnyal határos, és egy gázlón kívül mindenfelől tenger veszi körül. Folyó vizekben, forrásokban, fűben, erdőben, halakban, madarakban és vadakban bővelkedik. Nehéz oda be és onnan kijutni. A meótiszi mocsarakba költöztek tehát, öt évig ott is maradtak, ki sem mozdultak belőle. A hatodik évben azonban kijöttek, és a pusztaságban véletlenül rábukkantak a férjük nélkül, sátrakban ottmaradt asszonyokra és Bereka fiainak gyermekeire, miközben azok a kürt ünnepét ülték, és kartáncot jártak a koboz hangjára: gyorsan rajtuk ütöttek, és a meótiszi mocsarak közé vitték őket minden vagyonukkal együtt. Ez volt az első zsákmányolás az özönvíz után.

Úgy esett, hogy ebben az összecsapásban a többi gyermek közt Dulának, az alánok fejedelmének két leányát is elfogták; az egyiket Hunor, a másikat pedig Magor vette feleségül. Ezektől az asszonyoktól származnak az összes hunok, valamint magyarok. Történt pedig, hogy amikor már hosszabb ideje a meótiszi mocsarakban laktak, igen erős néppé kezdtek növekedni, és ez a vidék sem befogadni, sem táplálni nem tudta őket. Felderítőket küldtek tehát innét Szkítiába, és miután a szkíta vidéket igen ravaszul kikémlelve felderítették, ebbe a hazába vonultak be gyermekeikkel és csordáikkal, hogy ott lakjanak. Amikor ebbe az országba bevonultak, alprosur lakosokat

találtak benne, akiket most pruténoknak neveznek. Elpusztítván, kiűzvén vagy leöldösvén őket, mint ismeretes, mind a mai napig birtokolják ezt az országot szomszédaik akarata ellenére. A szkíta vidék ugyanis Európában terült el, és kelet felé terjeszkedik. Egyik oldalról az Északi-tenger, a másikról pedig a Rifeus hegyek fogják közre. Kelet felől Ázsia, nyugat felől az Etel folyó, vagyis a Don [határolja]. Az ott sarjadt népek szeretik a tétlenséget; lealacsonyító természeti tévhitek rabjai, szeretkezésre hajlamosak, szeretik a zsákmányszerzést. Általában inkább sötét színűek, mint fehérek. Szkítia ugyanis összefoglaló kifejezés, de országlás szempontjából három területre oszlik, tudniillik Bascardiára, Denciára és Mogoriára. Száznyolc tartománya is van, Hunor és Magor fiai osztották fel réges-régen, mert száznyolc utód származott az ő ágyékukból, amikor a meótiszi mocsarak közül bevonultak Szkítiába. Szkítaországhoz kelet felől a iurianok országa csatlakozik, és ez után Tarsia, végül pedig Mangalia, ahol Európa végződik. A délkeleti égtáj felől fekszik a khorezmi nép és Etiópia, amelyet Kisebb Indiának is neveznek. Azután a déli irány és a Don folyó között egy áthatolhatatlan pusztaság terül el, a vidék szélsőséges éghajlata miatt különböző fajta kígyók élnek itt, malac nagyságú békák, és itt tenyészik a baziliszkusz és sok-sok mérges állat, tigris és unikornis. A Don hatalmas folyam, Szkítiában ered, és a magyarok Etelnek nevezik. Ott, ahol a Szkítiát körülvevő havas hegyeken keresztül utat tör magának, elveszíti ezt a nevét, és Donnak hívják. Dél felé és ennek a folyónak a táján terül el a kitaj nép és az alánok népének [országa]; végül a Kerek-tengerbe ömlik három ágban. Egy másik igen nagy folyó is ered a szkíták országában, a Togata nevű és lakatlan erdőségek, mocsarak és hóborította hegyek között kanyarog, ott, ahol a nap soha nem világít; végül Hyrcania földjére lép, és az Északi-tenger felé fordul. Szkítaország hosszúsága állítólag háromszázhatvan stádium, szélessége százkilencven. Olyan védett a fekvése, hogy egyetlen helyen, egy igen kicsi gázlón keresztül van csak odavezető út. Emiatt ezek a szkíták semmiféle hatalomnak, még a makedónnak sem voltak semmikor alávetve. És ezért hívjuk őket demptinek, azaz minden hatalom alól kivetteknek. Demptinek[2] hívjuk őket a fogas voltuk miatt is, mert amiként a fogak mindent összerágnak és összemorzsolnak, úgy morzsolták össze ők az összes más nemzeteket. Ezért hívták őket a rómaiak Isten ostorának.

2 Ez téves etimologizálás. A *demptus* („kivett", „valami alól kivont" jelentésű) ige és a *dens* (fog) legfeljebb hangzásra hasonlítanak, de etimológiailag nincs közük egymáshoz.

Ami az említett Szkítia földjét illeti, úgy tartják, hogy egyes vidékein igen dúsan van erdő és berek, füve kellemes és gazdagon bővelkedik mindenféle állatokban. Kelet felől a besenyők és a fehér kunok a szomszédai. Nyugat felől, az Északi-tenger környékén, amely szomszédos vele, egészen Szuzdaliáig az emberi nem számára áthatolhatatlan, lakatlan erdőség terül el, mert, mint mondják, nagy területre terjed ki, és kilenc hónapon keresztül állandóan sűrű felhő borítja. A napot itt az említett hónapokban nem lehet látni, csak június, július és augusztus havában, és akkor is a napnak csakis annyi órájában, amennyi idő a hatodik órától a kilencedikig eltelik. Az említett pusztaság hegyeiben kristály található, griffek fészkelnek benne, és mint ismeretes, legisfalk-madarak, melyeket magyarul kerecsetnek neveznek, költik ki itt a fiókáikat.

A világ hatodik korszakában tehát a hunok megsokasodtak Szkítiában, mint a tenger partján a föveny.

Az Úrnak háromszázhuszonnyolcadik évében egybe gyűltek, és miután maguk közül kapitányokat állítottak – Bélát, a Zemeyn nemzetségből eredő Csele fiát; ugyanennek a testvéreit, Kevét és Kadocsát; Atilát, Kevét és Budát, Bendegúz fiait az Érd nemzetségből –, elhatározták, hogy megrohanják a nyugati nemzeteket. A száznyolc törzsből egymillió felfegyverzett férfiút választottak ki, tudniillik minden egyes nemzetségből tízezret, más hunokat pedig Szkítiában hagytak, hogy lakóhelyüket és országukat az ellenségtől megvédelmezzék. Mindamellett egy bírót is állítottak maguk közül, név szerint Kádárt a Torda nemzetségből, hogy a viszálykodók pörösködését elcsendesítse, és a tolvajokat, útonállókat és gonosztevőket megbüntesse, de azzal [a feltétellel], hogyha ez a bíró nem jogszokás szerinti ítéletet hoz, a közösség érvénytelenítheti, a tévedő bírót és a kapitányokat pedig leteheti, amikor akarja.

Ez a törvényes szokás a hunok, vagyis a magyarok között egészen Gejcsa vezérnek, Taksony fiának az idejéig megtartatott. A magyarok megkeresztelkedése előtt a várakban a kikiáltó így hívta hadba a hunokat, kiáltozván:

„Isten és az egész közösség hangja, hogy mindenki ezen és ezen a helyen fegyveresen, vagy ahogy van, köteles pontosan megjelenni, hogy meghallgassa a közösség parancsát és tanácsát." Aki a rendelkezéssel nem törődött, és nem tudta okát adni, miért, szkíta törvény szerint karddal kettéhasították, vagy száműzték, vagy könyörtelenül a közösség szolgáinak sorába taszították. Tehát a vétkek és az ilyenféle kihágások különítették el az egyik hunt a többitől; különben, minthogy egy apa és egy anya nemzette és szülte az összes hunt, hogyan is lett volna mondható, hogy az egyik nemes, a másik pedig nemtelen, ha nem ilyen bűnös esetek miatt volt valaki elítélve. Ekkor az összes kapitányok egy lélekkel és egy elhatározással kivonultak Szkítiából. Bevonultak hát a besenyőkhöz és a fehér kunokhoz, azután a szuzdáliakhoz, ruténokhoz, majd pedig bevonultak a fekete kunok földjére. Innen kiindulva elérkeztek a Tiszához. Miután ezt a vidéket gondosan megszemlélték, egy szívvel-lélekkel elhatározta az egész gyülekezet, hogy nem vonulnak tovább asszonynépükkel és csordáikkal. Mert asszonynéppel és kordékkal meg sátrakkal vonultak el szülőföldjükről.

Ebben az időben Pannóniát, Pamphyliát, Phrygiát, Makedóniát és Dalmáciát a longobárd származású, Sabariában született Matrinus tetrarcha kormányozta, és bár a fegyverek forgatásában járatos volt, mégis, amikor meghallotta, hogy a hunok a Tisza mentén letelepedtek és napról napra pusztítják országát, félt saját országának neveltjeivel megtámadni őket, és a rómaiakhoz küldte követeit, kérve, hogy adjanak neki segítséget a hunok ellen. Ugyanis a rómaiak kegyelméből uralkodott az említett országokban. A rómaiak pedig ebben az időben önszántukból maguk fölé emelték királynak az aleman származású veronai Detriket; őt kérték, hogy vigyen segítséget Matrinusnak. Ez örvendező lélekkel beleegyezett; kivonult itáliai és germániai seregével, meg a nyugati rész egyéb vegyes hadi népével. Végre megérkezett Százhalomra, ahol a longobárdok már összegyűltek Potentiana város mellett, hogy megtárgyalják Matrinusszal a haditervet, hogy vajon átkelvén a Dunán sátraikban, szálláshelyükön támadják-e meg a hunokat, vagy pedig más alkalmas helyen. Míg tehát Detrik és Matrinus ezekkel a tervezgetésekkel és tárgyalásokkal foglalatoskodott, a hunok az éj csendje alatt Sicambriánál tömlőkön átkeltek

a Dunán, és Matrinusnak és Detriknek a mezőn tanyázó seregét, amelyet Potentiana városa nem tudott befogadni, kegyetlenül lemészárolták. A rajtaütés miatt elkeseredve Detrik Tárnokvölgy mezejére vonult, hogy megütközzék a hunokkal. Az ütközetben, mondják, le is győzte a hunokat, de az övéinek igen nagy vesztesége és pusztulása árán. Akik pedig a hunok közül életben maradtak, a Tiszántúlra menekültek. Ezen a napon a hunok közül százhuszonötezren estek el. Keve kapitány is ott pusztult az ütközetben lekaszaboltak között. Detrik és Matrinus seregéből pedig – azokat, akiket sátrukban a mezőn kaszaboltak le, nem is számítva – kétszáztízezren estek el. Detrik látván, hogy népének milyen pusztulása esett az ütközetben, a csata utáni második napon Tulln[3] városa felé vonult, amelyet akkor Pannónia városai között az olaszok városaként tartottak számon. Tulln városa Ausztriában van, három mérföldre Bécstől. Amikor a hunok megtudták, hogy ellenfeleik elvonultak, visszatértek az ütközet színhelyére, és társaiknak holttestét, meg Keve kapitányt szkíta szokás szerint ama köves út mellett, ahol egy tisztelettel övezett kőbálványt is emeltek, illendően eltemették, és a helyet, meg a környékét Keveházának nevezték el.

Miután pedig az előbbi ütközetben kitapasztalták a rómaiak bátorságát és harci jártasságát, talpra állítva seregüket Tulln városa felé vonultak, ahol ellenfeleik gyülekeztek. Detrik és Matrinus állítólag Cezmaurnál szállt szembe velük, és a reggeltől a kilencedik óráig tartó ütközetben a rómaiak vereséget szenvedtek. Matrinus is meghalt, Detriket pedig egy nyíl sebezte meg a homlokán, és a rómaiak egész hadserege elpusztult, és megfutamodott. A hunok közül negyvenezren pusztultak el ebben az ütközetben, Bélát, Kadocsát és Kevét is itt ölték meg. A holttestüket elszállították innen, és az említett bálvány közelében temették el. Mivel a rómaiak hadserege Cezmaurnál szétszéledt, ettől kezdve sok-sok éven keresztül nem lehetett összegyűjteni őket a hunok ellen. Ekkor a hunok római szokás szerint Atilát, Bendegúz fiát, aki előbb egy volt a kapitányok közül, maguk fölé emelték királyuknak. Ő pedig a testvérét, Budát megtette a Tisza folyótól a Donig [terjedő terület] fejedelmének és kormányzójának, önmagát pedig a magyarok királyának hívatta.

3 Az eredeti szövegben helytelenül Tolna szerepel, ahogy erre Borsa Gedeon rámutatott. Tulln an der Donau megközelítőleg három régi magyar mérföldre van Bécstől.

Címzését ugyanis ilyen formában íratta: „Atila, Isten kegyelméből Bendegúz fia, aki Engaddiban nevelkedett, a nagy Nemroth unokája, a magyarok, médek és gótok királya, a földkerekség réme és Isten ostora."

Atila király pedig sötét bőrű[4] volt, haragos szemű, büszke járású, széles melle, hosszú szakálla és módfelett érzéki természete volt. Nem szeretett pénzt tartani kincsesládájában, merészségben mértékletes, az ütközetekben igen ravasz és gondos, testi erejéhez illően bátor is volt. Szándékában nagyratörő, fegyvere fényes, sátrai és ruházata tiszta. Az idegen népek szerették, mivel bőkezű, barátságos és természeténél fogva jó kedélyű ember volt. Övéi rendkívüli módon tartottak tőle, és ezért a különböző nyelvű népek hozzá özönlöttek a földkerekség határairól, ő pedig lehetőségeihez mérten bőkezű volt hozzájuk. Volt tízezer kaszás szekere is, különböző hadi gépe és mindenféle hadi felszerelés, amelyekkel a várakat és városokat ostromolják: ezeket magával szokta vinni hadjárataiba. Hozzászokott ahhoz, hogy különböző országok különböző szokásai szerint készült sátrai legyenek. Mégis volt egy híres és nagyszerű sátra, csodálatosan egymáshoz kapcsolt aranylemezekből, melyet a sátorverők tetszése szerint lehetett szétszedni vagy újból összeállítani. Oszlopai aranyból voltak, a közepük üres, eresztékei pedig kihúzható szerkezetek. Ezekkel az eresztékekkel kapcsolták össze a drágakövekkel kirakott oszlopokat. Istállói is, amikor hadba vonult, tele voltak különböző országok lovaival, amelyeket – bár úgy látszott, kedveli őket – bőkezűen ajándékozgatott a rászorulóknak, úgyhogy néha alig maradt két lova a lovaglásra. Ezeknek az istállóknak gyolcsból és bíborból volt a felszerelése, a királyi nyergek pedig aranyból készültek és drágakövekkel voltak kirakva. Asztala egészen aranyból volt, sőt a konyhaedényei is; ágyát pedig, amely a legtisztább aranyból készült csodálatosan remekelve, magával szokta vinni a hadba is. Ilyenféle, és egyéb evilági pompában élt Atila, a hunok dicsőséges királya. Hadserege pedig, az idegen népeket nem tekintve, egymillió fegyveres férfiúból állt, és ha történetesen egy szkíta meghalt, azonnal mást állítottak helyette. Hadi népének fegyverei leginkább bőrből és különféle fémekből különböző módon voltak készítve: íjat, hegyes lándzsát, valamint oldalukra kötött kardot viseltek. A címer, amelyet Atila királya pajzsán szokott volt viselni, egy

4 A latin szövegben a „rút, ocsmány" jelentésű *teter* jelző áll, de bőrszín esetében ennek nincs túl sok értelme. Valószínűbb, hogy a „sötét, fekete" jelentésű *ater* melléknevet olvasták félre a kéziratból (kézírás esetén az *a* és *te* betűkombináció könnyen összekeverhető) és így lett Atila király színe rút.

sólyomhoz hasonlított, a fején koronával. Ezt a címert hordozták mindig a magyarok is egyesült seregükben, egészen Taksony fiának, Gejcsa vezérnek az idejéig, amíg a közösség önmagát kormányozta. Miután a Cezmaurnál megvívott ütközetből a hunok győzelemmel visszatértek sátraikhoz, néhány napig a Tiszántúlon maradtak feleségükkel. Ezek után Atila király Szőnynél ünnepélyes udvart hívott össze, amelyre a veronai Detrik is eljött Germánia fejedelmeivel, és mint mondják, teljes hűbéri hódolatát és tiszteletét fejezte ki Atila király iránt. Aztán arra ösztönözte a királyt, hogy személyesen vonuljon a [birodalom] nyugati vidékeire, mert ott nagy zsákmányt szerezhet. A hunok megfogadták a tanácsát: azonnal hadat hirdettek és kivonultak Sicambriából. Atila király először, mint mondják, az illíreket támadta meg, azután Konstanz országán haladt keresztül. Sigismundus király nagy sereggel szállt szembe vele Bázel mellett, de Atila egész hadinépével együtt felmorzsolta és uralma alá hajtotta.

Ebből a helységből távozva a Rajna melletti Argentina városát vette ostrom alá; amit a rómaiak egyetlen császárja sem tudott kezdettől fogva ostrommal bevenni, azt Atila bevette, és a város falát több helyen lerombolta, hogy mindenkinek, aki arra tart, minden nehézség nélkül szabad bejárása legyen, egyben a legszigorúbban kihirdette, hogy az ő életében senki a falat fel ne húzza, és hogy a várost ne Argentinának, hanem Strassburgnak nevezzék a sok út miatt, amelyeket a falában nyittatott.

Miután tehát seregét Argentina alól elvezette, Luxeuil, Besançon, Chalon-sur-Saône, Mâcon, Langres, Bourg és Lyon városokat földig leromboltatta. És innen távozva a Rhône mentén megérkezett Catalaunumba. Itt állítólag megosztván hadseregét, tudniillik hadinépének egyharmadát válogatott kapitányok vezetésével Miramammona, a leghatalmasabb szultán ellen küldte. Ennek hallatára [Miramammona], mint mondják, Sevilla városából elfutott a hunok elől, átkelt a tengerszoroson, amelyet sevillai szorosnak mondanak, Marokkóba. Miközben ez történt, a rómaiak királya, a patríciusnak nevezett Eucius [Aëtius] a nyugatnak tíz királyával együtt váratlanul megtámadta Atila királyt. Amikor rá akart törni, Atila követek útján haladékot kért, hogy hadi

népének zöme, amelyet a szultán ellen küldött, visszaérkezzen az ütközetre. Mivel a haladékot nem adták meg, a két hadsereg között reggeltől éjszakáig folyt a harc azon a síkon, amelyet Beuindének mondanak. Folydogált a két sereg között egy olyan kicsinyke folyó, hogyha valaki egy hajszálat dobott volna belé, lassú folyásával alig tudta volna tovább sodorni. Az ütközet megtörténte után azonban az állatok és emberek vérétől megdagadva, állítólag oly nagy áradattá dagadt, hogy kocsist a kocsijával együtt, sőt a fegyvereseket is magával ragadta, és nem kevesen haltak meg a két seregből éppen e patak miatt. Ez az ütközet, amelyet nyugat királyai és Atila vívtak egymással Beuinde-Catalaunum mezején, [rettenetesebb volt] a világ mindazon ütközeteinél, amelyeket egy napon és egy helyen vívtak és ennél rettenetesebbet és keményebben még a régiek sem emlegetnek. Ebben az ütközetben pusztult el a gótok legnagyobb királya, név szerint Aldaricus. Amikor a halálát a többi király, aki nem esett el, megtudta, rejtekhelyet keresett a menekülésre. Ettől a naptól kezdve megkönnyebbült a hunok és Atila király szíve, és rettegés rázta meg a földkerekséget. Mindezek hallatára pénz- és terményadóval szolgált nekik a legtöbb ország.

Atila király seregének az az egyharmad része, amelyik nem tudott részt venni az ütközetben, késedelmeskedése miatt Atilától félve a katalánok közt maradt Atila élete fogytáig, s végül ennek az országnak váltak a lakóivá, mivel nem akartak visszatérni Pannóniába. Csupán azok, akik Miramammona ellen vonultak, hatvanötezren voltak, nem számítva az idegen népeket. Ezek közül a hunok közül többeket kapitányokká választottak, akiket az ő nyelvükön ispánoknak neveztek: ezektől a szavaktól kapta a nevét egész Hispánia.

Az ütközet helyén Atila néhány napig időzvén, végül győzelmesen visszaindult és Toulouse városába érkezett, ahol a polgárok a legnagyobb dicsőséggel fogadták. Innét távozva elindult Reims városa, tehát a gallok fővárosa ellen, mivel ez hevesen ellene szegült akkor, amikor Katalónia felé vonult. A várost késedelem nélkül elfoglalta, az összes ellenállókat, akiket itt talált, tűzzel és karddal elpusztította. Egész Franciaországot és Flandriát ilyen módon elpusztítva Kölnbe érkezett; Szent Orsolyát, a britek királyának lányát itt

pusztította el kegyetlenül a hunok vadsága tizenegyezer hajadonnal együtt. Azután ugyanitt, Kölnnél átkelt a Rajnán és betört Türingiába, ahol Eisenach városa mellett ünnepélyes udvart tartott, a dákok, norvégek, frízek, litvánok és pruténok ellen hadat küldött, legyőzte és arra kényszerítette őket, hogy neki szolgáljanak.

Az ünnepi udvar megtartása után felkerekedett, Pannóniába, Sicambria városába vonult, saját kezével megölte Budát, a testvérét, testét pedig a Dunába dobatta, mivel Buda áthágta a közte és testvére, Atila között megállapított határokat az uralkodásban, amikor ő, Atila, a nyugati részeken tartózkodott, mert Sicambriát a saját nevéről Budavárának neveztette. És bár Atila király a hunoknak és más népeknek megtiltotta, hogy ezt a várost Budavárának nevezzék, hanem Atila városának mondta, és a németek félve a tilalomtól Ecilburgnak, azaz Atila városának is hívják, a magyarok mit sem törődve a tilalommal, mindmáig Óbudának nevezik és hívják.

Miután ezeket tette, öt éven keresztül pihent Sicambriában, csak őrszemeit küldte szét vagy osztotta el a világ négy tájára. Az őrszemek első csoportja Sicambriától a Germániában levő Kölnig állt éjjel-nappal egy vonalban, mégpedig úgy, hogy egyiknek a kiáltása a másikig elhallatsszon. A másik csoport Litvánia felé, a harmadik a Don, azaz Etel folyó felé, a negyedik pedig Zára, Dalmácia városa felé állt fel, és az ő kiáltásuk és hangjuk révén tudhatta meg a világ négy tája, mit csinál Atila, vagy milyen hadjáratra szánta rá magát.

Mellékes események

Pannóniának, Pamphyliának, Phrygiának, Makedóniának és Dalmáciának a polgársága, akiket a hunok gyakori megszállásaikkal kimerítettek, elhagyván szülőföldjüket Atilától engedélyt nyerve átkeltek az Adriai-tengeren Apuliába, mivel nem akartak Atilának szolgálni, és nyájaikat szélnek eresztették. A vlachok viszont, akik ezeknek a zsellérei és pásztorai voltak, önként itt maradtak Pannóniában.

Atila király öt évig Sicambriában pihent, mert seregének megfogyatkozását, tudniillik azt az egyharmad részt, amely Katalóniában maradt, pótolni akarta. Miután ünnepélyes udvart tartott, Pannóniából kivonulva átment Karinthiába, Stíriába és Dalmáciába, és elfoglalván e lázongó vidékeket, végül Salona városánál és Spalatónál elérte az Adriai-tengert, és e két várost felgyújtatta. Erről a vidékről eltávozva, tovavonult a tengerpart mentén, és miután lerombolta Trau, Scardona, Sebenico, Zára, Nona, Zengg, Parenzo, Póla, Capodistria és Trieszt városát és még sok más várost is a hegyek között, végre Aquileiához érkezett, és a város nagyságát látva, megrettent. Ám úgy érezte, megszégyenülne, ha ezt a várost megvívatlanul hagyná, legfőként azért, mivel azt beszélték, hogy igen sok lázadó longobárd ide menekült Pannóniából. Amikor ezeket követek útján visszakövetelte a polgároktól, és a polgárok vonakodtak kiadni őket, hozzáfogott a város ostromához különféle hadigépekkel. Sehogyan sem tudta azonban elfoglalni, de másfél évig ostromzár alatt tartotta. Történt pedig egy napon, hogy körül járta a várost: számos jós csatlakozott hozzá, akikben – pogány hitű lévén – nagyon bízott. Ekkor látta, hogy egy gólya a tenger felől röpülve leszállt az egyik palota tornyán lévő fészkére és csőrébe véve egyik fiókáját a tenger nádasai közé vitte. Majd visszatért és a többi fiókáit is elszállította a fészkével együtt. Ennek láttán Atila király magához hívatta katonáit, és így szólt hozzájuk: „Látjátok, bajtársaim, ez a gólya a jövendő eseményeket jelzi, előre érzi, hogy ezt a várost mi szét fogjuk rombolni; menekülőre fogja hát, hogy ne pusztuljon el a polgárokkal együtt. Legyetek tehát holnap bátrabbak az ütközetben, mert meglátjátok, hogy a város össze fog omlani."

Kiadta a parancsot, és mert a sokfajta ostromgép segítségével sem tudta eddig bevenni a várost, most a szkíták tanácsára hajlott, az egymillió katona mindegyikétől egy-egy nyerget kért, a nyergekből a fal mentén körös-körül óriási halmot rakatott, és elrendelte, hogy gyújtsák fel ezeket a nyergeket. Ezeknek a lángjától és a hőségtől a fal teljesen szétmállva a tornyaival együtt leomlott a földre. Ennek láttán az összes polgárok a tenger szigetére menekültek. Elhatározták ugyanis, hogy a tengernek egy Aquileiával szomszédos szigetére költöznek, és mindörökre ott maradnak: ezt a szigetet mindmáig Ó-Velencének

nevezik. Egy ideig ezen a szigeten laktak, de Atila királytól való féltükben, ezt a szigetet is elhagyták, arra a szigetre költöztek, amelyet Rialtónak neveznek, és ott lakoznak. A velenceiek pedig trójaiak, ahogy a régiek krónikája mondja. Trója pusztulása után ugyanis a trójaiak Aquileiában laktak, állítólag ők alapították a várost. A velenceiek ugyanis nem Sabariából származnak, hanem az igen gazdag Trójából; Sabariában olaszok, azaz longobárdok laktak, és volt ott egy akadémia mind a longobárdok, mind a földkerekség más nemzetei számára, amelyet számos költőnek és tudósnak a tanításai tett igen híressé, bár a bálványimádás különféle tévelygéseinek volt alávetve. Ezt a gótok egyik királya, név szerint Archelaus, sokáig ostromolta, de nem tudta bevenni: végül a „földkerekség réme" ostrommal bevette. Lakosait a hunok elűzték, és ezek most Itáliában laknak, Paviában, a Ticino folyó mellett. [Atila] Aquileia városának a lerombolása után végül Friaulban Concordia városát rombolta le. Innét a longobárd őrgrófságba vonult, és Treviso, Padova, Verona, Brescia, Cremona, Mantova, Bergamo, Milanó, Alessandria és Ferrara városát meg ennek a vidéknek több más városát is hatalma alá vetette.

Amikor ezután Ravenna alá érkezett, az ariánusok érseke, aki ebben a városban az apostoli szék ellenére tizenkét kardinálist választatott meg az ő szektájának követői közül, a polgárok tudta nélkül – bár kincsekben bővelkedett –, titokban bebocsátotta a hunokat Ravenna városába, és legyilkoltatta a keresztség fiait, akik a városban laktak, sőt ígéretet tett Atilának, hogy ha csatlakozik szektájához, és üldözni fogja a keresztényeket, hatalma alá veti egész Itáliát és Róma városát Afrikával együtt, hadi népének fáradsága és költsége nélkül. És amikor Atila ebbe készséggel beleegyezett, inkább uralomvágyból, semmint az említett szekta iránt érzett szeretetből, a rómaiak felismerték a veszedelmet, amely ebből a kereszténységre származhatik, Leó pápa elé járultak, hogy lépteit Atilához irányítsa, és kérje meg a rómaiak nevében, hogy fogadja el adójukat és szolgálatukat, amíg csak él. Közben Atila király Apulia felé küldte a seregét, kapitányul állítva e sereg fölé a Zoárd törzsből származó Zoárdot. Serege kifosztotta Apuliát, Terra di Lavorót és Calabriát egészen Reggio városáig, valamint Catinát – amelyet állítólag a bölcs Cato alapított –, és nagy zsákmánnyal tért vissza.

Ezenközben Leó pápa papok nagy sokaságával és keresztekkel megérkezett Ravennába Atilához. A megbeszélést lóháton tartották a mezőn. És bár Atila meghallgatta a rómaiak ígéreteit az adóról és szavaikat a császári méltóságról, terhesnek találta ezeket Atila király; mégis engednie kellett a pápa követeléseinek, félelemből. Mert amikor a király felemelte a tekintetét, látta, hogy a feje felett egy ember lebeg a levegőben, kardot forgatva a kezében, fogait csikorgatja, és azzal fenyegetőzik, hogy levágja a fejét. Így tehát a rómaiak követeléseinek engedve megadta a pápának az engedélyt az eltávozásra, ő maga pedig visszatért Ravennába. Itt aztán a pápa tanácsát követve, az ariánus érseket a szekta többi tagjaival együtt fogságba vetette. És miután kisajtolt belőle hatvanezer márka aranyat, fejét vette, majd hadseregének egész tömegével együtt hazafelé fordította a gyeplőt, és bevonult Pannóniába. Miután pedig széltében-hosszában délre és nyugatra, északra és keletre kiterjesztette a hatalmát, azt forgatta az eszében, hogy átkel a tengeren, és az egyiptomiakat, asszírokat és Afrikát is hatalma alá hajtja.

Ekkor a braktanok királyának már nem is emberi mérték szerint szép leányát, név szerint Mikolchot vitték hozzá, hogy szerelmeskedjen vele. Akibe, mint mondják, annyira beleszeretett, hogy amint ivásban is szokása volt, itt sem ismert mértéket. És miután a szokásos módon együtt hált a lánnyal és már befejezték a szeretkezést, eleredt az orra vére, és ahogy álmában hanyatt feküdt, a vér a száján keresztül a torkába folyt, megalvadva akadályozta a lélegzést, és megölte Atilát. Mikolch pedig álmából felriadva hirtelen megérintette urát, és észrevette, hogy a teste már hideg, a természetes melegsége már odavan. Nagy jajveszékeléssel magához hívta a királyi ajtónállókat, és mutatta nekik, hogy uruk minden élő test útjára lépett. Ezek pedig rettenetes kiáltozással zajt csapva az összes őröket a palota kapujához csődítették jajveszékelésükkel. Végül eltemették Atilát Béla, Kadocsa és Keve, meg a hunok más kapitányai mellé, a fentebb említett helyre.

Miután pedig halálának híre ment, megdöbbent az egész világ, és ellenségei zavarban voltak, vajon gyászoljanak-e, örüljenek-e, mivel féltek Atila fiainak sokaságától, akik annyian voltak, mint valami nép, alig lehetett számba szedni őket. Féltek, hogy az apa halála után valamelyik fia fog uralkodni.

Detriknek és Alemannia többi fejedelmének – akiknek Atila király a nyakán ült uralkodása alatt – ravaszkodására a hunok osztatlan közössége különböző pártokra oszlott, éspedig egyesek Csabát, Atila királynak Honorius görög császár leányától származó fiát, mások pedig a Germánia hercegnőjétől, tudniillik Krimhild úrnőtől származó Aladárt akarták Atila után megtenni királyuknak. A hunok közül a bölcsebbek Csabához csatlakoztak, Detrik és az idegen népek pedig néhány hunnal egyetemben Aladárhoz. Így aztán mind a kettő uralkodni kezdett. Mindegyik a másik fölé akart kerekedni, és Detrik ármánykodására – aki ebben az időben Sicambriában Aladárhoz csatlakozott – a két király olyan kemény és bátor ütközetet vívott egymással, hogy a Duna tizenöt napra annyira megáradt a germán vértől, hogy ha a németek nem titkolnák gyűlöletükben azt az öldöklést, melyet a hunok ezen napokban véghezvittek, be kellene vallaniok, hogy Sicambriától Potentianáig sem emberek, sem oktalan állatok tiszta vizet nem ihattak a Dunából. Ez volt az az ütközet, amelyet a magyarok Krimhild csatájának hívnak mind a mai napig. Ezekben az ütközetekben mindig Csaba és a hunok arattak győzelmet. Utóbb azonban a veronai Detrik árulás segítségével elérte, hogy Csabát legyőzzék. Először Csaba győzte le a testvérét, majd pedig őt győzték le, olyannyira, hogy oldalán alig tizenötezren maradtak, a többi hunokat és Atila többi fiait pedig teljesen elpusztították és leöldösték. Atila halála után tehát mind a fiai, mind a hunok egymást gyilkolták.

A legyőzött Csaba tehát, azokkal a testvéreivel – Atila király fiaival –, akik az ő pártján voltak, szám szerint hatvannal, és mint mondják, tizenötezer hunnal együtt Honoriushoz, nagyatyjához menekült. Honorius, a görögök császára Görögország lakójává szerette volna tenni, de Csaba nem akart ott maradni: atyáinak lakhelyére, tudniillik Szkítiába tért vissza, hogy ott lakjon. Csaba tizenhárom évig maradt Görögországban Honoriusnál, Szkítiába pedig az út veszélyei és az utazás nehézségei miatt egy évig vándorolt. Amikor Szkítiába érkezett, nem onnan vett magának feleséget, hanem Corosmeniából hozott, Bendegúznak, nagyatyjának a tanácsára, akit, mint mondják, egészségesen talált, de nagyon megöregedve. Ettől a feleségétől született Edemen és Ed. Ez a Csaba arra buzdította a szkítákat, hogy térjenek vissza Pannóniába. Vissza-

maradt azonban a hunok közül háromezer ember, akik meghátrálva kivágták magukat Krimhild csatájából, és Csigla mezején igyekeztek gyülekezni. És mivel féltek a nyugati nemzetektől, nehogy azok váratlanul megtámadják őket, Erdélybe vonultak, magukat pedig nem magyaroknak, hanem más néven, székelyeknek nevezték. Ezek a székelyek ugyanis a hunok maradékai és a magyarok második bejöveteléig az említett mezőn tartózkodtak. Mikor aztán megtudták, hogy a magyarok újból visszatérnek Pannóniába, eléjük mentek Ruténiába, és velük együtt hódították meg Pannónia vidékét, és itt osztoztak sorsukban. Ezek a székelyek azt hitték, hogy Csaba elpusztult Görögországban. Ezért a nép még most is közmondásként mondogatja: Akkor térj vissza, amikor Csaba Görögországból. Ettől a Csabától, Atila király törvényes fiától születtek fiai, Edemén és Ed, akik közül Edemén a magyarok második visszatérése alkalmával maga jött be Pannóniába atyjának és anyjának a rokonságából álló nagy sokasággal, Ed pedig visszamaradt a hazájában, azaz Szkítiában. Színigaz: ettől a Csabától eredt az Aba nemzetség is. Miután tehát Atila király fiainak a sokasága elpusztult, Pannónia király nélkül maradt tíz éven keresztül: csak a vlachok, a görögök, a jövevény mesiaiak, a németek és a száműzött szlávok maradtak Pannóniában, akik hajdan Atilának szolgáltak.

Támadt ezek után valamilyen fejedelem, Szvetibolug, Maróth fia, Lengyelországban: mindamellett Pannóniában is uralkodni kezdett. Őt a magyarok először is Erdélyből és az Ung folyó felől különféle ajándékozások ürügyén kikémlelték, majd különféle beszédekkel áltatták, végül egy hirtelen támadást intéztek ellene egy bizonyos városban, Bánhida környékén Tata mellett – mely városnak még most is láthatók a romjai –, és egész katonaságával együtt elpusztították. És így uralkodni kezdtek az említett népek fölött, akiket Maróth fia a maga terjeszkedésével csak gyarapított. Atila pedig 44 évig uralkodott. A hercegi méltóságot öt évig viselte. Élt pedig százhuszonöt évig.

Kezdődik a Magyarok Krónikája második részének az előszava

Elbeszélvén tehát rendre a hunok eredetét, szerencsés és balszerencsés ütközeteiket, s hogy hányszor változtatták lakhelyüket, lássuk most, mely időben tértek vissza Pannóniába másodszor, s kik voltak a visszatérők kapitányai, mekkora volt a fegyveresek száma a seregükben. Méltónak tartottam ezt jelen művecskémbe felvenni.

A Krónikának ez a második része szól a magyaroknak Pannóniába történt második bejöveteléről, és a mondott országban ettől kezdve egymás után következő királyaik életéről és haláláról

Továbbá Előd fia Ügyek egy leánytól, Ennodbiliától Magorban nemzett egy fiút, akit Álmosnak neveztek amiatt az esemény miatt, hogy anyjának álmában tudtul adta egy madár – mely egy sólyom alakjában jött hozzá, amikor terhes volt –, hogy méhéből egy patak fakad, de nem a saját földjén fog elsokasodni. És ezért azt jövendölték, hogy *„ágyékából dicső királyok fognak származni”*. Mivel pedig az álmot a mi nyelvünkön *álom*nak mondják, és az ő születését egy álom jelezte előre, azért hívták őt Álmosnak, aki Előd fia volt, aki Ügyek fia volt, aki Ed fia volt, aki Csaba fia volt, aki Atila fia volt, aki Bendegúz fia volt, aki Torda fia volt, aki Szemeyn fia volt, aki Ethel fia volt, aki Opos fia volt, aki Kadocsa fia volt, aki Berend fia volt, aki Zulta fia volt, aki Bulcsu fia volt, aki Balog fia volt, aki Zámbor fia volt, aki Zámor fia volt, aki Lél fia volt, aki Levente fia volt, aki Kölcse fia volt, aki Ombód fia volt, aki Miske fia volt, aki Mike fia volt, aki Beztur fia volt, aki Budli fia volt, aki Csanád fia volt, aki Bökény fia volt, aki Bodofart fia volt, aki Farkas fia volt, aki Othmár fia volt, aki Kádár fia volt, aki Belér fia volt, aki Keár fia volt, aki Keve fia volt, aki Keled fia volt, aki Dama fia volt, aki Bor fia volt, aki Hunor fia volt, aki Nemroth fia volt, aki Thana fia volt, aki Jáfet fia volt, aki Noé fia volt. Álmos pedig nemzette Árpádot, Árpád nemzette Zoltánt, Zoltán nemzette Taksonyt.

Amikor tehát a Svábföldről származó Ottó császár uralkodott Itáliában és Germániában, Franciaországban pedig Ictarius király fia Lodovicus és An-

tonius Durus, Theodorus fia, a Jézus Krisztus megtestesülése utáni nyolcszáznyolcvannyolcadik évben a köznép nyelvén magyarok vagy hunok, latinul pedig hungarusok újból bevonultak Pannóniába. Átvonultak a besenyők és a fehér kunok országán, Szuzdálián és egy Kijevnek nevezett városon, majd átkeltek a hegyeken egy tartományba, és megszámlálhatatlan sok sast láttak ott. És a sasok miatt nem maradhattak meg, mivel a fákról úgy szálldostak a sasok, mint máshol a legyek, és elfogyasztották és felfalták nyájaikat és lovaikat. Azt akarta ugyanis az Isten, hogy minél előbb költözzenek Magyarországba. Ettől kezdve három hónapig hegyeken keltek át, és végre Magyarország határvidékére, tudniillik Erdélybe érkeztek az említett népek akarata ellenére. Miután itt hét földvárat építettek az asszonynép és a jószágok védelmére, egy ideig itt időztek. Emiatt nevezik a németek ezt a vidéket attól a naptól kezdve Sibenburgnak, azaz hétvárnak. És mialatt ezekben a várakban tartózkodtak, és a körülöttük lakó, ott uralkodó népek támadásától rettegtek, közösen megfontolt elhatározással hét kapitányt választottak maguk közül, hét hadra oszlottak, és minden hadnak volt egy kapitánya a szokásos módon állított századosokon és tizedeseken kívül. Egy had ugyanis harmincezer fegyveres emberből állott a századnagyok nélkül. A száznyolc törzsből tehát a Szkítiából történt második kijövetel alkalmával kétszázharmincezer férfi jött ki, nem számítva a háznépet. A kapitányok közül pedig a leggazdagabb és leghatalmasabb Árpád volt, Álmos fia, aki Előd fia, aki Ügyek fia. Atyját, Álmost pedig Erdélyországban megölték, ugyanis nem jöhetett be Pannóniába. Amíg Erdélyben pihentek, hogy barmaik új erőre kapjanak, hallották az ott lakóktól, hogy ez a föld gazdag, hogy a Duna a legjobb folyó, és hogy jobb föld ama vidékeknél nincs is a világon. Miután közös tanácsot tartottak, elküldtek egy követet, név szerint Kusidot, Kund fiát, hogy menjen és szemlélje meg az egész földet. Amikor tehát Kusid Magyarország kellős közepébe érkezett, és leereszkedett a Duna vidékének tájaira, látja ám a szép vidéket, s körös-körül a jó és termékeny földet, a jó vizet és füvet. Megtetszett neki. Azután elment a tartomány hercegéhez, aki Atila után itt uralkodott és Szvetibolug volt a neve. Köszöntötte őt az övéi nevében, és elmondta neki, milyen ügyben jött. Szvetibolug örvendezve hallgatta, mert azt hitte, hogy paraszt népek;

jöjjenek csak és műveljék a földjét! A követet ezért szeretettel elbocsátotta. Kusid pedig a Duna vizéből megtöltötte kulacsát, perjefüvet tett a tarsolyába, fekete föveny földet vett magához, és visszatért az övéihez. Aztán mindent elbeszélt, amit hallott és látott, mindez nagyon tetszett az övéinek. És megmutatta nekik a vizet, a földet és a füvet. Megízlelték az övéi, és maguk is azt tapasztalták, hogy a föld nagyon jó, a vize édes, és olyan fűvel dús a mező, amilyennel a követ mondta. Árpád pedig az övéi jelenlétében megtöltötte ivókürtjét Duna-vízzel, és minden magyar színe előtt kérte a mindenható Isten kegyelmét erre az ivókürtre, kérte, hogy adja nekik az Úr mindörökre azt a földet. Szavainak végeztével minden magyar felkiáltott: „Isten, Isten, Isten" – háromszor egymásután. Ez a szokás innen eredt, és meg is maradt mindmáig a magyaroknál. Aztán közös akarattal visszaküldték ezt a követüket a már említett vezérhez, s küldtek neki egy nagy fehér lovat Arábia aranyával aranyozott nyereggel, arany kötőfékkel földjének fejében. Ennek láttán a vezér még jobban megörült, mert hitte, hogy egy darab szállásföldért küldték neki. A követ pedig a vezértől földet, füvet és vizet kért. A vezér pedig mosolyogva így szólt: „Legyen az övék, amennyit csak akarnak, az ajándék fejében!" Így tért vissza övéihez a követ. Árpád pedig közben bevonult a hét vezérrel Pannóniába – nem ám mint vendég, hanem mint aki örökség jussán birtokolja ezt a földet.

Ekkor egy másik követet küldtek a vezérhez, és a következő üzenetet bízták rá: „Árpád és övéi azt üzenik néked, hogy ezen a földön, melyet megvettek tőled, semmiképpen ne maradj, mert a te földedet megvették a lovon, a füvet a féken, a vizet a nyergen. És te örök bér fejében, vagyis szegénységed és kapzsiságod miatt a földet, füvet és vizet átengedted nékik." Mikor a vezér az üzenetet meghallgatta, mosolyogva így felelt: „Azt a lovat fából készült kalapáccsal öljék meg, fékjét pedig vessék a mezőbe, aranyozott nyergét meg dobják a Duna vizébe." Mondta a követ: „Mi kárunk lesz belőle, jó uram? Ha megölöd a lovat, az ő kutyáiknak adsz étket, ha a fűbe veted a féket, embereik, akik a szénát kaszálják, megtalálják az arany kötőféket; ha pedig a nyerget a Dunába dobod, a nyereg aranyát halászaik húzzák partra, otthonukba hazaviszik. Ha tehát a föld, fű és víz az övék, minden az övék!"

A vezér ennek hallatára gyorsan hadat gyűjtött, mivel félt a magyaroktól; barátaitól is segítséget kért, és valamennyien egyesülve, a magyarok ellen vonultak. Ezek pedig közben a Dunához érkeztek, és egy gyönyörű mezőségen, kora hajnalban csatába kezdtek. Az Úr segedelme a magyarokkal volt, s színük előtt meghátrált és megfutott a mondott vezér. A magyarok egészen a Dunáig üldözték; és itt a Dunába vetette magát félelmében, a sebesen sodró vízben pedig megfulladt. Az Úr visszaadta a magyaroknak Pannóniát, amiként Izrael fiainak adta át Mózes idejében örökségként az amoreusok királyának, Seonnak, és Besan királyának, Ognak a földjét és Kánaán egész országát. Mivel pedig Árpád kapitány Szkítiában egy bizonyos különleges tisztséget viselt – és ezt a tisztséget az ő nemzetsége törvényes és jóváhagyott szkíta jogszokás alapján kapta –, azt ugyanis, hogy a hadjáratba indulók előtt egynek elöl kellett mennie, visszavonulás alkalmával pedig hátvédet adnia, Árpád tehát, mint mondják, emiatt megelőzte a többi Pannóniában bevonuló kapitányt.

Árpád a többi magyarral legyőzte és megölte Szvetibolugot – mint fentebb mondottuk –, majd tábort vert Fehérvár közelében a Noé hegyen; ez a hely az első, amelyet Árpád kiválasztott magának Pannóniában. Ezért alapította ennek közelében Székesfehérvár városát Szent István király, aki tőle származott.

A második kapitány pedig, Szabolcs, akitől a Csák nemzetség származik, mint mondják, azon a mezőn és helyen szállt meg, ahol most Csákvára hever romokban. Ennek a várnak Szabolcs kapitány vetette meg az alapját; utóbb, ennek halála után, Csák elrendelte, hogy rokonai és háza népe az ő nevéről Csák várának nevezzék; addig ugyanis Szabolcsnak hívták. Ezt a várat Andrásnak, Bélának és Leventének, Szár László fiainak idejében lerombolták a magyarok közös elhatározásából.

A harmadik kapitány Gyula volt, akitől László fia Gyula származik. Ez a Gyula nagy és hatalmas vezér volt, és Erdélyben vadászat alkalmával felfedezte Fehérvár városát, amelyet még a rómaiak építettek. Volt neki egy nagyon

szép leánya, név szerint Sarolt, akinek a szépségéről sokáig beszéltek a tartományok fejedelmei. Géza fejedelem vette törvényes feleségül, Béliudnak tanácsára és közvetítésével, aki Kulán földjének volt ura. Ehhez a Béliudhoz hozzáadta Kulán a leányát, hogy a testvére, Keán ellen harcoljon, és halála utánra Kulán Béliudot tette meg örököséül. Végül mikor Gyula a Pannóniában lakozó magyarokkal szemben ellenségesen viselkedett, és már sok volt a rovásán, Szent István király Pannóniába vitette. Ez azonban nem ez a Gyula kapitány volt, hanem ettől számítva a harmadik.

A negyedik kapitánynak Kund volt a neve; ennek fia Kusid és Koppány, akik a Nyír közelében ütötték fel táborukat, és megkereszteltetésük után itt monostort alapítottak.

Az ötödik kapitányt pedig Lélnek nevezték, ő űzte el Galgóc vidékéről a messiarokat, azaz a cseheket, és állítólag hosszabb ideig itt táborozott. Ettől származtatja és eredezteti magát a Zovárd nemzetség.

A hatodik kapitánynak Vérbulcsú volt a neve, s bizonyos, hogy a Balaton körül ütötte fel sátrait.

A hetedik kapitányt Örsnek nevezték. Ennek a nemzetsége pedig a Sajó környékén tartotta tanyáját.

A többi nemzetség pedig, mely származásra ezekkel egyenlő és hozzájuk hasonló, tetszése szerint kapott lakhelyet és szálláshelyet. Ha tehát némely kódexben az áll, hogy csupán ez a hét kapitány jött be Pannóniába, és Magyarország csak általuk jött létre és népesedett be, ugyan honnét jött az Ákos, Bor, Aba és más nemes magyarok nemzetsége, hiszen ezek sem jövevények, hanem Szkítiából jöttek ki. Egyedül azt az indoklást tudják erre, hogy a köznép hét magyarról beszél. De ha csak e hét magyar volt a háznépével – és több háznépet nem lehet feltenni, mint feleségeket, fiakat, lányokat, szolgákat és szolgálókat –, hogyan hódíthatott volna ilyen csekély háznéppel országokat? Kizárt! Történt azonban, hogy Taksony idejében a magyar sereg felkereke-

dett Franciaország felé, hogy zsákmányt szerezzen. Visszafelé tértükben a Rajnán átkelve három részre oszlottak; két rész zsákmány nélkül, egy pedig zsákmánnyal megrakodva vonult Magyarország felé. Ezt az egyet Szászország fejedelme Eisenach városánál hét magyar kivételével lekaszabolta. Hetet ugyanis életben hagyott, és levágott füllel Pannóniába küldött. „Menjetek – mondta – a ti magyarjaitokhoz, és mondjátok el ilyen képpel, hogy többé ne jöjjenek a gyötrelmeknek erre a helyére." A másik két rész behatolt Svábföldre, de amikor meghallották, mi történt társaikkal s rokonaikkal, felhagytak Svábföldön a zsákmányolással, és ami csak útjukba akadt az Iller folyótól a Sár vagy Lajta folyóig, embert, állatot, mindent legyilkoltak. A hét fületlen magyarra pedig, mivelhogy élve tértek haza, és nem választották társaikhoz hasonlóan a halált, a közösség állítólag ilyen ítéletet hozott: mindenüket, amijük csak volt, ingó és ingatlan vagyonukat elvesztették, feleségüktől s gyermekeiktől elválasztották őket, semmiféle javukkal nem rendelkezhettek. Sőt mindörökre saru nélkül, gyalogosan kellett együtt járniuk, koldulva, sátorról sátorra, amíg csak éltek. Ezt a hetet aztán gyalázatuk miatt hétmagyarnak vagy gyászmagyaroknak nevezték. Az ily módon elítélt emberekről beszél tehát a köznép, nem pedig a hét első kapitányról. Ezenkívül, minthogy az evilágnak élő, hencegő embereknek valami módon az a tulajdonságuk, hogy önmagukról több dicsőséget tesznek fel, mint másokról, azért ez a hét kapitány önmagáról énekeket szerzett, s ezeket egymásnak énekeltették a világi dicsőség kedvéért, hírnevük terjesztésére, hogy utódaik ezeknek hallatán mintegy hencegve dicsekedhessenek szomszédaik és barátaik előtt. Bizonyos tehát, és nyilvánvaló az eddigiekből, hogy nem csupán a hét kapitány hódította meg Pannóniát, hanem igen sok más nemes is, akik velük együtt jöttek ki Szkítiából. Éppen ezért, ezekben a kapitányokban többre lehet becsülni a méltóságot és hatalmat másokénál, nemesség tekintetében azonban egyformák.

Minthogy pedig ez idő szerint nemesség tekintetében egynémely jövevények is egyenlőek a magyarokkal, meg kell vizsgálnunk, hogyan jöhetett ez létre, honnan ered ez a helyzet, hiszen a magyarok, nagy számukat tekintve, elegendők lettek volna Pannónia benépesítésére. Nos, többek között Géza fejedelem isteni szózattól indíttatva keresztény hitre kezdte téríteni a magyar

népet, s mivel a pogány erkölcsökkel átitatott és azokhoz ragaszkodó népet intéssel nem tudta megtéríteni, egyeseket fegyverrel kellett megfékeznie, s hogy ezt megtehesse – mivel többen voltak a hitnek ellenszegülők, mint a hozzá csatlakozók –, szükségesnek tartotta szándékát a keresztény királyok és fejedelmek közt kihirdetni. Ezek, mikor hallották ezt a szándékát, nemcsak segítséget küldtek neki, hanem személyesen is idejöttek, hiszen rájuk nézve veszedelmes és gyűlöletes volt a magyarok vadsága.

Elsőnek tehát Deodatus jött be Apuliából, a San Severinó-i grófok közül. Ő lett a tatai monostor megalapítója és felszerelője. Ő keresztelte meg Szent Adalbert prágai püspökkel együtt Szent István királyt. Monostorának pedig azért Tata a neve, mivel megboldogult István király tiszteletből nem szólította őt nevén, hanem tatának hívta, és ezért a Deodatus név kiment a szokásból s helyette Tatának nevezték. Ezért monostorát is így nevezik. Tőle származó nemzetség nincs Pannóniában, mert bár volt felesége, mégis örökösök nélkül fejezte be életét.

Ezután Alemanniából a homburgi grófoktól származó Volfger jött be testvérével, Hedrikkel, és háromszáz páncélozott vezetéklóval. Bizonyos, hogy Géza fejedelem neki adta örök szállásbirtokként Güssing hegyét, ő pedig egy favárat épített itt, majd ugyanezen a hegyen egy kolostort is, ott temették el. Ezektől származik azután a Héder nemzetség.

Bajorországból költözött be Vecellin is, tudniillik Weisenburgból. Ez ölte meg Szent Istvánnal Somogyban Koppány vezért. Azon a napon ugyanis ő volt a hadsereg vezére. Tőle veszi eredetét és származását a Ják nemzetség.

Ezekben a napokban költözött be Hont és Páznán is, és Szent István királyt a Garam folyónál német szokás szerint karddal övezték fel. Ezek nemzetségének neve láthatólag nem különbözik az ő nevüktől. Géza fejedelem és fia, Szent István király tehát, bizakodva ezeknek a grófoknak, de még inkább Istennek a segítségében egyes lázadókat fegyveres megfélemlítéssel, némelyeket pedig hajlandóságuknál fogva térítették a kereszténységre. Ezeket a grófokat Géza fejedelem is, fia is kiterjedt és gazdag örökséggel jutalmazta

szolgálataik fejében, aminthogy ez nyilvánvalóan látható ma is. Idő múltával aztán házasságkötéseik jóvoltából beolvadtak a magyarokba. Ezeknek a tanácsára és az ő segítségükkel állíttatott király a magyarok fölé. Igen sok magyar nemes azonban, aki megvetvén a keresztséget és a hitet Koppány vezérhez csatlakozott, rút szolgaságba taszíttatott. E harcok idején ugyanis azt tartották nemesebbnek, aki hamarább csatlakozott Krisztus hitéhez.

Poth nemzetsége pedig, amelyből Altinburgi Konrád származik, Salamon királynak, András király fiának idejében jött Pannóniába. Ernestusnak hívták, és azért nevezték el Pothnak, mivel követ volt Konrád császár, meg András és Salamon királyok között. A német Poth ugyanis magyarul követet jelent.

A Gerse és Gergely nemzetség pedig Franciaországból való, a Kornisnak nevezett Vilmos rokonságából.

Kökényes és Radnót pedig spanyolországi eredetű, és Szár László fiának, Béla királynak a feleségével, Margit királynéval jöttek Pannóniába. Ennek a Bélának első felesége Lengyelországból való volt.

A Guth-Keled nemzetségről sok mindent mesélnek, de bizonyos, hogy Péter király hozta ide őket a maga megsegítésére, abban az időben, amikor Henrik császárhoz menekült. A Svábföldről, Staufen várából származnak, ahonnan Frigyes császár is származik. Ez a nemzetség a Svábföld főemberei közül való, és noha szegények örökölt vagyonukat tekintve, említett hazájukban mégis megbecsültek és befolyásosak. Ez a Guth-Keled nemzetség Salamon király, meg László és Géza hercegek idejében emelkedett fel. Akkoriban ugyanis ez a nemzetség két pártra oszlott: egyesek a hercegekhez csatlakoztak, némelyek pedig, különösen Vid, Salamonhoz, akit, mint mondják, Salamon mindenki másnál jobban kiemelt az említett nemzetségből.

Hogy Rátold nemzetsége Apuliából vándorolt ki, abban senki sem kételkedhet. A Caserta grófjának rokonságából származó Olivért és Rátoldot Géza király fia, Kálmán király, aki a dalmatákat leigázta, helyezte be ide Pannóniába.

Hermann nemzetsége is Gizella királynéval jött be. Nürnbergből való szabad emberek, de örökölt vagyonukat tekintve szegények.

Buzád nemzetségéről is kell szólnunk: az ő nemzetségét István király, II. Béla fia hozta be Magyarországba, hogy neki, az említett királynak segítségére legyen. Az orlamundi grófoktól származnak. Az elsőt, aki bejött, Hadolthnak hívták; ennek fia hasonlóképp Hadolth és Arnold. Ezektől ered Buzád bán nemzetsége. Ezt a Hadolth nevet nem tudták kiejteni, és ezért hibás ejtéssel Hahótnak mondják.

A Csák nemzetség némely más nemzetségekkel együtt összeesküvést szőtt az említett király ellen, s ezeket ő állítólag Hahóttal és azzal a katonasággal törte meg, amelyet Hahót hozott magával.

Keled fiainak, Istvánnak, Lászlónak és Gergelynek a nemzetsége Meissen tartományból veszi eredetét. István ugyanis a meisseni őrgrófnak, Hersfeld gróf fiának fia volt. Frankfurtban, az ünnepélyes gyűlésen, ahol neki és másoknak császárt kellett volna választani, megölte Türingia tartománygrófját, és mivel Alemannia fejedelmei azt az ítéletet mondták ki rá, hogy őt is öljék meg, II. Béla király fiának, Gézának az idejében Pannóniába költözött hatvan páncélos vezetéklóval. Az említett király ünnepélyesen befogadta, és ahogy látjuk, kitűnő és terjedelmes birtokokba iktatta be, pedig Meissen tartományában a száműzetés büntetése várt rá. Azoknak a nemzetsége pedig, akiket Bobocsáról neveznek, Sambergből költözött Pannóniába.

Simonnak és testvérének, Mihálynak a nemzetségét Mortundorfnak hívják. Ez a nemzetség III. Béla fiának, Andrásnak az idejében költözött be Hispániából. Sok vára van ennek a nemzetségnek Hispániában. Ezek között egy jobbacska is van, Bojót. Ennek a Simonnak a nagyapját, mivel Aragónia királyával sok évig háborúskodott, végül is a király foglyul ejtette, és börtönbe taszította. Mivel Simon gróf és Bertrand ugyanettől a sorstól tartott, az említett András király második feleségével, aki campaniai születésű volt, Magyarországba költöztek. Hispániában ugyanis egyetlen nemzetség sem mert a pajzsán

sascímert hordani, csak Simon és Mihály. Beköltöztek Magyarországba mind Géza fejedelem és Szent István király korában, mind pedig más királyok idejében csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, izmaeliták, besenyők, örmények, szászok, kunok és olaszok, olyanok, akiknek nemzetsége nem ismeretes, de hosszú ideig élve az országban különböző házassági kapcsolatok révén a magyarokkal összeolvadva nemességet és egyben szállásbirtokot nyertek. Bár ezeknek ismerem a nevüket, ebben a műben mégsem sorolom fel őket.

Miután pedig a magyarok, mint fentebb elmondottuk, Szvetibolugot megölték és beköltöztek Pannóniába, hat évig arra fordítottak gondot, hogy fegyvereiket kijavítsák és lovaikat új erőre táplálják.

A hetedik évben aztán Morva- és Csehországot, amelyekben ez idő tájt állítólag Vratiszláv fejedelem uralkodott, kegyetlenül kifosztották. Innét győzelemmel visszatérve az említett fejedelemmel fegyverszünetet kötöttek, és egy esztendeig békében maradtak.

Ezután ellenséges szándékkal Karintiába mentek. Laibach várán túl Meránia Gottfried nevű hercege, meg Eberhard, Karintia hercege, továbbá Gergely aquileiai pátriárka egyesülve felvonultak ellenük, és keményen összecsaptak. S jóllehet a magyarok közül sokan elhullottak itt, a magyarok mégis megölték mind a két herceget, és a pátriárka is csak futással menekülhetett. Ezután kifosztották Karintiát, Krajnát meg Stájerországot, és roppant zsákmánnyal hazatértek.

Amikor Konrád császár meghallotta, hogy a magyarok betörtek birodalmának határvidékeire, s hogy az említett hercegeket megölték, elhatározta, hogy Magyarország ellen indul. De amikor elhagyta Itáliát, és Augsburgba, Svábföld városába érkezett, hogy azután Pannóniába jöjjön, és megrohanja a magyarokat, belháború ütött ki a rómaiak között. Ezért vissza kellett fordulnia. Eközben a magyarok ki sem mozdultak hazulról, három esztendeig semerre sem mentek. A negyedik évben aztán megrohanták Bulgáriát, és kincseket és megszámlálhatatlan tömegű nyájat hoztak haza, és elfoglalták a várakat. Eze-

ket az Úr kegyelméből most is birtokukban tartják. Miután pedig az említett országokat legyőzték, Friulin keresztül Lombardia őrgrófságába hatoltak be, és Padova városát tűzzel-vassal elpusztították.

Innen Lombardiába nyomultak, és ott Vercelli városának püspökét, Károly császár leghívebb tanácsosát, Linthárt megölvén, egyházából töméntelen kincset raboltak el, és csaknem egész Lombardiát kifosztva, óriási zsákmánynyal, győzelmesen tértek vissza Pannóniába.

Ezután tíz évig pihentek, a tizenegyedik évben pedig feldúlták Szászországot, Türingiát, a Svábföldet és a keleti frankokat, azaz a burgundokat, és már hazafelé tartottak megrakodva, amikor Bavaria határában, Abach várán túl, a Duna táján váratlanul megrohanta őket az alemannok serege.

A magyarok sok ezret levágtak közülük, és csúfosan megfutamították őket.

Ebben az ütközetben a magyarok közül háromezer vitéz veszett el, akik pedig megmenekültek, hazájukba visszatérve tizenhat évig ki sem mozdultak, megmaradtak Magyarországban.

Amikor azonban Németországban első Konrád császár uralkodott – a tizenhetedik évben – a magyarok felkerekedve Németország egyes részeit pusztították. És amikor Augsburg városához érkeztek, itt Ulrik püspök a polgárokkal és Svábföld főembereivel együtt szembeszállt velük. Végre, mivel a magyarok makacsul vívták a várost, és nem akartak a város alól elvonulni, követeket menesztettek az augsburgiak az említett Konrádhoz, hogy sietve jöjjön segítségükre. Konrád nem is késlekedett. És mert a magyarok elővigyázat nélkül csak a város ostromával foglalkoztak, a német és az itáliai sereg váratlanul rohanta meg őket, úgyhogy, ha akartak volna, akkor sem futhattak volna el, mivel egyik oldalról a Lech folyó képezett akadályt, amely azon napokban [a belé folyó] patakoktól rendkívüli módon megáradt, a másik oldalról pedig az említett seregek falként vették körül, és szorították őket. Ebben a szorongatott helyzetben az ellenség egyeseket foglyul ejtett közülük, némelyeket kegyetlenül leöldösött.

Ekkor estek fogságba a híres kapitányok, Lél és Bulcsú is. Amikor császár elé vezették őket és a császár megkérdezte, miért olyan kegyetlenek a keresztényekkel szemben, azt felelték: „Mi a leghatalmasabb Isten bosszúja vagyunk, ő küldött rátok ostorul: és ha mi nem üldözünk benneteket, ti fogtok el bennünket." Erre a császár: „Válasszatok magatoknak olyan halált, amilyet akartok." Lél erre így szólt: „Hozzák ide a kürtömet; előbb megfújom a kürtöt, azután majd válaszolok." Odavitték neki a kürtöt, és ő a császárhoz lépve – amint éppen hozzákezdene a kürtöléshez – mint mondják olyan erővel sújtotta homlokon, hogy a császár ettől az egyetlen csapástól szörnyethalt. Lél pedig így szólt: „Te előttem mész, és szolgálni fogsz nekem a másvilágon."

A szkítáknak ugyanis az a hitük, hogy akiket életükben megöltek, azok szolgálni tartoznak nekik a másvilágon. Haladék nélkül megragadták, és Regensburgban felakasztották őket. Egy másik magyar hadsereg pedig, amelyben jó negyvenezer fegyveres vitéz lehetett, nem messze Augsburg városától táborozott. Amikor megtudták, hogy társaikat kegyetlenül szorongatják, összefogdossák és gyilkolják, egy félreeső erdőbe vették be magukat, arra várva, hogy a császár serege szétoszoljék. És amikor a császár seregének nagyobbik része a Rajna felé haladt, a magyarok egy mezőn utolérték őket, először csak lovaikat öldösték nyilaikkal, nem engedték őket az egész nap folyamán sem leszállni, sem sehová menekülni. Végül amikor már mozdulni sem tudtak, fogságra adták magukat. [A magyarok] aztán kiváltották rajtuk Regensburgban bebörtönzött társaikat. Azután pedig, mivel úgy hozta a szerencse, felégették a fuldai kolostort, ahol csak úgy merték a sok aranyat. Ezután átkeltek a Rajnán, tűzzel-vassal pusztították a lotaringiai hercegséget, Strassburg környékén egy ütközetben foglyul ejtették és lefejezték Eckhardot, Lotaringia hercegét és Berchtoldot, Brabant hercegét, aki Eckhard segítségére jött. Ezután pedig rettenetesen megnyomorgatták Galliát, kegyetlenül dühöngtek Isten egyháza ellen, és felégették Metz, Trier és Aachen földjét.

Utána a Senon hegyek meredek szikláin keresztül karddal nyitottak maguknak utat a háború istenének, Marsnak népei között. Itt ugyanis lerombolták Susa és Torino városát, és áthatolva az említett hegyeken, megpillantva Lom-

bardia síkját, gyors száguldással csaknem az egész tartományt elpusztították, és így győzelmesen tértek vissza saját országukba.

Húsz évig Pannóniában maradtak mozdulatlanul. A huszonegyedik évben pedig felkerekedve Bulgáriába hatoltak be, onnan Hadrianapolishoz érkeztek, ostrommal bevették, majd Konstantinápolyt fogták ostrom alá. Mikor a magyarok az említett város ostromával foglalatoskodtak, egy óriás termetű görögöt küldtek ki a városból bajvívásra. A görög két magyart hívott ki egyszerre, hogy vele megküzdjenek, és azt mondta, hogyha mindkettőt legyőzi, a görög császár nem tartozik büntetést fizetni a magyaroknak. De ha nem győzi le mindkettőt, a görög császárnak adót kell fizetnie a magyaroknak. Mivelhogy szerfölött harciasan szónokolt a magyarok ellen, kerestek is neki ellenfelet. Ez a magyar kiállt a görög elé és így szólt: „Én – úgymond – Botond vagyok, igaz magyar, de a legkisebb a magyarok közt; végy magad mellé még két görögöt, hogy az egyik felfogja elszálló lelkedet, a másik meg eltemesse holttestedet, mert én a görögök császárát bizonyosan nemzetem adófizetőjévé teszem." A magyarok kapitánya, név szerint Apor, akit a közösség akaratából állítottak ezen had élére, megparancsolta Botondnak, hogy menjen bárdjával a város ércből való kapujához, és mutassa meg bárdjával a kapun az erejét. Ő pedig a kapuhoz ment, és akkora csapást mért a kapura, s akkora rést vágott rajta, hogy állítólag egy ötéves gyermek kényelmesen ki- és bejárhatott a résen. Miután pedig a magyarok és a görögök odacsődültek a látványossághoz, és előkészítették a viadal helyét a város kapuja előtt, egy rövid óráig küzdöttek egymással, majd a magyar úgy földhöz vágta a görögöt, hogy a görög nyomban kilehelte a lelkét. Ezt a tettet és esetet a görögök császára, aki feleségével együtt a város bástyáján állt, óriási szégyennek tartotta, és szemét elfordítva bement a palotába. Amikor a magyarok követelték az adót, amelyért a viadalt vívták, és megharcoltak, a görögök császára csak nevetett a követelésükön. A magyarok felhagytak a város ostromával, végigpusztították Görögországot, és mérhetetlen mennyiségű aranyat, gyöngyöt és jószágot zsákmányolva visszatértek hazájukba. A magyarok közössége tehát kapitányaival, vagyis vezéreivel, mint mondják, ilyen s más ehhez hasonló dolgokat vitt végbe Taksony vezér idejéig.

Szent Istvánnak, Magyarország első királyának születése a Szkítiából Pannóniába való második bejövetel után, továbbá életéről, háborúiról és haláláról

Taksony ezután nemzette Gézát és Mihályt, Mihály pedig nemzette Kopasz Lászlót és Vazult; Géza pedig az Úr megtestesülésének kilencszázhatvankilencedik esztendejében, ahogy Boldog István király legendájában meg van írva – isteni szózattól figyelmeztetve – Sarolttól, Gyula leányától nemzette Szent István királyt. István király is több fiat nemzett, de volt a többi között egy fia, név szerint Imre, aki Isten előtt kedves, az emberek közt tisztelt volt, és áldott az emléke. Ezt az isteni bölcsesség kifürkészhetetlen ítélete elragadta az élők közül, „hogy a gonoszság ne rontsa meg értelmét, és a teremtett világ ne csalja lépre a lelkét" – ahogy ez írva vagyon a korai halálról a *Bölcsesség könyvé*ben. Hogy azonban ne tegyük azt, ami már meg van téve, ne adjuk elő azt, ami már elő van adva: vagyis hogy mennyi s mily nagy erényekkel ékeskedett, milyen buzgó volt Isten szolgálatában Krisztus szent hitvallója, Imre herceg, mindezek megírásától elállunk; aki ugyanis meg akarja tudni, a boldogságos hitvalló legendájában szentséges magaviseletének teljes ismertetését megtalálhatja. Mi inkább azokat a dolgokat szándékozunk röviden és főbb vonásaiban megírni, amiket más írók elhagytak.

Szent István király már előbb, ifjú korában dicsőséges háborút viselt a vitéz és hatalmas Koppány vezér ellen. Ez a Koppány Tar Szerindnek volt a fia, aki Szent István király apjának, Géza fejedelemnek az idejében a hercegi méltóságot viselte. Géza fejedelem halála után Koppány Szent István király anyját vérfertőző házasságban magához akarta kötni, Szent István királyt meg akarta ölni, és hercegsége területét a maga hatalma alá akarta hajtani. Koppány Somogynak volt a hercege. Szent István összehívta előkelőit, és Márton boldogságos hitvalló közbenjárásával az isteni irgalom segedelméért esedezett. Azután pedig összegyűjtötte hadát, és ellensége ellen indult. A Garam folyó mellett övezték fel először a karddal. És itt testi épségének őrizetére két főembert állított, Huntot és Páznánt. Egész seregének fejévé és vezérévé pedig Vecellint tette meg, egy német származású jövevényt. Össze-

csaptak az ütközetben: mindkét fél sokáig és vitézül csatázott, de az isteni irgalom segítségével boldog István fejedelem dicsőséges győzelmet nyert. Ebben az ütközetben Vecellin ispán megölte Koppány herceget, és ezért a boldog Istvántól, aki akkor még fejedelem volt, terjedelmes birtokokat kapott jutalmul.

Magát Koppányt pedig boldog István négy részre vágatta: egy részét az esztergomi, a másikat a veszprémi, a harmadikat a győri kapura függesztette, a negyediket pedig Erdélybe küldte. Boldogult István fejedelem a fogadalmát, amit akkor Istennek tett, híven be is váltotta, mert örök érvénnyel elrendelte, hogy a Koppány vezér tartományában élő minden nép gyermekeiből, terményeiből és barmaiból tizedet fizessen Szent Márton kolostorának. Az említett Vecellinus pedig Rádit nemzette, Rádi pedig Miskát nemzette, Miska pedig Koppányt és Mártont nemzette.

Szent István király továbbá, miután az isteni rendelés akaratából a királyi felség koronáját elnyerte, híres és hasznot hajtó háborút viselt anyai nagyatyja, név szerint Gyula ellen, aki abban az időben az egész Erdőntúli ország kormányzatát a kezében tartotta. Az Úrnak ezerkettedik esztendejében aztán Szent István király elfogta Gyula herceget a feleségével és két fiával együtt, és Magyarországra küldte őket. Ezt pedig azért tette, mert Szent István király gyakori intése ellenére sem tért a Krisztus hitére, és nem hagyott fel a magyarok elleni erőszakoskodásokkal. Terjedelmes és igen gazdag országát pedig a maga egészében a magyar királysághoz csatolta. Ezt az országot magyar nyelven Erdélynek nevezik, számos folyó öntözi, amelyeknek homokjából aranyat gyűjtenek, és ennek a földnek az aranya a legfinomabb.

Ezek után hadat indított a bolgárok és szlávok fejedelme, Keán ellen. Ezek a népek olyan vidéken laknak, amelyet fekvése természettől fogva felettébb megerősített. Ennek következtében csak sok fáradsággal és verejtékkel sikerült az említett fejedelmet legyőzni és megölni. Felmérhetetlen mennyiségű kincset nyert, főképpen aranyban, gyöngyökben és értékes drágakövekben. Oda is telepítette egyik szépapját, név szerint Zoltánt, aki azután örökül

hagyta ezeket az erdélyi részeket, s ezért a nép nyelvén így szokták mondani: erdélyi Zoltán. Ez ugyanis igen öreg volt, a szent király idejéig elélt, és a király azt akarta, hogy gazdag népek fölött uralkodjék. Ebből a sok kincsből Szent István király nagyon meggazdagodott, és a fehérvári bazilikát, melyet ő alapított, aranyozott oltárokkal, keresztekkel és kelyhekkel és a legtisztább aranynyal átszőtt és drágakövekkel hímzett főpapi öltözékekkel halmozta el, és gazdagította. Szent edényeket és más használati eszközöket is ajándékozott ennek a bazilikának és más egyházaknak is királyi bőkezűséggel. Többek között ugyanennek a fehérvári egyháznak örök emlékezetre méltó ajándékot adott, tudniillik két püspöki palliumot; mindkettőnek a széle hetvennégy márka színtiszta arannyal és drágakövekkel volt kihímezve, és ezeket boldog Benedek, a szent római egyház pápája Szent István kérésére olyan tekintélyes kiváltsággal ruházta fel, hogy aki ezeket misemondás alkalmával használja, annak joga legyen a királyt törvényesen felkenni, megkoronázni és karddal felövezni. Mivel azonban ennek a Gyulának a vagyonát erőszakkal szerezte meg, azért ez az egyház gyakran szenvedett a tűzvésztől. Ebben az egyházban kényszerítette István király anyai nagyatyját, hogy akarata ellenére egész kíséretével együtt keresztelkedjék meg, de ezek után olyan tiszteletben tartotta, mint tulajdon apját. Gizella királyné pedig, az említett király felesége az egyházat módfölött gazdagította arany keresztekkel, ampolnákkal, oltártáblákkal, kelyhekkel, gyöngyökkel és ékességekkel. Azután a szent király a fiával, Szent Imrével és a királynéval együtt abba a városba ment, amelyet Óbudának hívnak. És mivelhogy itt nem talált semmiféle Krisztusban megszentelt alkotást, ahol a mindenség teremtőjét dicsérni lehetett volna, azért a szentséges király a bolgárok és szlávok említett fejedelmének, a megölt Keánnak kincseiből a város közepén azonnal egy nagy kolostort kezdett építeni Péter és Pál apostolok tiszteletére; számos birtokkal gazdagította, és a római egyházéhoz hasonló kiváltsággal támogatta a római Kúria iránti tiszteletből, és annak emlékére, hogy személyesen ellátogatott oda. Amikor tehát építették, Görögországból hoztak kőfaragó mestereket, és a szentséges király és a királyné itt szokott tartózkodni ájtatoskodás céljából. A királyné pedig gondoskodott keresztekről, oltártáblákról és ékességekről. Mivel pedig ez a megkezdett nagy építkezés sok évig tartott, nem is lehetett befejezni a kolos-

tort Szent István király életében, hanem Isten akaratából sok idő múltán a szentséges László király, a megboldogult Istvánnak unokája fejezte be ezt a művet, tudniillik azért, hogy teljesítse ősének fogadalmát, amint ezt bővebben ki is fogom fejteni. Szent István királynak pedig az volt a legfőbb szokása, hogy mindazokat az egyházakat, amelyeket ő alapított, minden évben legalább háromszor meglátogatta. És amikor az egyházakhoz megérkezett, először odament minden oltárhoz, és mindegyik oltár előtt egy-egy könyörgést mondott. Végül kimenvén, az illető egyházat egészen körüljárta, fürkésző szemmel és gondosan megvizsgálta a falak és a tetők töréseit és repedéseit, és tüstént gondoskodott a kijavításukról, és az illető városból vagy faluból nem távozott, amíg kijavítva nem láthatta az egyházat. Ennek láttán Gizella királyné is, amikor Magyarország valamely egyházához érkezett, az Úr házában levő minden felszerelést megmutattatott magának, és a megjavításra szoruló selyem vagy bársony holmit minden évben megjavította. Az ő fiuk, megboldogult Imre pedig saját bíbor ruháit az oltár elé szokta lerakni, hogy azzal takarják le az oltárokat, ahogy ez ma is látható a királyi egyházakban. A szentséges apa pedig aranyos erszényt szokott övében hordani tiszta ezüst dénárokkal tömve, és ha szegényeket látott, odament hozzájuk, és saját kezűleg gondoskodott róluk. És ezért van könyörületes jobbja, testétől különválva Magyarország szeme előtt mind a mai napig.

Közben történt dolgok. Az Úr ezerhuszonkettedik esztendejében sok helyen sok és nagy tűzvész ütött ki. Roppant földrengés is volt május 12-én, a nap tizedik órájában, az Úr mennybemenetele utáni szombaton. Két nap látszott az égen június 22-én.

Miután pedig az Úr magasztosan könyörületes volt Szent István királyhoz, a királyokat megfutamította kardjának éle előtt, és az ő uralmának vetette alá a körös-körül lakó összes idegen népek fejedelemségeit és hatalmasságait, Szent István király fontolóra vette, és szilárdul elhatározta, hogy a világi dicsőség minden pompáját megvetve, és e mulandó királyság koronáját letéve, egyedül Isten szolgálatának szenteli magát, és a külső gondoktól megszabadulva, csendes békességben, elmélkedéssel tölti életét. Az volt a szándéka,

hogy a királyi felség koronáját átadja fiának, az isteni rendelésből szentséges erényekkel ékes Imre hercegnek. Boldogságos Imre pedig ifjúságának korai virágában – hála az isteni ajándékoknak – a közös emberi természet fölé emelkedett, fel volt fegyverezve az igazság, okosság, bátorság, mértékletesség, bölcsesség, tudás, szelídség, könyörület, jóság, bőkezűség, alázatosság és béketűrés erényeivel, és ékeskedett a többi keresztényi és polgári erényekben is. Amikor tehát a szentséges atya szentséges fiára szándékozott rábízni a kormányzat gondját és az ország irányításának terhét, boldog Imre herceg megelőzte őt, és korán meghalt. Siratta őt Szent István király és az egész Magyarország, nagy-nagy siránkozással, vigasztalhatatlanul. A fájdalomnak ekkora keserűségétől Szent István király elnehezedvén, nagyon súlyos betegségbe esett, és sok nap múltán is alig érhette meg egészsége valamelyes javulását, régi épsége pedig sohasem állt helyre. Ugyanis lábfájás is sanyargatta, meg szomorúság és kesergés is gyötörte, különösen amiatt, mert vérrokonai közül senki sem látszott alkalmasnak arra, hogy halála után az országot Krisztus hitében megtartsa. Hajlandóbb és készebb volt ugyanis a magyar nép a pogány vallásra hajlani, semmint a keresztény hitre. Eközben pedig testi erejében hirtelen hanyatlani kezdett, és amikor érezte, hogy a legsúlyosabb kórság nehezedik rá, sietve egy követet küldött, tudniillik Egiruth fiát, Budát, hogy Nyitra börtönéből kieressze, és hozzá vezesse Vazult, nagybátyja fiát, hogy mielőtt meghal, királlyá tehesse. Ezt ifjúkori kicsapongásáért és dőre magatartásáért csukatta be a király, hogy megjavuljon. Meghallotta ezt Gizella királyné, tanácskozni kezdett Budával, ezzel az ocsmány emberrel, és a legnagyobb sietséggel egy követet – név szerint Sebest, ugyanennek a Budának a fiát – küldte el a börtönbe, ahol Vazult fogva tartották. Sebes tehát megelőzte a király követét, kivájta Vazul szemét, fülének kagylóját ólommal betömte, majd Csehországba szaladt. Megérkezvén ezután a király követe, a szemétől megfosztott Vazult így sebesülten a királyhoz vezette. S látta Szent István király, milyen nyomorultul tönkretették, keserves könnyekben tört ki, de mivel betegségének gondja akadályozta, nem tudta méltó büntetéssel sújtani a gonosztevőket. Magához hívatván tehát Kopasz Lászlónak, nagybátyjának fiait, tudniillik Andrást, Bélát és Leventét, azt tanácsolta nekik, hogy amilyen gyorsan csak tudnak, meneküljenek, hogy életüket és testi épségü-

ket megőrizhessék. Ők tehát a szent király üdvös tanácsával egyetértve a gonoszságok és cselszövések elől Csehországba futottak.

Szent István király haláláról

Szent István király pedig szentséggel és kegyelemmel telve, uralkodásának negyvenhatodik évében, a Boldogságos Szűz Mária mennybemenetelének ünnepén a „jelen hitvány világból kiragadtatik", s az angyaloknak szent karába soroztatik. Eltemették pedig a fehérvári bazilikában, amelyet ő épített Istennek szentséges szülőanyja, a mindenkor szeplőtelen Szűz Mária tiszteletére. Sok jel és csoda történik itt ugyanezen szentséges István király érdemei folytán a mi urunk, Jézus Krisztus dicséretére és dicsőségére, aki áldott mindörökkön-örökké, ámen.

Azon nyomban gyászba fordult Magyarország vigassága, és az ország minden népe, nemesek és nemtelenek, gazdagok, szegények egyaránt siránkoztak a szentséges királynak, árvák kegyes atyjának elhalálozása miatt bőséges könnyhullatással és sok-sok jajgatással. Az ifjak és hajadonok a gyász és szomorúság miatt gyászruhába öltöztek, három évig táncot nem lejtettek, és a zeneszerszámok minden faja elhallgatott édes hangú vigaszával. Siratták őt a hű szívnek siralmával, és siralmuk nagy volt és vigasztalhatatlan.

De Gizella királyné Budával, bűntársával együtt a német, vagyis inkább velencei Pétert, a királyné testvérét akarták királynak megtenni. Arra törekedtek, hogy Gizella királyné kénye-kedve szerint betölthesse akaratát és indulatait, s Magyarország, elveszítvén szabadságát a németek hatalma alá vettessék, és Gizella királyné akadály nélkül betölthesse akaratát és indulatait. Péter király apja pedig, Vilmos, testvére volt Zsigmondnak, a burgundok királyának, de Szent Zsigmond megöletése után a császárhoz ment, s a császár őt Velencébe helyezte, és feleségül adta hozzá nővérét, név szerint Gertrúdot; tőle született Gizella királyné. Gertrúd halála után pedig Vilmos Szent István király nővérét vette feleségül, tőle született Péter király.

Péter király kegyetlenkedéséről, elűzéséről, visszatéréséről és haláláról

Miután pedig Péter király lett, a királyi felség kegyes voltát sutba dobta, német dühvel dúlt-fúlt, Magyarország nemeseivel nem törődött, e föld javait gőgös szemmel és telhetetlen szívvel zabálta fel a fenevadak vadságával ordítozó németeivel és a fecskék csivitelésével csicsergő olaszaival együtt; és az erődítményeket, őrhelyeket és kastélyokat a németeknek és olaszoknak adta át őrzés végett. Maga Péter is szerfölött kicsapongó volt, és az ő idejében senki sem lehetett biztos feleségének tisztasága, vagy leányának s nővérének szüzessége felől a király csatlósainak szemtelenkedése miatt, akik büntetlenül erőszakoskodtak velük. Magyarország főemberei tehát, látván népük sok baját, amelyeket Isten ellen való módon követtek el ellenük, közös elhatározással kérték a királyt, rendelje el övéinek, hogy hagyjanak fel efféle kárhozatos cselekedeteikkel. A király azonban kevély dölyfében felfuvalkodva, a már előbb benne levő méreg bűzét elterjesztette, mondván: „Ha még egy ideig megmarad egészségem, minden bírát, a legfőbbeket és tekintélyeseket éppen úgy, mint a falusiakat, minden századost, sőt tizedest és falunagyot, főembert és városi vezetőt a németekből állítok Magyarország területén, földjét jövevényekkel fogom betelepíteni, és teljességgel a németek hatalma alá hajtom." Még azt is mondotta: „Ez a név: Magyarország, ebből a szóból származik: Nyomorúság, ezért legyen sorsuk a nyomorúság." Ez volt tehát Péter király és a magyarok közötti viszálykodás melegágya.

Péter királyságának harmadik esztendejében tehát a magyarok fő emberei és a vitézek a püspökök tanácsára összegyülekeztek Péter király ellen, és nagy gonddal megvizsgálták, vajon találhatnának-e az országban a királyi nemből valakit, aki az ország kormányzására alkalmas, és őket Péter király zsarnokságától megszabadítaná. S minthogy az országban akkor senki ilyent nem találhattak, maguk közül választottak egy ispánt, név szerint Abát, Szent István király sógorát, és azt állították maguk fölé királynak. Aba pedig összegyűjtvén a magyarok seregét, harcra készen felvonult Péter király ellen. Péter király pedig látta, hogy a magyarok cserbenhagyták, nagyon megrémült, és elszökött

Bajorországba, hogy Henrik német királytól kérjen segítséget. Minthogy Péter megszökvén kicsúszott a magyarok keze közül, a magyarok az elvetemült Budát, a szakállast, minden bajnak okozóját – az ő tanácsára gyötörte Péter Magyarországot – ízekre vagdalva megölték, mindkét fiának szemét kivájták, Sebest pedig, aki Vazul szemét kivájta, kezét-lábát összetörve veszejtették el. Egyeseket megköveztek, másokat meg vasaikkal elpusztítva öldöstek le.

Péter királynak az országból való kiűzése után
Abát királlyá koronázzák

Abát pedig a királyi hatalomra emeltetve, királlyá szentelték. Mindazokat a határozatokat és adókat pedig, amelyeket Péter király a maga szokása szerint elrendelt, Aba király hatályon kívül helyezte. Ezen dolgok intézésében az ország fő emberei közül hárman váltak ki. Egyiket Viskének, a másikat Toyslaunak, a harmadikat pedig Pezlinek hívták. Ezek népük szabadságát akarták, és hűségesen arra törekedtek, hogy az országot a királyi családnak visszaadják. Aba királyságának harmadik évében Péter Henrik német király kíséretében nagy hadsereggel vonult fel Aba király ellen. Aba király, amikor meghallotta, hogy a magyaroktól cserbenhagyott Pétert Henrik német király szívesen befogadta, az Úr ezernegyvenkettedik esztendejében követet küldött a császárhoz, hogy megtudakolja, vajon ellenségének tartja-e azért, mivel Pétert kiűzte az országából, vagy pedig hajlandó vele tartós békét kötni. A császár feleletével ellenségesnek mutatkozott, hiszen ezt felelte: „Mivel híveimet jogtalanul bántalmazta, érezni fogja majd, mire és mennyire vagyok képes."

Aba király ezek hallatára belátta, hogy a császár Péter uralmát vissza akarja állítani. Ezért haragra lobbanva nagy sereget gyűjtött, megrohanta Ausztriát és Bajorországot, és a Duna folyó mindkét partján, kétfelé osztva vitéz harcosainak csapatait, kardélre hányta a németeket. Zsákmányt is szedett tőlük, és a Traisen nevű folyótól igen sok foglyot magával hurcolva egészen Tulln városáig nyomult előre foglyokat szedve, ott pedig éjszakai pihenőt tartott. Mindez pedig hatvanad vasárnap hétfőjén történt, hajnali szürkülettől éjszakáig. Hajnalhasadtával pedig a foglyok megszámlálhatatlan sokaságával örvendez-

ve visszatértek Magyarországra. Ezután Karintiába küldött vitéz harcosokat, ezek is igen sok foglyot ejtettek, és visszatértek Magyarországra. Ebben az időben a császár húsvét ünnepét Kölnben ünnepelte, és főembereivel arról tanácskozott, hogyan lehetne országának a magyarok okozta sérelmeit megbosszulni. Ezek egyöntetűleg azt tanácsolták neki, hogy a magyarokat, akik ok nélkül, ellenséges módon törtek be országába, fegyveresen támadja meg, és a foglyokat szabadítsa ki a szolgaságból. Hatalmas hadjáratot indított tehát, és Vratiszlávnak, Csehország hercegének tanácsára a Dunától északra fekvő területeken át vonult Magyarország határvidéke felé. A magyarok követei pedig azt ígérték a császárnak, hogy a magyarok minden tekintetben fejet hajtanak neki, de Péter királyt nem fogadják vissza országukba. Ezt azonban a császár minden erejével végre akarta hajtani. Péternek ugyanis el volt kötelezve, mert azt ígérte neki, hogy visszahelyezi a királyságába. A magyarok azonban semmiképpen sem egyeztek bele ebbe, és amikor ajándékokat küldtek, és hitet tettek, hogy a német foglyokat elengedik, a császár sietve visszatért, és a lázadó Gottfrid lotaringiai herceg, Gozzilo herceg fia ellen fordult.

A következő évben Aba király követeket küldött a császárhoz, és a békefeltételeket tudakolta ígérve, hogy a foglyokat, akik nála vannak, elbocsátja, azokért pedig, akiket már nem adhat vissza, megfelelő kárpótlást ad. A császár azonban nem akart addig békét kötni, amíg Bajorországba nem megy, hogy ezek is, akiket a magyarok jogtalanul bántottak, részt vehessenek a tárgyalásokon. A császár tehát Magyarország határára jött, és úgy tervezte, hogy másnap megrohanja azokat az akadályokat, amelyekkel a magyarok elrekesztették a Rábca folyót. Eközben pedig Aba király követei arra kérték a császárt, hogy tűzzön ki megfelelő határidőt, akkorra majd visszaküldi az összes foglyokat, és azonfelül még ajándékait is átadja. A császár tehát az ajándékoktól megenyhülve, illetve más fontosabb ügyektől is akadályoztatva visszatért Besançonba, ami Burgundia egy városa. Ettől kezdve tehát Aba király, minthogy biztonságban érezte magát, garázda lett, és kegyetlenül dühöngeni kezdett a magyarok ellen. Azon a nézeten volt ugyanis, hogy urak és szolgák között minden közös legyen, még az esküszegést is semmibe sem vette, és az ország nemeseit mellőzve mindig a köznéppel és nemtelenekkel közös-

ködött. A magyar nemesek azonban nem akarták ezt tűrni, s gúnyolódása miatt megneheztelve rá, összeszövetkeztek és összeesküdtek ellene, hogy megölik. Egyikük azonban elárulta a királynak, hogy összeesküdtek a megölésére, s így Aba elfogatta, akiket tudott, és bírósági vizsgálat nélkül megölette őket. Ez nagy kárára vált a királynak. Midőn a király a nagyböjtöt Csanád várában ünnepelte, a nagyböjt alatt mintegy ötven nemes urat tanácskozás ürügyével egy házba bezáratott, és fegyveres katonáival legyilkoltatta őket, anélkül, hogy bűnbánatot tarthattak, meggyónhattak volna. Ezért Szent Gellért az egyháztól előírt szigorral megdorgálta a királyt, és megjósolta neki, hogy veszély fenyegeti. Néhányan tehát az összeesküvők közül a történtektől felingerelve, sietve a császárhoz mentek, és Aba ellen beszéltek, mondván, hogy semmibe veszi esküjét, a nemeseket, akik maguk fölé királlyá emelték, megveti, a köznéppel és nem nemesekkel étkezik, lovagol, állandóan velük beszél. Ezeknek azt mondta a császár: „Ez bizony nem szokása nemes embernek, hanem épp az ellenkezőjének." Magát a császárt erősen ösztökélték, hogy bosszulja meg Abán a rajta esett sérelmet, mivel Aba sem a foglyokat nem küldte vissza, pedig esküvel fogadta a császárnak, sem az okozott károkat nem tette jóvá. A császár tehát felbátorítva a magyarok ösztönzésétől a noricumi és cseh sereggel, meg udvari emberei közül a legharciasabbakkal, a flandriaiakkal Ausztria őrgrófságába vonult, eltitkolván, hogy Magyarországba szándékozik betörni, és azt színlelte, hogy csak azt akarja behajtani Aba királytól, amiben megállapodtak, s azután vissza fog fordulni. Ekkor érkeztek Aba király követei a császárhoz és visszakövetelték tőle azokat a magyarokat, akik hozzá menekültek; bepanaszolták őket mondván, hogy azok gazemberek és hazaárulók, a legfőbb szítói a császár és a magyarok közti háborúskodásnak és viszálynak, holott a magyarok híven engedelmeskednek a császárnak, ezért azokat, akik viszálykodás ilyen magvait hintik el, át kell adni Abának, a magyarok királyának kezébe. A császár azt felelte, hogy erre semmiképpen sem hajlandó. Gyorsított menetben megrohanta tehát Magyarország határait és betört Sopronnál. De amikor Babótnál át akart kelni a Rábca folyón, a kiöntött vizek, a sűrű cserjések és az ingoványos mocsarak miatt áthatolhatatlan Rábcán nem tudott átkelni. A magyarok azonban, akik a császárral és Péter királlyal voltak, a Rába és a Rábca folyók mellett fölfelé

vezették a sereget, s egész éjszaka lovagolva hajnalhasadáskor egy könnyű gázlón át is keltek rajtuk. Aba király pedig Ménfőnél, Győr mellett szállt vele szembe fegyvereseinek nagy sokaságával. Szerfölött bízott a győzelemben, mivel egynémely bajorok bizalmasan tudtára adták vele, hogy a császár csak kevés emberrel vonul ellene. És, mint mondják, Aba király el is nyerte volna a győzelmet, ha némely magyarok Péter király iránti barátságukat megőrizve, a földre nem dobják harci lobogóikat, és meg nem futamodnak. A németek pedig azt mondják, hogy midőn az ütközethez közeledtek, égi jelként finom köd ereszkedett le, majd az isteni rendelésből támadt heves szélvihar rettenetes port hordott a magyarok szemébe, akiket a pápa úr állítólag már korábban átokkal sújtott, mivel királyukat, Pétert megfosztották méltóságától. Amikor tehát ütközetre került a sor, mindkét sereg hosszasan és hevesen harcolt, de végre a császár Isten segítségében bizakodva, szerencsésen győzelmet aratott. Aba király legyőzve a Tisza felé futott, és egy faluban a magyarok, akiknek királysága alatt sokat ártott, egy düledező szobában kegyetlenül megygyilkolták. Testét abban az egyházban temették el, amely ama falu közelében volt. De néhány év múlva, amikor kihantolták sírjából, szemfedőjét és ruháit romlatlanul találták, és sebhelyeit begyógyulva. Végül a saját kolostorában, Sárosban temették el a testét. A császár pedig visszatérve táborába az üdvöt hozó kereszt szentséges fája előtt alázatosan és áhítattal leborult, leoldotta lábáról saruit, testére vezeklőövet kötött és úgy magasztalta Isten irgalmát egész népével együtt, hogy azon a napon megszabadította a magyarok keze közül. A németek közül ugyanis aznap mérhetetlen sokaság veszett el azon a helyen, úgyhogy azt a helyet mind a mai napig az ő nyelvükön Ferlorun Payrnak, a mi nyelvünkön pedig Veszettnémetnek nevezik. A holttetemek bűze miatt ugyanis két hónapon keresztül senki emberfia nem mehetett át szépszerével azon a vidéken: az íjászok ugyanis leöldösték őket.

Aba király halála után Péter királyt teljességgel visszahelyezik királyi méltóságába

Eközben a magyarok összegyülekezvén könyörögve mentek a császárhoz, bocsánatáért és irgalmáért esedezve. A császár kegyes arccal és jóságosan fo-

gadta őket, és megadta nekik, amit kértek. És innen egész népével Fehérvárra ment, melyet németül Ueizenburgnak neveznek. Ez Magyarország fejedelmi székhelye. Itt tehát a császár, akit a magyarok a császárnak kijáró tisztelettel és fényes előkészülettel tiszteltek meg, Péter királyt teljességgel visszahelyezte királyi méltóságába, és Szent István király szent jelvényeivel királyi módon felékesítve saját kezével vezette a királyi trónushoz, Isten dicsőséges anyjának, az örökké szűz Máriának a bazilikájában királyi módon trónra ültette, és ugyanitt a királyt a magyarokkal, a magyarokat pedig a királlyal kibékítette, és a magyarok kérésére megengedte, hogy megtartsák a magyar törvényeket, és a magyar jogszokás szerint ítélkezzenek. Miután a császár mindezeket ilyen módon elrendezte, Péter királyt saját őrségével Magyarországon hagyta, és kívánsága szerint jószerencsével tért vissza Regensburgba.

A következő évben is visszatért a császár Magyarországba. Péter király pedig a szent ünnepen egy aranyozott lándzsa képében átadta a császárnak Magyarországot a magyarok és a németek színe előtt. Ezenfelül a király még sok és fényes ajándékkal tisztelte meg a császárt; az pedig dicsőséggel tért vissza hazájába.

Eközben Endre, Béla és Levente, akik Csehországba menekültek, szűkös szegénységük miatt átmentek onnan Lengyelországba. Mieszko, Lengyelország fejedelme szívesen fogadta, és tiszteletben tartotta őket. Ekkor azonban a pomeránok vonakodtak megadni az évi adót a lengyelek fejedelmének, akinek tartoztak vele. A fejedelem pedig a neki járó adót fegyveres csapattal kezdte behajtani a pomeránoktól. A pogány pomeránok és a keresztény lengyelek közösen megegyeztek, hogy vezéreik párviadalt vívjanak, és ha a pomeránt legyőzik és elesik, fizessék meg a szokásos adójukat; ha pedig a lengyel esik el, csupán a maga kárát sirassa. Mivel Mieszko fejedelem is, a fiai is féltek elfogadni a kitűzött párviadalt, Béla magát középre vezettette, és tolmács útján így szólt: „Ha jónak látjátok, lengyelek, és a fejedelem úr is, harcolni fogok országotok javáért és a fejedelem becsületéért, bár nemesebb vagyok, mint ez a pogány.” Tetszett ez a pomeránoknak és a lengyeleknek egyaránt. És amikor felfegyverkezve összecsaptak lándzsájukkal, mint

mondják, Béla oly emberül letaszította lováról a pomerántot, hogy az a helyéről mozdulni sem tudott, és Béla kardjával a földhöz szögezte. Maga a pomerán vezér is bevallotta, hogy ő a vétkes. Ennek láttán a pomeránok alázatosan meghódoltak Lengyelország fejedelmének, és a szokásos adót ellentmondás nélkül megfizették. A fejedelem pedig a megszerzett győzelemmel visszatérve, magasztalta Béla merészségét és erejének hatalmas voltát, és nekiadta az egész pomeráni adót és vele együtt a leányát feleségül, és elrendelte, hogy mindazt, amire szüksége van, elegendő mértékben és bőségesen szolgáltassák ki neki, és őt minden módon megtisztelve fejedelemségében tartotta, s nem mulasztotta el jó nagy darab földdel is megjutalmazni.

Maga Béla herceg pedig két fiat nemzett Lengyelországban. Az egyiket Gézának, a másikat pedig nagyatyja neve után Lászlónak hívták. Endrének és Leventének nem tetszett, hogy Béla révén csak holmi koloncként éljenek Lengyelország fejedelménél, és méltatlannak találták, hogy Béla jó neve miatt a fejedelem udvarában maradjanak. Ezért engedelmet kértek a fejedelemtől, és ott hagyva testvérüket, Bélát, elmentek Lodoméria királyához, de az nem fogadta be őket. S minthogy nem volt hol lehajtani a fejüket, tovább mentek a kunokhoz. A kunok pedig látták, hogy előkelő személyek, azt gondolták, hogy földjük kikémlelésére jöttek, és ha egy magyar fogoly rájuk nem ismer, meg is ölték volna őket. Így egy ideig ott tartották őket. Innét utóbb Oroszországba mentek.

Ebben az időben Magyarország egyes főemberei az ország romlásán bánkódva Magyarországot Péter király zsarnokságától meg akarták szabadítani. Csorbítatlanul őrizték hűségüket Endre, Béla és Levente iránt, akik Szent István király nemzetségéből származtak, és javaikból, amijük csak volt, küldözgették nekik követeik útján, és hűségesen szolgálták őket. Ezek a főemberek Viska, Bua és Buhna voltak, meg ezeknek más rokonai, és mindig sóhajtozva és búslakodva várták az alkalmas időt, amikor Andrást, Bélát és Leventét visszahozhatják Magyarországba, és igyekeztek minden erejükkel visszaállítani Szent István király nemzetségének a királyságát – aki szerette és felmagasztalta őket. Péter király azonban a német király hatalmában bizakodva már

nem is uralkodott, hanem inkább a zsarnokság kegyetlenségével nyomta el és ostorozta Magyarországot. Péter királynak pedig némely álnok emberek, tudniillik Buda és Devecser áruló módon tudomására hozták, hogy Magyarország említett nemesei, tudniillik Viska, Bua és Buhna és ezeknek rokonai azon gondolkoznak, miképpen juttathatnák vissza a királyi nemzetségnek a királyságot, és hogyan hozhatnák vissza az országba Andrást, Bélát és Leventét Péter király ellenében. Péter király heves haragra lobbanva elfogatta, és kínpadra vonva megölette őket, másoknak pedig kivájatta a szemét, úgy gyötörte. És az egész Magyarországot oly nagy sanyargatással kínozta, hogy inkább választották volna a halált, semhogy ilyen nyomorúságban éljenek. Ekkor Magyarország nemesei látván népüknek romlását, Csanádban egybegyűltek és országos tanácsot tartva, ünnepélyes követséget küldtek Oroszországba Andráshoz és Leventéhez, mondván, hogy egész Magyarország hűségesen várja őket, és az egész ország készséggel engedelmeskedik nekik, mint királyi nemből valóknak, csak jöjjenek már be Magyarországra, és védelmezzék meg őket a németek dühétől. Esküvel is megerősítették, hogy mihelyt bejönnek Magyarországra, minden magyar egy szívvel, egy lélekkel azonnal hozzájuk sereglik, és uralmuknak aláveti magát. Endre és Levente pedig kendőzött cselvetéstől tartva titkon követeket küldtek Magyarországra. Midőn aztán maguk is Újvárhoz érkeztek, amelyet Aba király épített, íme Magyarország egész népessége csapatosan hozzájuk sereglett, és az ördög ösztönzésétől feltüzelve makacsul azt kérték Endrétől és Leventétől, hogy engedjék az egész népet pogány vallás szerint élni, a püspököket és papokat leöldösni, a templomokat lerombolni, a keresztény hitet elvetni és a bálványokat tisztelni. Megengedték tehát nekik, hogy menjenek és vesszenek szívük kívánsága szerint ősapáik koholt hitében, másképpen ugyanis nem akartak harcolni Péter király ellen Endréért és Leventéért. Az első az „újjászületettek" közül egy Vata nevezetű volt Bélus várából, aki magát a démonoknak szentelte: leborotválta fejét és hajából három ágban varkocsot font a pogányok szokása szerint. Ennek a fia, név szerint Janus, utóbb, sokkal későbbi időben, atyja hitét követve sok varázslót, javasasszonyt és jóst gyűjtött maga köré, akiknek bűbájoskodásai révén felette kedveltté lett az urak között. A sok asszonyboszorkány közül egyet, egy Rasdi nevűt, elfogott a legkeresztényibb Béla

király, és addig tartotta tömlöcbe zárva, míg saját lábát felfalva meg nem halt. A magyarok viselt dolgairól írt régi könyvekben meg van írva az is, hogy tilos volt a keresztényeknek Vata és Janus vérrokonaiból választani feleséget: mert miként a törvény uralma idején Dátán és Abirám lázadást szítottak az Úr ellen, ezek a kegyelem uralmának idején fordították el a magyar népet Krisztus hitétől. Ekkor tehát ennek a Vatának átkos és kárhozatos buzdítására az egész nép a démonoknak áldozta magát, és elkezdtek lóhúst enni és mindenféle gonoszat művelni. Mert bizony a papokat is, meg a keresztény hitet megtartó világiakat is leöldösték, és az Isten igen sok egyházát ledöntötték. Azután Péter király ellen fellázadva, minden németet és olaszt, akik szerte az országban különböző tisztségekben voltak, rút halállal kivégezték. Péter táborába pedig gyors lovakon, éjnek idején elküldtek három hírnököt, hogy kihirdessék András és Levente urak parancsát és rendeletét, hogy a püspököket a papsággal együtt gyilkolják le, a tizedszedőket koncolják fel, állítsák vissza a pogány hagyományt, teljesen töröljék el a hadiadót, és vesszen Péternek emléke mindörökre s azon túl is, németjeivel és olaszaival egyetemben. Amikor reggel lett, a király megtudakolta, mi történt, és megbizonyosodott róla, hogy visszatértek a testvérek, és miattuk koncolták fel elöljáró embereit a magyarok. Nem látszott rajta félelem a hírek miatt, sőt vidámnak mutatkozott, táborát ama helyről felszedte, és Zsitvatőnél átkelt a Dunán, mivel Fehérvárba kívánt bevonulni. A magyarok azonban megsejtvén szándékát, megelőzték őt, elfoglalták a város harangtornyait és bástyatornyait, s a kapukat bezárva kirekesztették őt. Eközben pedig Endre és Levente a nép tömegével végigvonult Magyarország közepén, és ama révhez közeledett, melyet a nép Pestnek nevez.

Ennek hallatára Gellért, Besztrid, Budli és Beneta püspök meg Szolnok ispán elindultak Fehérvár városából Endre és Levente hercegek elé, hogy tisztességgel fogadhassák őket. S midőn az említett püspökök sietve arra a helyre érkeztek, amelyet Diódnak neveznek, Szent Szabina templomában misét akartak hallgatni, mielőtt uraik elé járulnak. Boldog Gellért püspök tehát a misemondáshoz papi ruhába öltözve buzdító szavakat szólt hozzájuk, mondván: „Testvéreim és püspöktársaim, és ti, többi hívők, akik itt vagytok,

tudjátok meg, hogy mi a mai napon a mi urunkhoz, Jézus Krisztushoz megyünk az örök vigasságba, mártírkoronával koronázva. Én ugyanis feltárom nektek az Istennek titkát, melyet nékem ezen éjjel kinyilatkoztatott. Láttam ugyanis a mi urunkat, Jézus Krisztust, szentséges anyjának, az örökkön szűz Máriának a padkáján ülve, amint magához hív bennünket, és testének és vérének szentségét saját kezével nyújtja nekünk. Amikor pedig Beneta püspök járult eléje, elvonta előle Krisztus az eucharisztiát. Ezért ő a mai napon nem lesz részese a mi vértanúságunknak." Ezután pedig boldog Gellért intette őket, hogy gyónják meg egymásnak bűneiket, így a mise meghallgatása után a vértanúhalállal elnyerendő örök boldogság biztos reményében imádkozva és örvendezve áldoztak mindnyájan. Azután együtt folytatták útjukat a Pestnél levő Duna-rév felé. Boldog Gellért püspök pedig, minthogy termetre kicsi volt, s minden erejét felemésztette Isten szolgálatában, kocsi segítségére szorult. És midőn az említett révhez érkeztek, íme, elvetemült emberek, tudniillik Vata és cinkosai, ördögi lélekkel eltelve – mert annak adták magukat – rárohantak a püspökökre s társaikra, és kövekkel elborították őket. Boldog Gellért püspök pedig azokat, akik őt követték, szüntelenül a kereszt jelével jelölte meg. De azok ennek láttán még inkább megvadultak, rárohantak, kocsiját a Duna partján felfordították, őt pedig a kocsijából kivonszolva egy taligára ültették, és Kelenföld hegyéről ledobták. És mert még mindig lélegzett, lándzsával a szívébe szúrtak, és azután egy sziklakövön összetörték a koponyáját. Krisztus dicső vértanúja így tért meg e világ nyomorúságából az örök boldogságba. A Duna gyakran kiáradt addig a nagy kőig, amelyen Szent Gellért fejét szétverték, de hét évig nem tudta a vérét lemosni. Végre a papok fölszedték. Ez a kő most Csanádban van az ő oltára lapján. Azon a helyen pedig, ahol a koponyáját összetörték, a hegy lábánál egy Szent Gellért vértanú tiszteletére épült templom van. Ez a Gellért Rosaccóban volt szerzetes, származására nézve velencei, és amikor Pannóniába jött, először Bakonybélben remeteéletet élt, végül pedig a csanádi székbe került püspöknek.

Budli püspök is kövektől elborítva bement a dicsőség honába. Bestrik és Beneta hajóval átkeltek a Dunán Endréhez és Leventéhez, de a túlsó parton levő eretnekek Bestrik püspököt halálosan megsebesítették; három nap múl-

va meg is halt. Endre herceg közben odaérkezett, és Beneta püspököt kiszabadította a kezükből. És így beteljesedett Szent Gellért jóslata: Benetán kívül mindnyájan mártírhalált haltak. Szolnok ispán is: ő lovával a Dunába ugratott és úsztatott, amikor egy Muthmir nevű ember arra hajózván, beemelte hajójába, hogy a haláltól megszabadítsa. Ezt a Muthmirt ugyanis Szolnok ispán keresztelte meg. Mikor aztán meg akarta menteni az említett ispánt, az eretnekek halállal kezdték fenyegetni, ha nem öli meg Szolnok ispánt. A fenyegetéstől félve Muthmir az ispánt kardjával megölte a hajójában. Krisztus hitéért ezen a napon a papoknak és a világiaknak oly nagy sokasága szenvedett vértanúhalált, hogy számukat csak az Isten és angyalai tudják.

Péter király haláláról

Péter király pedig, amikor látta, hogy a magyarok egy szívvel, egy lélekkel Endre és Levente herceghez csatlakoznak, maga is futni kezdett németjeivel Mosony felé, hogy innét Ausztriába átmehessen, de nem sikerült elmenekülnie. Közben ugyanis a magyarok az ország kapuit és kijáratait már elfoglalták. De Endre herceg követe is visszahívta Péter királyt békekötés ürügyével, és hogy neki illő tisztséget biztosítanak. Ez hitelt adott neki, mint mondják, és visszatért, de leginkább kényszerűségből, mivel megtudta, hogy hadseregét már elvágták tőle. Ezért sietve vissza akart térni Fehérvárra. Amikor betért a Zámor nevű faluba, az említett követ el akarta fogni, és megkötözve Endre herceg elé vezetni. Péter azonban megsejtvén ezt, bevette magát egy udvarházba, és három napig vitézül harcolva védelmezte magát. Végül minden katonáját elpusztították az íjászok, őt magát meg élve foglyul ejtették, és megvakítva Fehérvárra vitték. Itt a szörnyű fájdalom miatt rövidesen befejezte életét. Pécsett temették el, abban a bazilikában, amelyet ő alapított uralkodásának harmadik évében.

András király megkoronázásáról, életéről és haláláról

András herceg aztán, mihelyt ellenségeinek zavargásai elől biztonságba jutott, a királyi székhelyen, Fehérvárott elnyerte a királyi koronát. Csupán három

püspök koronázta meg, azok, akik a keresztények ama nagy pusztításából megmenekültek, az Úrnak ezernegyvenhetedik esztendejében. Főbenjáró büntetés terhe alatt elrendelte tehát egész nemzetének, hogy a korábban engedélyezett pogány vallást elhagyván az igaz hitre térjenek vissza, és mindenben ama törvény szerint éljenek, amelyre Szent István király tanította őket.

Levente pedig ugyanezekben a napokban halt meg; ha tovább élt volna, és elnyeri a hatalmat az ország fölött, kétségtelenül megrontotta volna egész Magyarországot a pogány bálványozással. És mivel maga Levente nem katolikus módon élt, azért pogány módra temették el, Taksony falu környékén, túl a Dunán, ahol állítólag Taksony, az ő őse is fekszik. Mondják némelyek, hogy ez a három testvér Vazul hercegnek volt a fia egy bizonyos Tátony-nembeli lánytól, továbbá, hogy nem törvényes házasságból születtek, és hogy e vérségi kapcsolat miatt kapták a Tátony-nembeliek a nemességet. Bizonyosan hamis és elvetemült szóbeszéd ez, mert enélkül is nemesek ők, mivel emezek Kopasz László fiai, aki – mint mondják – Ruténiából kapott feleséget, s tőle született ez a három testvér. Ezt a királyt Fehér Andrásnak és Katolikusnak hívták. Három év alatt fegyvereivel a magyarok adófizetőivé tette a lengyeleket, cseheket és ausztriaiakat.

Ez az András király, amikor testvérét elveszítette, követet küldött Lengyelországba másik testvéréhez, Bélához, és nagy szeretettel hívta őt, mondván: „Egykoron mi társak voltunk a szükségben és szenvedésben; kérlek most, szerelmetes testvérem, ne késlekedj idejönni, hogy társak legyünk az örömben, és az ország javainak örvendezve, személyes jelenlétedben osztozzunk meg. Nincs ugyanis örökösöm, sem testvérem rajtad kívül. Légy te az én örökösöm, és légy utódom a királyságban." Béla elérzékenyedett ezektől a szavaktól, és egész háza népével a királyhoz jött. Amikor a király meglátta őt, szerfelett megörült, mert öccsének erejére is támaszkodhatott. Ezután pedig a király és testvére, Béla tanácsot tartván, az országot három részre osztotta. Kétharmad rész a királyi hatalom tulajdonában maradt, a harmadik rész pedig a herceg birtokába ment át. Az országnak ez az első megosztása sok viszálynak és háborúnak lett a magva Magyarország királyai és hercegei között.

Ebben az időben András király a Balaton tava mellett egy kolostort épített Szent Ányosnak tiszteletére, azon a helyen, amelyet Tihanynak neveznek. Azután feleségül vette a ruténok fejedelmének a leányát; tőle született Salamon és Dávid. Egy ágyasától pedig, aki Marót faluból való volt, György született. Béla herceg pedig Lengyelországban Géza és László nevű fiait, Magyarországon pedig Lampértet és leányokat nemzett. És a király meg a herceg békében és nagy nyugalomban éldegélt.

Ebben az időben a németek királya nagy sereggel ostrom alá vette Pozsony várát, mert meg akarta bosszulni a Péter ellen elkövetett jogtalanságot, és uralma alá akarta hajtani Magyarországot. Sok hadigépet építtetett a vár ostromára, de nyolcheti ostrommal sem tudott semmit elérni, és elgyengülve és erejét veszítve visszatért hazájába. A következő évben pedig a császár nagy sokasággal ugyancsak emiatt jött Magyarországra a Zala és Zselic patakok forrásai mentén. De élelemmel megrakott hajókat is küldött Magyarországra a Dunán, és ezeknek élére testvérét, Gebhard püspököt állította. Ennek hallatára András király és Béla herceg a gabonakazlakat és a szénaboglyákat tűzzel mind felégették, és arról a vidékről, ahol a császár át akar vonulni, a lakosokat összes állataikkal együtt messzire költöztették. És amikor a császár Magyarországra bevonult, és a felégetett vidékekre érkezett, nem talált élelmet katonái és lovai számára, és azt sem tudta, hol vannak a hajói, így hát azoktól sem kaphatott semmiféle segítséget. Átkelvén pedig az erdőkön, a bodajki hegyekhez közeledett, szükséget szenvedve minden élelemben. Eközben pedig Gebhard püspök Győrbe érkezett, és Henrik császárhoz levelet küldve tudakolta, hol várakozzék rá. Azt azonban, aki e levelet vitte, mivel Isten is úgy akarta, András király portyázói elfogták, és hozzá vezették. És miután Miklós püspök tolmácsolása révén a levél tartalmát megértették, írtak Gebhard püspöknek egy válaszlevelet, amelyet egy jövevénnyel elküldtek neki. Az pedig színlelve, hogy a császár küldte, előadta Gebhard püspöknek a levelet, amely ilyesmit tartalmazott: „Tudd meg, jóságos Gebhard püspök, hogy birodalmunk nagy és súlyos ügyei arra kényszerítenek, hogy Magyarországról visszatérjünk Németországba. Ellenségeink ugyanis birodalmunkat ellenséges indulattal elfoglalták. Rajta tehát, igyekezz, és a hajókat szétrom-

bolva, a lehető leggyorsabban jelenj meg előttünk Regensburgban. Számodra sem biztonságos, ugyanis Magyarországon időzni." Amikor Gebhard püspök megtudta ezeket, sietve Németországba menekült. A császár tehát a hajóktól várt támogatás reményétől elesve halálos szükségbe jutott, és vele együtt egész hadseregét is a lovakkal és teherhordó barmokkal együtt a nyomorúságos éhhalál veszedelme fenyegette. Ezenfelül a magyarok és a besenyők minden éjjel kegyetlenül nyugtalanították, mérgezett nyilaikkal öldösték őket, és sátraik közé köteleket feszítettek, és sok embert elraboltak, akik valamilyen szolgálatban jártak. A németek a nyílzáportól való félelmükben, kínlódva és pusztulva beásták magukat a földbe, és maguk fölé emelve pajzsukat, elevenen sírba feküdtek a halottakkal együtt. Mert a sírgödörben, amelyet nappal a holtnak ástak, éjszaka az élő feküdt, s amit az élő számára éjszaka ástak, azt nappal magának követelte a halott. Látta a császár, hogy mennyi és milyen veszélybe bonyolódott, követet küldött tehát András királyhoz és Béla herceghez, és örök és szilárd békét kért. Azt mondta ugyanis, hogy ha András király biztonságos utat enged neki a visszavonuláshoz, és ha éhségtől gyötört seregének segít életben maradni, akkor ő soha András király és utódai ellen nem fog fenekedni, s ezentúl a magyarok királyát sem szóval, sem tettel, sem szándékkal sérteni nem próbálja. Sőt, ha utódai közül valaki fegyvert fogna Magyarország leigázására, sújtsa a mindenható Isten haragja, és legyen örök átok alatt. Zsófia nevű leányát is hajlandó András király fiához, Salamonhoz feleségül adni az örök béke szilárdabb megerősítésére. S szent esküvéssel fogadta, hogy mindezeket híven meg fogja tartani. András király és Béla herceg tehát, mivel inkább a béke hívei, semmint a viszálykodás magvetői akartak lenni, békét kötöttek a császárral. A császár pedig személyes esküvel erősítette meg, hogy mindazt híven teljesíti, amit fogadott. Ekkor András király Magyarország királyainak szokásos bőkezűségével küldött a császárnak ötven óriási testű vizát, kétezer tábla szalonnát, ezer óriási bikát, a kenyérből pedig többet, mint amennyit magukkal tudtak vinni, juhokat és ökröket, vagyis legelő barmokat, és fölös mennyiségben bort. A németek tehát a magyarok könyörületéből megmenekülve a halál torkából, otthagyták sátraikat és pajzsaikat, és minden holmijukat elhányva oly gyors menetben igyekeztek visszatérni Németországba, hogy vissza se néztek. Emiatt azt a

helyet, ahonnan a németek oly rútul megszégyenülve, vértjeiket eldobálva elfutottak, mind a mai napig Vértes hegyének nevezik.

Salamonnak Zsófia úrnővel történt eljegyzéséről, és arról, hogyan koronázta meg apja még gyermekkorában

Miután pedig Henrik császár ekkora gyalázattal Magyarországból a saját földjére futott, András király követeket küldött hozzá, és arra kérte, hogy Zsófia leányát, ígérete szerint, adja hozzá házastársul fiához, Salamonhoz. A császár pedig, ahogy esküjével ígérte, híven teljesítette kérését. Miután tehát a királyi lakodalmat megülték a Morva folyó mellett, s a békeszerződést szilárdan megerősítették, a császár és a király örömmel tértek haza. De András királyt ezután hamarosan szélütés érte, és mind a téli, mind a nyári évszakban hordszéken kellett hordozni. Szent István király halála után tehát tizenegy év és négy hónap telt el András király uralkodásának első esztendejéig. Ezen idő közben a német, vagyis inkább velencei Péter uralkodott első- és másodízben öt és fél évig, Aba pedig három évig uralkodott.

Mivel pedig a testi szeretet és a vérségi vonzódás akadálya szokott lenni az igazságosságnak, a fia iránti szeretet András királyban is legyőzte az igazságot. Ugyanis még gyermek fiát, Salamont, uralkodásának tizenkettedik évében, öregségtől elgyengülve felkenette királlyá. Amikor pedig királlyá szentelésekor azt énekelték: „Légy ura a te testvéreidnek", és Béla hercegnek tolmács útján a tudomására jutott, hogy a gyermek Salamont teszik meg az ő királyának, Béla nagyon méltatlankodott. Mivel azonban igen bölcs gondolkozású férfiú volt, testvérének, András királynak tetteitől már előre óvakodva elvonult Lengyelországba, az apósához. Amikor ezt András király meghallotta, Béla mesterkedéseitől félve, fiát, Salamont elküldette a német császárhoz, fiának az apósához. Magyarország főemberei közül igen sokan követték őt. Eközben Béla herceg mindazt a jogtalanságot, amit vele szemben testvére, András király elkövetett, tudomására hozta apósának, Lengyelország fejedelmének. Lengyelország fejedelme pedig híven és hathatósan a segítségére sietett, úgyhogy Béla herceg apósának három csapatától támogatva vissza-

tért Magyarországra. András király pedig, amikor megtudta, hogy Béla hadsereggel vonult Magyarországra, a német császártól két hadvezért küldetett a maga megsegítésére, tudniillik Vilmost és Pothot, sőt a csehek fejedelmét is, aki rokonságban állt vele, zsoldjába fogadta, és bizakodott zsoldosainak tömegében. Magyarok ugyanis nem nagy számban voltak vele; legnagyobbrészt a fiát, Salamont kísérték el, s azok közül, akik az országban maradtak, a legtöbben Béla herceghez sereglettek. Béla hercegnek pedig hírül hozták, hogy András király a zsoldosoknak igen nagy sokasága felett rendelkezik. De ő inkább választotta volna a csatában a halált, semhogy ütközet nélkül kitérjen a király hadserege elől. Gyors menetben vezette seregét a Tisza felé, András király ellen. Vilmos és Poth vezérek pedig teuton dühtől tüzelve csapataikkal siettében átkeltek a Tiszán, és ütközetbe bocsátkoztak. Mindkét rész derekasan harcolt, de az Úr segedelmével Béla herceg nyerte el a győzelmet, és csaknem az összes németeket leölte, vezéreiket pedig elfogta. Azok a magyarok, akik András király oldalán voltak, látva, hogy Béla herceg nyeri el a győzelmet, cserbenhagyták András királyt, és átpártoltak Béla herceghez. András király Németország felé futott, de nem tudott elmenekülni, mert a mosonyi kapunál elfogták, és mivel gondatlanul tartották fogva a bakonyi erdőben, Zircnek nevezetű udvarházában, elhalálozott. Szent Ányos hitvalló monostorában temették el, amelyet maga a király alapított Tihanyban, a Balaton tava mellett. De a csehek fejedelme is fogságba esett, és megvakították. Vilmos és Poth vezéreket pedig Béla herceghez vitték, ő pedig megengedte nekik, hogy szabadon eltávozzanak.

Első Béla király megkoronázásáról, életéről és haláláról

Béla herceg tehát, akit Beninnek neveztek, győztesen és diadalmasan bevonult Fehérvár városába, és itt, miután a püspökök felkenték, a királyi koronával szerencsésen megkoronáztatott. Békésen uralkodott, az ellenség háborgatása nélkül, és népének javát kereste. Hozzáértésének egyéb bizonyságai mellett ezt azzal is megmutatta, hogy pénzt veretett nagy érme alakban a legtisztább ezüstből, és az áruk árát meghatározott mérték szerint bölcs megfontolással és igazságos szabályossággal állapította meg. Nem engedte meg a

kereskedőknek és pénzváltóknak, hogy a kapzsiság átkos falánkságával fölös hasznot harácsoljanak maguknak az egyszerű emberektől és parasztoktól. Ez ugyanis az az ok, amely leginkább szokta a szegénység és szűkölködés veszélyébe sodorni a népeket; és így mindenki a megállapított áron vett és adott, visszaélés és rászedés nélkül. Az adás-vevésre szolgáló mindennemű vásárt a szombati napra írta elő, és országa területén bizánci aranyakat hozott forgalomba. Ezüst dénárokat is veretett, mint fentebb megírtuk, negyvenért belőlük egy bizánci aranyat. Ezért ma is negyven dénárt egy aranynak mondunk, nem minthogyha aranyból volnának, hanem azért, mert abban az időben, úgy látszik, ennyi dénár ért egy bizánci aranyat. Életének napjai során nem változott a pénz egész Magyarországon. Sok más dolgot is tett, melyek méltók az örök emlékezetre. Emiatt Magyarország szerfölött meggazdagodva, az összes körülfekvő országok fölé emelte a fejét és felülmúlta őket gazdagságban. Itt akkor a szegények meggazdagodtak, a gazdagok dicsőkké váltak.

A legkegyelmesebb király Magyarország-szerte kikiáltókat küldött, hogy minden egyes faluból két-két ékes beszédű öreget hívjanak a király tanácsába. Ennek hallatára nemcsak a meghívottak, hanem az összes parasztok és szolgák Magyarország minden köznépével együtt Fehérvárra jöttek a királyhoz. A király és a püspökök meg az összes előkelők látva a mérhetetlen sokaságot, megijedtek, hátha rájuk fognak rohanni. Ezért bevonultak a városba, és bezárkóztak. A köznép pedig elöljárókat állított magának, és számukra fából emelvényt készítettek, hogy az emberek láthassák és hallják őket. Az elöljárók pedig követeket küldöttek a királyhoz és az előkelőkhöz, mondván: „Engedd meg nekünk, hogy atyáink szokása szerint pogány módra élhessünk, a püspököket megkövezzük, a papokat kizsigereljük, az egyháziakat megfojtsuk, a dézsmaszedőket felakasszuk, az egyházakat leromboljuk, a harangokat összetörjük."

Ezek hallatára elszomorodott a király, és háromnapi határidőt kért, hogy a dolog felett gondolkozzék. Eközben pedig a köznép elöljárói magas emelvényükön ülve ocsmány énekeket mondtak a hit ellen. A köznép pedig velük

együtt örvendezve helyeslően kiáltozott: „Úgy legyen! Úgy legyen!” Amikor pedig a harmadik napon a feleletre várakoztak, a király parancsából fegyveres katonák rontottak rájuk, és közülük egyeseket megöltek, elöljáróikat a magasból letaszítván összetörték, a többieket pedig megkötözve kemény ütlegekkel korbácsolták, és így öldökléssel, bilinccsel és korbáccsal is alig tudták a katonák megfékezni a lázadást. Azután tehát, hogy Szent István király Krisztushoz térítette a magyarokat, ezek kétszer is visszatértek a pogánysághoz: először András király idejében, másodszor Béla király idejében, amint most megírtuk.

A legkegyesebb Béla király pedig, amikor uralkodásának harmadik évét betöltötte, királyi birtokán, Dömösön – trónszéke összeomolván – testét összetörte, és gyógyíthatatlan betegségbe esett. Félholtan a Kinisva patak mellé vitték némely fontos, országos ügyek miatt, itt aztán elköltözött e világból. Eltemették pedig a Szent Megváltó monostorában, amelyet ő maga alapított azon a helyen, melyet Szekszárdnak hívnak.

Salamon király megkoronázásáról és életéről

Salamon király pedig, amikor Béla király halálát hallotta, apósához, a német császárhoz ment, és arra kérte őt, hogy állítsa vissza neki Magyarország királyságát. Kérésével a császár örömest egyetértett, és a római birodalom nemes seregével és a császári dicsőségben pompázó kíséretével visszahozta Salamont Magyarországra. Eközben Géza, Béla király fia, mivel bölcs és körültekintő volt, két ifjú testvérével együtt ellenkező irányba, Lengyelország tájai felé vette útját, mert nem tudta Salamon és a németek támadását feltartóztatni. Salamon király tehát minden nehézség nélkül bejött a király nélkül maradt Magyarországra, nyugodtan bevonult a királyi székhelyre, Fehérvár városába, és itt egész Magyarország papsága és népe a legnagyobb tisztelettel fogadta. A császár pedig beszédet tartott a magyarok egész gyülekezete előtt vejének, Salamon királynak az érdekében, és a köztük megújított békét esküvel és hitének lekötésével erősítette meg. Salamon királyt pedig dicsőségesen megkoronázva atyai trónusára ültette egész Magyarország egyetértése és ki-

változása közepette. Maga a császár pedig, miután Salamon király őt bőkezűen megajándékozta Magyarország gazdag kincseivel, szerencsésen visszatért hazájába.

Mihelyt a császár eltávozott, visszajött Magyarországra Géza onnan, ahova óvatosan elvonult. Salamon még új király volt, még nem erősödött meg hatalmában, és attól tartva, hogy Géza a lengyel hadsereggel megrohanhatja, övéivel egy kissé visszavonult, és Mosonyban, ebben az igen megerősített várban telepedett meg, biztos őrhelyen. A püspök és más egyházi férfiak továbbra is buzgón iparkodtak, hogy közöttük a békét helyreállítsák. Leginkább Dezső püspök csendesítgette Géza herceg lelkét szelíd intelmeivel és kedveskedő rábeszélésével, hogy Salamonnak, bár fiatalabb, adja vissza békében a királyságot, és ő maga békességben tartsa meg a hercegséget, amelyet apja viselt. Üdvös rábeszélésére Géza, félretéve a gyűlölködést, engedett. Fábián és Sebestyén vértanúk szent ünnepén aztán Salamon király és Géza herceg Győrben a magyarok színe előtt eskü alatt békét kötött. Azután az Úr feltámadásának ünnepét mindketten egész udvarukkal együtt Pécsett ünnepelték meg. Itt, éppen húsvét napján, az ország előkelőinek jelenlétében, Salamon királyt saját kezűleg koronázta meg Géza herceg, és nagy pompával bevezette Szent Péternek, az apostolok fejedelmének királyi bazilikájába a mise meghallgatására. A magyaroknak egész gyülekezete, amikor látták a király és a herceg között létrejött békességet és a kölcsönös szeretetet, dicsérték az Istent, a békesség szerzőjét, és nagy volt a vigasság a nép között. Ugyanezen évben, a hercegek itt tartózkodásának idején, a bazilika borzalmas módon leégett.

Arról, hogy Salamonnak és testvérének, Dávidnak nem voltak gyermekei

Salamon királynak és testvérének, Dávidnak sohasem voltak gyermekei, és bennük András királynak magva szakadt. Úgy hisszük, hogy ez Isten akaratából történt, mert amikor András először visszatért Magyarországba testvérével, Leventével, akkor megengedte az istentelen Vatának és más elvetemülteknek, hogy sok szentnek a vérét kiontsák, azért, hogy elnyerhesse a királyságot.

Géza herceg pedig nemzette Kálmánt és Álmost és több leányt. A király és a herceg között pedig tizenhárom éven keresztül nyugalmas béke honolt.

Közben a csehek, kevélységtől felfuvalkodva betörtek Trencsén városa irányába, és miután emberekben és állatokban gazdag zsákmányt raboltak összse, elhajtottak mindent. A király és a herceg nagy sérelemnek tartotta ezt, seregeikkel megrohanták Csehországot, és mivel a csehek nem mertek ütközetbe bocsátkozni, a magyarok csaknem egész Csehországot tűzzel-vassal elpusztították. Opos, Márton fia itt terített le párviadalban vitézül egy óriási termetű csehet, és emlékezetes tette miatt a király és Magyarország összes főemberei később is mindig nagy dicsőségben tartották. Így a király és a herceg az övéin esett sérelmet a cseheken keményen megbosszulván, a foglyul ejtett csehek nagy zsákmányával, örvendezve visszatért Magyarországra.

A kunok bejöveteléről

Ezután pedig a pogány kunok, miután a Meszes felső vidékén áttörték a gyepűket, betörtek Magyarországra és az egész Nyírséget egészen Bihar váráig kegyetlenül elpusztítva, emberek, asszonyok, és mindenféle állatok mérhetetlen sokaságát magukkal hurcolva, visszavonulóban voltak, és mit sem sejtve átkeltek a Lápos folyón és a Szamos vizén. Salamon király tehát és Géza herceg, a testvérével, Lászlóval együtt sereget gyűjtött. Sietve siettek, és átkeltek a meszesi kapun, mielőtt a kunok a hegyeken áthágtak. Doboka városában majdnem egy hétig várakoztak a pogányok megérkezésére. A kémek közül az egyik, név szerint Fancsika, aki Újvárból való volt, csütörtökön értesítette a királyt és a hercegeket, hogy közeledik a kunok serege. A király és a hercegek pedig seregükkel sietve odalovagoltak, és még azon az éjszakán a kunok közelében szálltak meg. Pénteken kora hajnalban felkelvén, a szent ostya vételével mindnyájan megerősítették magukat, és csapataikat elrendezve elindultak a pogányok ellen, hogy megütközzenek velük. Amikor meglátta ezt a pogányok seregének vezére, név szerint Oslu, aki Gyulának, a kunok fejedelmének kíséretébe tartozó főember volt, gőgjében felfuvalkodva, és szerfölött sokat tartva magukról, így szólt az övéihez: „Menjenek a fiatalok a gyenge magyarokra, és

vívják meg velük ezt a játékszerű ütközetet." Azt hitte ugyanis, hogy senki sem mer velük megütközni. Amikor pedig a pogányok a magyarok ellen felvonultak, és meglátták félelmetes hadaikat, nagy sietve visszaüzentek vezérüknek, Oslunak. Ez egyesítvén a kunok összevont seregeit sietve egy magas hegy peremére vette be magát, és azt gondolta, hogy ez teljes biztonságot nyújt majd neki. Erre a hegyre ugyanis, amelyet az ottlakók Kerlésnek mondanak, igen nehéz felmenni. A magyarok pedig egész haderejüket ennek a hegynek a lábánál összpontosították. Salamon király összes katonái selyemből való zászlót viseltek. A pogányok a hegynek a csúcsán helyezkedtek el, a bátrabb és merészebb nyilazók pedig a meredek hegynek a derekára ereszkedtek le, hogy a magyarokat távolról megakadályozzák a hegyre kapaszkodásban. Sűrű nyilazás viharos zápora zúdult tehát a király és a herceg csapataira. A magyarok közül azonban egyes híres vitézek rárontottak a nyilazókra, és igen sokat meg is öltek a hegy lejtőjén közülük, úgyhogy csak nagy kevesen és alig tudtak feljutni a társaikhoz, pedig íjukkal verdesve ösztökélték lovukat. Salamon király pedig elszánt vakmerőség lelkesedésétől sarkallva csapatával a legnehezebben megmászható kaptatón mintegy kúszva kapaszkodott a pogányokig, akik sűrű nyílzáport zúdítottak rá. Géza herceg, aki mindig elővigyázatos volt, a könnyebben megmászható kapaszkodón kapaszkodott fel, és íjászaival rárontott a kunokra. Testvére, László mindjárt az első rohamban négyet terített le a legvitézebb pogányok közül, és bár az ötödik súlyosan megsebesítette nyilával, utóbb azt is ugyanitt megölte. Az isteni irgalomnak hála, hamarosan felgyógyult ebből a sebéből. A magyarok a legkegyetlenebb öldöklésssel szorongatták a pogányokat, azok meg nyomorultul megfutottak. A magyarok sebesen üldözőbe vették őket, s igen éles és szomjazó kardjukat részegre itatták a kunok vérével. A kunoknak frissen borotvált fejét úgy aprították kardjuk csapásával, mint a még meg nem ért tököket. Végre is Boldogságos László herceg meglátott egy kunt, aki lovának a hátán egy szép magyar leányt vitt. Szent László herceg abban a hitben volt, hogy a váradi püspök lánya az, és bár súlyosan meg volt sebesülve, mégis nagy hirtelen üldözőbe vette lován, melyet Szögnek hívtak. Midőn pedig már-már elérte, és lándzsájával le akarta döfni, nem tudta, mert sem az ő lova nem futott gyorsabban, sem annak a lova nem lassult meg valamelyest, mintegy karhossznyi távolság volt a lándzsa és a kun

háta között. Odakiáltott tehát Szent László, a herceg a leánynak, és mondta: „Szép húgom, ragadd meg a kunt az övénél fogva, és rántsd le a földre." Meg is tette a leány. Boldog László herceg lándzsával leterítette a kunt, és amikor már a földön feküdt, meg akarta ölni. A leány nagyon kérte őt, hogy ne ölje meg. Ebből is kiviláglik, hogy az asszonynak nincsen hite, alighanem bűnös szerelemből akarta őt megszabadítani. A szent herceg azonban sokáig viaskodott a kunnal, és miután az inát elvágta, meg is ölte. De a leány nem a püspök lánya volt. A király és a dicső hercegek tehát csaknem az összes pogányokat levágták, és az összes keresztényeket kiszabadították a fogságból, és egész Magyarországnak harcba vezetett seregével együtt győzelmi diadallal örvendezve tértek vissza. Nagy örvendezés volt aztán egész Magyarországban, és énekekkel és imákkal áldották az Istent, aki nekik adta a győzelmet.

A magyarok harca a görögökkel, bolgárokkal és besenyőkkel

Történt pedig a kunok bejövetele után a harmadik esztendőben, hogy a besenyők átvonultak Bolgárfehérváron, átúsztattak a Száva folyón a Bodzás mezejére, és nem kevés fogoly népet és zsákmányt rabolva, a saját földjükre hurcolták őket. A király és a herceg árulással vádolta Bolgárfehérvárat, mivel a békét csalárdul megszegve saját jószántukból megengedték, hogy a besenyők portyázó csapatai Magyarországot fosztogassák. Összeszedvén tehát seregeiket Zalánkeménnél gyülekeztek, itt aztán tanácsban megtárgyalták a dolgot, és elhatározták, hogy az áruló Fehérvárt ostromzárral kell körülvenni és megvívni. Ezután felszedvén táborukat a Száva folyó vidékére vonultak, Nándorfehérvár irányába. Jött is a parancs a királytól és a hercegtől, hogy a magyarok összes hadai, amilyen gyorsan csak lehet, keljenek át a Száva folyón Bulgáriába. A görögök és bolgárok gyors járatú hajókon hajózva gépeikkel kénes tüzet fújtak a magyarok hajóira, felgyújtották a hajókat a vízen. A magyarok hajóinak sokasága azonban elborította a folyót, legyőzte a tüzet hányó görögöket. Miután a görögök és bolgárok megfutamodtak, a magyarok átkeltek és elfoglalták a bolgárok határait. A király és a herceg pedig hétfőn átkelt a Száván, és amikor reggel lett, elrendezték hadsoraikat, és csapataikból szakaszonként egymáshoz illesztett pajzsokkal ostromfedelet

alkotva általános ostrom alá vették a várost. A görögök és a bolgárok attól félve, hogy az ostromzár veszélyt hoz rájuk, titokban kibocsátott követek útján arra kérték a besenyőket, hogy jöjjenek félelem nélkül segítségükre, mivel nem a király, sőt nem is a herceg ostromolja városukat, hanem csupán Vid ispán rohanta meg őket a bácsmegyei vitézekkel. A besenyők tehát e csalárd szavaktól félrevezetve a segítségükre jöttek nagy sietve, mivel a zsákmányolás vágya csalogatta őket, és remélték, hogy Vid ispán legyőzésével el is nyerik a zsákmányt. Vadul rárontottak a soproni csapatokra, amelyeknek vezére egy Ján nevű ispán volt. Ez azonban a besenyők rohamait vitézül és bátran visszaverte a soproniakkal, és igen sokat nyomban kardélre hányt közülük, a megmaradtakat pedig fogságba vetette. A besenyők fejedelme, név szerint Kazár, alig tudott futva menekülni a magyarok keze közül néhány emberével. A király és a herceg tehát ennek a Ján vitéznek királyi bőkezűséggel királyi ajándékokat adtak és méltó köszönetet mondtak azért, hogy úgy zúzta szét a besenyők ezreit, mint valami csiszolt kő az agyagkorsót, még mielőtt még a király és a herceg a reggeli mellől felkeltek volna seregükkel. A király pedig, és a hercegek, Géza és László, egy sziklára telepedtek, amely a városhoz igen közel volt, és a magyarok kezdték bemutatni nekik a fogoly besenyőket, a megöltek fejét, a lovakat meg a felszerelésüket és szerda reggeltől dél közeledtéig nem jutottak a végére. Azért rendezték meg ezt, hogy az ostrom alá vett görögök és bolgárok láthassák, hogy a magyarok kegyetlenül leöldösték a besenyőket, akikben ők reménykedtek, és megrettenve adják meg magukat városukkal együtt a királynak és a hercegeknek. Azután a király és a hercegek a város ostroma szempontjából alkalmasabb helyeket kiszemelve, meghagyták az ácsoknak, hogy nyolc fatornyot ácsoljanak, a falak magasságánál kétszerte magasabbakat, hogy a katonák a város közepéig lődözhessék az emberekre a köveket és nyilakat róla. A tornyok között pedig ugyanannyi faltörő kost állítottak fel, a falak lerombolására; a tornyokhoz szolgáló bejáratok védelmére pedig hosszú védőtetőket és egyéb hadi szerszámokat szerkesztettek. Így aztán néhány helyen egész az alapokig lerombolták a falakat, de a várost mégsem tudták elfoglalni, mivel igen bátor harcosok védelmezték. Két hónapig ostromolták a várost, gyakran összecsaptak a városból kitörő szaracénokkal, némelyeket megöltek, másokat pedig megfutamítottak közülük.

Az ostrom harmadik havában azután egy magyar lány, akit egykor fogolyként hurcoltak oda, egy szerdai napon felgyújtotta a várost. Igen erősen fújt a keleti szél, és az összes épületeket elborította a tűzvész. A magyarok serege berontott a városba azon a részen, ahol a falakat a faltörő kosok már lerombolták, és kegyetlenül öldösték a görögöket, szaracénokat meg bolgárokat. Azok pedig, akik még életben maradtak, Nikotásszal, a vezérükkel a felső várba menekültek. A magyarok tehát a város elfoglalását követő napon, amikor már a tűz lecsillapodott, felkutatták a görögök pincéit, és sok aranyat, ezüstöt, drágakövet és ragyogó gyöngyöt, szinte felbecsülhetetlen kincseket hoztak elő belőlük. Nem is volt senki a magyarok közül, aki meg ne gazdagodott volna. A várba zárkózottak azt kérték a királytól és a hercegektől, hogy hagyják meg életüket és szabadságukat, a várat pedig és minden egyebet vegyék birtokukba. Mivel a király és a hercegek hitük zálogául kezet adtak rá, hogy nem bántják többé őket, lejöttek mindazok, akik a várban voltak. Nikotász vezér pedig, amikor kezében Isten szentséges anyjának, az örökké szűz Máriának egy ezüst ikonját tartva nagy sokasággal kivonult, Géza herceg hatalmába adta magát. Tudta ugyanis, hogy Géza herceg Istennek tisztelője, és hogy a foglyokat és bajbajutottakat könyörületes szívvel pártfogolja. Salamon király keze alá pedig csak kevesen jöttek, mivel tudták, hogy keményszívű, és mindenben Vid ispán elvetemült tanácsaira hallgat. Ez a Vid pedig utálatos volt Isten és az emberek előtt egyaránt. Amikor pedig a király látta, hogy legtöbben a herceghez menekülnek, hozzá pedig csak kevesen, nagyon méltatlankodott, és azokat, akik adott szavukra jöttek ki a várból, három részre akarta osztani, és abból két részt akart magának megtartani, és csak a harmadikat akarta átengedni a hercegnek. De a herceg ehhez nem járult hozzá. Ez volt a bajok oka és viszálykodás eredete közöttük.

Salamon király és a hercegek viszályáról

Eközben a görögök császára, hallván Géza nemeslelkűségét, követeket küldött hozzá, hogy kössenek békét és szilárdítsák meg barátságukat. A herceg pedig visszaküldte hozzá az összes foglyokat, és mindazokat, akik a várból hozzá menekültek. Salamon királyhoz pedig egyáltalán nem küldött követet

a görögök királya. Ezért Salamon királyban mind jobban és jobban fellángolt az irigység tüze Géza herceg ellen. Vid ispán is megátalkodottan ösztönözte a királyt, hogy űzze el a herceget, hercegségét pedig saját magának követelte. És azt mondogatta, hogy ezt könnyen meg lehet tenni, mivel a király sokkal több vitézzel rendelkezik, mint a herceg. Azt is sugalmazta, hogy a dolgot nem kell halasztgatni, hanem inkább siettetni. Azzal a közmondással vezette félre a királyt, hogy: amint két éles kardot nem lehet egy hüvelyben tartani, ti sem uralkodhattok közösen ugyanabban az országban. A király tehát Vid ispán mérgezett szavaitól szíven találva, gyűlöletre és haragra lobbant. Ettől kezdve tehát kereste az alkalmat, hogy Géza herceget tőrbe ejtse, vagy haddal legyőzze. A király azonban titkolta szándékát, és színlelt barátsággal elbocsátotta a herceget, hogy csak menjen a hercegségébe.

A király álnokságáról, a hercegeknek a király elleni két hadjáratáról és győzelmükről

Ezután a király követet küldött mindkét herceghez, hogy jöjjenek mindketten seregükkel a királyhoz, és induljanak haddal a görögök vára, Nis ellen. A király ravasz módon elveszejteni szándékozott őket, hiszen ha mindkettőjüket gyanútlanságukban elfoghatta volna, nem lenne többé semmi gondja. A hercegek azonban megsejtvén a király tőrvetését, óvatosan gondoskodtak biztonságukról. László a sereg felével visszamaradt a Nyír vidékén, Géza pedig a királlyal elindult. Nem is mertek semmi rosszat tenni ellene, mivel nem kételkedtek benne, hogy László erős kézzel bosszút áll majd testvéréért. Eközben Nis lakói a királynak és a hercegnek sok pénzt ajánlottak fel, aranyat, ezüstöt és drága szöveteket bőségesen, és a békét megkapták tőlük. Ezután a király és a herceg visszatért és Keve váránál elvált egymástól. László testvérének tanácsára Bihar várából Oroszországba ment segítséget kérni barátaitól, hogy a király mesterkedései ellen megvédjék magukat. Ugyanis mindenki előtt ismeretes volt már a király és a hercegek közötti rossz viszony és viszálykodás.

Ezután összegyűjtvén seregeiket, többször követeket küldtek egymáshoz, végül pedig a király és a herceg Esztergomba ment, és itt egyezség alapján

mindketten csupán nyolc, a püspökök és a főemberek közül való ember kíséretében a városhoz közel fekvő szigetre hajóztak, hogy tárgyaljanak. Itt sokáig vádolván és mentegetvén önmagukat, megkötötték a békeszerződést, és Géza visszatért a hercegségbe. Ebben az időben az Úr születését a király abban a helységben ünnepelte, amelyet Ikervárnak hívnak. Ezután Zalába ment, és itt Marchart, a németek vezére, és Vid arra ösztönözte a királyt, hogy támadja meg a herceget. A király, aki az álnok Vid tanácsának tejét szívta és kiaszott tőle, megindította seregét a herceg ellen. A herceg pedig Igfán erdejében vadászgatott, és amikor meghallotta, hogy a király ellene vonul, akkor a testvérét, Lászlót Csehországba küldte – mert Oroszországból már visszatért[5] –, hogy kérje meg sógorukat, Ottó fejedelmet, hogy szorultságukban segítse meg őket. Géza pedig összeszedve seregét Kemejnél találkozott Salamonnal. A herceg főemberei, sőt inkább árulói, titokban hírvivőket küldtek a királyhoz, mondván, hogy ha a király őket méltóságukban megtartja és kegyébe fogadja, az ütközetben cserbenhagyják a herceget és mindnyájan a királyhoz állnak. A király megnyugtatta őket, esküt is tett rá, és azután biztonságosan átkelt a Tiszán a herceg ellen, és le is győzte, hiszen segítői csalárdul cserbenhagyták. De az árulók közül, akik futást színleltek, alig egynéhányan menekültek meg; bárcsak egy se menekült volna meg közülük, akik jótevő urukat a legelvetemültebben elárulták! Géza herceg pedig, bár seregének legnagyobb része cserben hagyta, mégsem rettent vissza, és csupán egy csapattól kísérve Salamon harminc csapata ellen a legdühödtebb csatát vívta. Miután pedig minden vitéze elpusztult, abbahagyta a harcot, és Kotajdnál átkelt a Tiszán. És amikor már Vácon túl lovagolt, szembetalálkozott testvérével, Lászlóval és sógorukkal, Ottó herceggel, aki az ő megsegítésére jött. A király és a herceg pedig nagyböjt előtt vívták meg Kemejnél az ütközetet, szerdai napon ama vasárnap után, amikor ezt éneklik: *Exsurge*. Ebben az ütközetben Opos, Márton fia a Vecellin nemzetségéből, a dicső vitéz, párviadalban legyőzte a herceg Péter nevű vakmerő vitézét, aki gesztenyeszín lovon ülve a többiek előtt vonult, ragyogó páncélban, aranyos sisakkal tündökölt, és viadalra hívta a vitézeket. Salamon seregéből egyedül Opos ugratott oda az említett vitézhez fakó lován, csuklyás páncélban, és lándzsájának csapásával villám módjára áttörvén a páncélját, Péter szívének kellős közepébe szúrt. Az ütközetben pedig akko-

5 A latin szöveg itt hiányos és így logikátlannak is tűnik. Csak annyit mond ugyanis, hogy László még nem tért vissza Oroszországból. A bővebb krónikás hagyomány ezt kiegészíti azzal, hogy Oroszországból segítség nélkül tért vissza.

ra pusztítást vitt véghez Opos sűrű kardcsapásaival, hogy a sűrű csapások ide-oda osztogatásától jobbja megmerevedett. Salamon király pedig, de még inkább a németek bámulták Opos erejét és vakmerőségét az ütközetben. A király pedig a győzelmet elnyerve Kotajdnál átkelt a befagyott Tiszán, és Péter fia tanyáján szállt meg, és itt hallotta, hogy Géza találkozott László és Ottó hercegekkel, akik a harcosok nagy sokaságával jöttek megsegítésére. A gyűlöletes Vid pedig e szavakkal tüzelte a királyt: „Seregét a minap szétvertük, az előkelőbbeket leöldöstük, őt magát rémületbe ejtettük; most a szolgákat szedte össze, az aratókat egyesítette, és azok csapatával vette magát körül. Szemernyit sem kell tehát aggódnunk miattuk: felfaljuk őket egy szempillantás alatt. A csehek csapatát pedig én magam fogom a korai halál veszedelmébe dönteni a Bács megyei csapatokkal, míg többi bajtársaim pihennek." A király tehát bízva Vid szavaiban, seregével sietve felvonult és szerdán megszállt a Rákosnál. A hercegek, Géza, László és Ottó, meg a velük levő egész magyar had szintén megszállt Vác környékén. Itt pedig egy nagy erdő volt, és senki sem lakott benne, csak egy Vách nevű szent életű remete, róla nevezte el azután Géza herceg az itt alapított várost. Midőn tehát az említett sereg itt várta a felvonuló Salamont, a hercegek egy reggel, lóháton tanácskoztak azon a helyen, ahol most Szent Péter apostol kőből való kápolnája van. Arról tanakodtak, hogyan fognak megütközni. És amikor itt álltak, boldog László fényes nappal jelenést látott az égen, és így szólt Géza herceghez, a testvéréhez: „Láttál valamit?" „Semmit." – felelte az. Erre László még hozzátette: „Amíg itt álltunk és tanácskoztunk, íme, az Úr angyala leszállt az égből, arany koronát hozott a kezében, és a te fejedre helyezte. Bizonyos vagyok benne, hogy nékünk adatik a győzelem, és Salamon számkivetve, leverve fut ki az országból. Az országot és a koronát pedig neked adja át az Úr." Géza erre így szólt: „Ha az Úristen velünk lesz, és megőriz bennünket ellenségeinktől, és ez a jelenés beteljesedik, akkor itt, ezen a helyen a Szentséges Szűz Máriának, az ő anyjának a tiszteletére templomot fogok építtetni." Ezt mondva felszedték a tábort, és megszálltak azon a birtokon, amelyet Cinkotának neveznek. Egy Mogyoród nevű hegy feküdt a két sereg közt, és csütörtökön hajnalhasadáskor akartak megütközni, de a leszálló köd sűrű homálya megakadályozta őket benne. Az erre következő éjszaka lovuk gyeplőjét kezükben tartva várták a napkeltét. A

pénteki nap hajnalán aztán a király elrendezvén csapatait átlovagolt a mogyoródi hegy csúcsán, és meghagyta a málhásoknak, hogy a hegy oldalában maradjanak, hogy amikor az ellenség meglátja a csoportjukat, ne málhásoknak tartsa őket, hanem oda állított őrségnek. De a hercegek is elrendezték kora reggel hadaikat. László herceg pedig a saját hada előtt, egy magas lovon ülve körbejárt, hogy embereit buzdítsa, és lelkesítse. És amikor megérintett egy tüskebokrot lándzsájával, egy gyönyörű hölgymenyét csodálatos módon lándzsájára telepedett és végigfutva rajta a keblére futott. Amikor pedig ütközetre került a dolog, Vid ispánt és a Bács megyei sereget a csehek mindjárt az első összecsapáskor irgalmatlanul leterítették. László herceg pedig felcserélte jelvényeit Géza herceg zászlójával, tudva, hogy Salamon merészebben fog a Géza jelvényeit viselő csapatra támadni, mert azt hiszi, hogy ez annak a Gézának a csapata, akit a minap legyőzött. László herceg ugyanis meg akarta őrizni bátyját, Géza herceget, Salamon támadásától, és ezért a csata első rohamait maga ellen akarta irányítani. A király tehát, amikor László csapatához érkezett, és felismerte a herceget, a félelemtől megrémülve meghagyta a zászlótartóknak, hogy vigyék a zászlókat Géza herceg csapatai felé. László pedig látván, hogy a király félelmében kitér előle, mindenkit megelőzve maga rontott rá a király csapataira, és minden vitéze támadást intézett ellenük hátulról. Szemközt meg Géza herceg rohanta meg embereivel nagy hevesen őket. László vitézei rettenetesen csengő kardjukkal kegyetlen halálba küldték Salamonnak mintegy sorompók közt visszatekingető[6] hadait. Szemközt pedig Géza vitézei kínálgatták őket a rettenetes halál poharával. Hullanak a németek, futnak az olaszok, és nem találnak utat a menekülésre, és összerogynak a magyarok szeme előtt, mint az ökrök a vágóhídon.

Salamon király megfutamodásáról és kiűzetéséről

Salamon király pedig, miután csaknem minden emberét leölték, megfutamodott, és Szigetfőnél átkelve a Dunán, Márton fia Opossal végre elért Mosonyba, anyjához és feleségéhez. A hercegek serege reggeltől egészen estig üldözte őt és embereit. Mert az említett ütközetben nemcsak a németek és olaszok hullottak el, hanem azt mondják, Magyarország katonaságának nagyobb

6 Kissé nehezen értelmezhető szöveghely. Az egyik lehetséges megoldás, hogy Salamon hadai mintegy harapófogóba kerülnek és a két sereg közt őrlődve igyekeznek menekülni.

része is odaveszett. Géza és László hercegek pedig, miután az isteni végzés a győzelem diadalával felmagasztalta őket, a megöltek holttestei felett háromszor zengtek dicséretet az Istennek. László herceg pedig, aminthogy mindig különösen istenfélő volt, amikor látta a megöltek sok-sok ezreit – bár ellenségei voltak –, szíve mélyéig megindult rajtuk, és keservesen megsiratta őket, nagy jajgatással tépte arcát és haját, miként az anya fiainak temetésén. Utóbb aztán ezeknek a zsákmányából épült a mogyoródi egyház. Marchart pedig, a németek vezére, és Szvatopluk, a szlávok vezére, miután katonáikat levágták és ők maguk súlyosan megsebesültek, fogságba estek. A csehek hercegét, Ottót pedig, aki életét kockára tette barátaiért, a hercegek bőségesen megjutalmazták, és Ottó visszatért hazájába. Mivel most már belátta Salamon király, hogy az Úr nem segíti őt a háborúban, még azon az éjszakán sietve bevette magát Mosonyba és Pozsonyba. A várakat már előbb megerősíttette. Anyját és feleségét is itt hagyta, amikor az ütközetbe ment; ezért most, amikor az ütközetben alulmaradt, itt húzta meg magát a hercegektől való félelmében.

Salamon legyőzése és megfutamodása után Géza herceget Fehérvár városában a királyi koronával megkoronázzák

Ezután Géza és László herceg seregükkel Fehérvárra mentek. Majd Kapuvárt, Babótot, Fehérvárt és más várakat a legbátrabb vitézek őrségével biztosítva elbocsátották seregüket és Magyarországban laktak. Ekkor Géza, a nagyherceg, a magyarok felszólítására elfogadta az ország koronáját. A koronázás után pedig elment arra a helyre, ahol a jelenés történt, és ott testvérével, Lászlóval tanakodni kezdett a Szűz Mária tiszteletére építendő egyház helyéről. És miközben álldogáltak Vác mellett, ott, ahol most Szent Péter apostol egyháza van, megjelent nekik egy hímszarvas, agancsai telve égő gyertyákkal, és futni kezdett szemük előtt az erdő felé, és azon a helyen, ahol most a monostor van, megállott. Midőn a vitézek rányilaztak, bevetette magát a Dunába, és többé nem látták. Ennek láttán boldog László így szólt: „Valójában nem is szarvas, hanem Isten angyala volt ez." És Géza király így szólt: „Mondd meg nekem, kedves testvér, mit is akar jelenteni ez a sok égő gyertya, amit a

szarvas agancsán láttunk?" Boldog László azt felelte: „Nem agancsok azok, hanem szárnyak; nem is égő gyertyák azok, hanem ragyogó tollak, és azért állt meg ott, mert megjelölte a helyet, hogy a Boldogságos Szűznek ne másutt, hanem csakis ott építtessünk egyházat." Hogy azonban az első jelenés helye se maradjon épület nélkül, Géza király és testvérei elrendelték, hogy ott Szent Péternek, az apostolok fejedelmének tiszteletére építsenek egy kápolnát. Géza király tehát megalapította a váci egyházat, ellátta sok földbirtokkal és javakkal. Nemcsak ezt az egyházat, hanem a budait is: ennek adta a pesti vámot, három falut Somogyban, és értékes kegyszereket.

Ebben az időben a besenyők egyhangúan arra kérték Géza királyt, hogy ha őket megajándékozza a szabadok jogával, ők egymaguk megfékezik Salamon király támadásait, úgy, hogy az még kijönni se merészeljen Mosonyból és Pozsonyból Magyarország fosztogatására. Géza király pedig megígérte, hogy kérésüket teljesíti, ha ők is teljesítik, amit ígértek. A besenyők tehát Zoltán nevű fejedelmükkel Salamon király ellen lóra keltek. Mikor pedig összecsapásra került a dolog, a besenyők megfutamodtak Salamon király színe előtt, mint ahogy a viasz elolvad a tűz előtt. Sokat levágtak közülük, mások meg a Fertő mocsarában elmerültek, és csak kevesen menekültek meg Zoltánnal együtt futva. Utóbb aztán Salamon király Géza királytól és testvéreitől való féltében, vagyonával és háza népével együtt Stíriába költözött és anyját meg a feleségét Admont kolostorában hátrahagyva, visszatért Mosonyba, azzal a szándékkal, hogy sereget gyűjtve megtámadja a két testvért. Mivel azonban Salamon napról napra gyöngébb lett, emezek pedig szerencsésen gyarapodtak sikerekben, zavarában a császárhoz folyamodott, segítséget kért tőle, hogy Magyarországra visszatérhessen. És bár Salamon bőven adott pénzt a katonák zsoldjára, a németek és olaszok mégsem jöttek vele a magyaroktól való félelmükben. Salamon szavai meghatották a császárt, és nagy hadsereggel bejött Magyarországra. Élelmet pedig nagy bőségben, hajóval szállítottak a Dunán seregének ellátására, és egyéb szükséges dolgokat is bőségesen. És amikor a császár a Vág folyóhoz érkezett, Salamon három csapatot maga mellé véve Sempte felől Nyitra ellen lovagolt. Az ifjak kirohanva megütköztek vele; majd ezek, majd amazok futottak, és sokáig sebesülés nélkül viaskod-

tak. Opos vitéz pedig, az ezer közt is kiváló, paripáján ülve, a város kapuja felé rontott és egyet a harcosok közül, mint a villám, földre sújtott. A nyitraiak pedig társuk halálán megzavarodva nagy jajgatásba kezdtek, és lándzsáikat Opos ellen hajigálva, paripáját megölték. Ő maga azonban bátran szembeszállott velük, és sértetlenül megmenekült. Amikor visszatértek innen a németek, elmesélték a császárnak Opos vakmerőségét és hihetetlen erejét a harcban. A császár pedig magához hívatta őt, dicséretekkel halmozta el, és nyájas szavakkal kedveskedett neki. Aztán megkérdezte Salamon királytól, vajon Gézánál és Lászlónál sokan vannak-e ilyen vitézek? Salamon pedig dicsérni akarván a magyarokat, azonnal felelt, mondván: „Sokan vannak, még sokkal jobbak is." Erre a császár: „Ha így van a dolog, és ilyen vitézek harcolnak ellened, nem fogod országodat visszaszerezni." Amikor pedig Géza király meghallotta, hogy a császár Vácra bevonult, bölcs tanácsot követve elrendelte, hogy környékezzék meg az aquileiai pátriárkát és nyerjék meg jóindulatát, mert az ő tanácsára hallgat leginkább a császár, de egyszersmind az összes német vezéreket is, sok pénzt ígérve nekik, ha a császárt rábírják, hogy visszaforduljon. A pátriárka és a vezérek az ajándékoktól csábíttatva és az arany utáni vágytól rabul ejtve, különböző koholmányokkal igyekeztek a császárt rávenni, hogy forduljon vissza. A pátriárka azt találta ki, hogy álmot látott, ennek pedig nyilvánvalóan az a jelentése, hogy a császár egész hadseregét elpusztítja Isten bosszúja, ha nem fordul vissza a lehető leggyorsabban. A vezérek ehhez hasonlóan azt találták ki, hogy isteni intelem figyelmeztette őket, és panaszkodtak a császárnak, hogy úgy sejtik, valamiféle veszedelem fenyegeti mindnyájukat, ha gyorsan vissza nem fordulnak. Az elkövetkező éjszaka pedig a németek vezérei kitanították néhány fondorlatos vitézüket, hogy saját maguk kiáltozva és pajzsukat egymáshoz verve keltsék azt a hitet, mintha lázadás ütött volna ki a seregben. Amikor megtették a vitézek, nagy rémület szállta meg a császárt és az egész hadsereget, mivel sejtelmük sem volt a kieszelt csalásról és álnokságról. Így azon az éjszakán nagy zavargás keletkezett a táborban. Amikor pedig reggel lett, tanácskozásra hívta össze a császár a pátriárkát és a vezéreket, hogy vegyék fontolóra, mit tegyenek. A pátriárka és a vezérek tehát, mivel meg voltak vesztegetve pénzzel, mindenképpen azt tanácsolták neki, hogy forduljon vissza. A császár tehát e ravasz

emberektől rászedetve azt színlelte, hogy majd később megsegíti Salamont, és hajóit elrombolván visszatért Németországba.

Salamon király pedig reményében csalatkozva, szomorúan sóhajtozva bevette magát Pozsonyba. És Géza király kezében megszilárdult a királyság, és ettől az időtől fogva kezdték nagy királynak, Magnusnak hívni. László herceg pedig Pozsony várát számos napon keresztül ostrom alatt tartotta. Salamonnak a vitézei pedig a szűkölködéstől hajtva László herceghez mentek; ő pedig királyi nagylelkűséggel és jóságos bőkezűséggel táplálta őket, és megengedte, hogy szabadon visszatérjenek urukhoz. Magnus király pedig ebben az időben az Úr születését Szekszárdon ünnepelte. Kérésére Dezső érsek ünnepélyes misét mondott, és ékes beszédével a király szívét meglágyította, és a béke javára hajlította. Mikor a misének vége volt, és minden szertartást elvégeztek, a király meghagyta, hogy mindenki távozzék, kivéve a püspököket és apátokat. Ekkor a király könnyek közt leborult, és az érseknek és más egyházi személyeknek, vagyis főpapoknak azt mondotta, hogy vétkezett, mivel a törvényesen megkoronázott királytól elvette a királyságát, és megígérte hogy a királyságot Salamonnak szilárd békefeltételek mellett visszaadja oly módon, hogy ő megtartja jog szerint a koronát, de csak az ország egyharmad részével, amely a hercegi méltósággal jár együtt; a megkoronázott Salamon pedig tartsa meg az ország kétharmad részét, amit azelőtt is birtokolt. A püspökök tehát boldogan hálát adtak az Istennek, hogy a király a Szentlélek kegyelme és látogatása folytán lelkiismeret-furdalást érez, és lelkében megvilágosodott. Ekkor Magnus király hírvivőket küldött Salamon királyhoz, és levelében kifejtette neki a béke föntebb előadott módozatát. Jártak a hírvivők ide-oda, de a különböző felek eltérő véleményen voltak, és a valóságos kibékülés nem mehetett teljesedésbe. Eközben Magnus király súlyos betegségbe esett, és április 25-én, erényektől ékesítve, megtért minden halandók útjára. Hitében katolikus, Isten előtt alázatos és igen keresztény uralkodó volt. Három évig uralkodott, és Vácon temették el a Boldogságos Szűz egyházában, amelyet ő alapított és látott el javadalmakkal.

Szent László királynak, Géza testvérének, első Béla fiának királlyá koronázásáról, életéről és haláláról

Magnus király halálának hallatára Magyarország nemeseinek nagy sokasága gyülekezett össze testvérénél, Lászlónál, és közös egyetértéssel, egybehangzó óhajjal, és egyező akarattal megválasztották egy szívvel-lélekkel az ország kormányzására, sőt valósággal kényszerítették rá buzgó és sürgető kérésükkel. Mindnyájan tudták ugyanis, hogy ő erények teljességével ékes, hogy hitében katolikus, kegyességében kiváló, adakozásban bőkezű, jótékonyságban jeleskedő. Úgy ragyogott, mint felhők közt a hajnalcsillag, mely elűzi az ellenszenves homályt; és mint a hold fénylik teltségének napjaiban, sőt, mint a nap, úgy ragyogott ő az ő népe körében, olyan volt, mint a hústól elválasztott tiszta zsír. És az oroszlánokkal meg a medvékkel úgy játszadozott, mint a juhok bárányaival. Vajon nem ölte-e meg az óriást, és nem törölte-e le a gyalázatot Izraelről? Megfutamította ellenségeit mindenütt és kiirtotta népének ellenségeit. Mert nagy volt ő, sőt a neve szerint a legnagyobb, mert ha nevének jelentését nézzük, Ladislaus annyit jelent, mint „Istentől a népnek adott dicsőség". Laos ugyanis népet jelent, dois pedig adó vagy adomány, vagy adatott. Nevének első szótagja pedig kiegészítve: laus, azaz dicsőség.

Miután tehát isteni rendelkezés szerint átvette az ország kormányzását, nem a világi, esendő és mulandó dicsőséget, hanem az égi hazát és az isteni dicsőséget igyekezett kiérdemelni szívének minden vágyával. Isten félelme lebegett szeme előtt mindig, minden ítéletében, de legfőként azokban a bűnügyekben, amelyekben véres megtorlást vagy büntetést ír elő a törvény. Valami isteni sugallattól megvilágosítva tudatában volt annak, hogy nem annyira az uralkodó uralkodik, inkább őfölötte uralkodnak. Ezért minden ítéletében enyhítette a törvények szigorát, mindig az irgalmas szelídséget alkalmazta. Ő volt a szerencsétlenek vigasza, az elnyomottak támasza, a kicsinyeknek kegyes atyja, az árváknak védőpajzsa. Győzedelmes, nagyra becsült, hírneves országgyarapító volt, nem annyira e nevek értelme, mint inkább tetteinek valósága szerint, mert gyarapította Magyarország államhatalmát. Előbb Dalmáciát és Horvátországot csatolta örök jogon birodalmához. Midőn ugyanis

Zolomér király gyermekek nélkül meghalt, felesége, László király húga, akit férjének ellenségei számos jogtalansággal háborgattak, segítséget kért Jézus Krisztus nevében testvérétől, László királytól. A király a sérelemért súlyos bosszút is állt, és Horvátországot és Dalmáciát a maga egészében visszaszerezte neki, majd az előbb említett országokat a saját uralma alá hajtotta. Ezt azonban nem telhetetlenségből tette, hanem azért, mert a törvényes juss szerint is őt illette meg az örökség, hiszen Zolomér király elsőfokú rokonságban állt vele, és nem volt örököse.

Továbbá: Salamon Pozsonyban volt. A főtisztelendő püspökök pedig azon fáradoztak, hogy kibékítsék őket. László király pedig, noha tudta, hogy Salamon szerfölött makacs és összeférhetetlen, mégis a szeretettől legyőzetve és még inkább igazságérzetétől ösztönözve – minthogy Lászlónak nem volt törvényes joga vele szemben, és ténylegesen mindent megtehetett, de nem jog szerint –, uralkodásának negyedik esztendejében kibékült Salamonnal: elegendő jövedelmet biztosított neki a királyi kiadások fedezésére. Az ország fő emberei pedig a háború csapásának eljövendő veszélyeit óvatosan meg akarván előzni, nem engedték, hogy megossza az országot Salamonnal, nehogy az új helyzet még rosszabb legyen az előbbinél. Salamonnak azonban a benne már előbb megfogalmazott harag keserűsége marcangolta megbélyegzett lelkét. Elkezdett tehát dúlva-fúlva, háborgó lélekkel, kelepcéket kieszelni László ártatlan vérének vesztére. De a verembe, amelyet ásott, maga esett bele. László király ugyanis, miután fölfedezte a gazságot, elfogta Salamont, és börtönbe taszította Visegrádon. De Salamon király utóbb kiszabadult a börtönből, Szent István király meg Boldogságos Imre hitvalló testének felemelésekor. Megszökött, és elment a kunok fejedelméhez, akit Kutesknak hívtak. Esküvel fogadta, hogy az Erdőntúli tartományt örök birtokul neki adja, és a lányát feleségül veszi, ha hajlandó László ellen az ő megsegítésére jönni. Kutesk fejedelem hiú reménytől megtévesztve a kunok nagy sokaságával megrohanta Magyarországot, és egészen Ung és Borsova várak vidékéig jutott el. Ennek hallatára László király rájuk rontott, és szétszóródtak a színe előtt, és a kunok sok ezreit hányták a kard élére. Salamon király és Kutesk pedig, mint a sólyom körmétől megtépett tollú kacsák, futva menekültek. Így

tehát László király elvette tőlük a zsákmányt; hálaadó imákkal és énekekkel áldották a magyarok az Istent, aki dicsőséges győzelmet adott nekik. Aztán a király egy egyházat építtetett a mindenható Isten tiszteletére.

Salamon király a kunok portyázó csapataival megrohanta Bulgáriát és Görögország határvidékeit, de Görögország császárának a serege irgalmatlanul tönkreverte őket, s csak nagyon kevesen menekültek meg közülük. Salamon király pedig futva menekült néhány emberével, és könnyű vágtában átkelt a Dunán, mivel a folyó be volt fagyva. És amikor egy hatalmas erdőhöz érkezett, azt mondta embereinek, hogy etessék meg a lovakat, pihenjenek egy keveset. Ő maga pedig letévén a pajzsát, úgy tett, mintha rögtön visszatérne, bement az erdő homályába, és otthagyta a gyanútlanokat, és nem is mutatkozott soha többé. Annyi csapástól megtörve, meglátogatta őt a Szentlélek, mert a csapásoktól nem lett keményebb, és nem küzdött szabad elhatározásából Isten jogos igazsága ellen, hanem amikor megérezte a nagy irgalommal büntető Isten kezét, vétkeit emlékezetébe idézve följajdult, és – amennyire emberi ítélettel helyesen meg lehet ítélni – szívének töredelmével és vezekléssel bánta meg bűneit. Valóban boldog kényszerűség, mely a javulásra ösztönöz. Íme Salamon király nemes teste, királyi gyönyörök közt nevelkedve, most porban és hamuban fekszik elcsigázva, és aki azelőtt földi javakért harcolt, csupán az égiekre törekszik már. Mert életének egész hátralevő idejét zarándoklásban és imádkozásban, böjtben és virrasztásokban, munkában és könyörgésekben emésztette fel. Egyszer látták Magyarországon Kálmán király idejében, de rögtön elrejtőzködött, és soha többé nem jött elő. E világból aztán az Úrhoz költözött. Pólában, Isztria városában temették el. Felesége és anyja pedig Admontban nyugszik.

Ámde László király, aki mindig előbbre törekedett, és erényről erényre gyarapodva, mint a mirhának, tömjénnek és minden illatszernek illatával felszálló [áldozati] füstcsík, nem csupán Magyarországon, hanem a keresztény világ minden országában elterjesztette édességes illatát. Ennek okán, amikor a római császár meghalt, a németek összes hercegei és választófejedelmei, meg az összes bárók és főemberek közösen és egy szívvel-lélekkel arra kérték őt,

hogy vállalja el a császárságot. Mivel azonban nem a saját javát nézte, hanem Jézus Krisztusét, serényen elméjében forgatta az isteni szózatot: „Ne lépd át az ősi határokat, melyeket atyáid állítottak."

Tizenkilenc évig és három hónapig uralkodott. Az Úrhoz költözött aztán az Úrnak ezerkilencvenötödik évében július huszonkilencedikén, egy vasárnapi napon. Szentséges teste saját monostorában, Váradon a legájtatosabb tiszteletben részesül.

Kálmán király megkoronázásáról, aki első Géza királynak volt a fia, aki viszont első Béla királynak a fia volt

Utána Kálmán, Géza királynak a fia uralkodott. Ez Bélát, Álmos herceg fiát – aki viszont Lampért hercegnek, a Beninnek nevezett Béla királynak volt a fia – még gyermekkorában némelyeknek a tanácsára anyja öléből kiszakítva megvakíttatta. Csupán azért nem ölette meg, mivel vérségi kapcsolatban állott vele, de megfosztotta szeme világától, hogy ne legyen méltó a Szent Király koronájának viselésére. Ez a Kálmán váradi püspök volt, de mivel testvérei előbb haltak meg, ezért a pápa feloldozta és uralkodni kényszerítette. A magyarok Könyves Kálmánnak nevezik, mivelhogy voltak könyvei, amelyekből mint püspök, a zsolozsmát olvasta. Ez Dalmátországot, miután Péter nevű királyukat Pétergazdia hegyei közt megölte, Magyarországhoz csatolta. A velenceiek gályáit és hajóit zsoldjába fogadva és nagy pénzen kibérelve, tekintélyes hadat küldött Apuliába. A had kifosztotta Apuliát, és három hónapig maradt ott. Amikor a katonák Monopoli és Brindisi városokat elfoglalták, ezeket a Kálmán királynak fizetendő haszonbér fejében a velenceieknek hagyta, hogy tartsák meg birtokukban. Innét visszatértek Magyarországba. Ezeket a városokat azután a császár küldte pisai zsoldosok visszafoglalták, elűzvén onnan a velenceieket.

Kálmán király pedig tizennyolc évig, hat hónapig és öt napig uralkodott. Az Úrnak ezerszáztizennegyedik esztendejében, február harmadikán, keddi napon költözött el erről a világról. Teste Fehérvárott nyugszik.

Kálmán király halála után fiát, második Istvánt koronázzák királlyá

Utána fia, István követte, aki tizennyolc évig és öt hónapig uralkodott. Az Úrnak ezerszázharmincegyedik évében költözött az Úrhoz. Teste Váradon nyugszik.

Második, Vak Béla megkoronázásáról, aki Álmos hercegnek volt a fia, aki viszont Lampért herceg fia volt, ez meg első Béla királyé

Utána pedig Vak Béla uralkodott. Benne beteljesedett ama prófétai jóslat: „Az Úr feloldja a bilincsbe verteket; az Úr megvilágosítja a vakokat." És ismét: „Gyűljetek tanácsba, és az szét fog szóratni; mondjátok csak a szavatokat, és nem fog megvalósulni." A vak gyermek tehát növekedett Kálmán király fiának, Istvánnak az uralkodása alatt, és annak halála után, április 28-án, egy keddi napon megkoronázták. Négy fia volt, mégpedig Géza, László, István és Álmos. Uralkodása alatt a királyné a királlyal és hű báróival tanácsot tartva egyetemes országgyűlést hívott össze az országban Arad mellett. Az említett országgyűlés napján, amikor a király már az ország trónján ült, odajött a királyné a fiaival együtt, leültette őket a király köré. Az egybegyűlt néphez pedig így szólt: „Minden híveink, nemesek, öregek és ifjak, gazdagok és szegények, hallgassatok meg! Mivel az Isten mindnyájatoknak megadta azt a természetes képességét, hogy lásson, hallani szeretném, hogy a ti uratok, a király miért fosztatott meg szeme világától, és kiknek a tanácsára történt ez? Mondjátok meg nekem, és ezen a helyen hűségesen álljatok rajtuk bosszút, és ránk való tekintettel vessetek véget életüknek. Mert íme, az Isten a ti királytoknak két szem helyet négyet adott." E szavakra tehát az egész nép rárohant azokra a bárókra, akiknek a tanácsára megvakították a királyt, és közülük egyeseket megkötöztek, másokat pedig megcsonkítottak. Hatvannyolc istentelent azon nyomban legyilkoltak, és összes maradékaikat, mind a férfiakat, mind a nőket, még ugyanaznap lajstromba foglalták. Ezenfelül minden birtokukat a székesegyházaknak osztották ki,

ezért neveznek Magyarországon minden szolgáltatásra kötelezett falut a királyok adományának.

Vak Béla tehát kilenc évig, tizenegy hónapig és tizenkét napig uralkodott, és kegyes király volt. Elköltözött pedig az Úrhoz az Úrnak ezerszáznegyvenegyedik esztendejében, február tizenharmadikán, csütörtöki napon. Teste Fehérvárott nyugszik.

Vak Béla király halála után második Géza királyt, az ő elsőszülött fiát koronázzák meg

Utána fia, Géza uralkodott, akit február huszonhatodikán, az *Invocavit me* vasárnapján, koronáztak meg, atyjának halála után két nap elteltével. Húsz évig, három hónapig és tizenegy napig uralkodott. És négy fiút nemzett: Árpádot, Gézát, Istvánt és Bélát. Elköltözött pedig az Úrhoz az Úrnak ezerszázhatvanegyedik esztendejében, május harmincegyedikén, szerdai napon. Teste Fehérvárott nyugszik.

Harmadik Istvánnak, második Géza fiának megkoronázásáról és Vak Béla király fiainak, először második Lászlónak, majd negyedik Istvánnak még harmadik István életében történt megkoronázásáról

Az ő helyébe Istvánt, az ő fiát koronázzák meg, és ez tizenegy évig, kilenc hónapig és három napig uralkodott.

Az ő uralkodása alatt egy fél évig László herceg, Vak Béla király fia bitorolta a koronát. Elköltözött pedig az Úrhoz az Úrnak ezerszázhetvenkettedik esztendejében, január 24-én, vasárnapi napon. Teste Fehérvárott nyugszik.

Utána pedig István, az ő testvére bitorolta a koronát öt hónapon és öt napon keresztül. Február tizenegyedikén, *Exsurge* vasárnapján koronázták meg, és Gyárfás és Protáz szentek ünnepén, egy keddi napon verték le, Magyarország

sok nemese pusztult el akkor. Ezután kiűzték az országból. Zimony várában halt meg az Úrnak ezerszázhetvenharmadik esztendejében, április tizenegyedikén, csütörtöki napon. Teste Fehérvárott nyugszik. Az említett István király, Géza fia, örökös nélkül költözött az Úrhoz az Úrnak ezerszázhetvenharmadik esztendejében, március negyedikén, vasárnapi napon. Az ő teste Esztergomban nyugszik.

Harmadik Béla megkoronázásáról, aki harmadik Istvánnak testvére, második Gézának pedig fia volt

Ezután Béla uralkodott, az ő testvére, aki üldözte a tolvajokat és rablókat, és behozta a kérvény formában történő ügyintézést, ahogy ez a római pápa és a császár udvarában szokás. Január tizenharmadikán, vasárnapi napon koronázták meg. Huszonhárom évig, egy hónapig és tizenkilenc napig uralkodott. Elszenderült pedig az Úrban az ezerszázkilencvenkilencedik[7] esztendőben, május elsején, keddi napon. Testét a fehérvári egyházban temették el.

Imre királynak megkoronázásáról, aki harmadik Bélának volt a fia, ez meg második Géza fia volt

Utána Imre következett, a fia, és nyolc évig, hét hónapig és hat napig uralkodott. Felesége, Konstancia, Aragónia királyának leánya a pápa tanácsára Frigyes császárral lépett házasságra. Egy fia volt, név szerint László. Elköltözött pedig az Úrhoz az Úrnak ezerkétszázadik[8] esztendejében, november harmincadikán, keddi napon. Teste az egri egyházban nyugszik.

Harmadik László királynak, Imre király fiának megkoronázásáról

Utána László, a fia uralkodott, és megkoronázták augusztus huszonhatodikán, csütörtöki napon. Uralkodott pedig hat hónapig és két napig. Elköltözött az Úrhoz annak ezerkétszázegyedik[9] esztendejében, május hetedikén. Teste Fehérvárott nyugszik.

7 III. Béla 1196-ban halt meg. A *Képes Krónika* családjába tartozó kódexekben ez a helyes évszám szerepel.

8 Valójában 1204-ben, de a *Képes Krónika* családjába tartozó kódexek is ugyanezt a téves évszámot hozzák.

9 III. László 1205-ben halt meg. Hibás évszámot hoznak a *Képes Krónika* családjába tartozó kódexek is.

Második András királynak, harmadik Béla király fiának megkoronázásáról

Utána András következett, harmadik Béla fia. Ezt az Andrást László király halála után a huszonhetedik napon koronázták meg, május huszonkilencedikén, pünkösd napján. Felesége a Németországból való Gertrudis úrnő volt, akitől Bélát, Kálmánt, Andrást és Boldogságos Erzsébetet nemzette. De fájdalom, az említett úrnő, kétségtelenül az emberi nem ősellenségének ösztönzésére, Bánk bánnak, ennek a nagyságos főembernek a feleségét erőszakkal kiszolgáltatta egyik idegenből jött testvérének, hogy vele csúfot űzzön. Emiatt ez a Bánk bán, aki a Bor nemzetségből eredt, kardját a királyné vérével irgalmatlanul bevérezte, és rettenetes sebet ejtvén rajta, az Úrnak ezerkétszáztizenkettedik évében megölte. Teste a szürke barátok pilisi monostorában van eltemetve. Halála miatt siralmas szó hangzott egész Pannóniában, és Bánk bán egész nemzetségében kárhozatos és rettenetes vérontás következett.

Ezután András király a pápa parancsára meglátogatta a Szentföldet. Ezt a parancsot akkor kapta, amikor még herceg volt, amiként a fogadalomról és a fogadalom teljesítéséről ez áll a *Decretales*ben: „Jóllehet mindenkinek szabad az elhatározása." Ugyanis ő apjának fogadalmát teljesítette, és váltotta be. És itt a Szentföldön Babilónia szultánjával szemben a keresztények hadseregének kapitányává és vezérévé teszik meg, és ezután dicsőséges győztes lesz. Három hónapig időzött ott. Végre a királyi kincstárat elzálogosítva megszerzi különböző szentek ereklyéit, tudniillik Szent István első vértanú koponyáját, Boldogságos Margit szűz és vértanú koponyáját, Boldogságos Tamás apostolnak és Szent Bertalannak a jobb kezét, valamint Áron vesszejéből egy darabot, és egyet azon korsók közül, amelyekben Krisztus a vizet borrá változtatta, meg még sok más dolgot, amit össze tudott akkor szedni. És visszatért Magyarországba a szentek drága kincsével, és országát virágzó állapotban találta. Ezt azonban nem a saját érdemeinek, hanem azon szentek érdemeinek tulajdonította, akiknek ereklyéit magával hozta. Ekkor Ega fia Benedek, a királyné kancellárja, az egyház összes főpapjait összeterelte a király fogadására. Ma pedig ezeket a szent ereklyéket leginkább azok az

egyházak tartják birtokukban, amelyeknek főpapjai a megérkező király elé mentek. Kilenc év elteltével aztán a király Erzsébetet, nemes lelkű leányát egy nemes férfiúhoz, Türingia jeles őrgrófjához, Lajoshoz adta hozzá. Ez sok évvel azután, őhozzá hasonlóan, keresztes vitézként áhítatosan Jeruzsálembe ment, és ott Krisztushoz költözött. Ünnepét Jeruzsálemben ájtatosan megünneplik.

András király pedig az Úrnak ezerkétszázharmincötödik esztendejében, uralkodásának harmincadik évében költözött az Úrhoz. Teste Váradon, Szent László lábánál nyugszik.

Negyedik Béla királynak, második András király fiának megkoronázásáról és szerencsétlenségéről

Utána fiát, Béla királyt koronázták meg, október tizennegyedikén, azon a vasárnapon, amikor ezt éneklik: „Adj, Uram, békét!" Fehérvárott tették, Szent Péter székesegyházában, amelyet ő szenteltetett fel. Kálmán herceg, a testvére, vitte oldala mellett a királyi kardot tiszteletből, és Dániel, a ruténok fejedelme vezette a lovát nagy tisztelettel. Harmincöt évig uralkodott.

A tatárok első bejövetele Magyarországra

Ennek a Béla királynak az idejében, az Úrnak ezerkétszáznegyvenegyedik esztendejében a mongolok, vagyis a tatárok ötszázezer fegyveressel megrohanták Magyarországot. Béla király a Sajó folyó mellett megütközött velük, és csatát vesztett. Ebben az ütközetben Magyarországnak csaknem egész katonasága elpusztult. Amikor pedig Béla király a tenger felé menekült, a tatárok egészen a tengerig üldözték őt kegyetlenül. A tatárok pedig három évig maradtak Magyarországon. És mivel ezekben az időkben a magyarok nem tudtak vetni, a tatárok kivonulása után még sokkal többen pusztultak el éhhalál következtében, mint ahányat fogságba hurcoltak vagy ahányan kard által vesztek el.

Ezután Béla király visszatért a tengerparti vidékekről, és a magyarok nemzete Harcias Frigyest, Ausztria hercegét Bécsújhely előtt megölte: az arccsontját dőfték keresztül. Jóllehet a herceg elesett a háborúban, Béla király mégsem aratott diadalt a magyarokkal együtt. Ezután a király az Úrnak ezerkétszázhatvanadik évében nagy számú hadat gyűjtött a csehek királya, Ottokár ellen, Morvaország táján, fiával, Istvánnal és a kunok vezérével, Alpárral együttesen. De csatát vesztett Hainburg környékén, és megfutamodott július tizenharmadikán. Béla király ugyanis békés ember volt, a hadban és ütközetben pedig a legkevésbé sem szerencsés.

Ugyancsak az ő idejében, az Úrnak ezerkétszázhatvanharmadik esztendejében a köznép korbáccsal csapkodva magát, tömegesen futkosott szerteszéjjel.

Meghalt pedig az Úrnak ezerkétszázhetvenedik esztendejében, május harmadikán, pénteki napon, a szent kereszt feltalálásának ünnepén, a budai szigeten, és testét Esztergomban temették el a minorita barátoknak a Boldogságos Szűz tiszteletére épített egyházában, amelyet maga Béla király úr kezdett el építtetni még életében költséges és szép munkával. Itt nyugszik boldogan a királyné úrnővel, sorsának társával, név szerint Máriával, a görög császár lányával, és kedves fiával, Béla herceggel együtt. Erényekkel teljes férfiú volt, akinek emlékezete, mint az édességes méz, olyan édes mind a mai napig minden magyar és más nemzetbeli szájában. Testét Fülöp esztergomi érsek a jog ellenére kiásatva az említett egyházból elvitette, és jogtalanul a saját székesegyházában temettette el. Eljárása miatt a pápa előtt igen hosszú ideig folyt a per, és a minorita barátok érdemesültek rá, hogy a testet a legnagyobb tisztelettel visszanyerjék és a Szűz oltára előtt még nagyobb dicsőségben eltemették. Ezeket a szép verseket lehet ott olvasni.

Mária-oltáron, nézd, nyugszik a sírban e három:
Béla, neje, s herceg – örvendjenek ők az egeknek!
Míg lehetett, ült trónja felett a király hatalomban:
csalfa lapult, szent béke virult, becsület vala ottan.[10]

10 A hexameteres sorokat Horváth János nem fordította le metrumban. Így a verset a *Képes Krónikáb*ól, Geréb László fordításában vettük át.

Ötödik István királynak, negyedik Béla király fiának megkoronázásáról

Utána, az Úrnak ezerkétszázhetvenegyedik esztendejében egész Magyarország felett az ő fia, István kezdett uralkodni. Ez Ottokárt, a csehek királyát, aki a csehekkel, osztrákokkal, brandenburgiakkal és más vegyes hadinéppel erőszakkal jött be Magyarországra, túl a Rábca folyón vitézül legyőzte, és megfutamította. Azután Bodonyt, a bolgárok városát és a bolgárokat győzte le, és királyukat arra kényszerítette, hogy szolgáljon neki. Két évig uralkodott és uralkodásának harmadik évében halt meg a nagy szigeten, és a Boldogságos Szűz egyházában temették el a budai szigeten, a beginák lakóhelyén.

Negyedik László királynak, ötödik István fiának megkoronázásáról

Utána fia, László következett, és ugyanabban az évben koronázták meg, amelyben apja meghalt, tudniillik az Úrnak ezerkétszázhetvenharmadik esztendejében. Ez a László király az Úrnak ezerkétszázhetvenhatodik évében a császár segítségével Morvaország táján megölte a már említett Ottokárt egy ütközetben.

Utóbb aztán az Úrnak ezerkétszázhetvenkettedik esztendejében, amikor Oldamir, Kunország fejedelme összegyűjtvén a kunok hadát a Hódnak nevezett tó környékén ellenségesen be akart törni Magyarországra, hogy uralma alá hajtsa, László király mint bátor Józsué, nemzetéért és országáért harcra szántan felvonult ellene. Seregében Tamás fia Loránd, a serény vitéz, lándzsát tört a kunok elleni vitéz rohamában, és nagyon sokakat dicséretesen levert és leterített. Majd amikor az ellenfelek között megkezdődött a vitéz ütközet, hirtelen és váratlanul, isteni kegyelemből a pogányokat szembe verő nagy zápor kerekedett, és akik íjaikban és nyilaikban reménykedtek, a sűrű záporeső miatt – a próféta szavaival – olyanok lettek, mint a föld sara. És így László király Isten segítségére támaszkodva győzelmet aratott.

A tatárok második bejövetele Magyarországra

Utóbb aztán a kunok közül azok a kevesek, akik megmenekültek, a tatárokhoz futottak, és ösztönzésükre a tatárok az Úrnak ezerkétszáznyolcvanötödik esztendejében másodízben is bejöttek Magyarországra, és egészen Pestig mindent irgalmatlanul felégettek.

Ennek a László királynak az apuliai Károly király leánya volt a házastársa, de ő megvetvén a házastársi ágyat, kun leányokhoz szegődött, Édua, Köpcsecs és Mandula nevezetű lányokat, meg igen sok másokat is ágyasokul tartott, a szerelmüktől valóban megromlott a szíve, és a bárók meg az ország nemesei előtt gyűlölet tárgya lett. Ezenfelül még ezután, mivel kun módra és nem katolikusként viselkedett, az apostoli szék követeként idejött ellene Fülöp fermói püspök, és elrendelte, hogy hagyjanak fel a szakáll leborotválásával, a hajnak magyar szokás ellenére való lenyírásával, és hagyják el a kun süvegeket, amelyeknek használata szinte szokássá lett már Magyarországon; a királyt átokkal sújtotta, hogy gyűlölje meg a pogányokat, kedvelje meg a keresztény életmódot, és éljen házastársával. De a királlyal semmire se menvén visszatért hazájába.

Röviddel ezután, az Úrnak ezerkétszázkilencvenedik évében, a Margit szűz ünnepét közvetlenül megelőző hétfői napon, Körösszeg várának közelében éppen azok a kunok, akikhez szegődött, de főként Arbuz, Törtel és Kemecse és ezeknek rokonai és cinkosai, akiket a kunok közössége bízott meg vele igen sok tárgyalás és tanácskozás után, az éj csendjében megragadták az alkalmat, sátrában szörnyű sebeket ejtettek rajta és könyörtelenül megölték. Ebben a királyban, mivel örökös nélkül halt meg, kihalt a szent királyok fiága. Halála miatt Myse nádor, aki egykor mohamedán volt, ekkorra azonban már elnyerte a keresztség malasztját, urának, az említett László királynak halálát hallván, férfiasan ez óriási gonosztett megbosszulására szánta el magát. A király halála után néhány nap elteltével, testvérével, Lysével, és az említett ágyas, Édua édestestvérével, Miklóssal együtt egy napon az említett Arbuz szállására ment, és hajnaltájt az említett Arbuzt és Törtelt elfogta, Ar-

buzt kétfelé vágatta, Törtelt pedig darabokra szaggatta, más kunokat pedig ugyanezeknek a nemzetségéből és összes hozzátartozóikat, mi több, még a karon ülő vagy bölcsőben fekvő csecsemőket is, akiket csak el tudott fogni, lefejeztette.

László király idejében Magyarország fényes dicsőségéből siralmas romlásra és állapotra kezdett hanyatlani. Belső háborúk támadtak benne, városokat romboltak le, falvakat égettek porrá, a békét és egyetértést végképp lábbal taporták, a gazdagok elszegényedtek, a nemesek parasztokká lettek a szegénység nyomorában. Ebben az időben a kordét, azaz a kétkerekű kocsit László király szekerének nevezték az ország lakosai, mivel az állandó fosztogatás miatt az igavonó állatok kipusztultak az országban, és az emberek barmok módjára kordéba fogva, az állatok tennivalóit végezték. Mondják, hogy ezt a László királyt Csanádon temették el.

Harmadik András királynak, aki második András király unokája volt, megkoronázásáról

Ennek a királynak a halála után tizennyolc nap múlva, még ugyanezen évben, a velencei András herceget koronázták meg. Őt még László király életében behozták Magyarországra. Lássuk ennek az András királynak születését és származását, mi okból érdemelte meg, hogy Magyarország koronáját elnyerje. Második András király, negyedik Béla király és Kálmán herceg atyja, miután első felesége meghalt, vagyis inkább megölték – amint fentebb elmondottuk –, az egyház parancsára átkelt a tengeren a Szentföldre, hogy az Úr sírjáért harcoljon. Itt győzedelmeskedvén, becsülettel, szerencsésen visszatérőben volt; végül Itáliában kötött ki, és egy alkalommal az estei őrgrófnál szállt meg fényesen. Az őrgróf pedig megtudván, hogy a király özvegy, kiválóan szép lányát gyönyörűen felékesítve odaállította az asztalhoz, a király szeme elé. A király pedig látván, hogy a leány szép és szemének kedves, és mivel amúgy is meg akart nősülni, még aznap házasságot kötött ezzel a kisasszonnyal, és magával hozta Magyarországra. Amikor aztán András király meghalt, ez az úrasszony vissza akart térni szüleihez, összehívta

tehát Magyarország főembereit, az érsekeket meg püspököket, nyilvánvaló jelekkel bizonyította, hogy teherben van, így tért vissza Este nevű hazájába, és ott, apjánál egy fiúgyermeket szült, akit a keresztségben Istvánnak neveztek el. Ezt úgy tartották és nevelték, hogy Magyarország királyának a fia. Végre aztán a férfikort elérve, csellel akarta bitorolni nagyapja őrgrófságát, de nagyapja erősebb lévén, messzire elűzte. És így István Spanyolországba menekült, Jakabhoz, Aragónia királyához, akinek a felesége ennek az Istvánnak nővére, András királynak, Magyarország királyának a leánya volt. És itt időzött egy ideig, majd ismét Itáliába ment, és Ravennában a polgárok podestának választották. Innét száműzve Velencébe ment. Itt pedig Velence városának egy igen hatalmas és igen gazdag polgára, amikor meghallotta és megtudta, hogy ő valóban Magyarország királyának fia, feleségül adta hozzá a lányát, és minden vagyonának részesévé tette. Ettől a feleségétől volt Istvánnak egy fia, akit Andrásnak nevezett, saját apjának neve után. Ez az András nagybátyjainak – akik végtelenül gazdagok voltak – segítségével és tanácsára még László király életében bejött Magyarországra, mivelhogy herceg volt, és nagyatyjának, András királynak jogán az ország egy része őt illette. Amikor pedig László királyt megölték, az ország bárói őt koronázták meg szerencsésen. Uralkodásának második esztendejében igen nagy hadsereggel legyőzte Ausztriát.

András király sérelmére hogyan küldi a pápa Magyarországra királynak a gyermek Károlyt

Az ő uralkodása alatt az országnak néhány nemese, tudniillik János és Henrik bán, Henrik fiai és mások is igen sokan András király sérelmére, mint mondják, VIII. Bonifác pápától királyt kértek. A pápa helyt adva kérésüknek, egy tizenegy éves gyermeket, név szerint Károlyt, Magyarországra küldött az Úrnak ezerkétszázkilencvenkilencedik esztendejében, még András király életében. Ennek a Károlynak a nemzetségével és származásával a következőképpen áll a dolog: Ötödik István királynak, negyedik Béla király fiának többek között volt egy Mária nevű lánya, akit Sánta Károlyhoz, Nagy Károlynak – aki a Szentszék adományából Szicília királya volt – a fiához adott feleségül.

Ennek a Sánta Károly királynak István király leányától született egy Martell Károly nevű fia. Martell Károlynak pedig Rudolf császár Klemencia nevű lányától született egy fia, akit előbb – szülőföldjén – Karobertnek, mintegy Károly Róbertnek neveztek. Magyarországon azonban elhagyván a Róbert nevet, Károlynak hívták őt a magyarok. Hogy ez a Károly uralomra juthasson, és András király ellenében a hatalmat elnyerhesse, az említett pápa több legátust is küldött András király ellen Károly érdekében. Ezek azonban semmit sem tudtak elérni, és visszatértek hazájukba.

Eközben, az Úrnak ezerháromszázegyedik esztendejében, Félix in Pincis hitvalló ünnepén[11] András király a budai várban elnyugodott az Úrban, és eltemették Szent János evangélista egyházában, a minorita barátoknál.

András király halála után Lászlót, vagyis inkább Venceszlávot, Csehország királyának fiát behozzák Károly ellen Magyarországra és Fehérvárott illendő módon megkoronázzák

Azután, amikor meghalt András király, az ország bárói még ugyanebben az évben nagyhamar két pártra oszlottak, úgyhogy Máté, Amadé és Ugrin, az ország leghatalmasabb főurai, és még igen sok nemes a gyermek Károly pártjára állt, és őt szóval, de nem tettel királynak nevezte. Azonban a Porchnak nevezett István fia Domonkos, néhai András király tárnokmestere, Miklós fia Demeter, Henrik fia Henrik, ezek a nagyságos főurak János kalocsai érsekkel, András egri püspökkel, Imre váradi püspökkel, Hab váci püspökkel, Antal csanádi püspökkel, Miklós boszniai püspökkel, és Jakab szepesi püspökkel – aki élete fogytáig kapta ezt a püspökséget – július havában Csehország felé vették útjukat Venceszláv királyhoz, hogy fogadja el Magyarország kormányzását, mert ha a Szentszéktől adott királyt fogadják el, a szabad ország elveszíti szabadságát. Csehország királyához pedig azért irányították lépéseiket, mivel Ottokár királynak, akit – mint fentebb elbeszéltük – László király megölt, felesége Anna úrnőnek, negyedik Béla király leányának volt a leánya, ettől született Venceszláv nevű fia, aki atyja

11 1301. január 14.

halála után sok évig uralkodott Csehországban. Ez a Venceszláv nem akart idejönni, de Rudolf császár leányától született és ugyancsak Venceszláv nevezetű fiát odaadta a magyaroknak természetes királyukként egy Göding nevű faluban, a Morva folyónak Csehország felé eső partján, ahova az említett nemesek és püspökök összejöttek. Ezek pedig egy szívvel-lélekkel elfogadták őt, írásos szerződést is készítettek róla, és esküvel is megerősítették. Ezután harsogva hirdették: „Téged, Isten, dicsérünk", és Székesfehérvár városába mentek; itt János kalocsai érsek a többi fentebb megnevezett püspökkel együtt illendő módon megkoronázta Venceszlávot, az esztergomi érseki szék akkor ugyanis üresedésben lévén. Innen Budára jöttek, és itt János érsek elszunnyadt az Úrban, és Jakab szepesi püspök is békében elnyugodott, és Szent János egyházában a minorita barátoknál temették el őket. Ezután, amikor az említett király, akit a magyarok Lászlónak hívtak, Budán élt már, a bárók egyetlen várat, semmiféle királyi jogkört, semmiféle hatalmat vagy tisztséget nem adtak neki, éppen úgy, mint a gyermek Károlynak sem, hanem az ország egyik része Károlyt, a másik része Lászlót nevezte királynak, de csupán névleg, és nem a királyi hatalom valóságában. Ekkor Venceszláv király, az újonnan megkoronázott László apja, látván és megfontolván a magyarok leplezett ravaszságát, az Úrnak ezerháromszázharmadik esztendejében Pannóniába jött nagy hadsereggel, egy ideig a Duna mellett, Pest környékén táborozott, László fiát az ország koronájával együtt magához vette, elfogatta Wernher fia Lászlót, a budai bírót, vagyis kormányzót, és egynémely másokat is, majd békésen visszatért országába. Ugyanebben az időben Miklós, domonkos rendi szerzetes és egyben ostiai bíboros püspök, az apostoli széknek meghatalmazottjaként Magyarországba jött Károly érdekében. Sok napig Budán tartózkodott, de belátta, hogy semmit sem érhet el, és visszatért a pápai udvarba. Itt, amikor VIII. Bonifác meghalt, megválasztották pápának és Benedeknek nevezték. Visszautazásakor valamiért egyházi átok alatt hagyta Buda várának polgárait. A szerzetesek és a plébánosok ugyan szigorúan megtartották az egyházi tilalmat, de támadtak álpapok és hitszegők, akik a népnek nyilvánosan istentiszteletet tartottak és az egyházi szentségeket a nyilvánosan tilalom alá vetetteknek is kiszolgáltatták. Sőt a rosszat még elvetemültebben rosszal tetézve, ösz-

szehívták a népet, és mécsest gyújtva hangos szóval kihirdették, hogy a pápa, Krisztus helytartója, Magyarország összes püspökei meg érsekei és szerzetesei együttesen ki vannak közösítve az egyházból. Ez akkor történt, amikor Budavárát egy bizonyos Petermannak nevezett bíró kormányozta, akit Venceszláv király tett meg bírónak, az elfogott bíró helyébe.

Ottót, Bajorország hercegét hogyan hozzák be Károly ellenében, hogyan koronázzák meg, fogják el és űzik ki

Eközben pedig Henrik fiai és némely más nemesek Ottót, Bajorország hercegét hozták be Magyarországra. Ez bejövén az országnak Venceszláv által elvitt koronáját visszakérte, és azt magával hozva az Úrnak ezerháromszázötödik esztendejében Székesfehérvár városába ment, hogy itt törvényesen királlyá koronázzák. Benedek veszprémi püspök és Antal barát, csanádi püspök fel is kente őt királlyá, és a mondott királyi koronával megkoronázta. Innen Budára indult, és egy ünnepnapon, királyi díszben, a szent koronával a fején nagy számú nép kíséretében lóháton végigvonult az összes utcákon és tereken, hogy mindenkinek bizonyítsa, hogy ő a törvényes király. Nem sok idő múlva jónak látta, hogy Erdély földjét is meglátogassa Tamás fia Beke kíséretében, de László vajda elfogta, és sok napon keresztül megbilincselve a várában tartotta. Ilyen szerencsétlen sorsra jutott, utána pedig kiűzték Magyarországról. Azt sem szabad elhallgatnunk, hogy amikor az említett Ottó herceg a szent koronát Magyarországra hozta, ellenségeitől való féltében esztergályos mesterséggel egy csobolyóba záratta. Amikor pedig emberei kíséretében az éjszaka csendjében lovagolt az országúton, amerre igen sok utas járt, a csobolyó a nyereg szíjairól – mert oda volt kötözve, mint valami boros kulacs – eloldódva leesett, és senki sem vette észre. Utóbb aztán, hajnal virradtával észrevették, hogy nincs meg az értékes kincs, és amilyen sebesen csak tudtak, megrémülve visszafelé vágtattak nagy sebesen. A koronát a sok járókelő között, az országút közepén, senkitől fel nem fedezve megtalálták. Talán az éjszakai első őrváltáskor veszett el, és annyi bizonyos, hogy másnap estefelé találták meg. Valóban csodálatos és el nem hallgatható rendkívüli eset! Mert mit értsek azon, hogy a korona elveszett – ha nem azt, hogy az a

herceg nem viselhette élete végéig a koronát; elvesztette a fejéről a koronát és a vele járó tisztséget.

Hát az mit jelent, hogy senki sem találta meg, csak azok, akik vitték – ha nem azt, hogy Magyarország nem veszítheti el angyal adta koronáját. Ennek megtörténte után, ugyanezen események idején, Wernher fia László mintegy három év után kiszabadult Venceszláv király fogságából, és Csák fia Jánossal, szűz Szent Petronella napja után való csütörtökön, az éjszaka csendjében belopódzott Buda várába, azon a kapun, amely a zsidók zsinagógája mellett van, és egynéhány budai polgárt, ellenségeit és árulóit hirtelen megrohanta és legyilkolta. Petermann pedig, a városbíró meztelenül futva is alig tudott elmenekülni. A polgárok közül kettőt, tudniillik Hermann Márkot és Márton mestert, akik a tizenkét esküdt polgár közül valók voltak, ló farkára kötve kegyetlenül végigvonszoltatta a város utcáin és terein, csontjaikat tűzzel megégettette, javaikat lefoglalta és birtokába vette. Ezenfelül az említett hitszegő papokat, kezükre-lábukra bilincset rakva elküldte Tamás esztergomi érsekhez. Ezeket aztán az érsek börtönbe vetette, ott adták ki gyászos lelküket.

Ottó elűzése után Károlyt királlyá fogadják és megkoronázzák

Minthogy a gyermek Károly az ország támogatása nélkül időzött itt Magyarországon, Gentilis barát, a Hegybeli Szent Mártonról címzett bíboros, áldozó pap a minorita barátok rendjéből a pápa teljes felhatalmazásával Pannóniába jött az Úrnak ezerháromszáznyolcadik esztendejében. Egy évet békében töltött itt el, de az Úrnak ezerháromszázkilencedik esztendejében rettenetes határozatot hirdetett ki: az ország nemeseit átokkal sújtotta, a szegényeket és gazdagokat pedig egyetemesen a legszigorúbb egyházi tilalom alá vetette.

Ezt azokkal a nemesekkel tette, akik a fentebb említett Károly királynak a királyi és királynéi jussokat nem akarták megadni, és még csak királynak sem nevezték. László erdélyi vajdát pedig külön kiközösítéssel sújtotta, mert jogtalanul magánál tartotta az ország koronáját, amelyet Ottó hercegtől elvett, foglyul ejtvén őt; továbbá, mert ez a László vajda a leányát Szerbia királyához,

István szakadár fiához adta nőül. Amikor emiatt az említett nemesek a holtak testét a temetőkön kívül látták heverni, keserű lélekkel és megzavarodva, az Úrnak ezerháromszáztizedik esztendejében összegyűltek Pest környékén a Rákos mezején, a már többször említett Károlyt elfogadták királyuknak, és Fehérvárra sietve, Szent István király nyolcadán, csütörtöki napon örömmel és ünnepélyesen megkoronázták a László vajdától visszaadott szent koronával.

Közben történt események

Ugyanebben az évben IV. Kelemen pápa Szent János keresztesei által felbecsülhetetlen kincset gyűjtetett bölcsen össze a világ keresztény népei között a Szentföld megvívásáért indítandó általános hadjáratra; az említett keresztteseknek azt a különös kegyet adta, hogy azokat, akik pénzt adnak, minden bűnüktől tizenöt egész esztendeig felmenthessék. De utóbb ebből a nagy kincsből semmi eredményt nem láttunk ténylegesen.

Az Úrnak ezerháromszáztizenkettedik esztendejében, amikor Károly király a Sárosnak nevezett királyi várat – amelyet Máténak, ennek az igen hatalmas főembernek megbízásából Miklós fia Demeter tartott a birtokában – saját haderejével ostrom alá vette, ez a Máté, Trencsényi Péter fia, ezerhétszáz lándzsás zsoldoskatonát és a maga minden erejét is a király ellen küldötte Demeter megsegítésére, hogy a királyt a vár alól elkergesse túlerejével. Seregének vezéreivé pedig az említett Demetert és a Szépnek vagy Nagynak nevezett Abát tette meg. Amikor a király jövetelükről hallott, azt hitte, hogy nem tud nekik ellenállni, és a Szepességbe vonult vissza. A szepesiek pedig hűségesen adtak neki lovas és gyalogos katonákat, és segítségükkel a király nagy merészen megtámadta ellenségeit. Ezek pedig időközben a Kassának nevezett várost kezdték ostromolni Amadé nádor halála miatt, akit Kassán a kassai németek vagyis inkább szászok ártatlanul megöltek. Amikor a kémek jelentették a király jövetelét, ezek elhagyván a várost, bátran a király serege elé vonultak. És mind a király, mind ők nagy sietve siettek a csatára alkalmasabb terep felé, ám ezt a helyet ők foglalták el előbb. A király ezalatt a Hernád környékén egy völgyben seregével együtt előbb a gyónás szentségé-

ben részesült, és a feloldozást elnyervén magához vette az Úr testének szentségét a fentebb említett keresztesektől; és minden tekintetben felkészültek a halálra. A békének legkeményebb ellenségei pedig harci fegyvereiket felöltve egy hegynek a csúcsáról az említett völgybe leszálltak készen a király elleni harcra, és a mondott hegynek az oldalán, Szent Vid és Modestus ünnepén, egy pénteki napon, igen kemény ütközetet vívtak, melyre a tatárok ideje óta nem volt példa Magyarországon. Ebben az ütközetben a király kíséretéből a Porchnak nevezett István fia Kakas, Bagyon fia István, Tamás fia László, Aladár fia Jakab, valamint Györke fia Mihály, illetve Péter beregi várnagy, mind előkelő nemes, elesett. Györke a király zászlójával esett el, mint zászlótartó. Amikor a zászló lehanyatlott, a király a keresztesek zászlója alatt harcolt. A másik oldalon pedig Miklós fia Demeter és Aba, a sereg két vezére, és Amadé két fia, a halál nyilától megsebesítve elesett, nagyon is korán, és mások is, nagyon sokan halálosan megsebesítve ugyanott és más helyütt lerótták adójukat a halálnak. És jóllehet a király oldalán többen estek el, mégis a király nyerte el dicsőségesen a győzelmet. Hisszük és valljuk, hogy ezt az Isten tette.

Az Úrnak ezerháromszáztizenhetedik esztendejében Mária úrasszony, a király úr első házastársa, aki lengyel származású volt, és Kázmér herceg leánya, Szent Lucia ünnepe után a harmadik napon, Temesváron élete folyását boldogan bevégezte, és Székesfehérvárott Boldogságos Szűz Mária egyházában a föld kebelébe tették.

Az Úrnak ezerháromszáztizennyolcadik esztendejében a király úr feleségül vette Beatrix úrasszonyt, a római király leányát, a cseh király nővérét, a luxemburgi tartományból, de ő még ugyanezen esztendő leforgása alatt elszenderült az Úrban, és Váradon a székesegyházban temették el. Ugyanebben az évben a Boldogságos Szűz fehérvári egyházát, amelyet gyakran pusztított és károsított a tűzvész, a király elkezdte ólomlemezekkel befedni, gyönyörű boltozattal díszíteni, s azonfelül még szilárd oszlopokkal is megerősíteni.

Az Úrnak ezerháromszázhuszadik esztendejében Károly király feleségül vette Lászlónak, a lengyelek királyának Erzsébet nevű leányát, és tőle az Úrnak ezerháromszázhuszonegyedik évében fia született, név szerint Károly, de ő gyermekként, még ugyanabban az évben meghalt, amelyikben született, és Fehérváron temették el.

Az Úrnak ezerháromszázhuszonnegyedik évében Visegrádon, Szent Remigius ünnepén, ugyanettől a királynétól született a királynak egy fia, név szerint László.

Az Úrnak ezerháromszázhuszonötödik esztendejében kezdte meg a király úr a minorita barátoknak a lippai egyházat építeni az új szent, Boldog Lajos toulouse-i püspök és hitvalló tiszteletére, aki atyjának édestestvére volt, tudniillik Szicília királyának és Mária királynénak, István magyar király leányának, negyedik Béla unokájának elsőszülött fia, aki a minorita barátok fogadalmát tette le, és azok öltözékét vette fel. És a szentély alapját Szent Ferenc átvitelének az ünnepén rakták le.

Az Úrnak ezerháromszázhuszonhatodik esztendejében, március ötödikén ugyanezen királynak[12] fia született, akit rokonának, ama szent hitvallónak a nevéről Lajosnak nevezett el örömében.

Az Úrnak ezerháromszázhuszonhetedik esztendejében, a Virágvasárnap előtti szerdán a Boldogságos Szűz székesfehérvári egyháza, bár a tűzvész ellen ólommal volt fedve – ahogy fentebb említettem –, mégis siralmasan leégett, és a lemezekké kalapált ólom a heves tűz miatt folyékonyan lecsurgott a tetőről, mint a viasz, kivéve egy harangtornyot, amely a sekrestye fölött van. A szenteknek nagy számú ereklyéi vannak benne, ott őrzik őket. Senki sem kételkedhet abban, hogy ez a torony az ő érdemeik miatt maradt meg. Mindamellett utóbb a király ismét ólommal fedette be ezt az egyházat.

Ugyanezen évben Szent András apostol napján született egy fia, Andrásnak nevezték el.

12 A latin szövegben királyné áll.

Az Úrnak ezerháromszázhuszonkilencedik esztendejében meghalt a fia, László, és Fehérvárott bízták a föld kebelére.

Felicián vadságáról

Ugyanezen időkben, amikor Magyarország az óhajtott béke nyugalmát élvezte, és sehonnan sem háborította az ellenség, a béke megbontója, a gyűlölség magvetője, az ördög egy öreg és már őszbe vegyült hajú vitéznek, név szerint Feliciánnak a Zách nemzetségből, azt a gondolatot ültette a szívébe, hogy urát, Károly királyt és úrnőjét, Erzsébet királynét meg két fiukat, Lajost és Andrást egy napon ölje meg kardjával. Ezt a Feliciánt Trencsényi Máté egykori nádor emelte fel, azonban ez végül is otthagyván Mátét, a király mellé állott. A király őt királyi kegyébe fogadta, szabad bejárása volt hozzá, és a király ajtaja zár nélkül nyitva állt előtte. Amikor aztán a király a királynéval és említett fiaival az Úrnak ezerháromszázharmincadik esztendejében, április tizenhetedikén, a Húsvét nyolcada utáni szerdán Visegrád-Váraljai palotájában reggelizett, Felicián titokban besurranva odaállt a király asztala elé, és éles kardját kirántva a hüvelyéből, veszett kutya módjára egyetlen heves támadással könyörtelenül le akarta vágni a királyt, a királynét meg a fiaikat. De mivel az irgalmas Isten irgalma megakadályozta benne, nem tudta végrehajtani, amit akart. A király jobb kezén könnyű sebet ejtett ugyan, de fájdalom, a kegyelmes királyné jobb kezének négy ujját, amelyet könyörületes szívvel szokott a szegények, nyomorultak és elesett emberek felé nyújtani alamizsnálkodáskor, azon nyomban levágta. Ezekkel az ujjakkal varrt számtalan egyház számára különféle kelengyéket, és ezekkel küldött fáradhatatlanul az oltárokra és a papoknak drága bíborból varrt díszruhákat meg kelyheket. Amikor az ott álló királyi gyermekeket is meg akarta ölni, a gyermekek nevelői, tudniillik Kenezicsi Gyula fia Miklós, meg János nádor fia Miklós közbevetették magukat, és bár az említett gyermekek megmenekültek, az ő fejüket halálos csapás érte. Ekkor a Patak megyei Sándor fia János, egy derék jellemű ifjú, aki a királynénak al-étekfogója volt akkor, rárohant Feliciánra, mint valami vérengző vadállatra, és csákányával vitézül a nyaka és a lapockája közé sújtva keresztüldöfte és földre terítette. Utóbb innét is, onnét is bero-

hantak a király bajvívó vitézei és rettenetes kardjukkal darabokra szabdalták a nyomorultat, olyanná tették kardjaikkal, mint valami szörnyszülöttet. A fejét Budára küldték, két kezét és két lábát pedig más-más városokba indították útnak. Végezetül egyetlen serdülő fiát és hűséges szolgáját, akik futásnak eredve sem tudták megmenteni életüket, ló farkára kötve megölték, holttestüket a kutyák rágták szét az utcákon csontjaikkal együtt. Bizony, méltó dolog is volt, hogy Feliciánt, aki sok keresztényt vadállat módjára megcsonkítva megfosztott tagjaitól, magát is Isten igazságos ítélete folytán megfosszák összes tagjaitól, és hogy az, aki fáradhatatlan kínzója volt a szegényeknek, az emberek közönséges halálából kirekesztve kutyához illő, hirtelen halállal haljon meg, mint valami kutya a kutyák sorsában részesüljön. Klára nevű leányát is, ezt a gyönyörű szüzet kivonszolták a királyi udvarból, orrát meg ajkait csúful megcsonkították, úgyhogy a fogai kilátszottak, és mindkét kezének nyolc ujját levágták, úgyhogy csak a hüvelykujjai maradtak meg, majd sok város utcáin és terein végighurcolták lóháton, és kényszerítették a félhalott szerencsétlent, hogy e szavakat kiáltsa: „Így lakoljon, aki hűtlen a királyhoz!" Feliciánnak a másik, idősebb leányát, név szerint Szépát, aki egy Kopaj nevű nemesnek volt a hites felesége, Léva vára előtt, a vár várnagyának, a király familiárisának, Becsei Imrének parancsára lefejezték, és maga Kopaj is a fogság bilincsében fizette meg a halál adóját. Ennek a fiait pedig egy tengeri szigetre szállították, hogy sohase lássák viszont szülőföldjüket. Végül magának Feliciánnak a nemzetségéből sok nemest felkoncoltak. A boldogtalan Felicián tehát így esett a felségsértés vétkébe, az országot felbolygatta, saját magvát kiirtotta, nemzetségét hírhedtté tette, és elvesztette, kutyáknak lett eledele; e világból szabadulva megkötözték s eltemették a pokolba; példázat lett a világ s okulás a hűtlenek számára. Hogy ilyen rettenetes dolog valaha is megeshetett, alig hiheti az ember. Addig, amíg ez meg nem történt, Károly király kedvező szelekkel hajózott, és a tengernek tarajos vizeit kívánsága szerint szántotta. De a forgandó szerencse elfordította már tőle az arcát, s búcsút mondva hátat fordított neki, mert mindenfelől háborúk támadtak, serege vereséget szenvedett. Lábának-kezének fájdalma is szerfölött gyötörni kezdte.

A király csatájáról Bazaráb, az oláhok vajdája ellen

Mert ugyanabban az évben, amelyben a méltatlan emlékezetű Felicián elpusztult, tudniillik az Úrnak ezerháromszázharmincadik esztendejében a király nagy hadsereget gyűjtött össze, de mégsem az egész haderejét, mivel különböző hadi vállalatokra igen sok harcost küldött országának határvidékeire az ország ellenségei ellen; ő maga szeptember havában Szörényen át Bazarábnak, az oláhok vajdájának a földjére kelt át – ez a föld olyan nép számára, mely hozzá nem szokott, lakhatatlan –, Miklós fia Dénesnek, Ivánka unokájának ösztönzésére, hogy Bazarábot erről a földről elkergesse, vagy pedig földjét az ösztönzők egyikének adja át birtoklásra, bár ez a fejedelem mindig hűségesen megfizette a királyi felségnek azt az adót, amelyre kötelezve volt. Mikor pedig a király Szörényt és ennek a várát elfoglalta, mindent az említett Dénesnek adott át a báni méltósággal együtt. Mikor ez megtörtént, Bazaráb ezt üzente a királynak tisztes követek útján: „Mivel te, uram királyom, fáradoztál a sereg összegyűjtésével, fáradságod kárát hétezer ezüst márkával fogom megtéríteni. Békésen átadom neked tartozékaival együtt magát Szörényt is, amelyet erőszakkal kaparintottál kezedbe. Ezenfelül az adót, amellyel tartozom a koronádnak, híven megfizettetem neked minden évben. Fiaim közül is egyet udvarodba fogok küldeni, saját pénzemen és költségemen, hogy neked szolgáljon, de fordulj vissza békében, és személyedet óvd meg a veszélyektől, mert ha tovább jössz, nem kerülheted el a veszélyeket." Ennek hallatára a király fönnhéjázó elmével e szavakban tört ki, mondván a követeknek: „Így mondjátok meg Bazarábnak! Ő az én juhaim pásztora, a szakállánál fogva húzom elő rejtekéből!"

Ekkor egy hűséges báró, név szerint Dancs, Zólyom és Liptó ispánja, így szólt a királynak: „Uram, nagy alázattal és a te tisztességedet gyarapítván beszél hozzád Bazaráb, viszonozd ezt leveledben a királyi jóság jóindulatával és a kegyelem teljes szeretetével." De a király csak elismételte fentebb mondott nagyon durva és fenyegető szavait. A józan tanácsot félretéve, máris tovább indult harcra készen. De mivel a neki és embereinek ismeretlen földön, a havasok és erdős hegyek között nem tudott élelmet

szerezni, egyszerre szenvedni kezdtek az éhségtől a király, a katonák, de még a lovak is. Emiatt fegyverszünetet kötöttek Bazarábbal; és az hitét adta, hogy engedelmeskedik a királynak, továbbá, hogy biztonságos visszatérést enged a királynak és embereinek, meg hogy megmutatja a helyes utat; így a király gondtalanul visszaindult, bízván a hitszegő szakadár hitében. Olyan útra érkezett egész seregével, amely körbe futott, mindkét oldalán meredek partok zárták körül, és elöl, ahonnét kezdve a szóban forgó út már szélesebb lett, az oláhok több helyen erős torlaszokkal rekesztették el. A király és az övéi pedig még csak nem is gondoltak semmi ilyesmire. A partokon fönt az oláhok megszámlálhatatlan sokasága futkosott, dárdákat dobáltak a király seregére, amely a mély utak fenekén volt; nem is lehet ezt útnak nevezni, hanem valami szűk hajónak. A zsúfoltságban mindenfelé hullottak a legderekabb lovak a vitézekkel együtt, hiszen a meredek fal miatt egyik oldalon sem tudtak az út partjaira felkapaszkodni az oláhok ellenében, és továbbhaladni sem tudtak, a menekülésre sem volt módjuk az elébük rakott torlaszok miatt; teljességgel olyanok voltak, mint a varsában vagy hálóban megfogott halak: hullottak az ifjak és öregek, főemberek és hatalmasok válogatás nélkül. Ez a szerencsétlen állapot péntektől hétfőig tartott; ezekben a napokban a válogatott vitézek is úgy ütődtek ide-oda, mint ahogyan a bölcsőben ringatják és rázzák a csecsemőket, vagy mint a nádszálak, amelyeket a szél ingat. Igen nagy volt itt a pusztulás és a katonáknak, főembereknek és nemeseknek megszámlálhatatlan sokasága esett el Szent Márton vigíliáján, pénteken és az utána következő hétfőn. Ezeknek nyomorúságos sorsát Temesvár várában, melyet állítólag ugyanez a király alapított, az ifjú és idős úrasszonyok szolgálóikkal együtt megsiratták, és azon a napon és abban az órában megzavarodott a boldog Pannónia. Ó, a fájdalom kínálgatta őket keserű poharával, és még az emlékük is siratni való.

Mert elesett itt három prépost, tudniillik: András mester, a fehérvári egyház prépostja, e nagyon tiszteletreméltó férfiú, aki egyben a királyi felség alkancellárja volt és a király pecsétjével együtt pusztult el; továbbá Mihály pozsegai prépost és Miklós gyulafehérvári prépost. Aztán András sárosi plébános és Péter testvér, a prédikátorok rendjéből, ez a tisztes férfiú: valamennyien kiürí-

tették a rettenetes halál poharát, agyvelejükbe irgalmatlanul faékeket vertek. Néhány más papot is megöltek, a király káplánjait. Végül a kunoknak is felbecsülhetetlen és igen nagy sokasága hullott el. Valamennyiüknek, mind az egyházi férfiaknak, mind a világi nemeseknek holtteste a küzdelem helyén várja az általános feltámadás idejét. És kedveseik semmi módon nem tudták visszaszerezni szeretteiket az ellenségtől, rohamaik miatt. Az oláhok sok foglyot hajtottak el, sebesülteket is, sértetleneket is, és az elesettekről leszedték a sok fegyvert és drága ruhákat, elszedték a pénzt, aranyat, ezüstöt, drága edényeket és öveket, meg sok erszényt garasokkal, forintokkal, sok lovat nyereggel és zablával; mindezt elvitték és átadták Bazaráb vajdának. A király pedig elcserélte címeres fegyverzetét Dénes fia Dezsővel, ezt pedig – mivel azt hitték róla, hogy ő a király – kegyetlenül legyilkolták. A király kevesedmagával tudott megmenekülni néhány hű emberének védelme alatt. Ezek úgy állottak körülötte, mint valami kőfal: Dancs mester a fiával, Lászlóval és a király kíséretében való más vitézekkel, továbbá Márton mester, Berend fia; ezek önnön testükkel fogták fel a zápor zuhogásaként zúduló kardcsapásokat és nyíllövéseket, hogy a király életét megmentsék a halál rohamától. A hadsereg körül hullottak az oláh ebek, mint a legyek, elvesztették a kenet kegyelmét, mivel keresztény népet és Krisztus felkent papjait öldösték irgalmatlanul. Ezeknek a magyarok által leölt oláhoknak a számát csak a pokolnak pontos számadója tudná összeszámlálni. A király pedig ilyen szerencsével eljutott Temesvárra, és azután haladéktalanul Visegrádra ment.

Mivel a magyarok mindenütt kemény és vitézi ütközeteket vívtak, azért történt meg ez velük, hogy a sok győzelem miatt ne bízzák el magukat, vagy hogy talán előbbi elbizakodottságuk miatt megfenyítve tanuljanak alázatot és hirdessék, hogy az isteni szeretet kegyelmét csak az atyai fenyítés korbácsa által lehet gazdagon kiérdemelni, mert az Atyaisten azokat fenyíti, akiket szeret.

Az Úr ezerháromszázharminckettedik esztendejében, Szent István király ünnepén fia született a királynak; Istvánnak nevezték el.

Az Úr ezerháromszázharmincharmadik esztendejében elindult a király Visegrádról hatéves András fiával együtt július havában, és derék vitézi kíséretel Zágrábon keresztül a tengeren túlra indult azzal a céllal, hogy fiát a pápa úrnak, tudniillik XXII. Jánosnak akaratából, és a legdicsőségesebb Róbertnek, Szicília királyának sürgetésére és kérésére annak az országnak a királyává koronázza. A király kíséretében volt Csanád esztergomi érsek, András váradi püspök, Longobard Jakab orvos, csanádi püspök és a fent említett Dancs mester, meg igen sok nemes az országból. A király visszatért március havában épségben, és azok is mindnyájan jó egészségben, akik elkísérték. Fiát azonban ott hagyta, de nem megkoronázva – ahogy szerette volna –, hanem nagybátyjának, Róbert királynak gyámsága és védelme alatt. Ez a Róbert Szicília királya volt, nagy tudományú és szent életű férfiú, aki elaggott korára való tekintettel le akart mondani a világról és a királyi méltóságról, hogy ájtatos elmélkedésnek élhessen; azt akarta, hogy az említett fiú kövesse őt a királyi méltóságban. De időközben alaposabban megfontolván a dolgot, nem akart még életében leköszönni a királyi méltóságról: ám halála után nyerje el az ország koronáját a jog szerint őt követő fiú. Róbert király örököse ugyanis igen korán engedett a halál követelésének.

Az Úr ezerháromszázharmincötödik évében, Szent Márton ünnepe körül János cseh király és fia, Károly, meg a lengyelek királya Magyarországra, Visegrád várába jött Károly királyhoz, hogy ott örök békeegyezséget kössenek. Ez meg is történt. A cseh király ebédjére Magyarország királyának bőkezűségéből mindennap kétezerötszáz kenyeret adtak, és a királyi étkekből is bőségesen; a lovaknak pedig egy-egy napra huszonöt mérő abrakot. A lengyel király ebédjére pedig ezerötszáz kenyeret és élelmiszert bőségesen; borból száznyolcvan hordót mértek ki. Magyarország királya különböző drága ékszerekkel is megajándékozta a csehek királyát, úgymint ötven ezüstkorsóval, két tegezzel, két övvel, egy csodálatos sakktáblával, két felbecsülhetetlen értékű nyereggel, egy csákánnyal, amely kétszáz ezüst márkát ért, meg egy csodálatos munkával kidolgozott gyöngykagylóval. Mivel Lengyelország királya adófizetője volt a cseh királynak, s mivel Károly, Magyarország királya feleségül bírta a lengyel király nővérét; Magyarország királya, Károly a legtisztább

aranyból vert ötszáz márkát adott neki, hogy megváltsa őt a cseh királynak fizetendő adózástól. Elhatározták itt azt is, hogy ha e királyok közül bármelyiket, vagy országukat valami ellenség támadná meg, a többiek kötelesek segítségére és támogatására sietni. És ezt egymás között nagy eskükötéssel is megerősítették.

Közben történt események

Az Úr ezerháromszázharmincnyolcadik évében, Péter és Pál apostolok ünnepe táján, Lothka úr, a rutének fejedelme, vitézeinek válogatott népével Visegrádra jött Károlyhoz, Magyarország királyához és teljes baráti hűséget fogadott neki.

Közben történt események

Az Úr ezerháromszázharminckilencedik évében Kázmér, Lengyelország királya július havában Visegrádra jött Károlyhoz, Magyarország királyához, országa püspökeinek és báróinak kíséretében, és ezeknek egyetértésével és akaratából Lengyelországot szabad elhatározással Lajos úrra, Károly királynak és nővérének a fiára hagyta, mivel neki nem volt fia. Erről kétséget nem hagyó oklevelet is készítettek.

Közben történt események

Az Úr ezerháromszáznegyvenedik évétől kezdve három egymást követő évben, azaz negyvenegyben és negyvenkettőben is mérhetetlen tömegű sáska jött be a Szerémségen keresztül Magyarország minden vidékére. Csapatosan vonultak repdesve és a földön mászva, és hatalmukba kerítettek mindent, ami zöld: fákat, vetéseket és legelőket, kivéve a szőlő leveleit. A három év elteltével szétoszoltak és a környező országokba, Lengyelországba, Csehországba és Ausztriába vonultak, egészen Itáliáig és Franciaországig, és aztán elpusztultak.

Károly király haláláról

Jaj, hogy e világ dísze és dicsősége az idők kezdetétől fogva nem marad meg ugyanabban az állapotban, hanem állandóan változik, forgandó, mulandó, és a megsemmisülés felé tart, tova haladva, miként az elfutó patakvíz. Mert széthullik és földdé válik minden, ami csak van e kerek világon a föld mélyétől kezdve az ég boltozatáig. És mivel a kegyetlen halál semmit sem kímél, nem a béke ösvényén jár és semminek sem irgalmaz: elhullik az emberi élet a tőle való félelemben; még virulni látszik, mint a virág, majd egyszerre elszárad. Ó, Halál! Te, aki a sárból gyúrt ősatyánk vétke miatt, azáltal hogy ők az ördögi csalárdság megfontolt gonoszságának ösztönzésére belélharaptak a kárhozatos almába, behoztad a bűn mérgét a világba, elárasztván a kígyó mérgével, te rettenthetetlen, te félelem nélküli és tiszteletet nem ismerő, te, vétek csalárdságával töltekezett, ennek az ősatyának a fiait is elragadtad, és felfaltad, és így kerestél magadnak utat a világba mindjárt a kezdetek kezdetén: csoda-e, hogy telhetetlen falánkságoddal és rabló útonállásoddal nem telsz el, és tovább nyeldekled a holtak testeit? És miért örülsz örvendezve a holtak undok tetemének, miért nem az élőknek? Mert nem lakodalmas házba és a vigasság ünnepére, hanem inkább a gyász helyére sietsz te, amúgy vaktában sietve; nem félsz belépni sem a szegények kunyhójába, sem a királyok udvarába vagy palotájába – minden bejelentés nélkül; nem rettensz vissza tőle, hogy az igaz szeretetben házassági kötelékkel kölcsönösen egymáshoz kötött házastársakat az elválás bilincsbüntetésébe verjed, s hogy fiút az apától, apát a fiától elválassz. Nemde megmutattad, milyen keserű, milyen kemény, kegyetlen s könyörtelen vagy, amikor az Úrnak ezerháromszáznegyvenkettedik évében, az apostolok szétoszlása után következő napon, július 16-án nem riadtál vissza attól, hogy rókaravaszságú fortélyoddal titokban és láthatatlanul be ne lopózz a legerősebb, mérhetetlen magasságú várba, annak is megvíhatatlan falai közé, melyeken sem erő, sem e világ hatalma nem tudott semmi módon úrrá lenni; és nem féltél ellenséges fegyverekkel a leghatalmasabb uralkodónak, Károly úrnak, Isten kegyelméből Magyarország királyának életére törni, akinek erejét a Magasságbéli rendelkezése folytán rettegve rettegte Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország, Bulgária és az

egész Magyarország, meg Salerno és a Szent Angyal Hegy, meg más országok is, úgysmint Lengyel- és Csehország, meg Ausztria és más környező országok; te azonban negyvenkét évig és nem tovább hagytad őt az Élet szolgálatában uralkodni, és a te megszokott csalárdságoddal, a mi boldog emlékezetű, kegyes, híres-neves és hatalmas királyunkat, országa népeinek szeme láttára és nyíltan – nem kincseitől és drága ruháitól, vésett követeitől, és drága, tündöklő, aranyba és ezüstbe ékesen befoglalt gyöngyeitől, hanem az életadó lélektől fosztottad meg, s vitted el őt közülünk kegyetlenül; és azzal, hogy a földbe temettetted, fényes érdemeire semmivé foszlató árnyékot vetettél. Országának népei még legutóbb is látták, milyen kegyes és magasztos, mint Libanon cédrusa – és íme, hiába mennek és keresik most országának népei, nincs többé! Ennek okából, a te nagy és elvetemült tetted miatt a katolikus hit valóban igaz és szeretett követőinek, s a hit ösvényeihez ragaszkodóknak az a kegyes kötelessége, hogy Károly király urat megsirassák és – fájdalom – siralmasan meggyászolják. Micsoda siralomban, micsoda siránkozásban vannak itt a főpapok, főnemesek, bárók és nemesek, hajadonok és úrasszonyok, minden rendű és rangú emberek, de különösen Erzsébet úrasszony, a felséges királynő és drága hitves, meg Lajos, mostani királyunk, és István herceg, a megholt fiai! Micsoda sírás, jajgatás és jajongás tört ki halálának napján! Ó, ha valaki látta volna – és gondolatban előre is látni lehetett volna –, hogy a felséges királyné úrasszony orcája, ami maga volt a kimondhatatlan öröm és vidámság, a keserű könnyektől mily szörnyen elváltozott, hogyan áztatta arcát a király halála óta szeméből szüntelenül, vízesés módjára földre hulló könnypatak. Hangos orgonahangja és búgása országa népeinek sírásával együtt az égboltozat csúcsáig felhatolt, még az eget is mintegy részvétre bírta, sőt a Nap is – úgy látszott – gyönyörű színű sugarait igen-nagyon homályba vonja. A következő napon aztán az említett királyné úrasszony rendelkezésére összegyülekeztek az érsekek, püspökök, prelátusok, bárók, papok, barátok és az egész papság, és könnyező menetben elindulván a mondott várhoz érkeztek. Ragyogó sokaságuk – mint mondottuk – könnyek közt kesergett, majd a király drága fejét királyi méltóságához illően arany koronával ékesítették, felséges testét skarlát köntösbe öltöztették, lábára drágakövekkel kirakott csizmát húztak, s rá méltóságát megillető arany sarkantyút illesztettek,

majd a mondott bevehetetlen várból nagy siránkozás kíséretében levitték Visegrád városába, a Boldogságos Szűznek ott épült plébániatemplomába. Elsiratta őt a város egész népe nagy-nagy siratással. Az isteni oktatás és az ünnepélyes mise végeztével a testet egy bárkán lefelé szállították a Duna vizén a híres-neves Buda városába. A főpapok, bárók és nemesek tömege előtt ment a hadi lobogóval zokogva a híres-neves erős karú Tót Lőrinc vitéz, aki a király úr életében reá háruló tisztsége miatt a királyi lobogót vinni szokta, ahogy illik. Itt, a híres-neves már említett város minden polgára, minden pap, barát és szerzetesférfiú, és a város minden lakosa gyászolva, könnyező szemmel, és gyászruhába öltözve körmenetben vonult a király holtteste elé, egészen a Dunáig. És amikor már bevitték a mondott városba, a király teste fölött szüntelenül zsoltárokat énekeltek, és egyéb ájtatosságokat végeztek, ahogy ez szokás a megholtakért, és egész éjszaka nem szűntek meg könyörgéseket mondani énekelve a felséges Teremtőnek. A király halálát követő harmadik napon aztán, még ugyanebben a városban, az alatt az idő alatt, míg az előírt módon a vallási ájtatosságokat, vagyis a megkezdett szertartásokat és az ünnepélyes miséket végezték, a templom ajtaja előtt állt Károly király úr három díszlova bíbortakaróval ékesítve, s rajtuk a király úr fegyverzetébe öltözött derék vitézek. Az első lovon ülő vitéz a királyi méltósághoz illő lovagi tornafegyverzetbe volt öltözve, a másik meg dárdaökleléshez volt felszerelve, a harmadik – a legpompásabb – lovon ülő pedig a királyi méltóságot megillető harci fegyverzetben, a hadba vonulásra felvértezetten. A három lovon ülő három vitéz sisakján a hadi jelvény egy struccmadárforma volt, arany koronával ékesítve; ilyen jelvényt szokott viselni a király úr, míg élt. Minden lószerszám, kengyel, zabla, kantár meg más idetartozó dolog aranyozott ezüstből volt a királyi méltósághoz illően, és a bőrhevederek és gyeplők és más efféle dolgok a szügyelőkkel és farmatringokkal együtt selyemanyaggal voltak bevonva.

A három lovat és a vitézeket gyönyörű hímzésű bíbor, sok gyöngy és drágakő borította, és testestől-lelkestől a király úrhoz voltak hasonlatosak ezeken a lovakon, úgyhogy amikor a mindenféle rendbéli emberek arra mentükben megpillantották őket, és meglátták az említett királyi jelvényeket, sírásban törtek ki, és hangos üvöltésükkel az eget ostromolták, mivel a király úr az

említett jelvények és lovak birtokában mindaddig szerencsésen kormányozta a magyar birodalmat. A szent oktatás és az ünnepélyes misék befejezése után, nem egynémely más, régen elhalt királyok módjára, akiket más írásos művek tiszteletre méltó tekintélye boldog emlékezetűeknek mond, azaz nem letakart arccal, és néhány napig titokban őrzött testtel – mert egyes esetekben egynémely király halálakor állítólag ez a helytelen szokás kapott lábra –, hanem nyíltan, mindenki jelenlétében és nyilvánosan, mindenki szeme láttára szállították a mondott testet Fehérvárra, hogy ott eltemessék. Szállítás közben bármely faluhoz érkezett is a holttest, mindenki, a férfiak és az asszonyok is könnyek közt és sírva gyászolták, s keserűségükben hangos jajgatással egetverően kiáltoztak. És amikor Fehérvárhoz érkezett a mondott felséges test a fentebb említett módon, a város prelátusai, papjai, egyházi emberei és a többi nemesek és polgárok sietve eléje vonultak a városon kívül, és keserű szívvel megszemlélvén az éltető lélektől megfosztott testet, ennek láttán mondhatatlan sírásban törtek ki, és bevitték a városba. Ezek a papok és egyháziak egész éjszaka himnuszokat és zsoltárokat énekelve Istennek, virrasztással töltötték a hosszú-hosszú éjszakát. És amikor felvirradt a nappal, és megkezdődtek az ájtatosságok és az ünnepélyes misék, Károly király már említett három lova a már említett módon díszes szügyelőkkel és bíbortakaróval ékesítve ott állt a monostor ajtaja előtt, mint már mondottuk, s hátukon az említett derék vitézek a király úr fegyverzetébe öltözötten várakoztak, míg a megkezdett szent szertartásokat és az ünnepélyes miséket azon a napon az előírt módon végezték. És amikor végre az ájtatosságokat méltóképpen elvégezték, s az aznapon tartandó szertartásokat befejezték, a főmonostorban, ott ahol szentséges István királynak, és fiának, Imre hercegnek különféle erényekkel és csodatételekkel fényeskedő teste boldogan nyugszik az Úrban, s könyörületes szívvel a legnagyobb jótéteményekben részesíti a bizalommal hozzá könyörgőket – ott, a nagy oltár mellett temették el a király testét az őt megillető királyi ruhában az említett és felsorolt urak és egyházi ruhába öltözött érsekek, püspökök, prelátusok és apátok közreműködésével. Egy szívvel-lélekkel siratta őt mindenki, gazdag és szegény egyaránt, úgyhogy a márványkövek a sűrű könnyhullatástól teljesen átnedvesedtek. A nagy jajgatással siránkozó körülállók valamennyien bere-

kedtek, s szemük a sok-sok könnytől csaknem elvesztette természetes látóképességét. Ekkor a Krisztusban tisztelendő atya, Csanád esztergomi érsek úr a körülállóknak a király úr halála miatt aggódó lelkét és jámbor szívét üdvös és kegyes beszédével illendőképpen megenyhítette. Ami ennek a siránkozásnak és elmondhatatlan szomorúságnak a megnyilvánulását illeti – úgy hiszem, hogy azok, akik még nem láttak királyt temetni, a fájdalom keserűségéről és a könnyek hullatásáról, mivelhogy nem vettek részt benne, tájékozatlanok lesznek és maradnak is. De hát minden húsba és bőrbe öltözött teremtmény, mint előbb már érintettük, a sárból alkotott ősszülő bűnbeesése miatt, halandó lett; vétkével minden utódára rászabta a halál törvényét, egyetemlegesen és megváltoztathatatlanul, annyira, hogy a Magasságbeli saját fiának sem kegyelmezett, noha isteni természettel volt felruházva, hanem odaadta őt is mindnyájunkért. Ezért tehát senki sem háboroghat, és senki sem szállhat szembe a Teremtővel a halál elkerülhetetlen és megváltoztathatatlan ténye miatt, mivel az Úr ellenében sem bölcsesség, sem tudás, sem bátorság, sem megfontoltság meg nem állhat; inkább béketűréssel kell elviselnünk a halál súlyos csapását, mivel csak azt vette vissza az Úr, amit adott, s ami azon a napon úgyis feltámad Őbenne. Akkor az említett főmonostor a többi egyházakkal egyetemben megszámlálhatatlan értékű királyi ajándékban és óriási mennyiségű fogadalmi adományban részesült. Végezetül a három díszparipa a fegyverekkel és takarókkal és minden díszes felszereléssel együtt, meg egy ringó kocsival vagyis királyi hintóval – amelyen rajta volt az aranyozott és gyöngyökkel díszített királyi címer, fölül egy struccmadárféle, hasonlóképp aranyozott ezüstből készült hét gömb alakú gombbal –, meg az említett számlálhatatlan mennyiségű pénzzel együtt az említett monostornak jutott és adatott ajándékként, és adományul az elsiratás és a mondhatatlan keserűségű gyász emlékezetére, hogy a mondott király úr emlékezetét felidézzék az utókorban. A temetés napján ugyanott történt és tett adományok és felajánlások igen nagy mennyiségét jelen írásunkban nem tüntetjük fel részletesen, hogy hosszadalmas felsorolásuk ne fárassza a lejegyzők tollát és az olvasókat. Ezután pedig Lengyelország híres-neves királya, Kázmér, a király rokona, meg Morvaország őrgrófja Visegrádra jöttek, és gyászba borult lélekkel tort ültek. Végül harminc nap elteltével, a Szent Szűz mennybemenetelét meg-

előző szerdai napon, hogy Károly király halálának harmincad-gyásznapját ünnepélyes misével a felséges Úristennek, mindenek teremtőjének a tiszteletére – mint föntebb mondva volt – megüljék, a főpapok és püspökök igen sok báróval együtt Fehérvárra mentek, ahol Károly király úr teste az Úrban elnyugodva ünnepélyesen el volt temetve; és ott Fehérvárott, meg Visegrád városában a királyné úrasszony kedves fiával, az akkor királlyá koronázott Lajossal, meg a többi főpappal, püspökkel, pappal és báróval meg sok-sok keresztény hívővel együtt a legnagyobb áhítattal megtartották a gyászünnepséget. És az országnak minden népe országszerte ugyanolyan ünnepélyes áhítattal és ünnepélyes misékkel ülte meg és teljesítette a halotti ájtatosságot. Kérjük tehát egy szívvel-lélekkel a mindenható Istennek kegyelmét Károly király úr számára, hogy lelke fölött kegyelmesen ítéljen, és bocsásson meg neki, és lelkét az összes szentek és hitvallók gyülekezetébe, István és László királyok társaságába kegyeskedjék helyezni, hogy amiként a jelen világban királyi dicsőségben élt, a túlvilágon is együtt örvendezhessen az angyalokkal.

Mértékes versek Károly király haláláról

Égi Urunk, Krisztus, létünk végcélja, királyunk!
Egymagad immár mindnyájunkhoz légy te kegyelmes,
szüntesd vétkünket, vedd el bűnünk sokaságát,
s Károly urunk bűnét, aki pár hónapja pihent el.
Még augusztus előtt tölté be a lelke, az áldott,
Rák képében, Apostolok Elválása utáni
ünnepek első napján élete évei számát,
azt, mely adott a királynak, a hercegnek s a parasztnak.
Nem sok időn át tartották tetemét temetetlen,
három nap múlt el, majd elföldelve Urunk, egy
pénteki nap volt, hogy megtért az örök pihenésre.
Így – ég áldja! – Lajost kaptuk, s megkezdte uralmát,
épp amidőn az ezerháromszáz évnek utána
negyvenkettedik új esztendő végzi futását.
Isten, az Égi Király is tudja, hogy ő menedékünk.[13]

13 Horváth János a *Budai Krónika* fordításában még metrum nélkül közölte a verset, de később, a *Thuróczy-krónika* fordításában már egy hexameteres verziót szerepeltetett. Fordítását onnan vettük át kötetünkbe.

Károly király fiának, Lajos királynak megkoronázásáról, számos hadjáratáról, életéről és haláláról

A dicsőséges uralkodónak, Károly király úrnak a halála és temetése után, az ezt közvetlenül követő vasárnapi napon nagy ünnepélyességgel és Szent István királynak dicsőséges koronájával megkoronázták a fiát, Lajos herceget, Székesfehérvár városában, a főurak, főnemesek, bárók, lovagok és Magyarország nemesei közösségének egybehangzó akarata és támogatása mellett, anyjának, Magyarország királynéjának, Erzsébet úrnőnek, továbbá Tamás erdélyi vajdának és Druget Vilmos nádornak a jelenlétében. Miután a többi, már említett bárók és az ország nemesei összegyűltek, a koronázást Csanád esztergomi érsek úr végezte Miklós egri, László pécsi, Péter szerémi, Vid barát nyitrai és Lőrinc boszniai püspök urak segédletével. És így atyja után ő következett a természetjog folytán őt megillető királyi trónuson. És bár ifjúsága virágában kezdett el uralkodni, a derék jellemű ifjú az érettséget többre tartva az ifjúságnál, növekedvén elsajátította a bölcs gondolkodást, és egyre gyarapodott az erényekben. Emlékezetébe idézte, hányan hangoztatták derék férfiak, hogy a hazáért a vérüket is kiontják, s nem is haboztak kiontani, hogy haláluk után az utókor szemében dicsőséget nyerjenek. Ezen gondolkozni kezdett, és lelkében azt fontolgatta, hogy Isten segítségében bízva, hogyan és mi módon állíthatná helyre és szerezhetné vissza országa jogait, amelyeket a határ menti szomszédok és fejedelmek kisajátítottak maguknak, és amelyeket a lázadók és hitszegők a szent korona sérelmére vakmerő bátorsággal az ország fennhatósága alól kivonva bitoroltak.

A király első hadjárata az erdélyi szászok ellen

Eközben történt, hogy az országban Eközben történt, hogy az országának erdélyi részében a szász nemzet némely tagja lázongani kezdett és megtagadta a szokásos adó és királyi jövedelmek fizetését. A király tehát nagy sereget mozgósítva, báróival, lovagjaival, nemeseivel és országa népeivel személyesen indult oda, hogy megtörje vakmerőségüket, és miután megfékezte és az engedelmesség útjára visszavezette őket, dicsőségesen és diadallal tért vissza.

Sándor havasalföldi vajda engedelmeskedéséről

Amikor pedig a király az említett vidéken tartózkodott, egy fejedelem, vagyis hatalmas báró, a fennhatósága alá tartozó Sándor havasalföldi vajda, aki a fenti Károly királynak, atyjának idejében a hűség útjáról letérve fellázadt, és hosszú ideig kitartott lázadása mellett, Lajos király kegyességének és hatalmának hírét hallván, önmagától és személyesen eljött e vidék határára, és a királyi felség lábaihoz földre borulva megtért, és visszajött az engedelmességre és a köteles hűségre. Ünnepélyes ajándékokat és ékszereket ajándékozva elismerte a király és a szent korona fennhatóságát, és így örömmel és vidáman visszatért otthonába, és attól az időtől fogva megmaradt hűségében.

Erzsébet királyné zarándokútjáról

András király Apuliában még mindig nem gyakorolta a királyi hatalmat. Ennélfogva Erzsébet úrasszony, Magyarország királynéja és az említett királyok anyja, mivelhogy Károly király halála után fogadalmat tett a szent apostolok ereklyéinek meglátogatására, és Péter és Pál szentegyháza küszöbének megtisztelésére, fogadalmát nem vonta vissza, és nem riasztotta vissza tőle sem női mivolta, sem a hosszú utazás fáradalma, és nem keltett benne félelmet a tengeri út sokféle veszedelme, hanem férfias lelkülettől sarkallva, és az isteni oltalomban bizakodva és égi vágytól lobogva, a Szentháromság ünnepén, az Úrnak ezerháromszáznegyvenharmadik évében Visegrádról útnak indult Itália felé. Díszes háznéppel, és az úrasszonyok, nemes leányok, bárók, lovagok és kísérők sokaságával, sok és nagy pompával indult el, és vonult tova, királyi felségéhez illően. A kiadásokra huszonhétezer márka tiszta ezüstöt és tizenhétezer márka legfinomabb aranyat vitt magával. Fia, Lajos úr, Magyarország királya pedig még utána küldött négyezer márka válogatott aranyat. Mintegy fél mérő forint is volt vele, meg sok-sok apró dénár az országból kivezető kapuig. A királynénak a velenceiek is nagyon tisztes és hasznos szolgálatot tettek, mert két gályával álltak szolgálatára saját költségükön, a mondott úrasszonynak a tengeren való átkeltekor, nagy figyelmesen. Átkelvén a tengeren, nagy békességgel megérkezett Apuliába. Itt eléje ment a fia, András

király, hitvesével, Johanna királynő úrasszonnyal, és Erzsébet királyné úrasszonyt nagy ünnepélyességgel és pompával fogadták, úgy kísérték Nápolyba mindenki örvendezése mellett, Szent Jakab apostol vigíliáján. Amikor tehát Magyarország királynéja már ott volt Nápolyban, tanácsot tartván Miklós nádort, Pál királyi országbírót, Vörös Tamást, Vid testvér nyitrai püspököt Péter fia Tamást meg a beneventói érseket és igen sok más nemest ünnepélyes követségben az apostoli székhez küldte azzal a kéréssel, hogy a pápa úr adja áldását, és koronáztassa meg a királyi koronával András királyt. Eközben Erzsébet királyné úrasszony az Istennek és a szenteknek tett fogadalmát teljesíteni akarván, a szent kereszt felmagasztalásának ünnepén elindult Nápolyból egész háza népe, meg a nápolyi érsek és Apulia sok nemese kíséretében, és Róma felé vonult, hogy meglátogassa Szent Péter és Pál apostolok küszöbét. A városokon és várakon teljes nyugalomban és békével vonult át, és senki nem merészkedett erőszakosságra, sem jogtalanságra az övéi ellen. Amikor pedig ama föld lakói meghallották, hogy Erzsébet királyné, mint a fényességes csillag, ragyog erényeivel, tisztes erkölcsével és szüntelen jámborságával, s hogy az övéi teljes tisztességben vonulnak arra, kifutottak az utcákra és terekre, hogy láthassák, és alaposabban megnézhessék. És amikor csodálattal és örvendezve látták, egy szívvel-lélekkel dicsérték az Istent, hogy ilyen nemes úrasszony és ilyen fényességes királyné, elhagyván országát és otthonát, a világ végéről eljött, akárcsak Sába királynője, hogy kérje és kiérdemelje a Megváltó kegyelmét. Mikor pedig néhány nap múlva szerencsésen megérkezett Rómába, az egész város megmozdult megérkezésének hírére, és a Tiberis egyik partján ama híres Colonnák, a másik parton meg az Orsinik fogadták a királynét a legnagyobb tisztelettel. A többi nép pedig, a polgárok apraja-nagyja, az asszonyok és a leányok arra futottak, amerre a királyné elvonult, és hangos szóval kiáltozták: „Éljen Magyarország királynéja!" És visszhangzott a föld a kiáltozásuktól. És úgy látszott, hogy az egyébként szokatlan esemény következtében az egész néptömeget valami lelki ujjongás tölti el az ő látása miatt. Amikor aztán Szent Péter apostol szentegyházának ajtaja elé ért a királyné, az egész pápai udvar fogadta körmenetben vonulva eléje nagy pompával és tiszteletadással. Végül a királyné Szent Péter apostol oltárán és ereklyéi fölött elhelyezte felajánlásként ünnepélyes ajándékait: kelyheket,

papi díszruhákat és aranyforintokat királynői fenségéhez illően. Még számos monostort, templomot és szent helyet meglátogatott, és mindezeket bőséges ajándékokkal és kegyes adományaival tisztelte meg. Kétszer is megengedték, hogy Krisztus képmását, vagyis Veronika kendőjét, felmenvén a lépcsőn, közelebbről is megnézze: áhítatosan oda járulván, a legnagyobb tiszteletadással és alázattal imádkozott előtte. Ezeknek elvégzése és befejezése után búcsút véve, Szent Ferenc nyolcada napján, nagy ujjongás és öröm közepette visszatért Nápolyba, mivel áhítata példaként ragyogott mindenki számára. Amikor tehát a királyné már Nápolyban volt, és látta, hogy a menye, Johanna úrnő, gőgös és nagyravágyó, a világi hatalmat a szokásos emberi mértéken felül sóvárogva jár-kel, és férjének, András királynak nem adatja meg a királyt megillető tiszteletet, hanem minden erejével, sőt még azon is túl törekszik rá, hogy a koronától és a királyi méltóságtól megfossza – ahogy ezt utóbb az események igazolták is –, szíve összeszorult, és a fájdalom éles tövise járta át. Mikor aztán a követek és hírnökök Avignonban hosszú ideig késedelmeskedtek a pápa úr ravaszkodása miatt, aki nem akarta beleegyezését adni András király megkoronázásához, a királynő úrasszony és tanácsa helyesebbnek látta inkább hazatérni, mint hiába, céltalanul és unalomban ott időzni. Ezért az Úrnak ezerháromszáznegyvennegyedik évében fiát, András királyt épségben és egészségesen Apuliában hagyván, Szent Mátyás apostol ünnepe táján elindult Nápolyból egész kíséretével együtt Magyarország felé. Bariban pihenőt tartott, Szent Miklóshoz imádkozott, és megtisztelte őt ajándékaival és adományaival, majd nagyböjt közepe táján Manfredoniába érkezett, ám hajók és gályák hiányában még a húsvét ünnepét kénytelen volt itt megünnepelni. Másnap aztán megérkezett négy gálya, amelyet András király küldött anyjának, Magyarország felséges királynéjának a szolgálatára. Ő meg beszállva minden holmijával és kíséretével együtt, több más hajó kíséretében áthajózott az Adriai tengeren, és az Úr engedelmével megérkezett Visceniába.

A királyné tehát Apuliából visszatért Magyarországra a fentebb említett időben, és elutazásának évfordulóján érkezett haza Visegrádra, és itt a fiai, Lajos úr, Magyarország királya és István herceg úr, meg az ország főnemesei nagy ujjongással és örömmel fogadták. Ezalatt Lajos király úrnak és anyjá-

nak, a királyné úrasszonynak követei VI. Kelemen pápa úr elé terjesztették a konzisztóriumban András királynak egyházjogi és világi törvények szerinti bizonyítékait, és más választott bírák előtt az összes törvények alapján bebizonyították, hogy Szicília királysága a királyi örökösödési jog alapján teljességgel András királyt illeti meg. Sokat fáradoztak, mégsem értek el semmi eredményt a dologban; és mivel az említett követek az igazság útján – ahogy akarták –, nem tudták elvégezni, amit rájuk bíztak, de tudták, hogy az ajándékok és az adományok a bölcsek lelkét is lépre csalják, azért Lajos úr és az anyakirályné asszony tudta nélkül megígérték, és esküvel kötelezték magukat, hogy a pápa úr kincstárának negyvennégyezer márka aranyat fizetnek, ha András király Szicília királyságának kormányát elnyeri. Amikor ez a jelentés Magyarországra érkezett, és az egyezség a király úr és a királyné asszony elé került, nem kevéssé nyugtalanította őket, hiszen megértették, hogy a királyság fölötti jogot, amely Isten és az igazság szerint is őket illeti, pénzen kell megváltaniuk. De hogy gonosz és rosszindulatú embereknek ne adódjék alkalmuk és okuk rá, hogy bármely tekintetben is helytelenül ítéljenek róluk, és ócsárolják őket, mondván, hogy kapzsi módon és nyereségvágyból tartanak igényt a királyi méltóságra, megengedték az említett pénzösszeg kifizetését, nehogy a követekre is rásüssék a hazugság vétkének a bélyegét. Szétfutottak tehát az adószedők minden vármegyébe, a királyi és királynői falvakba az egész ország területén, és a mondott pénzösszeget teljes egészében behajtották, és a behajtott összeget megbízható követek útján VI. Kelemen pápa úr kincstárába hűségesen beküldötték, abban a szilárd reményben, hogy az András király megkoronázását illető ígéretet haladék nélkül teljesíteni fogják.

Miközben a többször említett követek Avignonban a rájuk bízott ügy végrehajtásával voltak elfoglalva, azalatt Lajos úr, Magyarország híres-neves királya az Úr ezerháromszáznegyvenötödik évében illő kísérettel Csehországba ment apósához, akinek leányát, név szerint Margitot már megkapta feleségül.

Itt már említett apósával, a csehek öreg királyával és annak fiával tanácsot tartva vitéz és erős sereget gyűjtöttek, és a Boldogságos Szűz Mária ünnepe táján egy közönséges nap alatt a befagyott jégen átkeltek a tengeren a po-

gány litvánok ellen. Tűzzel-vassal akarták földjüket elpusztítani, de déli szél kerekedvén olvadni kezdett a jég, és a késedelmeskedés veszéllyel fenyegette őket. A lehető leggyorsabban visszavonultak tehát, és eredménytelenül és üres kézzel tértek vissza.

A tatárok elleni hadjáratról

Ugyancsak, amikor a tatárok hadinépe Magyarország ellen dühöngve az erdélyi rész határvidékeit és a székelyeket már több ízben is megtámadta, a király egy serény és harcias férfiút, Lackfi András erdélyi vajdát küldte a tatárok ellen az erdélyi nemesek és erős hadinép élén. Ezek erőszakosan behatoltak arra a földre, ahol a tatárok laktak, és amikor Atlamos nevű fejedelmük vezetése alatt nagy tatár sereg vonult ki ellenük a harcmezőre, leverték a szembeszegülőket, fejedelmüket lefejezték, és sok zászlót és tatár foglyot küldtek a királyi felségnek Visegrádra. Ezután is a székelyek gyakran megrohanták a tatárokat, és nagy zsákmánnyal tértek vissza hazájukba. Akik életben maradtak a tatárok közül, azok a távol fekvő tengerparti részekre menekültek a többi tatárokhoz.

A horvátok elleni hadjáratról

Végül közös tanácsot tartva főuraival, lovagjaival és báróival, elhatározta, hogy hadat indít a hűtlen és lázadó horvátok, Kurjak fia Gergely és Nelipics ellen, akik Horvátországot, Dalmáciát és Szlavónia nagy részét bitorolva, a szent korona sérelmére hatalmuk alatt tartották. Elindult nagy hadsereggel, és más országok fejedelmeivel, különösen a nagyságos és hatalmas István fejedelemmel, a bosnyák bánnal együtt, hogy elfoglalja és birtokba vegye a mondott Horvátországot. Bihács városáig nyomult előre, és annak közelében, a Klokocsfő nevű patak forrásánál tábort ütött. E helyen hosszabb ideig pihent seregével, és nem vonult innen tovább, úgyhogy a bitorlók és lázadók, Kurjak fia Gergely és Nelipics fia Iván, atyjának halála után kénytelenek voltak a szent korona engedelmességére térni. És midőn megesküdtek, hogy hívek maradnak, a király egynémely vár visszaszerzése után hazatért seregével. Ám Kurjak fia Gergely

újból fellázadt. Lajos király másodízben báróit és lovagjait küldte ellene hatalmas sereggel, akik e lázadó vakmerőségét megtörve, visszatérítették Horvátországot a királyi fenség fennhatósága alá, a lázadót pedig kényszerítették, hogy engedelmeskedjen, és hogy kegyelmének alávesse magát, azokkal együtt, akik vele tartottak. Ezután vidáman visszatértek hazájukba.

A velenceiek elleni hadjárat Dalmáciában

Ezt követően, idő múltával nagy hadat indított a király Dalmácia megvívására, amelyet a velenceiek már hosszú idő óta elfoglalva tartottak. A környező országrészek számos fejedelmének, a bárónak és lovagoknak, meg országa népeinek kíséretében eljutott Zára városáig, amely már előbb visszatért a királyi felség iránti engedelmességre. A velenceiek a várost német, francia és olasz zsoldosokkal ostrom alá fogták, és vele szemben egy Székács nevű erődítményt építettek, és azt fegyveres hadinéppel és különféle hadigépekkel megrakva, a legnagyobb erővel ostromolták a várost mind az erődítményben felállított hajítógépekkel, mind a tenger felől, a gályákról. A király pedig seregével az erődítmény körül a mezőn telepedett meg, és hajítógépeket meg egyéb különféle hadigépeket állított, és szerelt fel, és erős ostrom alá vette velük a velenceiek erődítményét, így akarta megszüntetni Zára városának ostromát. A király vitézei és hadi népei állandó rohamokkal zaklatták az ellenséget, és kemény csatákat vívtak. De mivel az ellenség bezárkózott az erődítménybe, és hajítógépeik lövései a király hadinépéből sokakat megsebesítettek, a király hadinépe egészen a falakig nyomult, és visszafizette nekik a kölcsönt. De amikor alkalom adódott, a velenceiek hadi népe is hirtelen és észrevétlen kirontott az erődítményből, és összecsapott a király vitézeivel és hadinépével; mindkét részről sokan estek el. A király részéről itt, ebben a csatában esett el Tót Lőrinc fia Bertalan és a német Haschendorfer, két serény vitéz. A király serege vitézül iparkodott bevenni az erődítményt, de az szerfölött meg volt erősítve, és nem boldogultak vele. Ezt látva a király seregével együtt hazatért, emberben és hadianyagban nagy veszteséget szenvedve. A velenceiek hadinépe pedig folytatta az ostromot mind az erődítményből, mind a tenger felől a gályákról, és néhány városi árulása miatt el is foglal-

ták a várost. Sok polgárt és nemest kivégeztek vagy különféle kínzásoknak, gyötrésnek és büntetésnek vetettek alá; sok férfit, nemes asszonyt és leányt fogságra vetettek, és elhurcoltak Velencébe. Nem féltek az Istentől, nem tekintettek sem az életkorra, sem a nemre: asszonyokat és leányokat meg más foglyokat személy szerint kiválogatva éhséggel és szomjúsággal gyötörtek kegyetlenül, csupán nyomorult életüket hagyták meg, de utóbb kínzások közt ezeket is lassanként elpusztították a börtönökben. A király emiatt mélységesen bánkódott és szilárdan elhatározta, hogy mihelyt alkalom kínálkozik, bosszút fog állni.

András király haláláról

Ezután rövid idő elteltével – mivelhogy úgyszólván semmi sem marad változatlan és állandó, hanem fut az idő s mindig sok változást rejt magában, amit nem lehet egykönnyen előre látni és előre megjósolni, és nincs semmi, ami a változandóságot ne érezné: háború is a béke kellős közepén támad –, így esett meg ez a siralmas és borzalmas szerencsétlenség: a néhai hírneves fejedelemnek, András úrnak, Jeruzsálem és Szicília királyának, Lajos magyar király édestestvérének a halála. Az András király udvarában tartózkodó Johanna asszony megbízásából az elvetemült catanzarói Konrád gyilkolta meg és veszejtette el más felségárulók közreműködésével Aversa városában – hogy pusztult volna a föld színéről! Nagy gyász és siralom támadt Magyarországon. De a felségárulók is megkapták vétkük büntetését és istentelen felségárulásuk jutalmát. Novelli hatalmas és nagyságos grófja, a király rokona és hűséges embere kocsira kötöztette, és végighurcoltatta őket városának összes utcáin, testüket tüzes vasfogókkal tépette, gyötörte, szabdalta, és a legrútabb halállal és különleges halálbüntetéssel pusztította el őket. Testvérének szerencsétlen halála miatt Lajos király elmondhatatlan heves fájdalommal és vérző szívvel bánkódott, bánatában bosszúra gondolt, és azt kezdte elméjében forgatni, hogy ilyen istentelen gonoszság ne maradjon büntetlenül. Először Tót Lőrinc fiát, Miklóst – kit utóbb Kontnak neveztek – küldte oda, hogy tárgyaljon ama vidék főuraival, grófjaival és báróival. Ő pedig Aquilába, ebbe a híres városba érkezve, a város kormányzójával, Lallóval, egy bölcs férfiúval, aki András

király halála miatt nagyon búsult, tárgyalásokat folytatott, és megnyerte az ügynek a vezetése alatt álló kis államot, majd tovább ott időzvén, Lallóval együtt igen sok más embert is Magyarország királyának hűségére térített és buzdított, és erről a királyt levélben és követek útján értesítette.

A Nápoly elleni hadjáratról

A király erős sereget gyűjtött és Itália vidékein keresztülhaladva Nápoly városa felé sietett. Átvonulása alatt a városállamok urai és a városi tanácsok minden városban nagy tisztelettel fogadták, és bőkezűen megvendégelték. E városok urai közül Malatestei Malatesta, Forli Ferenc, Mantovai Fülöp és még néhányan tekintélyes fegyveres hadinéppel kísérték egészen Nápolyig, a király pedig lovagi címmel és lovagi övvel tüntette ki őket.

Johanna királynőnek és férjének, Lajosnak meneküléséről

A király jövetelének hírére Johanna királynő Tarantói Lajossal, a férjével, aki királyként viselkedett, titokban elmenekült, és a királytól való félelmében három gályán a tengeren át Provence felé, Avignonba igyekezett. Lajos király pedig bevonult Nápoly városába; nagy ünnepélyességgel és örömmel fogadták. Ettől kezdve a „Magyarország, Jeruzsálem és Szicília királya" címet használta. Itt-tartózkodása alatt kutatni kezdte, kik voltak bűnrészesek és vétkesek testvérének, az említett András királynak a meggyilkolásában, és elfogatta az alábbi kiskirályokat: Durazzo hercegét két testvérével, Lajossal és Róberttal együtt, de még másokat is, tudniillik Taranto fejedelmét, és a még gyermek Fülöpöt, Lajosnak, Johanna királynő említett férjének testvéreit. A durazzói herceget mint vétkest lefejeztette Aversa városában, András király palotájában, amelyben akkoriban lakott, és ahol András királyt megölték és meggyilkolták. A többi királyocskákat András király fiával, a gyermek Károllyal együtt Magyarországra küldte megbízható bárók és vitézek kíséretében. Mivel ezek elmulasztották megbüntetni a felségsértés bűnében vétkeseket, feltehető volt róluk, hogy valamelyest ők is egyetértettek a gaztettel, hiszen aki a nyilvánvaló gaztettel nem száll szembe, nem mentesülhet a titkolt bűnrészesség gyanújától. Visegrád várába vitték

őket fogságba. Nagy tapintattal és tisztelettel, jól és bőven tartották őket, ahogy a királyi felség hozzátartozóihoz illik.

A király Magyarországba való visszatéréséről

Lajos király végülis vissza akart térni nagy számú hadinépével együtt Magyarországra, és ezért saját felségének képviseletében ott hagyta a nagyságos és tekintetes Lackfi István erdélyi vajdát országos főkapitánynak, a német Wolfurti Ulrikot pedig Nápoly városkapitányának, ő maga pedig visszatért Magyarországra.

István vajda ütközetéről és győzelméről

A király eltávozása után egynémely nápolyiak, odavaló vitézek és kapitányok lázadást szítottak, az említett Ulrik kapitányt elűzték, és gőgös elbizakodottságukban felkeltek, hogy magát István vajdát is elűzzék. Aversa és Nápoly között ütköztek össze és elkeseredett csatát vívtak. Isten akaratából István vajda a király úr seregével győzelmet aratott, sok grófot, bárót, lovagot, nemest és nápolyi polgárt fogott el, és egyeseket megölvén hatalmas zsákmányra tett szert. A zsákmányt a király hadinépe között bőkezűen szétosztotta. A foglyokat nagy pénzösszeg lefizetése ellenében szabadon bocsátotta, és győzelmében bizakodva, nyugodtan ott maradt az országban.

István vajda hadáról és ütközetéről Nápoly környékén Lajosnak hadi népével

Ennek utána [Tarantói] Lajos pártja, mivel István vajdát ki akarta űzni az országból, nagy sokaságot gyűjtött össze zsoldos hadi népéből, és szövetségbe vonta a hűtleneket Szicília említett királyságából is, Nápoly városa előtt felállította a hadsorokat; harcba bocsátkoztak, és megfújván a harci kürtöket, megkezdték a támadást. És bár Tarantói Lajos sokkal több hadinéppel rendelkezett a maga seregében, és bár mindkét részről egyformán ellenséges indulattal bocsátkoztak harcba, István vajda mégis a hűség lelkesedésétől

vértezetten – mivel inkább akart halála után hírneves dicsőséghez jutni, semmint hátat fordítani az ellenségnek –, győzelmet aratott, ahogyan kívánta. Ebben az ütközetben István vajda igen sok főurat, grófot és hatalmas lovagot ejtett foglyul, és ennek megfelelően igen sokszor leverte Lajos seregeit, igen sok várost elfoglalt, Lajos hívei között nagy öldöklést, embereiben nagy pusztítást vitt véghez. A leghatalmasabb nemeseket Magyarország királya iránti hűségre kényszerítette, és az ő szolgálatába állította, ahogy ez, más tetteivel és szolgálataival egyetemben írásba van foglalva a királynak abban az oklevelében, amelyet szolgálatainak jutalmazására a Dráva és a Mura között fekvő Sztrigó és Csáktornya nevű várak adományozásáról kiállított neki. De ez említett ország hadinépe, sőt a lakosok is élve megnyúzták, és más kínzásokkal kegyetlenül gyötörtek mindenkit, akit csak elfogtak a magyarok közül.

Johanna királynőnek és Lajosnak a visszatéréséről

Időközben azonban Johanna királyné és férje, Tarantói Lajos visszatért Nápolyba, és az országot saját hatalma alá akarta hajtani. Ekkor István vajda Magyarország királyát fegyverbe szólította, hogy az országot megvédelmezze ellenük.

Lajos király második bevonulása Apulia királyságába

A király úr pedig minden késlekedés nélkül, be sem várva seregének összegyülekezését, egyetlen gályán csekély kísérettel és néhány bárkával hirtelen áthajózott Aquilába egynémely bárójának és lovagjának kíséretében. Ezek voltak a főbbek közülük: Gilétfi Miklós nádorispán és fiai, János és Domonkos lovagok, és testvére Gilétfi János, továbbá Bebek fiai, István és György; Szécsi Miklós; Tamás vajda fia Kónya; András vajda a testvéreivel; Lackfi Miklós, Pál és Mihály; a főpapok közül a Krisztusban tisztelendő atya, Miklós zágrábi püspök úr, akit ott, Aversa városában szenteltek püspökké; meg a tisztelendő férfiú, István budai prépost úr a testvérével, Jánossal, a tekintélyes lovaggal, Kanizsai Lőrinc fiával. A király Manfredonia kikötőjében kötött ki, és békésen, a városi tanács egyetértésével vonult be a városba;

Teanót és Barlettát elfoglalta; Bari városát, ahol Szent Miklós pápa nyugszik, ostromzárral foglalta el, úgy vonult be oda, és miután a város erődítményekkel megerősített várát újból visszaszerezte, ebben rendezte be szállását, és itt a német zsoldosoknak, szám szerint négyezer sisakosnak – kiknek kapitánya Wolfurti Konrád volt, a már említett Ulrik testvére – bőven és bőkezűen kiosztotta a zsoldot.

A zsoldosok árulásáról

Eközben pedig a hadinépek Magyarországról is hajón átkelve hozzá sereglettek, és így serege nagy mértékben megnövekedett. Ennek láttára a német zsoldosok – kapitányuknak, Wolfurti Konrádnak és többi tisztjüknek akarata ellenére – árulást követtek el, és támadást intéztek a király és magyarországi hadinépe, meg a város ellen, mivelhogy ki akarták fosztani és rabolni. A magyarok felkeltek ellenük, és elreteszelték az utcákat és a tereket láncokkal, melyek a falak között a föld alá voltak rejtve; a láncok közé beszorították a zsoldosok nagy tömegét, leöldösték őket, és sokakat foglyul ejtettek közülük; lovaikat, számszeríjaikat, fegyvereiket, vállszíjaikat és minden holmijukat elszedték tőlük, és ha a zsoldosok nem tartottak volna egy városkaput elfoglalva és őrizetük alatt, alig menekülhettek volna meg közülük néhányan. Végül azonban kimenekültek a városon kívülre, és táborukban heverve hírnökök közbenjárására kegyelmet nyertek a király úrtól azzal a kikötéssel, hogy az országból mindnyájan eltávoznak, és nem csatlakoznak a király ellenségeihez. Ezt írásban, okirattal is megerősítették. A király úr mindamellett egyeseket közülük, akik a lázadás szításában ártatlanoknak látszottak, megtartott szolgálatában.

Canosa várának bevételéről

Ezután a király, aki a sereg vonulásakor napokon keresztül állandóan fegyverzetében szokott lovagolni a katonák csapatai között, körülzárta Canosa várát, és ostrommal elfoglalta, vagyis inkább visszavette. De itt, amikor fegyveresen igyekezett felmászni egy létrán, kődobásoktól súlyosan eltalálva lezuhant a várárokba, és testén súlyos sérülést szenvedett. Emiatt a bárók és

lovagok szerfölött megszidták, hogy olyasmibe avatkozott, ami nem illik a királyi méltósághoz.

Tarantói Lajos zsoldosainak foglyul ejtéséről

Ezután néhány kis várat foglalt el, és bevonult Lucerába, melynek falai le voltak rombolva. Ennek közelében volt egy igen erős vár, mely hű maradt Lajoshoz, Johanna királynő férjéhez. Mialatt a király ebben a városban tartózkodott, Lackfi Miklós és Pál, alig ötven magyar íjásszal Tarantói Lajos vegyes hadinépéből százötven fegyveres zsoldost fogott el, a mezőn vívott harcban. Hátrakötözött kézzel, de lóháton és vértbe öltözötten vezették őket a király elé. A király pedig azon a napon a barátok refektóriumában megvendégelte és ebéddel felüdítette őket, de a következő napon elszedte tőlük lovaikat és fegyvereiket – ahogy ez a zsoldosoknál szokás –, és megengedte, hogy elmenjenek.

Salernónak és más városoknak elfoglalásáról

Ebből a városból tovavonult, és Isten segítségével – aki kedvező szerencsével vezérelte útjain – elfoglalta Salernót és Scafatti várát. Ezután a Nápoly felé eső Somma nevű megerősített várost vette be, ahol sok gyalogos volt.

Aversa városának elfoglalásáról és a király megsebesüléséről ezen város körül

Innét elvonulva Aversa városát vette ostrom alá, amelynek falai még nem voltak teljesen befejezve, de ostromgépek védelme alatt napról napra tovább építették, és már-már befejezték. Itt a király, elmozdítván István vajdát, seregének vezérévé Kont Miklóst, ezt a tanácskozásokban bölcs férfiút tette meg. Ez a dolog sokaknak nem tetszett, és István vajdát is elkeserítette, s ez nagyban zavarta a király ügyeinek előmenetelét.

Amikor pedig a király hozzákezdett seregével a város ostromához, s maga is részt vett a harcban, egy számszeríj nyilától életveszélyesen megsebesült

a lában, és Isten segítségében bízva és az orvosok kezelése ellenére is alig menekült meg a haláltól. Az ostrom jó három hónapig tartott, és Tarantói Lajos német zsoldosai mindennap váratlanul és hirtelen kitörtek a városból, és rohamot intézve ütközetet vívtak a király német és magyar hadinépével, és mikor már mindkét részről sokan megsebesültek, ismét visszafutottak a városba. Az ostrom elhúzódása miatt a városban elfogytak az élelmiszerek, az éhség miatt sokakat kiűztek a városból. Ezeket a sereg elfogdosta. A zsoldosok sem tudtak tovább kitartani, és így személyük és vagyonuk bántatlanságának kikötése után feladták a várost az igen erős várral együtt, amelynek Pignattaro Jakab volt a kapitánya és várnagya. A király úr a várba, a hadsereg pedig a városba vonult be. Ezen a helyen a király a vele levő báróknak, lovagoknak és nemeseknek sok földadományt adott földbirtokban Magyarországon, egyiket a másik után. A megadományozottak serénykedése és szolgálatai a nekik adott adománylevelekben vannak elbeszélve.

Végre a király a várban töltött idő alatt jól megerősödött és egészségének visszanyerése után Lackfi András vajdát, ezt a merész és harcias férfiút személyének képviseletében az ország főkapitányává tette meg, Druget Miklóst, Vilmos nádor testvérét Salerno városának kapitányává és a Jeruzsálemi Szent János Rend lovagját, Moriale [Moniale] fráter vránai perjelt pedig Aversa városának a kapitányává. Ez utóbb hűtlenül járt el, mivel a várost a várral együtt visszaadta Johanna királynőnek. A király tehát hátrahagyva őket, a jubileumi szentév miatt áhítatos buzgalomtól lobogva elindult Róma felé Capua városán keresztül, amelynek kapujára egy díszes művű igen magas torony van építve. Elhaladt Monte Cassino alatt, amelynek falai földrengés következtében leomlottak. Aztán tovavonult Campanián keresztül.

A királyt megtisztelik a rómaiak

Nos, a néptribun a rómaiakkal, és az előkelők közül mintegy száz személlyel, külön erre az alkalomra készített bíborszín posztó ruhákba öltözve, trombitákkal és különböző fajtájú zeneszerszámokkal ünnepélyesen eléje vonult

négy francia mérföldre, nagy tisztelettel fogadták, és bevezették Róma városába, melynek utcáit gyönyörűen beborították, és feldíszítették szőnyegekkel. A rómaiak urának is megválasztották, de a király azt vonakodott elfogadni. A pápa úr palotájában szállásolták el. A néptribun pedig mindennap meglátogatta őt, a római előkelőkkel együtt, és tisztelgett előtte; nagy örömmel meghívták palotájukba lakomákra. A király pedig mindennap Szent Péternek, az apostolok fejedelmének bazilikájában hallgatott misét, és mindennap megmutatták neki az Úr arckendőjét a zarándokok és az ott összesereglett népsokaság nagy vigasztalására. Miután a király több napot töltött ájtatoskodással, a pápa úr felhatalmazására feloldozást nyert, és Szent Péter oltárára négyezer aranyforintot ajánlott fel, és adott ajándékba.

A királynak Magyarországba való visszatéréséről

Ezután seregével visszafelé indult Itália tartományain keresztül, és minden városban örvendezve fogadták; ilyen megtiszteltetések közepette érkezett Veronába. Itt német zsoldosokból álló hadinépét elbocsátotta, és Ulrik meg Konrád kapitányok kíséretében – mivel zsoldjuk még nem volt teljesen kifizetve, a király terhére történt kiadások teljes elszámolására – örvendezve visszatért Magyarországba. Innét aztán megküldte nekik hiánytalanul a zsoldjukat, a kapitányokat pedig magához hívatta és szolgálataik megjutalmazására bőséges királyi adományokkal tüntette ki őket. Tetteik és szolgálataik a nekik adott oklevelekben vannak előadva.

Szicília királyságáról való lemondás a pápa úr javára

András vajda, az országos főkapitány, és Druget Miklós, Vilmos nádorispán testvére, Salerno városának kapitánya más előkelő lovagokkal és a király úr nagy számú hadinépével mintegy három évig tartózkodott az országban és azokon a vidékeken, és a királynak minden dolga szerencsésen sikerült; számos ütközetet vívtak, [Tarantói] Lajos hadinépét sokszor leverték, és úgyszólván megsemmisítették, úgyhogy azok az erődítményekbe és várakba zárkóztak. András vajda tetteiről és hadakozásairól, amelyekre a rövidség

okáért ezúttal nem térek ki, a neki adott birtokadományozó oklevélből bárki meggyőződhet, aki azt akarja, hogy mindenről hiteles tudomást szerezzen. Ekkor ötödik Ince pápa úr először követét, a Krisztusban főtisztelendő atyát, a Szent Cecília egyházáról címzett Guidó bíboros áldozópap urat, mint különleges megbízatású legátust, majd több alkalommal ünnepélyes követeket küldött az említett kiskirályok kiszabadítása érdekében a királyhoz, és utóbb ugyancsak követe, Bertalan egyházjogi doktor úr útján üdvös intelmekkel atyailag sürgette a királyt, hogy hívja vissza hadinépét abból az országból. A pápa kérésére a király, mint alázatos és engedelmes fia, követei útján, tudniillik János választott veszprémi püspök, a kánonjog licenciátusa, meg mások közvetítésével a pápa kezére adta az említett országot, várakat, városokat, erődítményeket és azokat a területeket, amelyeket hatalmában tartott, de fenntartotta magának az országra való jogát, amely meg is illette. Az említett kiskirályokat is, akiket fogságban tartott, szabadon bocsátotta, és szabad menetlevéllel Velencébe küldte őket tisztelettel, hogy megtérhessenek hazájukba. Nagy örömmel hajóztak át a tengeren Nápolyba, ott pedig nagy ünnepélyességgel és tisztelettel fogadták őket, és visszahelyezték mindet szabad birtokaikba, fejedelemségeikbe és hercegségeikbe. Nem hallgatom el azt, hogy a megtörtént események sorát nem tudtam érthetően és világosan, évekre és napokra elkülönítve előadni, mivel ebben az azóta eltelt időköz akadályozott; egyes dolgokat magam tapasztaltam, másokról meg hitelt érdemlő emberektől értesültem, akik ismerték az eseményeket.

Amikor illendően mentegetem magam, adassék meg nekem a bocsánat, mivel elegendő az események sorát elbeszélnem. A többi megírni és elbeszélni valót azokra hagyom, akik többet tudnak írni és elmondani a király szerencsés, vagy szerencsétlen kimenetelű viselt dolgairól, mint ami itt meg van írva.

A velenceieknek a királyhoz intézett követelése
Dalmácia visszaadásának tárgyában

Ezeknek az eseményeknek az elmondása után szükséges visszatérnünk a Dalmáciáról és a tengerparti városokról megkezdett tárgykör előadásához.

Mivelhogy a király az országhoz tartozó és a szent koronának alávetett fejedelemségeket, birtokokat és domíniumokat meg akarta őrizni, és az elbitoroltakat régi állapotukba visszaállítani, azért ünnepélyes követek, levelek és külön hírnökök útján, mint a béke buzgó híve, többször is megkereste és intette Damdulo [Dandolo] András dózsét, és Velence városának tanácsát, hogy adják vissza neki és a szent koronának Dalmáciát, amelyet nagy részében, illetve Zárát és a tengerparti városokat, amelyeket pedig teljes egészében elfoglaltak és birtokukban tartottak. Ezt azonban a dózse úr és Velence városának tanácsa megtagadta, és ellenezte, és elhatározta, hogy szembeszáll a királyi felséggel.

Az ellenük indított hadjáratról

Ennek okáért a király a dózse és Velence városának tanácsa ellen a jogtalanság miatt súlyos panaszt emelt szomszédainál, a tanácsuraknál, fejedelmeknél, hercegeknél és őrgrófoknál, hogy ne legyen az a látszat, hogy jogtalanul és igazságtalanul támadja meg őket. Az ellene és országa ellen elkövetett jogtalanság megbosszulására és elhárítására, és hogy erővel visszaszerezze országának felségjogait, melyeket amazok hosszú idő óta bitoroltak, megindult Itália felé a dózse és Velence városának tanácsa ellen saját hadinépével, meg az őt támogató s neki segítséget nyújtó idegen, német grófokkal és lovagokkal. Ezeket a németeket nagyon szerette, a nyelvüket is értette, és bőkezűen gondoskodott zsoldjukról és ajándékokról, s ezért szívesen sereglettek hozzá, s hű szolgálatokat tettek neki. Átvonulva a velenceiek területén és birtokaikon, Serravalle vára közelében elfoglalta Coneglianót, majd innen Treviso városához ment, megszállta, és a birtokában lévő várakat és földeket, nevezetesen Asolót Roccavernával – ahol egy apátság van –, Crispignagát, Querót, Gorgoniát és Forgoniát és még sok más helyet is elfoglalt, és hadinépeket helyezett el bennük. És így a tiszteletreméltó Miklós esztergomi érsek úr testvérét, a tekintetes Tamás lovagot hátrahagyván hadi népe kapitányának, ő maga pedig fegyveresen visszatért Magyarországra.

Castelfranco várának ostromáról

Utóbb aztán a már említett Kont Miklóst, ezt a nagyságos és hatalmas férfiút, Magyarország akkori nádorispánját küldte arra a vidékre. Ez nagy hadsereggel ostrom alá vette a dózse és Velence városa Castelfranco nevű várát, és – bár több napot töltött el itt – mégsem ért el semmi eredményt, mivel a vár remekül meg volt erősítve és hadinéppel is jól el volt látva; visszatért tehát Magyarországra, és csak a mondott Tamás lovag maradt ott.

Ez a Tamás lovag és a király hadinépe először Treviso városának kapuja előtt, másodízben pedig az ennek közelében elterülő mezőn ütközött meg és vívott harcot a velenceiek fegyveres hadinépével; legyőzte őket és sok foglyot ejtett. Harmadízben a Brenta folyónál, ott, ahol már hajózható – a folyó mély vize miatt nagy veszélyek között – lóháton átkeltek a folyón, és kora reggel hirtelen rárontottak a velenceiek német zsoldosaira. Legyőzték a zsoldosokat és foglyokat ejtettek. Ezeket, miután zsoldos szokás szerint elszedték tőlük lovaikat és fegyvereiket, szabadon bocsátották. Ebben a folyóban elmerült Cselefi Jánosnak testvére, Pál lovag, néhány más magyarral együtt. A király pedig visszarendelte Tamást, és helyébe Himfi Benedek lovagot küldte oda. Amikor Benedek lovag oda érkezett, sok ütközetet vívott egymás után a velenceiek hadi népével, és le is győzte őket. Majd ismét az említett Tamás ment oda, és a várakat és megszerzett területeket mindaddig vitézül és szilárdan megtartotta a király uralma alatt, amíg Zára városát be nem vették és vissza nem szerezték. Zárát egy Ellerbach nevű serény német lovag foglalta el, és vívta meg a király hadinépével. Egy éjszaka megmászta a város falait, igen kemény csatát vívott a velenceiek német és francia fegyveres hadinépével, maga is halálosan megsebesült, és befejezte földi életét, miután legyőzte, és megfutamította a velenceiek ispánját, vagyis oda kinevezett kapitányát hadi népével együtt és így megszilárdult Dalmácia tengerparti területein a király uralma. Miután a király visszanyerte teljes rendelkezési jogát Dalmácia és a városok felett, nem akarta a velenceiektől elfoglalt birtokokat továbbra is megtartani; visszaadta és békésen átengedte nekik a várakat és elfoglalt birtokokat, visszarendelvén onnan hadinépeit, azzal

a kikötéssel, hogy Velence dózséja és tanácsurai esküt tesznek rá, hogy a király által visszaadott területeken senkit sem bántanak vagy büntetnek meg a király iránt tanúsított hűsége miatt. Utóbb azonban a velenceiek ama területek, s különösen Conegliano lovagjait, városi vezetőit és előkelőit esküjük megszegésével – a király nemtetszése ellenére – lefejezték, kivégezték, és vagyonukat elkobozták. Ezenkívül – még amikor tartott a háború köztük és a király között – Marino nevű dózséjukat több tanácsúrral együtt Velencében a dózsepalotában felakasztották, azzal vádolván őket, hogy a királyhoz pártoltak. Igen sok trevisóit megöltek, és száműzetésbe küldtek puszta gyanúsítgatás alapján. E területek visszaszolgáltatása után Treviso városa végül is szerződés útján Lipótnak, a király rokonának, Ausztria hercegének kezére jutott, és neki vetette alá magát. Lipót herceg a város feletti uralmat elfogadván, egy ideig megtartotta, végül azonban hasonlóképpen szerződés útján Padova urának, Carrarai Ferencnek adta át tulajdonul, meghatározott kikötések alapján kivonva hadinépét.

A litvánok elleni hadjáratról

Egyébként személyesen indult el saját hadseregével, és saját lovagi népével meg más hozzásereglő népekkel a litvánok ellen, akik rátámadtak a keresztényekre, de leginkább a királyságához tartozó Oroszországra. Területüket és birtokaik nagy részét elpusztította, és fejedelmüket elfogta, de mikor ez nyomban hűséget és engedelmességet fogadott neki, szabadon bocsátotta, és szerencsésen visszatért Magyarországba.

Hadjárat Oroszországba

Utóbb még egy ízben indult erős saját és külföldi hadinéppel a magyar szent koronának alávetett Oroszországba, hogy megvédelmezze ezt az országot a litvánok ellen. És miután megfutamította az ellenséget, győzelmében bizakodva az ország kormányzására nagy hatalmú férfiakat nevezett ki vajdának, illetve kapitányoknak, először Péter bánt, meg a Krisztusban tisztelendő atyát, Imre egri püspök urat és Cudar Györgyöt, utána meg a testvéreit, ezek

után Bebek Imrét és ő utána Kaplai Jánost; mindezek jól és dicséretre méltó módon megvédték az országot, és megtartották a szent korona fennhatósága és a király úr kormányzása alatt.

Háromszori hadjárat a pápa úr megsegítésére

A boldog emlékezetű Ince, Gergely és ötödik Orbán római pápák kérésére elküldötte először Lackfi Miklóst, aki sok várost, mezővárost és várat visszahódított a római szentegyház hűségére, meghódoltatta a lázadókat és az apostoli szék legátusának, Egyed kardinális úrnak a hatalma alá adta őket; őutána Móric fia Simont küldötte el, de ez semmi eredményt sem tudott elérni, s ezért a királyi felség haragját vonta magára; őt követően pedig, Orbán pápa úr idejében Péter bánt küldte el, hogy Bologna városát megvédelmezze Milánó urai, Bernabo és Galeazzo ellenében, akik ezt a várost megtámadták. Ez a Péter bán a várost megtartotta, és megvédelmezte a pápa úr számára, és dicsőséggel tért vissza Magyarországra.

Ausztria hercegének haddal való megsegítéséről

Utóbb aztán Ausztria hercegének, az öreg Albertnak a megsegítésére elküldötte Lackfi Pált nagy sereggel, hogy ostrommal bevegye Zürich városát. Ezt hosszú ostrom után el is foglalta, és a herceg uralma alá hajtotta.

A bosnyák földre vezetett hadjáratról

A bosnyák földre, amely szintén a királyi koronának volt alávetve, némely lázadók vakmerőségének a megtörésére elküldte a nagyságos férfiút, Kont Miklóst, az ország nádorispánját, és a Krisztusban tisztelendő atyát, Miklós esztergomi érsek urat, országának néhány más bárója és lovagja kíséretében, nagy hadsereggel. Ezek benyomulva ostrom alá vették Zbornik várát, de elfoglalni nem tudták, és sok embert és hadianyagot elvesztve távoztak onnan. E hadjárat alkalmával az egyik éjszakán az érsek és kancellár úr sátrából a király úr hiteles kettős pecsétjét Beliál valamely fiai titokban ellopták, és bi-

zonyos idő elteltével – miként később hitelesen kitudódott – Besztercében maguk a tolvajok összetörve eladták egy aranyművesnek. A király azonban e véletlen szerencsétlenségből megesett dologgal nem sokat törődött: másik hiteles pecsétet készíttetett, azt adta oda az érsek és kancellár úrnak. Az elveszett másik pecséttel kiadott kiváltságleveleket és okleveleket pedig ezzel a pecséttel erősítette meg.

A bulgáriai hadjáratról

Nemde Bulgária is a magyar szent koronának van alávetve? Ide is benyomult hát nagy haderővel, és elfoglalva Bodony városát, az országot saját hatalma alá hajtotta, Szracimir nevű fejedelmét pedig, aki magát a bolgárok császárának neveztette, elfogta és Magyarországba küldötte. És miután bizonyos ideig a zágrábi püspökség Sonmech nevű várában hozzá illő és tisztes őrizet alatt tartotta, visszaküldte őt örömmel Bodonyba, hogy kormányozza az országot őfelsége nevében és fennhatósága alatt, bizonyos feltételek és szolgáltatások mellett. A fejedelem azután – miként megígérte – meg is őrizte őfelsége iránti hűségét és engedelmességét.

A Károly császár elleni hadjáratról

Ugyancsak személyesen indult Morvaország tartományai felé Károly császár úr, a híres-neves uralkodó ellen, nagy sereggel és haderővel. Levélben üzent hadat a császárnak és bevonult Trencsén városába, serege pedig a környező mezőn és réteken telepedett meg. De közben, mikor seregével megindult volna, hogy megrohanja Morvaországot, a császár nevében megérkezett Trencsénbe a svidnicai herceg bizonyos más bárók és lovagok kíséretében, hogy a békéről tárgyaljon. Fegyverszünetet kötöttek tehát, és a béke megkötésére Kont Miklós nádorispán és Bebek István országbíró ment a császárhoz néhány lovaggal Brünnbe, ahol a császár nagy serege és számos lovagja összegyűlt. Minthogy közben a király serege szétoszlott, békekötés nélkül tértek vissza.

A Morvaország elleni hadjáratról

Ezután László urat, Oppeln hercegét és Péter bánt elég erős hadinéppel Morvaországba küldte. Ezek ott gyújtogattak, és igen nagy károkat okoztak, majd visszatértek hazájukba.

A Lengyelország elleni hadjáratról

Idő haladtával, miután nagybátyja, Kázmér, Lengyelország királya meghalt, hatalmas hadsereggel benyomult Lengyelországba, ahol nagybátyja után, az örökösödés jogán szerencsésen királlyá koronázták.

A Havasalföld elleni hadjáratról

A havasalföldi területeket, amelyek a szent koronának voltak alávetve, szintén személyesen támadta meg Bulgária felől. Másrészt meg a Székelyföld felől erős hadsereggel és Erdély nemeseivel és a székelyekkel oda rendelte Miklós erdélyi vajdát Móric fia Simonnal és más hatalmas lovagokkal együtt Havasalföld vajdája, a királyi felség ellen fellázadt Lajk ellen, hogy támadják meg a havasalföldi vidéket. Lajk ekkor a Duna mellett telepedett le nagy seregével, Bolgárországgal szemközt, hogy őrködjön, és megakadályozza a király benyomulását. Miklós vajda pedig a mondott seregével átkelt a Jalomica folyón, az erődítményeket és sáncokat, amelyeket az oláhok emeltek, haderejével bevette, harcba bocsátkozott, és kemény csatát vívott Lajk vajda nagy számú seregével, melynek kapitánya a dombrovicai várnagy, az oláh Dragmer ispán volt. Győzelmet aratott, sok embert legyilkolt, és a kapitányt futásra kényszerítette. De aztán – mivel gyakran megfeledkezett az óvatosság nyújtotta segedelemről –, az ütközettől kimerülten, a forgandó szerencse lendületében meggondolatlanul előrenyomult, csapdák, sűrű tüskebozótok és nagyon szűk szakadékok közé szorult, az erdőkből és a hegyekből az oláhok nagy sokasága rohanta meg; ott lelte halálát alvajdájával, Péterrel, a tekintélyes férfiúval, meg a Vasnak nevezett Dezsővel és Vörös Péterrel, Küküllővár várnagyával, székely Péterrel és Lászlóval, ezekkel a vitéz férfi-

akkal és igen sok lovaggal és előkelő nemessel együtt. És amikor a sereg magyar hadinépe hátat fordított és futásnak eredt, a mocsaras, ingoványos, csapdákkal tele és körülzárt vidéken sokakat megöltek közülük az oláhok, alig néhányan menekültek meg, sok embert és hadianyagot vesztettek. Miklós vajda holttestét nagy küzdelem árán kimentették az oláhok keze közül, és Magyarországra hozták, hogy Esztergomban a boldogságos Szűz Mária klastromában eltemessék. E kedvezőtlen eset megtörténte után, amikor a szerencse ismét kedvezőre fordult, Garai Miklós macsói bán, ez a serény és harcias férfiú a király hadseregét mellvédekkel és tornyokkal felszerelt hajókon nagy elszántsággal átszállította a Dunán Lajk vajda harcosainak és íjászainak, a záporként nyilazó oláhoknak támadása ellenére. Erre az ellenség megfordulva futásnak eredt, és úgy elpárolgott, mint a füst. A hadsereg többi része Szörény felől nyomult be az országba, és el is foglalta. A király ekkor először felépítette Szörény várát, néhány év múlva pedig Brassóban, a havasalföldi határnál az igen erős Törcsvárt építette fel, fegyveres hadinéppel, angol gyalogosokkal és számszeríjászokkal erősítette meg a várőrséget, és meg is tartotta birtokában.

Különféle hadjáratai ellenségei ellen

Csaknem minden évben vagy minden harmadik évben hadat indított ellenségei és a lázadók ellen; leggyakrabban a rácokkal és a moldvaiakkal szemben kellett elővigyázatosnak lennie. Rácországot illetően pedig leginkább Osl fia Domokos macsói bán, Szemerével, a vicebánnal, később meg Garai Miklós, ez a nagyon tevékeny, serény és a háborúban felettébb körültekintő férfiú, aki ifjú korában lett bán, fáradozott azon állandóan, hogy ezt az országot a királyi fennhatóság hatalma alatt megtarthassák. Maga a király bölcs és igen bőkezű volt, sok háborút viselt szerencsésen, és sok mindent visszaszerzett országának. Hadi dicsőségén kívül a tudományokban való jártassága miatt is híres volt, nagy kitartással foglalkozott a csillagászattal, és erényeinek tökéletessége még a barbároknál is nagyon kedveltté, nevét sok nemzet előtt dicsővé tette. Jámbor volt a katolikus hitben, a szegényeknek szívesen adott, tiszteletben tartotta az egyház jogait, és bőven megjutalmazta az egyház szolgálatait.

Az uralkodása alatt történt eseményekről

Miután pedig a bölcs mondása szerint a jócselekedeteknek dicső a gyümölcse és tiszteletre méltó az emléke, azért méltán és nem érdemtelenül feljegyezzük ide mindazt, ami az ő idejében, az ő gondoskodása mellett, jámbor igyekezete jóvoltából végbement.

A zsidók kiűzéséről

A hit buzgó terjesztője lévén katolikus hitre akarta téríteni a zsidókat és meg akarta nyerni őket Krisztusnak. Amikor azonban tervét a zsidók megátalkodott makacssága miatt nem tudta megvalósítani, az összes zsidókat elbocsátotta egész Magyarországon, és elrendelte, hogy űzzék ki őket. Javaikat és falánk kamatszedéssel felhalmozott vagyonukat azonban megvetette, mint a sarat, nem akarta sem birtokába venni, sem lefoglalni. A zsidók valamennyien kivonultak Magyarországról, és szétszóródtak Ausztriában és Csehországban.

A pálos remeték szerzetesrendjéről és a rend áttelepítéséről

Végül Szent Pál első remete szerzetesrendje, a remetebarátok rendje virágozni és gyarapodni kezdett Magyarországon. A mondott rend ősatyjának, Szent Pálnak testét Velencéből Magyarországra hozták, és Buda mellett, Szentlőrincen, a remeték klastromában, a hegytetőn helyezték el ünnepélyesen. E helyen tisztelik e szent atyának érdemeit, nagy néptömeg szokott itt összegyűlni Isten dicséretére. Először ugyanis a királynak boldog emlékezetű atyja, Károly király hozta be a mondott rend szerzeteseit, de kevés gyülekezetük és rendházuk volt, úgysmint a szentlőrinci, a pilisi erdőben pedig a szentkereszti, szentléleki és szentlászlói rendház. Más helyeken is laktak remete néven kóborló világiak.

Kolostor alapítása a remeték számára Nosztrán

Lajos király az említett rend számára díszes mívű kolostort építtetett Nosztrán.

Kolostor alapítása a kartauziak számára Lövöldön

Egyébként a kartauzi barátok rendje számára Lövöldön, a Bakonyban épített kolostort, és bőségesen ellátta javakkal.

Két kápolna alapításáról

Egy szép és csodálatos mívű kápolnát építtetett Aachenban, egy másikat meg Mariazellben a boldogságos Szűz tiszteletére; bőségesen és bőkezűen ellátta javakkal, és drága felszereléssel ékesítette: az istentisztelethez szükséges edényekkel, kelyhekkel, könyvekkel és különböző egyházi ruhákkal és egy-egy színarany kehellyel. Bőkezűségével és példaadó cselekedetével sok bárót, lovagot, nemest és a főpapok közül is egyeseket rávett hitbeli buzgalmának követésére. Ezek aztán földeket adományoztak a remeték említett rendje számára, kolostorokat építettek, és javakkal is ellátták Isten dicsőségére és Szent Pál tiszteletére.

A kunok megtérítéséről

Boldogságos István király példájára, akit az isteni gondviselés választott ki arra, hogy Magyarországon az új hit alapjait lerakja, s aki az apostolokat követve a hívők szívét mennyei lelki esővel öntözte: ugyanígy Lajos király is, az Úr nevének dicsőségére, hogy terjedjen a keresztény vallás, az Apostoli Széknél jámboran sürgetve törekedett a tatárok vallását követő kunok népének a katolikus hitre való térítéséről. E népnek, amely már oktatást nyert a keresztény hitben, az Apostoli Széktől nyert felhatalmazás alapján a minorita rendű barátok látták el lelki gondozását, gyakorolták a plébánosi jogokat és kiszolgáltatták nekik az egyházi szentségeket. Így napról napra erősödtek a hitben.

A boszniai patarénusok megtérítéséről

A boszniai patarénusokat, akik nagyon elszaporodtak és különféle tévtanokba bonyolódtak, a király támogatásával Peregrin boszniai püspök úr, e

nagy jámborságú és tudományú minorita rendű férfiú, megtéríti és megkereszteli.

Szlávok megkereszteléséről

A lippai kerület szlávjai, ez a kemény nyakú nép szintén megtért, és megkeresztelkedett. A katolikus papok Szent Jeromosnak, az egyház tanítójának a fordítása szerint részesítették őket az anyaszentegyház egyházi oktatásában, de most, mint beszélik, hitüket elhagyták, visszaestek régi tévelygésükbe, és még sokkal rosszabbak lettek.

Bogdán vajda Moldvába való visszaköltözéséről

Az ő idejében a máramarosi oláhok vajdája, Bogdán, maga köré gyűjtötte e vidék oláhjait, visszatért titokban a magyar korona alá tartozó Moldva földjére, amely a tatárok szomszédsága miatt hosszú idő óta lakatlan volt már. És bár a király gyakran támadt rá haddal, az e területen lakó oláhok száma nagyra nőtt, országgá gyarapodtak. A vajdák pedig, akiket az ország oláhjai választanak, a magyar király hűbéreseinek vallják magukat, hűbéri szolgáltatásra vannak kötelezve, és arra, hogy a szokásos adót megfizetik.

A pestisjárványról, éhínségről és földrengésről

Uralkodása idején egyes helyeken, sőt egész Magyarországon és más szomszédos országokban is pestisjárvány volt. Nagy méreteket öltött az éhínség is több alkalommal egyrészt az aszályos időjárás és a viharok miatt, másrészt mert a sáskák és az egerek a búzakalászokat és a többi vetést is lerágták. Több ízben nagy földrengés is volt egyes helyeken.

Az udvarnokok és más, szolgáltatásokra kötelezett népek mentesítéséről

Az ő idejében sok udvarnok és a királyi udvar szolgálatában álló, és különféle szolgáltatásokra kötelezett ember mentesült, és felvétetett az ország nemese-

inek gyülekezetébe; mivel háláját mindenkivel szemben birtokok adományozásával mutatta ki, és mert bőkezű és kegyelmes volt mindenkihez, mindenki módfelett szerette.

A király feleségeiről és gyermekeiről

Úgy gondolom, azt is érdemes elmondani, hogy az említett Lajos királynak, mint ismeretes, két felesége volt. Az első a hírneves Margit, a fényességes Károly fejedelem úrnak volt a leánya, aki akkor Morvaország őrgrófja volt, és aki utóbb császári méltóságra emeltetett. Ez gyermektelenül halt meg. Második felesége, a nemes Erzsébet úrnő az említett István bánnak volt a leánya; három leánya született tőle, tudniillik Katalin, Mária és Hedvig. Katalin korai halállal halt meg még gyermekkorában. És mivel a királyi nemzetségből származó sarjadékoknak olyan fényes házasságot kell szerezni, hogy a belőle származó utódok a fényes származás rangjával ékeskedve tündököljenek: fényes nemzetségének emelésére Máriát a fenséges fejedelemmel, Zsigmond brandenburgi őrgróffal jegyezte el házassági szerződéssel, amikor még mindketten gyermekkorúak voltak. Zsigmond császári nemből, császári fényben ragyogó atyától származott. Előzőleg a király megtanácskozta az ügyet a felséges királyné asszonyokkal, anyjával és feleségével, továbbá a főpapokkal és az ország báróival, majd a császárnénak, Zsigmond anyjának és Csehország báróinak jelenlétében, Nagyszombatban nagy ünnepélyességgel és vigassággal megülték az eljegyzést. Zsigmondot neveltetés végett magánál tartotta; most a királyi trónra emelve, feleségével együtt uralkodik.

Hedviget pedig atyjának halála után Lengyelország királynőjévé koronázták. Utóbb aztán Lengyelország főurai, bárói és nemesei Jagulához, a litvánok hatalmas fejedelméhez adták őt feleségül, amikor ez testvéreivel együtt megtért a katolikus hitre, és megkeresztelkedett. Ezt a Jagulát azután ünnepélyességgel Lengyelország királyává koronázták, és Lászlónak nevezték el; hasonlóképp boldogan együtt uralkodik a feleségével abban az országban.

Az ország kormányzásáról, békéjéről és nyugalmáról

Midőn a király az ezután következő időkben hatalmának teljességében uralkodott az ország trónján, minden boldogságát Istenbe helyezte – mivel tőle származik minden –, és egész uralkodását és kormányzásának minden gondját neki rendelte alá. Az igazság őreként, nem kénye-kedve és saját akarata szerint kívánt uralkodni; semmit sem akart megfontolás nélkül és törvény ellenére tenni, mivel a rátermett ész körültekintéssel, uralkodói bölcsességgel az erény jóvoltából uralkodik, az ország kormányzásában körültekintő megfontolás és törvény szerint jár el. Erős volt a származása alapján őt megillető kormányzásban, nem is emberi indulatból, hanem inkább isteni sugallatra, vágyait és törekvését arra irányozta, hogy királyi szent elődeinek és atyjának nyomdokait követve – kikben a legteljesebben és a legtökéletesebben élt a hit lelkesedése és a keresztény vallás – megőrizze országait, meg a hatalmának alávetett területeket és népeket szabadságjogaikban, szokásaikban és törvényeikben, igaz békességben és nyugalomban. És győzelmesen megvédelmezte őket, kiváltképp azokat, akiket ő nyert meg az Úr számára a hitnek, az ellenség, különösen a pogányok áskálódásaitól és támadásaitól. Országának egyházait is megtartotta jogaikban és kiváltságaikban, és gyarapította világi javakban.

Lajos király elmélkedő életéről

Miután pedig fontolóra vette, és meggondolta, hogy országai és birtokai körös-körül mindenfelé békességben és nyugalmas állapotban virulnak, eltökélte magában – noha gyermekkora óta szerfölött szerette megszokásból és szórakozásként a vadászatot –, hogy mégis félretéve a földi dolgokkal való foglalatoskodást és gondokat, melyeket bűn nélkül intézni nehéz dolog, a test vágyait megfékezve és maga alá gyűrve csak az Isten parancsainak engedelmeskedik, hiszen minden, ami testi, olyan, mint az elszáradó fű, és minden földi vágy olyan, mint a mező virága: félrevonult az emberi sokaság nyüzsgésétől és az ájtatos elmélkedő életet választotta magának, hogy szívvel-lélekkel és teljes áhítattal élhessen a jámbor cselekedeteknek, és imádkozásba merülhessen. Ebben állhatatosan meg is maradt.

Lajos király haláláról

Végül itthagyta e küzdelmes életet, és az örök élet után vágyakozva a zsoltáríró ama mondása szerint: „Jó nekem az Úrhoz szegődnöm, és Uramba, Istenembe helyezni reménységemet" – az Úr hívására eltávozott ebből a világból szeptember havának tizenegyedik napján. Kevéssel ezelőtt egy csodálatos üstökös tűnt fel. Halála miatt akkora gyász támadt az országban, hogy szinte mindenki megsiratta. Eltemették Székesfehérvár városában, abban a kápolnában, amelyet ő építtetett a Boldogságos Szűz káptalani temploma oldalán, az Úr ezerháromszáznyolcvankettedik évében. Negyven évig és huszonkét napig uralkodott.

Máriának, Lajos király lányának megkoronázásáról

Lajos király halála után a királyi koronával megkoronázták lányát, Mária úrnőt, akit házastársul adtak Károly császárnak és Csehország királyának a fiához, Zsigmondhoz. Ez a Mária úrnő talán négy évig uralkodott, és az uralkodás jogát átadta férjének, Zsigmondnak, és beleegyezett abba, hogy Zsigmondot még az ő életében Szent István király koronájával megkoronázzák. Nemsokára meghalt, és a váradi egyházban temették el. Ebben a Mária királynéban kihalt Magyarország szent királyainak törzse mindkét nemben.

Zsigmond királynak, Károly császár és cseh király fiának a megkoronázásáról

Zsigmond királyt, a császárnak és Csehország királyának fiát Magyarország főpapjainak, báróinak és nemeseinek közös egyetértésével és akaratából királlyá választották, és életének huszadik évében megkoronázták. Összesen ötven évig és kilenc hónapig uralkodott. Mária úrnőnek a halála után, aki gyermektelenül halt meg, Cillei Hermann gróf leányát, Borbálát vette feleségül. Tőle született egyetlen leánya, név szerint Erzsébet, akit utóbb Albert ausztriai herceghez adott feleségül. Aztán ugyanezt a Zsigmond királyt előbb

római majd cseh királlyá választották, végül Rómában császárrá koronázták. Az Úrnak ezernégyszázharminchetedik esztendejében életének hetvenegyedik évében halt meg, és a váradi egyházban temették el.

Albert király megkoronázásáról

Zsigmond király halála után vejét, Ausztria hercegét, Albertet választották királlyá, Zsigmond leányának, Albert feleségének, Erzsébetnek személye iránti tiszteletből. Az Úr körülmetélésének napján, az ezernégyszázharmincnyolcadik esztendőben koronázták meg. Egy évig és tíz hónapig uralkodott. Egy fia született, név szerint Utószülött László. Meghalt pedig Simon és Júdás előestéjén, az Úrnak ezernégyszázharminckilencedik esztendejében. Székesfehérvárott temették el.

Ötödik László királynak, Albert király fiának a megkoronázásáról, és arról, hogyan hozták be Lengyelország királyát, Ulászlót, hogy megkoronázzák

Albert király halála után Erzsébet királyné, a hitvestársa, áldott állapotban maradt, de nem lehetett tudni, fiút vagy leányt fog-e szülni. Eközben a főpapok és a bárók Lengyelország királyáért, Ulászlóért küldtek, de még mielőtt behozták volna őt, a királyné fiút szült, Lászlót, és ezért tiltakozott Lengyelország királyának megválasztása ellen, és megkoronáztatta a háromhónapos gyermek Lászlót. Mindamellett behozták Ulászlót, Lengyelország királyát, és egy másik koronával, amelyet Szent István király földi maradványairól vettek le, meg is koronázták. Ezeknek megtörténte után a királyné László fiát az ország koronájával együtt Frigyes római király és osztrák herceg kezére adta. Ulászló az országban dúló viszályok közepette csaknem négy évig uralkodott, és a törökök elleni háborúban, a tenger mellett, Várna várának közelében veszett oda, az Úrnak ezernégyszáznegyvennegyedik esztendejében. A legkiválóbb erényekkel ékeskedő uralkodó volt: vallásos, jámbor, tiszta életű, igazságos és bátor a hadakozásban.

Ulászló halála után, és azalatt, amíg a gyermek László Frigyes római király keze közt volt, Hunyadi Jánost az ország kormányzójává választják

Ulászló után, és amíg a gyermek László Frigyes római király keze közt volt, az ország állapota veszélyesre fordulván kormányzóvá választották a boldog emlékezetű Hunyadi János akkori erdélyi vajdát, aki közel nyolc évig kormányozta az országot, számos ütközetet vívott, legtöbbször megfutamította a törököket, de két alkalommal őt is megfutamították a törökök. Az országot jobb állapotba hozta, mint amilyenben megkapta. Végül az ország kormányát László király kezébe adta, az pedig érdemeinek elismeréseképpen Beszterce örökös grófjává tette meg. Végezetül, miután a törökök császárát Nándorfehérvár várának vagy erődítményének ostromától elkergette, a szerencsés győzelem birtokában ugyanitt, Nándorfehérvárott meghalt, az Úrnak ezernégyszázötvenhatodik évében. A gyulafehérvári egyházban temették el.

László királynak Magyarországba való visszahozataláról

Lászlót, Albertnak, a rómaiak, Magyarország és Csehország királyának a fiát tizenkét éves korában kiragadták Frigyesnek, a rómaiak királyának keze közül, bár Frigyes Magyarország királyi koronáját visszatartotta. Az ifjú derék erkölcsökkel ékes, szemérmes, hűséges és korához képest bölcs is volt, és még János kormányzósága alatt kezdett uralkodni. Utóbb, amikor Csehországban volt, életének és megkoronázásának tizennyolcadik évében meghalt, és ugyanott, a székesegyházban temették el, az Úrnak ezernégyszázötvenhetedik évében.

Mátyás király megkoronázásáról

László király halála után Magyarország királyává választották a boldog emlékezetű Hunyadi Jánosnak, Beszterce örökös grófjának felséges fiát, Mátyást, az Úrnak ezernégyszázötvennyolcadik évében. Bár a külföldiek, mint a csehek és a lengyelek, valamint a szent koronának alávetett más lakosok sokat ármánykodtak ellene, Mátyás szembeszállt velük mint bátor és győzhetetlen

oroszlán. Igen erős hadsereggel bevonult Bosnyákországba, és Jajca igen erős várát dicsőségesen kiragadta a törökök keze közül. Azután győztesen visszatérve Magyarországba, Székesfehérvár városában elnyerte Szent István király koronáját, amely Frigyesnek, a rómaiak császárának birtokában volt. Azután hatalmas sereget gyűjtve a moldvai földre vonult be, a szent koronának alávetett tartományba, amely abban az időben fellázadt. Itt elkeseredett ütközetben hírneves és emlékezetes diadalt aratott. Igen sok zászlót hozott innen Budára, híres győzelmének jeleit, és ezeket nagy ünnepélyességgel a Boldogságos Szűz Mária plébániatemplomában tűzette ki, ma is láthatók. Felséges és győzhetetlen urunknak, királyunknak többi nevezetes és emlékezetes tetteit, mivel oly sok van, és mivel ezeket röviden összefoglalni nem lehet, más alkalomra kell halasztanunk, és részletesebben kell majd elbeszélnünk. A jóságos és hatalmas Istent pedig újból és újból kérlelnünk kell a mi felséges és kegyelmes urunkért, hogy kegyeskedjék őt nyugalmas békében, az igazság megtartásában, övéinek szeretetében, az ország gyarapítására hosszan és egészségben életben tartani, megőrizni és gyarapítani.

Elkészült Budán az Úrnak MCCCCLXXIII évében pünkösd vigíliáján, Hess András által.

Horváth János fordítása

Az itt közölt magyar szöveg az 1973-as jubileumi kiadás számára készült fordítás átvétele kisebb korrekciókkal és módosításokkal. A fordítást az eredetivel jelen kiadás számára Kasza Péter vetette össze. A lektori munka során pótoltuk az eredeti fordításban található kisebb kihagyásokat, illetve az újabb szakirodalom tükrében változtattunk névalakokon. Horváth János fordítását csak ott módosítottuk, ahol a nyomdahibák vagy nyomtatás alapjául szolgáló (általunk már nem ismert) kézirat olvasati hibái miatt nehezebben érthető helyre megfelelőbbnek látszó megoldásunk volt.

Chronica Hungarorum

Az első Magyarországon nyomtatott könyv

Hommage à Gedeon Borsa

„Finita Bude anno Domini MCCCCLXXIII in vigilia penthecostes: per Andream Hess" – elkészült Budán az Úrnak 1473. évében pünkösd előestéjén, Hess András által. A *Budai Krónika* (továbbiakban *Chronica*) fenti, utolsó mondatával kezdődik a magyar nyomdászat története. A hetven levelet (ebből 133 nyomtatott lapot) tartalmazó kisfólió könyv tíz példányban maradt fenn a világon. Sok kérdés kapcsolódik a szöveghez, a könyvhöz, a nyomdászhoz és a megrendelőhöz. Némelyikre választ kaptunk az elmúlt évszázad neves régikönyv-kutatóitól, de akad még elvarratlan szál az első magyar ősnyomda történetében.

Fontos, ám igen kevés információval rendelkezünk Hess András személyét illetően. A neve alapján német származású tipográfus a római Lauer nyomdában dolgozhatott segédként, s Kárai László budai prépost meghívására érkezhetett Budára 1471 késő tavaszán, hogy Itáliában kapott betűkkel készítse el az első magyarországi nyomtatványt. A háborús pusztítások következtében levéltári forrásokkal sajnos nem rendelkezünk az officina létrejöttének körülményeiről, valamint működéséről, így az összes tudásunk a könyvben rejtőzik. Innen tudjuk, hogy a nyomdászmester június 5-én fejezte be munkáját, nagyjából két évvel megérkezése után. Kényszerű várakozásának okáról csak feltételezéseken alapuló magyarázatunk van. Ez összefügg az előszóban olvasható meglepően nyílt vallomásával, tudniillik sokáig töprengett azon, hogy kinek is ajánlhatná művét.

Az előzmények

Ma már megdönthetetlen tény, amelyet sok közvetett, de egy irányba mutató forrás támaszt alá, hogy a hazai könyvnyomtatás *spiritus rector*a Vitéz János esztergomi érsek lehetett. E gondolatmenet szerint Vitéz részt vett az 1455-ös bécsújhelyi birodalmi gyűlésen, ahol találkozott Enea Silvio Piccolomini pá-

pai legátussal – aki később II. Piusz pápa néven vonul be az európai történelembe –, és a két művelt, széles látókörű humanista számos közös pontot találhatott beszélgetéseik során. A török veszély mellett az akkor újdonságként berobbanó, Mainzban készült 42 soros nyomtatott Biblia is szóba kerülhetett. Ismert Piccolomini részletes beszámolója Johann Gutenberg találmányáról, s egy évvel előtte 1454-ben maga Vitéz is járt egy követség élén Mainzban, így nem zárható ki, hogy a magyar főpap már itt találkozhatott az európai tipográfia első műhelyének termékeivel. A technikai újítások iránt fogékony Vitéz képzeletét megragadhatták a mozgatható betűk által sokszorosítható könyvek, gondolva itt a közvéleményt befolyásolható, török veszélyről szóló nyomtatványokra vagy az antik auktorok jobb kiadásának lehetőségére; hiszen, ha nem is szűnik meg, de ezen az úton mindenképpen hatékonyan csökkenthető a sok másolás során óhatatlanul bekövetkező szövegromlás. Mindezek mellett a bibliofil érsek a pozsonyi egyetem 1465-ös megalapításakor nyilvánvalóan tisztában volt azzal is, hogy az oktatás számára a megfelelő példányszámban rendelkezésre álló könyv alapvető fontosságú. Megemlíthetjük még inspirációként Johannes Regiomontanus német matematikust és csillagászt, akit maga Vitéz hívott Magyarországra, s aki tudományos munkássága mellett a Budán kidolgozott könyvkiadói tervét valósította meg később Nürnbergben. E kiadói program részeként nemcsak asztronómiával kapcsolatos műveket nyomtatott ki, hanem megjelentette Nagy Szent Vazul egyházatya *A költők olvasásáról* szóló rövid terjedelmű traktátusát két ízben 1474–1475 körül. Nem tűnik véletlen egybeesésnek, hogy ez a munka (Xenophón görög történetíró *Szókratész védőbeszéde* művével társulva) a Hess-féle budai nyomda második kiadványa.

Az előzményekkel kapcsolatban a következő időrend képzelhető el: Kárai László római követsége alkalmával – Vitéz megbízásából – 1470 őszén hívta meg Hess Andrást Budára. A tipográfus már nem számított fiatal, kezdő segédnek; ahogyan ő fogalmazott a *Chronica* ajánlásában: „kívánságomhoz képest már valamelyes előrehaladást tettem” a nyomdászatban. Valószínűleg vonzó ajánlatot kaphatott, ígérhettek neki privilégiumot, lehetőséget az önálló officina megteremtéséhez, anyagi támogatást és biztos megrendeléseket.

Ám az 1471-es év második felétől drámaian megváltozott a helyzet Magyarországon: állítólag tettlegességig fajult a magyar király és az esztergomi érsek viszonya. Utolsó csepp volt a pohárban, amikor a főpap a lengyel IV. Kázmér fiát hívta meg a magyar trónra. Bár 1471 karácsonya előtt Vitéz János még kiegyezett I. (Hunyadi) Mátyás királlyal (ebben szerepet játszhatott a fiatal Kázmér herceg kisebb hadi sikere a Felvidéken), de néhány hónappal később, 1472 kora tavaszán az érsek házi őrizetbe került Esztergomban, s ott is maradt augusztusi haláláig. A nyomdászmester valószínűleg 1471 tavaszán indulhatott el Rómából, s másfél-két hónapra rá érkezhetett meg Velence érintésével Budára, ahol nem az elképzelései szerint alakult a könyvkiadás elindítása.

A mű születése

Úgy tűnik, hogy ez a magyarországi nyomdászműhely egy sajtóval működhetett, s maga Hess András végezhette a legbonyolultabb munkafolyamatot, a szedést. Korábban szakmai vita folyt azzal kapcsolatban, hogy Budán önthette-e betűit vagy magával hozta azokat Rómából. Ám biztosra vehető, hogy Hess közel félmázsás betűkészlettel, s nem matricákkal (vagyis a betűk negatívjaival) indult útnak Budára 1471 tavaszán, ugyanis az elhasználódott betűket – a kopások jól látszanak a fennmaradt példányokon – könnyedén kicserélhette volna a matricák segítségével. A *Chronica* betűméreteinek változásából kiindulva fontos kérdés, hogy a nyomtatvány mely részeit nyomtatták ki legutoljára. A mester által alkalmazott tipográfiai kényszermegoldásokból kikövetkeztethető, hogy a 2. levélen található, a préposthoz szóló ajánlás és a *Chronica* 12. levele egy időben készült el a kolofont tartalmazó utolsó oldallal. Ennek oka az lehet, hogy a ma már nyomtatott szöveget nem tartalmazó 1. levélre (melynek párja a 12.) eredetileg a Vitéz Jánoshoz szóló dedikáció kerülhetett, és Hess a 2. levél rektójára (ahol most a Kárainak címzett ajánlás olvasható) a Teremtés, illetve az Özönvíz közötti biblikus résznek szánt helyet. Mivel a középkori krónikakompozícióinkból hiányzik ez a részlet, s feltételezhetően a tipográfus sem tudta beszerezni a teljes történetet tartalmazó kéziratot, így kapóra jött neki az üres oldal a belpolitikai helyzet

fordulatakor. Ennélfogva ki kellett cserélnie a politikai szempontból problémássá vált szöveget, valamint a 12. levelet újra kellett nyomtatnia a Vitéz-összeesküvés miatt. Sajnos az esztergomi érsekhez szóló eredeti dedikáció nem maradt fenn.

Ehhez kapcsolódik a gyakran vitatott, nem kellő mértékben tisztázott pont: a *Chronica* elkészülésének üteme. A fent bemutatott érvelés szerint Hess Andrásnak már 1471 késő tavaszán Budán kellett lennie. Abban az esetben, ha azt a régebbi elképzelést vesszük alapul, miszerint a nyomdászmester egy évvel később, csak 1472 tavaszán érkezett volna meg Rómából, feloldhatatlan ellentét elé állítja a Vitézhez szóló ajánlás mellett érvelőket: a házi őrizetben lévő, megtört, utolsó hónapjaiban járó esztergomi érsekhez miért szólt volna ez a dedikáció? Tehát a két hipotézis, miszerint volt egy első ajánlás, amely címzettje az esztergomi érsek, illetve Hess csak 1472 tavaszán érkezett Budára: együtt nem tartható. Vagyis, ha nem készült Vitéz Jánoshoz címzett ajánlás, akkor a tipográfus feltehetően a belpolitikai helyzet rendezése után, nagyjából 1472 utolsó harmadában (megérkezése után fél évvel) láthatott volna csak neki a nyomtatásnak. Közbevetőleg, a hamar kudarcot valló 1471-es őszi összeesküvés híre természetesen Itáliába is eljutott. Így feltehetjük a kérdést, hogy amennyiben biztosra vesszük az esztergomi érsek meghatározó szerepét a magyar tipográfia megalapításában – ezt két jeles könyvtörténész: Borsa Gedeon és Soltész Zoltánné egyébként meggyőzően bizonyította –, mi vagy ki vehette volna rá Hesst, hogy fő mentorát elveszítve (aki gyakorlatilag fogoly volt Esztergomban) mégis elinduljon Magyarországra 1472 tavaszán? Ezt csak akkor tehette volna meg, ha nem Vitéz a nyomtatás mecénása, hanem valaki más és meglehetősen stabil belpolitikai helyzet fogadja. Ez utóbbi biztosan hiányzott. Ugyanis egy műhely felállítása, illetve folyamatos működtetése kellőképpen tőkeigényes és piacérzékeny üzleti vállalkozás, széles konszenzuson alapuló kiadói programot, állandó vevőkört és kiegyensúlyozott belpolitikát feltételez. Ám mindezek nem állhattak a nyomdász rendelkezésére. A mester így fogalmazott ajánlásában: „és időm is volt rá bőven, óriási és sok napot igénylő munkát vállaltam magamra”. Az eredeti elképzeléséhez és a Rómában kapott ígéretekhez képest tehát

tétlenségre volt kárhoztatva hosszú ideig, és komoly elvi, valamint bonyolult technikai változtatásokra kényszerült, hogy első könyvét megjelentethesse Magyarországon.

A másik elgondolkoztató probléma, hogy ha ezt az időhatárt használjuk (vagyis 1471-ben kezdte el a munkát), akkor havi 7–8 oldal kinyomtatásával számolhatunk, ami viszont elképesztően vontatott munkafolyamat még az inkunábulumok, vagyis a 15. századi nyomtatványok világához képest is. Ezt az óriási különbséget nem magyarázza meg kielégítően az officina kicsi mérete, illetve a segédek hiánya (vagy alacsony száma). A járulékos munkafolyamatok sokasága (a betűk lemosása, visszaosztása a szedőszekrénybe, a papír megnedvesítése, szárítása, az elkészült szedés korrigálása) és összetettsége további lassító tényező lehetett, ám ez sem elégséges indok a munka ütemére. Mindezt összeadva egy év alatt Hess András akár négy-öt hasonló terjedelmű könyvet is kinyomtathatott volna, ám ez valami miatt nem történt meg. Ugyanis, ha olyan nyomtatványai lettek volna, amelyekből egy példány sem maradt fenn az utókor számára – ezt nem zárhatjuk ki, és az elveszett európai kiadások 15. századi történetébe beleillene –, azok mindenképpen a történeti munkája után következnének (lásd a Nagy Szent Vazul–Xenophón kis kötetét), hiszen ajánlásában kiemeli azt a tényt, hogy a *Chronica* „eme első" műve lenne. Így egyetlenegy ésszerű magyarázat adódik a megjelentetés időproblémájára: Mátyás és Vitéz fegyveres összeütközésig fajuló konfliktusa. A tipográfus nyilván aggódva figyelte az 1471 őszi és a következő év tavaszi eseményeit; elképzelhető, hogy hosszú hónapokra le kellett állnia a munkával és reménykedett a helyzet rendeződésében. A kérdés az, hogy mikor? Két lehetőség adódik. Az első, hogy Hess 1471 nyarától 1472 nyaráig várja, hogy mi lesz a Vitéz–Mátyás harc végeredménye, s egyébként nehezen szedi össze a műhely beindításához szükséges eszközöket, alapanyagokat (a papírnak is meg kell érkeznie Velencéből). Ennek ellentmond, hogy pont a legreménytelenebb időszakban, 1472 nyarán írta volna meg a haldokló Vitézhez szóló szövegét. A második, hogy 1472 tavaszától 1473 tavaszáig vár, miközben azon gondolkodik, hogy kinek ajánlhatná a *Chronicá*t, majd sietve kiszedi az új előszót 1473 késő tavaszán, s a könyv megjelenhet végre június

5-én. Ebben az esetben viszonylag hamar beindítja az officinát, 1471 nyarától nekilát a nyomtatásnak, megírja az esztergomi érsekhez szóló ajánlását, s munkáját gyakorlatilag befejezi, amikor 1472 tavaszán Vitézt ismét letartóztatják. Egy évig várja, hogy javuljon a helyzet, majd miután egyértelművé válik számára, hogy könyve csak kényszerű változtatással jelenhet meg, kiszedi 1473 tavaszán a most is olvasható dedikációt (a 12. levéllel) és a pünkösdi vásárra időzíti az értékesítést.

A másik gyakran felvetődő kérdés, hogy Hess András miért éppen Budán alapította meg a nyomdáját? Amennyiben Vitéz szerepét meghatározónak tekintjük, akkor sokkal kézenfekvőbb lett volna az érseki székhely (Esztergom) vagy éppen a fél évtizeddel előtte alapított egyetem helyszíne (Pozsony). Ha a nyomdász már 1471 késő tavaszán Magyarországon lehetett, akkor nyugodtan választhatta volna Pozsonyt vagy Esztergomot is. Vitéz viszonylag stabil helyzetben volt, az egyetem diákjai és tanárai még nem szóródtak széjjel, Mátyás a cseh háborúkkal foglalta el magát. Nem az áll a helyszín kiválasztása mögött, hogy Hess a királyi udvarhoz közel szerette volna elkészíteni első nyomtatványát? Ehhez kapcsolódnak a támogató személye körüli kérdések, melyek szorosan összefüggnek a *Chronica* elkészülésének sebességével. Lehetséges, hogy az ajánlásban olvasható „magamban hosszasan azon töprengtem" -kitétel – a fent is tárgyalt – 1472 nyara és 1473 eleje közti időszakra vonatkozik, amikor úgy tűnt, hogy a befektetett pénz és az „óriási és sok napot igénylő" munka nem fog megtérülni, ha ragaszkodik az esztergomi érsekhez mint támogatóhoz. Felvetődik a kérdés, hogy miért nem dedikálja művét a magyar királynak, miután nyilvánvaló, hogy Vitéz napjai meg vannak számlálva (1472 nyara) vagy már hónapok óta halott (1473 eleje)? Erre valamiért nem volt képes. Az biztos, hogy emiatt sokáig tusakodott magában „kinek ajánljam sok-sok napi fáradozásom eme első gyümölcsét". A budai prépost segítsége kezdetben talán a szállásadás lehetett; a Pénzügyminisztérium budavári palotája melletti telken álló házában teremthette meg a lehetőséget a nyomdaműhely felállítására. Elképzelhető, hogy Kárai anyagi támogatást nyújtott 1473 tavaszán, hiszen „a magamra vállalt munkát nélküled sem elkezdeni, sem befejezni nem tudtam volna".

A kiadói program

Csak találgatásokra vagyunk ítélve a Hess András kiadói programjának rekonstruálásakor is. Ahogyan a tipográfus fogalmazott, olyan könyv megjelentetésébe fogott, ami egész Magyarországot érdekelheti: „tudniillik Pannónia Krónikájának kinyomtatását, tehát olyan munkát, amely hitem szerint minden magyar ember számára kedves és szívderítő". Eszerint a kiadó jövője Káraitól függene, hiszen „ha napról napra nagyobb műveket fogok majd nyomtatni, úgy hiszem, azokat is a Te fényes nevednek kell majd ajánlanom". Tehát egyrészt reménykedett további munkákban, másrészt tudta, hogy ehhez a prépost segítsége kell majd. Kiadói programjának árulkodó nyoma ezenfelül, hogy csak antikva típusú betűket hozott magával Rómából, vagyis inkább a humanista ízlésnek megfelelő kiadványokkal kívánta folytatni a működését. Érdemes megemlíteni, hogy egy történeti munka megjelentetése nem feltétlenül a korabeli kiadáspolitikát követte, ugyanis a nyomtatás magas költségei miatt egy-egy ősnyomda első munkái között inkább latin nyelvtanok, bűnbocsátó levelek, kalendáriumok, kisebb terjedelmű, ám népszerű humanista művek vagy szerkönyvek szerepelnek. Nem ismerünk olyan kiadót a 15. századból, amelynek első terméke egy nép históriája lett volna. Persze gondolhatunk a latin nyelv univerzalitásából kiindulva arra is, hogy az európai könyvpiacokon sikeres lehetett egy magyar história. Ezt jól bizonyítja, hogy – miután a *Chronica* példányai elkeltek vagy eltűntek, szövege pedig kéziratos másolatokban terjedt –, hogy másfél évtizeddel később 1488-ban Thuróczy János történeti munkája néhány hónapon belül megjelenhetett Brünnben és Augsburgban. Mindezek alapján egy latin nyelvű, magyar történelmi tárgyú nyomtatott mű nagyon is kelendő, jó választásnak tűnt Budán a 15. század utolsó harmadában.

Hová tűnt Hess András?

Rejtélyes Hess András nyomtalan eltűnése is, bár erre azért akad ésszerű magyarázat. Elég ránézni egy nyomdászattörténeti térképre, és láthatjuk, hogy a Rajna–Majna–Nürnberg–Augsburg–Velence vonalától északra és keletre

nem tudott tartósan megtelepülni Gutenberg találmánya a 15. század utolsó évtizedeiben. Nem voltak kivételek ez alól az egyetemekkel rendelkező városok (Bécs, Krakkó, Prága) sem. Jelenlegi ismereteink szerint nagyjából hétszáz nyomtatvány jelent meg 1473–1474 körül. Ennek közel a fele Itáliában, a másik fele pedig a mai Németország, Franciaország, Svájc, Hollandia, Belgium és Spanyolország területén került ki a sajtó alól. Lengyelország négy ősnyomtatvánnyal büszkélkedhet ebből az időszakból. Bár Angliát (1476-tól 409 tétel), Ausztriát (1482-től 98 tétel) és Csehországot (1475-től 59 tétel) nem látjuk ezen a listán, de a számok azt mutatják, hogy a késés ellenére komoly nyomdaipar épült ki ezekben az országokban az 1480-as és '90-es években. Borsa Gedeon szellemes szavaival egyetértve, inkább az tűnik meglepőnek, hogyan tudott *ilyen korán* megtelepedni, még ha rövid ideig is, egy officina Budán.

A krónika szövegéről

A *Chronica* több önálló történeti mű összeolvasztásából létrejött szövege 14–15. századi kódexekből maradt ránk. A nyomtatvány utolsó szakasza, amelynek szerzője ismeretlen, I. (Nagy) Lajos halálától (1382) Mátyás moldvai hadjáratáig (1468) beszéli el nyolc évtized történetét. Érdemes megjegyezni, hogy mindössze négy oldalról van szó, tehát a szerkesztő igencsak összesűrítette a közelmúlt és saját korának – egyébként meglehetősen izgalmas és fordulatos – eseményeit. Az aránytalanság szembeötlő: az alig két évig regnáló Habsburg Albert nem sokkal kap kevesebbet, mint a fél évszázadig uralkodó Luxemburgi Zsigmond. Hunyadi Mátyásról csupán egy rövid fejezetben esik szó: a koronázásáról (1458), Jajca visszavételéről (1463), a Szent Korona visszszaszerzéséről (1464), s végül a már említett moldvai hadjáratról. A *Chronica* itt hirtelen befejeződik, hiányzik az utolsó négy év (1469–1473) magyarországi története. Ez azzal magyarázható, hogy az igen kényes 1471–1472 közötti belpolitikai események (az összeesküvés, a lengyel Kázmér betörése, Vitéz János fogsága és halála) még nagyon frissek voltak, így bölcsebbnek tűnt ezekről hallgatni. Hess András erre az időszakra csak egy mondattal utalt a könyve végén: „Bár a külföldiek, mint a csehek és a lengyelek, valamint a

szent koronának alávetett más lakosok sokat ármánykodtak ellene, Mátyás szembeszállt velük mint bátor és győzhetetlen oroszlán." Hess a már említett és feltételezett kiadói program újabb apró jelét helyezte a munkája végére, amivel igyekezett megmagyarázni a Mátyás-fejezetet rövidségét, valamint a hiányzó történelmi eseményeket. „Felséges és győzhetetlen urunknak, királyunknak többi nevezetes és emlékezetes tetteit, mivel oly sok van, és mivel ezeket röviden összefoglalni nem lehet, más alkalomra kell halasztanunk, és részletesebben kell majd elbeszélnünk." Vagyis a tipográfusnak szándékában állt későbbiekben egy nagyobb terjedelmű művet kinyomtatni Mátyásról. Ha csakugyan ez volt a terve a nyomdásznak, akkor ismét felmerül a kérdés, hogy Vitéz János bukása után miért nem a magyar királynak ajánlotta nyomtatványát? Elképzelhető, hogy egy Káraival kötött megállapodás lehet erre a magyarázat, miszerint a budai prépost a dedikációt kérte az anyagi támogatásáért.

Egykori olvasók

Bár a *Chronica* fogadtatásáról nem maradtak fenn egykorú források, a ma is kézbe vehető tíz példány provenienciája alapján úgy tűnik, hogy főként a közép-európai régióban terjedt el, bár két jó ízlésű gyűjtőnek köszönhetően Strasbourg és Róma is szerepel a régi őrzési helyek között. Összekötve a ránk maradt tomusok származási pontjait a következő terület rajzolódik ki: Lemberg–Krakkó–Głogówek (Szilézia)–Lipcse–Prága–Bécs–Buda–Hanusfalva (Késmárki járás). A nyomtatványok egy részét aukción szerezték be, tulajdonosai között voltak tudósok, bibliofilek, egyes darabjai megtalálhatók voltak szerzetesrendek, arisztokraták gyűjteményeiben.

A legkorábbi híradás a bécsihez kötődik. A hajdan domonkos kolostorban őrzött könyv nem a 18. század végi szekularizációval, hanem már jóval előtte, a 16. század közepén kerülhetett a Hofbibliothek állományába. Régebben ezt egy évszázaddal későbbre sorolta a szakirodalom – ebben szerepe volt Petrus Lambecius bécsi bibliotekárius diáriuma 1666-os bejegyzésének –, ám a legfrissebb kutatások alapján Wolfgang Lazius humanista tudós

lehetett az egyik első ismert olvasója. Ő volt az, aki alaposan végigjegyzetelte, mintegy fölhasználva szövegét készülő történeti munkájához.

A fennmaradt kötetek közül kétségtelenül a lipcsei a legszebben (talán magyar kéz által) díszített inkunábulum, ám sajnos nem sokat tudunk előző tulajdonosairól. Az biztos, hogy az egyikük részletes mutatót készített az ősnyomtatvány végén és hozzácsatolta a magyar királyok névsorát. A margón mintegy segédletként tartalmi kiemelések sorakoznak. Nemrégiben derült ki, hogy 1682-ben kapta meg a lipcsei egyetem a könyvet. Nem zárható ki, hogy előző tulajdonosa valamelyik szász választófejedelem lehetett, és a példány a pleissenburgi bibliotékában foglalhatott helyet.

A római tomus Niccolò Rossi, a Corsini-család titkárának tulajdonában volt a 18. század második felében. Halála után kollekciója a Corsiniakhoz került, akik a római Accademia dei Lincei könyvtárának ajándékozták teljes gyűjteményüket 1883-ban. A példány régi olvasója rögtön az elején kiemeli Hess önvallomását: „óriási és sok napot igénylő munkát vállaltam magamra", illetve „fogadd tehát e csekély ajándékot". Megjegyzésre kerül továbbá a margón II. András szentföldi hadjárata, Szent István első vértanú koponyája, illetve IV. Béla „legkevésbé sem szerencsés" békés természete.

A kissé kopottas barna bőrkötést viselő prágai kötetben olvasható bejegyzés szerint az inkunábulumot 1599-ben írták össze Jindřichův Hradec jezsuita kollégiumában. A rend 1773-as feloszlatása után került a prágai Clementinum polcaira. A lapokon látható néhány kommentár főként személyekre (Szent Orsolya, Mária királynő) vonatkozik.

Franz Xaver Edler von Hildebrand orvos és botanikus halála előtt, 1843-ban elárvereztette jeles kollekcióját, amelyben felbukkant a *Chronica* addig ismeretlen példánya is. A Nemzeti Múzeum József nádor segítségével – a korban hatalmas összegért – közel 450 forintért vásárolta meg a kötetet. Az ősnyomtatványban a díszítés során keletkezett vörös tintapacákat az ügyes rubrikáló egy üstökös és egy madár képére rajzolta át. Egy valódi kométa is

feltűnik a tomus végén, szép hexametert olvashatunk ugyanis az 1456-ban Hunyadi János halálakor felbukkant Halley-üstökösről: „Az égbe csalod Jánost, a fényes csillagok közé".

A másik, aukción előkerült példány ma Párizsban található. A *Chronica* korábbi kutatói már felhívták a figyelmet a 18. századi bőrkötést viselő kötet első ismert tulajdonosára: Gregorius Biccius strasbourgi jogászra, aki – mint nemrég igazolódott – magyar kapcsolatokkal is rendelkezett. Az Országos Széchényi Könyvtár állományában fellelhető egy kéziratos emlékkönyv, amely Gottfried Graff wittenbergi egyetemista, soproni polgár tulajdonában volt, és benne számos bejegyzés olvasható mentoraitól, tanáraitól az 1645 és 1657 közötti időszakból. Szerepel közöttük Biccius jelmondata is a 78. levél rektóján, természetesen a nevével és a titulusaival együtt. Ugyanez olvasható a francia fővárosban őrzött nyomtatvány legelején: „Qui tulit auxilium, fertque, feretque Deus." vagyis Isten az, aki segítséget hozott, hoz és hozni fog. Majd ez következik: „Gregorius Biccius Budissinus U(triusque) J(uris) D(octor) et Argent(orato) Pand(ectarum) Pr(ofessor) Pub(licus) A(nn)o 1639. m(ense) Octobr(i)." Azaz a bautzeni születésű tanár 1639 októberében szerezte meg a tomust. Az Istenhez szóló szép fohász népszerű volt, megtalálható más 16–17. századi *album amicorum*ban is. Mindenesetre csábító gondolat, hogy ez az ősnyomtatvány valamelyik – közelebbről még nem ismert – magyar tanítványától került Bicciushoz. Sajnos Graff nem gyanúsítható meg ezzel, ugyanis emlékkönyvében a dátum 1657. május 11. (a jogász professzor halálának éve), tehát a peregrinus diák akkor járhatott Strasbourgban, amikor a *Chronicá*t már majdnem két évtizede ott őrizték.

Nem tudni, hogy mi történhetett a jogász professzor becses köteteivel, alig néhányat sikerült megtalálni az európai gyűjteményekben (egy régi orvosi kéziratot Strasbourgban, illetve egy Boccaccio-kiadást Göttingenben). Van olyan vélemény, hogy a könyvtár nagy része a strasbourgi jezsuitákhoz került, azonban erre semmiféle forrás sincsen. Ám, ha nem is a jezsuitáktól szerezte meg egy 18. századi kollektor, az szinte biztosnak látszik, hogy a szóban forgó példány a Rajna bal partján fekvő városból kerülhetett Skóciába,

az Edinburgh-tól nyugatra fekvő hopetouni kastélyba. Borsa Gedeon számításai szerint a franciák viszonylag olcsón jutottak a *Chronicá*hoz a londoni Quaritch cégen keresztül: 87 fontért üthették rá a Biccius-bejegyzést közrefogó tulajdoni bélyegzőiket. A strasbourgi tulajdonos alaposan megjegyzetelte könyvét, mintha egy előtanulmányt folytatott volna a magyar történelemmel kapcsolatban. Különösképpen izgatta a hun–magyar eredetmítosz. Hangsúlyozta az érdekesnek, fontosnak tartott személy- és földrajzi neveket. Olyan kuriózumok kerültek kiemelés gyanánt a margóra, mint a Meotisz mocsarában feltűnt nőstény szarvas *(cerva meotida)*, vagy a Szkítiában élő valóságos vagy mitikus szörnyek (kígyó, unikornis, bazilikusz, tigris). Nemcsak Biccius, hanem a *Chronica* másik, korábbi olvasója figyelmét is felkeltette a griff, a hegyi kristályok között székelő meseállat. Fontosnak tartotta a hunok és a magyarok leszármazását, ezt néha a rokoni fokok kiemelésével tette érzékletessé (Noé és Nemroth fiai). Szemmel láthatóan érdekelte Szkítia fekvése, felosztása, a környék népessége (pl. alánok, pruténok, besenyők), s a folyók korabeli nevei: Don, Togata, Etül. Ezeket nemcsak aláhúzta a szövegben, hanem emlékeztetőül kiírta őket a margóra. Hasonlóképpen a magyar településeknél: Százhalombatta, Tárnok, Óbuda, Szőny vagy a már elpusztult, Érd mellett fekvő Potentiana nevét is olvashatjuk a jegyzetekben. Biccius végigkövette Attila európai hódításainak nevezetes eseményeit, állomásait, kiemelve a helyneveket és a szereplőket a margón. Nem hagyta ki természetesen Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz legendáját sem. De nemcsak a hun–magyar őstörténet, hanem a középkor is foglalkoztatta a *Chronica* tulajdonosait. Például Erdély esetében felsorolták az összes elnevezését: Erdeel, Transylvania, Sibenburg és Septem castrum. A fentieken kívül elsősorban a magyar történelemben szerepet játszó németek nevei – a királyoké és fejedelmeké mellett – kerültek a margóra. Biccius utolsó bejegyzései Hunyadi Jánoshoz kötődnek, a kormányzó két fontos címének: Beszterce örökös grófjának *(Comes Bistricensis)* és Erdély vajdájának *(Voyvoda Transylvanus)* kiemelésével.

Más természetű bejegyzéseket is olvashatunk a könyvben. Biccius például – utalva a Nagy Lajos királyunk halálát megelőzően feltűnt, a szakirodalomból és a forrásokból jól ismert 1382-es üstökösre –, s megjegyezte a

margón: „mirabilis cometa". A bábeli torony történetének olvasásakor pedig szellemesen odabiggyesztette: „ember tervez, Isten végez" *(homo proponit, Deus disponit)*. Felfigyelt a Csabához kapcsolódó régi székely mondásra is: „Akkor térj vissza, amikor Csaba Görögországból." A gyászmagyarok története is lejegyzésre került a margóra: „Hetimagiar gyack" formában. Természetesen Lehel vezér kürtje sem maradt említés nélkül, olvasója egy díszítéssel is kiemelte a történetet, majd leírta és aláhúzta, miszerint a szkíták hite *(fides sciticorum)*, „hogy akiket életükben megöltek, azok szolgálni tartoznak nekik a másvilágon." Látszik, hogy Biccius szerethette a szójátékokat *(Ungaria ab angaria)*, mert megjegyezte a Péter király szájába adott szófejtést is: „Ez a név: Magyarország, ebből a szóból származik: Nyomorúság, ezért legyen sorsuk a nyomorúság." A pogánylázadások szereplői is feltűnnek a margón: Vata, fia Janus és Rasdi, aki a saját lábát felfalva pusztult el a börtönben. Az érthetőség kedvéért gyakran élt azzal a *Chronica* olvasója, hogy röviden felvázolta, hogy ki kinek volt a fia, felesége. Vatánál és Janusnál meg is jegyezte, hogy egyrészt visszaállították a pogányságot és másrészt mind a ketten vérrokonaikból választottak feleséget, párhuzamba állítva ezt Dátán és Abirám ószövetségi történetével. András királyunknál pedig azt tartotta fontosnak, hogy a két törvényes fiú (Salamon és Dávid) mellett volt egy törvénytelen is: György. Ez a kiemelés azért is érdekes, mert György (angol nevén Yourick) fiától származtatja magát a skót Drummond klán. A mesés történet szerint I. András unokája, Móric a Magyarországon száműzetésben élő Eduárd gyermekeivel Angliába utazott 1057 körül, ám egy vihar következtében Skóciáig vergődtek és ott szenvedtek hajótörést. Móric később skót nemessé vált és megkapta Drummond birtokát. Tulajdonosa talán ennek a legendának az emlékét jelölhette meg. Zách Felicián tragikus történetéhez hasonlóan a régi olvasó képzeletét megragadta az angyali Szent Korona csodás históriája is, mikor Ottó elhagyta *(Amissa Corona)*, majd meglelte a forgalmas országút közepén: „Magyarország nem veszítheti el angyal adta koronáját".

Találunk érdekes bejegyzéseket egy korábbi tulajdonostól is. Ilyen – a princetoni leírásnál bővebben kifejtendő – történet a magyar Tolna és az osztrák Tulln összekavarodása. 16. századi olvasója a következőt írta a kér-

déses helynél a margóra: „Tolna, ubi sanctus colomanus martirio coronatus est" vagyis Tolna, ahol Szent Kálmánt mártírrá koronázták. Egy pillanatra azt gondolnánk, hogy a bejegyző tévedett, mivelhogy Szent Kálmánt, az ír származású szerzetest nem Tull an der Donaunál, hanem az alsó-ausztriai Stockeraunál gyilkolták meg. Ugyanakkor Anonymus Leobiensis 14. századi krónikája szerint Tulln közelében tartóztatták fel a Szentföldre igyekvő, kémnek nézett szerzetest, s a két város: Tulln és Stockerau alig húsz kilométerre vannak egymástól (igaz, köztük folyik a Duna). Ugyanezt olvashatjuk egy évszázaddal később Thomas Ebendorfer históriájában is. Feltételezhetjük, hogy a fenti szöveghagyomány alapján került össze Tulln (Tolna) és Kálmán neve a margón.

A krakkói tomus hajdan Władysław Czartoryski tulajdonában volt, s a kelet-lengyelországi Puławy bibliotékában őrizték 1871-ben. A lengyel herceg öt évvel később nyitotta meg a nagyanyja által alapított múzeumot Krakkóban és a kötet akkor kerülhetett ide. Sajnos az igényesen díszített példányban bejegyzés nem található.

A két háború között, 1925-ben vált ismertté, hogy a régi cári gyűjteményben szintén megvolt a *Chronica* egy kötete. A könyv elején olvasható bejegyzés szerint a lembergi ferences monostorban őrizték a 18. században, majd az állományt elárverezve került Szentpétervárra 1856-ban. A példánynak még magyar tulajdonosa lehetett a 17. században, mivel az egyik oldal margóján a következő megjegyzés olvasható: „gazdagsága Atillanak". Főként a középkori lengyel–magyar történelem szereplőit, mint például II. Mieszkó fejedelmet, III. Kázmér és I. Ulászló királyokat emelte ki olvasója (a tizenegyezer szűz és Lehel kürtje históriája mellett) az ősnyomtatványban.

A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött példány jól dokumentált, fordulatokban gazdag története nemcsak a 18–19. századi magyar bibliofília neves személyeihez, hanem egyedülálló módon régi kövekhez is kapcsolódik. Dessewffy Tamás katonatiszt a lengyel határhoz közeli Hanusfalván, a család értékei közt őrizte *Chronicá*ját a 18. század közepén. A különleges

kincsre felfigyelt a Dessewffy-birtokhoz közel lakó Fejérváry Károly műgyűjtő is, akinek a tulajdonába került a 18. század végén a könyv, amely a legenda szerint Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemé volt. Jankovich Miklós, a korszak egyik legnagyobb kollektora kivárta míg meghal Fejérváry, s utána megvette azt az özvegytől 1796-ban. Nem sokkal később Széchényi Ferenc bármi árat megadott volna azért, hogy ezt az inkunábulumot megszerezze az alapítandó nemzeti intézménye javára, ám nem járt sikerrel. Ezt követően az eladósodott Jankovich Miklós kollekcióját, benne a *Chronicá*t a magyar országgyűlés vásárolta meg a Nemzeti Múzeum számára 1836-ban. Hajdani tulajdonosa több esetben, ahogyan ő nevezte, a veszett németeken gúnyolódott magyar nyelven a margóra írt megjegyzéseiben, mint például az 1051-ben Magyarországra betörő csapatokon: „Lakial roß Nemet, mert majd meg halß *Broth* [kenyér] nelkiül.", „Szalagi *Pluder* [szaladj testvér]" vagy III. Henrik német-római császáron: „szőrzsákba öltözött, *vel ut alij volunt* [vagy, ahogyan mások gondolják] gubába".

1873-ban új épületet készültek emelni a pesti Egyetemi Könyvtárnak és a munkálatok során több értékes kőre bukkantak. Részben a régi falakba épített, részben a bibliotéka udvarán felállított lapidáriumban található római és Mátyás-kori kövekért cserébe az egyetem – más értékes nyomtatványokkal együtt – a *Chronica* egy példányát kérte. Régóta mindenféle hírek keringtek a bontásra váró épületben található kövekről, amelyek között talán a legértékesebb az a kapuzatcsúcs volt, melyet Hunyadi-címer ékesített. A Nemzeti Múzeum bibliotekáriusai nehéz helyzetbe kerültek, nem nagyon szerették volna átadni egyik kötetet sem (Jankoviché mellett ott volt Hildebrandé is), hiszen a kövek értelemszerűen a múzeumot és nem a könyvtárat gazdagították. Ráadásul csak Hildebrandé volt szövegében teljes, így Jankoviché jöhetett szóba a cserénél. Úgy tűnik, hogy lehetett még egy fontos indítéka ez utóbbi kötet megszerzésének az egyetem részéről: a 19. században több jeles kutató tévesen úgy gondolta, hogy e könyvhöz kötött, szintén 1473-ban nyomtatott Julius Caesar-művet *(Feljegyzések a gall háborúról)* is Budán adták ki. Így mindenképpen szerette volna az egyetem vezetése megkapni ezt, mivel ebben az esetben egyből két Hess-nyomtatvánnyal gazdagodott volna gyűjteménye.

Ám ezt a Nemzeti Múzeum nem hagyta, és eredeti kötéséből kiszakítva csak a *Chronicát* adta át (más nyomtatványokkal együtt) nagy nehezen. Így a Jankovich-példány eredeti magyar kötését, egykori tulajdonosainak nevét, a kolligátum használatára vonatkozó adatokat hátra hagyva került át a Ferenciek terén álló, 1876-ban megnyíló új épületbe.

A budai tipográfus nyilvánvalóan nem is gondolhatott arra, hogy munkájából egy tomus a nagy tengeren túlra, New Jerseybe kerül, az 1746-ban alapított Princeton University bibliotékájába. A *Chronica* ritkasága, az európai nyomdászattörténetben elfoglalt előkelő helye mellett valószínűleg a példány igényes rubrikálása is felkelthette hajdani tulajdonosai érdeklődését az évszázadok során. A díszítés végighúzódik a teljes nyomtatványon, a szókezdő nagybetűk és a vesszők helyett alkalmazott kettőspontok piros tintával való kiemelése mind-mind a rubrikátor kezét dicséri, aki a középre szedett címeket keretbe zárta, s szalagokkal ékesítette. A kolofón fölé egy szerzetest rajzolt piros tintával. Ez a játékosság figyelhető meg a 12. századról szóló fejezetnél: itt egy elegánsan ábrázolt gólyát láthatunk, amint egy üllőn áll, s csőrével a fejezetre mutat.

Említésre méltó Zeiselmauer (a margón: Czeislmaur) alsó-ausztriai település kiemelése is: „Miután pedig az előbbi ütközetben [a hunok] kitapasztalták a rómaiak bátorságát és harci jártasságát, talpra állítva seregüket Tulln városa felé vonultak, ahol ellenfeleik gyülekeztek. Detrik és Matrinus állítólag Cezmaurnál szállt szembe velük, és a reggeltől a kilencedik óráig tartó ütközetben a rómaiak vereséget szenvedtek." A rómaiak vereségének színhelye természetesen a Zeiselmauertől alig tíz kilométerre fekvő Tulln an der Donau, ami csak a hasonló hangzás miatt keveredhetett össze az ugyancsak a Duna partján fekvő Tolna városával *(civitas Tolna / civitas Tulna)*. Borsa Gedeon már évtizedekkel ezelőtt felhívta a figyelmet, hogy éppen ez a tévedés, és a legtöbb példányban jól látható korrekció mutatja be a *Chronica* szedésének körülményeit. Eszerint rontott formában őrizte meg Tulln nevét a Hess András által használt kézirat. A vélhetően magyar másoló az ausztriai települést nem, viszont a magyar Tolnát ismerhette. Így került be az első

füzetbe tévesen Tolna háromszor a szövegbe, míg a negyediket – nyomtatás közben felismerve a hibát egy földrajzban járatos személy, talán Kárai László – kijavította. Ennek fényében elgondolkoztató a kötet hajdani tulajdonosának egyik szövegkiemelése. Aláhúzta először, hogy Tolnát Pannonia városaként tartották számon *(inter urbes Pannonie computata)*, majd kijelölte azt a mondatrészt, miszerint Tolna három mérföldre van Bécstől *(tres rastas distat a Vienna)*: „Detrik látván, hogy népének milyen pusztulása esett az ütközetben, a csata utáni második napon Tolna városa felé vonult, amelyet akkor Pannónia városai között az olaszok városaként tartottak számon. Tolna városa Ausztriában van, három mérföldre Bécstől." Ezek a kiemelések nem arra utalnak-e, hogy a korabeli olvasó is felfedezte a sajtóhibát, miszerint az alsó-ausztriai Tulln városa lenne három rastára Bécstől? Az első magyar fordításban szereplő három nap szintén nem problémamentes. A két város, Bécs és Tulln ma mindössze harminc kilométerre vannak egymástól. Ha a régi német mértékegységben gondolkodunk *(germanische Rasta)*, akkor ez nincs tizenöt kilométer sem, viszont, ha a régi magyar mérföldet veszünk alapul – ami kézenfekvő lenne egy magyar krónikában –, akkor nagyjából kijön a szöveg szerinti távolság. S így már érthető Horváth János fordító egyébként rossz „megoldása", miszerint Tolna nem feküdhet három mérföldnyire Bécstől. A másik krónikaíró, Thuróczy János ezt már javította és arról számolt be, hogy Tulln van három mérföldnyi távolságra Bécstől. Végezetül elmondhatjuk, hogy az első tulajdonosa alapvetően a hun–magyar monda történetei iránt érdekelődött és a magyar királyok kora – néhány apró kivételtől eltekintve – már jegyzetlen maradt, nem tarkítják az oldalakat aláhúzások, figyelmeztető tollrajzok.

Hogyan kerülhetett a budai várban álló officinából a *Chronica* egy példánya az Egyesült Államok egyik legelőkelőbb és legrégebbi egyetemének bibliotékájába? Az első támpontunk a Kárai Lászlóhoz szóló ajánlás alatt olvasható bejegyzés, nevezetesen: „M(agister) Joannis Czuly Ab ober Glogaw(iae) Siles(iensis)". A beírás szerint néhai lengyel tulajdonosa (*czuły* érzékenyt jelent lengyelül) a sziléziai Głogówekben (Oberglogau) élhetett a 16. században. Egy korábbi, 15. századi olvasója is megjegyzetelte szénfeke-

te tintával; tartalmi kiemeléseket és szövegaláhúzásokat alkalmazott, néha reflektált a szövegre. Sajnos rekonstruálhatatlan, hogy a 16. század után kié lett ez a tomus. Feltételezhetjük, hogy a régi nyomtatványt Sziléziában őrizhették, talán egy magángyűjteményben, mivel nem találunk benne közintézményekre utaló nyomokat (possessorok, pecsétek, raktári jelzetek). A könyv Friedrich Georg Henrici lipcsei evangélikus egyháztörténészé és egyetemi tanáré volt a 19–20. század fordulóján, akinek unokája a berlini fal leomlása után, 1990-ben adta aukcióra a család féltett kincsét. A Hartung & Hartung müncheni árverésén rekordösszegért, több mint 400 000 nyugatnémet márkáért ütötték le a *Chronicá*t, így a példány egy New York-i cég, a H. P. Kraus Rare Books tulajdonába került. Később egy elismert amerikai gyűjtő, William H. Scheide vásárolta meg az antikváriumtól.

A három generáción átívelő kollekció alapítója az olajüzleten meggazdagodott William T. Scheide volt, aki megengedhette magának, hogy visszavonulva az üzleti életből a bibliofiliának szentelje élete utolsó harmadát. Hamarosan specializálódott és érdeklődése Itália szerelmeseként a középkori oklevelek, kéziratok, illetve ősnyomtatványok felé fordult. Fia, John H. Scheide szisztematikusan gyarapította tovább a 30-as évek Amerikájának egyik legjelentősebb, magánkézben lévő rariora-gyűjteményét. Az ő fia volt William H. Scheide zenész és Bach-kutató, aki nemcsak értékes zenei kéziratokkal, hanem különleges Biblia-kiadásokkal, valamint a *Chronicá*val gazdagította családi bibliotékáját. Scheide halála után az addig letétként őrzött méltán világhírű gyűjtemény a Princeton University tulajdonába került 2014-ben.

1473. június 5-én, pünkösd vigíliáján a budai vár egyik legboldogabb embere kétségtelenül egy német származású, Itáliából elcsábított tipográfus, Hess András lehetett. A nyomdász örömében azt latolgathatta, hogy mennyi tételt sikerül majd eladnia a budai vásáron a frissen kinyomtatott könyvéből. Az első magyarországi nyomda, az első magyarországi nyomtatvány és büszke mesterének rejtélyekben bővelkedő történetét nem sikerült teljesen rekonstruálni. Az újabb kutatógeneráció hátha megtalálja nemcsak Hess András nyomát, hanem a huszadik század háborús poklában eltűnt braunsbergi

példányát a *Chronicá*nak, s benne lehetséges magyar olvasói, Balassi Bálint költő, Báthory András erdélyi fejedelem és Háportoni Forró Pál történetíró feltehetően izgalmas feljegyzéseit is. A lengyel Braniewo hajdani jezsuita kollégiumában őrzött kötet, amely megmenekülhetett a svéd csapatok fosztogatásától (1626) vagy a warmiai püspökség valamelyik gazdag gyűjteményéből kerülhetett az újraalapított kollégium (1639) könyvtárába, és ott őrizhették egészen a II. világháború végéig. Izgalmas feladat lenne megkeresni!

Nem kívántam jegyzetekkel terhelni a szöveget. A teljességre törekvő szakirodalom és források megtalálhatók a megkerülhetetlen monográfiában: Borsa Gedeon, *Andreas Hess,* szerk. P. Vásárhelyi Judit, Perger Péter, Budapest, OSZK, 2013.

Farkas Gábor Farkas

Chronica Hungarorum

The First Book Printed in Hungary

Hommage à Gedeon Borsa

'Finita Bude anno Domini MCCCCLXXIII in vigilia penthecostes: per Andream Hess' – It was completed by Andreas Hess in Buda in 1473 A.D., the day before Pentecost. The history of printing in Hungary started with this closing line of the *Buda Chronicle* (hereafter *Chronica*). The small folio containing seventy leaves (133 printed pages) has survived in ten copies. Numerous questions arise concerning the text, the book, the printer and the patron. Renowned scholars of early printed books have already answered some of these questions in the past century but there are still some loose ends for research into the history of the first Hungarian incunabulum.

We have some important, but very limited information concerning Andreas Hess himself. Judging by his name, he was a typographer of German origin, who worked as an assistant in the Lauer printing workshop in Rome. Hess arrived in Buda in the late spring of 1471 at the invitation of László Kárai, Provost of Buda, to create the first Hungarian incunabulum with the cast types brought from Italy. Unfortunately, due to the destruction caused by the war, we do not have archival sources on the circumstances of the establishment and functioning of the printing office, so all our knowledge lies hidden in the book. We know from here that the typographer completed his work on 5 June, approximately two years after his arrival. We have only a hypothetical explanation of the reason for the unforeseen delay. This is linked to his surprisingly outspoken confession in the preface expressing that for a long time he had wondered to whom to dedicate his work.

Background

It is now an indisputable fact, supported by many indirect but converging sources, that the *spiritus rector* of book printing in Hungary was János Vitéz, Archbishop of Esztergom. According to this line of thought, Vitéz attended the Diet of Wiener Neustadt in 1455, where he met the papal legate Enea Silvio Piccolomini – who would later go down in European history as Pope Pius II – and the two learned,

broad-minded Humanists must have found ample common grounds for their discussions. Apart from the Ottoman threat, a possible topic of discussion could have been the novelty of the 42-line Bible printed in Mainz. Piccolomini's account made in 1455 of Johannes Gutenberg's invention is well known, and one year earlier, in 1454, Vitéz himself had travelled to Mainz heading a delegation, so one cannot rule out the possibility that the Hungarian Archbishop actually encountered the first office of European printing there. Vitéz, always receptive to technical innovations, must have been captured by the idea of reproducing books with the help of movable types, as he must have thought of printed works about the Ottoman threat so as to influence public opinion, or of the improved republishing of classical authors so as to reduce, if not completely prevent, the corruption of the original text which would inevitably happen through copying and recopying. In addition, the bibliophile Archbishop, when founding the University of Pozsony (today Bratislava) in 1465, must have been aware of the fact that books in sufficient numbers were of vital importance for education. Another inspiration we can mention is the German mathematician and astronomer Johannes Regiomontanus, who was invited to Hungary by Vitéz himself, and who, in addition to his scientific activity, had developed the publishing programme he later implemented in Nuremberg in Buda. As part of this publishing programme, he not only printed works on astronomy, but also published twice the short treatise *On Reading Poetry* by Church Father Saint Basil the Great around 1474–1475. It hardly seems a coincidence that this work (together with the Greek historian Xenophon's *Apology of Socrates to the Jury*) is the second publication of Hess's printing house in Buda.

The following timeline can presumably be drawn up concerning the background: László Kárai as a delegate in Rome in the autumn of 1470 invited Andreas Hess to Buda upon János Vitéz's request. The typographer did not count as a young assistant by that time since as he put it in the dedication of the *Chronica*: 'in line with my ambition, I have made considerable progress' in printing. Hess must have received an attractive offer promising privileges, the opportunity to establish his own office, financial support and guaranteed orders. However, the situation changed dramatically in Hungary from the second half of 1471, as the relationship between the King of Hungary and the Archbishop of

Esztergom deteriorated so much that apparently they even came to blows. The last straw was when the Archbishop offered the Hungarian throne to the son of the Polish Casimir IV Jagiellon. Although, before the Christmas of 1471, János Vitéz reconciled with King Matthias Corvinus (the minor military victory of the young Prince Casimir in the Upper Hungary may have played a role in this), a few months later, in the early spring of 1472, the Archbishop was placed under house arrest in Esztergom, where he remained until his death in August. The typographer must have departed from Rome in the spring of 1471 and arrived in Buda, via Venice, one and a half or two months later, where book publishing did not start the way he had hoped.

The birth of the work

Apparently, the first printing workshop operated with one printing press, and typesetting, the most complicated procedure was carried out by Andreas Hess himself. There has been some debate earlier whether Hess cast his types in Buda or if he had brought them with him from Rome. However, it is certain that Hess must have set off for Buda in the spring of 1471 with type cases weighing 50 kg rather than matrices (i.e. with the stereotypes of the letters), because he could have easily replaced the worn letters – the wearing of the types can be clearly detected in the surviving copies – with the help of the matrices. The question of which parts of the *Chronica* were printed last is an important one, given the changes in the type sizes. The typographical constraints applied by the typographer suggest that the dedication to the Provost on leaf 2 and leaf 12 of the *Chronica* and the last page containing the colophon were made at the same time. The reason for this may be that the dedication to János Vitéz may originally have been placed on the now blank first leaf (the pair of leaf 12), and Hess intended the space on the recto of leaf 2 (where the dedication to Kárai now reads) to contain the biblical section between the Genesis and the Great Flood. Since this detail is missing from our general medieval chronicle structure, and presumably, the typographer was unable to obtain a manuscript containing the entire story, the blank page came in handy when the domestic political situation took a turn. Therefore, he had to replace the politically problematic text and reprint leaf 12 because of the Vitéz

conspiracy. Unfortunately, the original dedication to the Archbishop of Esztergom has not survived.

Concerning this arises the often debated, not sufficiently clarified point: the pace of the *Chronica*'s creation. According to the argument presented above, Andreas Hess must have already been in Buda in the late spring of 1471. Were we to accept the former idea that the typographer would have arrived from Rome a year later, only in the spring of 1472, that poses an insoluble contradiction for those who argue in favour of the dedication to Vitéz: why would this dedication have been addressed to the Archbishop of Esztergom, who was under house arrest, broken and having only months left? So, the two hypotheses, that there was a first dedication addressed to the Archbishop of Esztergom and that Hess arrived in Buda only in the spring of 1472, contradict each other. In other words, if there had not been a dedication addressed to János Vitéz, the typographer would probably have started printing only after the internal political situation had been settled, roughly in the last third of 1472 (half a year after his arrival). Incidentally, the news of the rapidly failing conspiracy in the autumn of 1471 naturally reached Italy. Thus we may wonder: if we take for granted the decisive role of the Archbishop of Esztergom in the foundation of printing in Hungary – as two eminent book historians, Gedeon Borsa and Erzsébet Soltész, have convincingly proven – what or who could have persuaded Hess, having lost his key mentor (who was practically a prisoner in Esztergom at the time), to set off for Hungary in the spring of 1472? He could have done this only if he had been welcomed by the patron of printing, someone other than Vitéz, and by a fairly stable domestic political situation. The latter was certainly missing. Setting up and running a workshop is a rather capital-intensive and market-sensitive business, requiring a broad consensus-based publishing programme, a stable customer base, and a balanced internal policy. However, all this was not available to the printer. The typographer in his dedication wrote the following: 'I had ample time for it, I undertook a gigantic job demanding many days', he was thus condemned to a long period of inactivity compared to his original vision and the promises he had received in Rome, and was forced to make considerable changes in his principles and complex technical adjustments in order to publish his first book in Hungary.

The other thought-provoking problem when accepting this time frame (i.e. he started work in 1471) is that we can estimate 7–8 pages printed per month, which is an incredibly slow pace of work even for the incunabula, that is the world of fifteenth-century printed matter. The small size of the press and the lack (or low number) of assistants would not account for this enormous difference. The variety and the complexity of additional tasks (cleaning the types, putting them back into the type case, dampening and drying the paper, correcting the finished typesetting) could have been further decelerating factors, but this was not a sufficient justification for the pace of work either. Adding it all up, Andreas Hess could have printed four or five books of similar length in a year, but for some reason that did not happen. Since, had he printed any works of which not a single copy has survived for posterity – we cannot rule this out, and it would fit into the history of lost European editions in the fifteenth century – they would in any case have followed his historical work (see the small volume of Saint Basil the Great and Xenophon), as in his dedication he emphasises the fact that the *Chronica* would be 'the first piece of work of its kind'. There is therefore only one reasonable explanation for the problem of the publication date: the conflict between Matthias and Vitéz that escalated into an armed conflict. The typographer must have been anxiously observing the events of the autumn of 1471 and the spring of the following year; he may have had to stop work for many months and hoped that the situation would settle down. The question is when? There are two possibilities. The first is that Hess was waiting between the summer of 1471 to the summer of 1472 to see what the outcome of the battle between Vitéz and Matthias will be, and struggled to gather the necessary tools and materials to launch the workshop (the paper must have also arrive from Venice first). This is contradicted by the fact that he would have composed his text to the dying Vitéz in the summer of 1472, the most desperate period imaginable. The second is that he waited between the spring of 1472 until the spring of 1473, contemplating to whom he might dedicate the *Chronica*, and then hastily edited a new preface in the late spring of 1473, so that the book could finally be published on 5 June. In this case, he set up his office relatively soon, started printing in the summer of 1471, wrote a recommendation to the Archbishop of Esztergom, and practically finished when Vitéz got arrested again in the spring of 1472. He then waited a year for the situation to improve, and after it became clear to him that his book could only be published

with unavoidable changes, he cut out the dedication (with leaf 12), which can still be read today, in the spring of 1473 and scheduled the marketing for the Whit Fair.

Another question that often arises is why did Andreas Hess set up his printing house in Buda? If Vitéz's role were considered decisive, then the archbishop's seat (Esztergom) or the location of the university founded half a decade before (Pozsony) would have been more convenient. Supposing that the typographer had been in Hungary in the late spring of 1471, he could easily have chosen Pozsony or Esztergom. Vitéz enjoyed a relatively stable position, the students and teachers of the university had not yet dispersed, and Matthias was occupied with the Czech wars. Was it not because Hess wanted to make his first print close to the royal court that he chose this location? Related to this are the questions concerning the supporter, which are closely linked to the speed at which the *Chronica* was produced. It is possible that the phrase 'I was deliberating for a long time' in the dedication refers to the period between the summer of 1472 and the beginning of 1473, as discussed above, when it seemed that the money invested and the 'gigantic work which took many days' would not pay off if he insisted on the Archbishop of Esztergom as the sponsor. Here the question arises: why did the typographer not dedicate his book to the Hungarian king when it was clear that the days of János Vitéz were numbered (summer of 1472) or he had already been dead for months (the beginning of 1473)? Hess was unable to do this for one reason or another. He certainly spent a long time agonising about 'to whom to dedicate the first fruits of his many days' tiresome work'. The Provost of Buda may have been able to help initially by providing accommodation; his house on the estate next to the Palace of the Ministry of Finance in the Buda Castle District provided the opportunity to set up a printing workshop. It is conceivable that Kárai provided financial support in the spring of 1473, as Hess admitted that 'without you I could not have set to work or completed the job'.

The publishing programme

We are also left to speculation when reconstructing Andreas Hess's publishing programme. As the typographer put it, he set about publishing a book that would

be of interest to the whole of Hungary: 'the printing of The Chronicle of Pannonia which, to my mind, must be important to and favoured by all Hungarians'. This would mean that the future of the publisher depended on Kárai, as: 'if I am going to print greater and greater works I believe I will have to dedicate them too to Your bright name'. Therefore, on one hand, he hoped for more work and, on the other hand, knew he needed the Provost's support in doing so. In addition, a 'telltale' sign of his publishing programme was that he brought only Antiqua typefaces from Rome, i.e. he would have preferred to continue his activities with publications that were more in line with Humanist preferences. It is worth noting that the publication of a historical work did not necessarily follow the publishing policy of the time, as the high cost of printing meant that the first works of an early printing house tended to be Latin grammar books, indulgences, calendars, smaller but popular Humanist works or liturgical books. We do not know of any other printing workshop in the fifteenth century that chose to publish the history of a nation as their first book. Of course, we can also think that a book on Hungarian history could have been successful on the European book market as well, due to the universal use of the Latin language. This is well proven by the fact that – after the copies of the *Chronica* had been sold or lost and the text circulated in manuscript copies – a decade and a half later in 1488, Johannes de Thurocz's historical work was published in Brno and Augsburg within a few months. Based on the above, a printed work on Hungarian history in Latin proved to be a highly desirable, good choice in Buda in the last third of the fifteenth century.

Where did Andreas Hess disappear to?

Andreas Hess's disappearance without a trace is also mysterious, although there is a reasonable explanation. Just by looking at the map of the history of printing one can see that north or east of the Rhine – Mainz – Nuremberg – Augsburg – Venice line Gutenberg's invention could not gain a permanent foothold in the last decades of the fifteenth century. Cities with universities (Vienna, Kraków, Prague) were no exception either. According to our current knowledge, about seven hundred prints were published around 1473 and 1474. Almost half of this was published in Italy and the other half in regions what are now Germany,

France, Switzerland, the Netherlands, Belgium, and Spain. Poland proudly holds four incunabula from this period. Although England (409 items starting from 1476), Austria (98 items starting from 1482) and the Czech Republic (59 items starting from 1475) are not on this list, the figures show that, despite the delay, a substantial printing industry was established in these countries in the 1480s and 1490s. Agreeing with the witty words of Gedeon Borsa, what seems rather surprising is how an office could have been established *so early*, even for a short time, in Buda.

On the text of the chronicle

The text of the *Chronica*, which merged several separate historical works, survived in codices of the fourteenth and fifteenth centuries. The last part of the print, whose author is unknown, relates the history of eight decades from the death of King Louis I (1382) to King Matthias's military campaign in Moldova (1468). It is noteworthy that this comprises only four pages, so the editor had considerably condensed the events of the recent past and of his own time, which were otherwise quite exciting and turbulent. The disproportion is striking: Albert the Magnanimous, who reigned for barely two years, did not get much less space than Sigismund of Luxembourg whose reign lasted for half a century. There is only one short chapter devoted to King Matthias, mentioning his coronation (1458), the recapture of Jajce (1463), the recovery of the Holy Crown (1464) and finally the aforementioned Moldavian campaign. Here the *Chronica* abruptly ends, with the history of Hungary of the last four years between 1469 and 1473 missing. This can be explained by the fact that the very delicate internal political events of 1471 and 1472 (the conspiracy, the invasion of the Polish Casimir, the imprisonment and death of János Vitéz) were still quite recent, so it seemed wiser to keep silent about them. Andreas Hess refers to this period in a single sentence at the end of his book: 'Although foreigners such as the Poles, the Czechs and other peoples submitted to the Holy Crown had conspired against King Matthias, he confronted them like a courageous and invincible lion'. A small clue referring to his editorial policy mentioned above can be recognized at the end of his work, with Hess trying to justify the shortness of

the chapter on Matthias and the missing political events. 'We have to put a later date to the meticulous narration of the other memorable deeds of Our Majesty and invincible King, since these deeds are so numerous that it is impossible to condense them here'. The typographer, apparently, intended to bring out a longer book on King Matthias later on. If this was indeed the printer's plan, then the question arises again: why did he not dedicate his print to the King of Hungary after the downfall of János Vitéz? It is conceivable that an agreement with Kárai might explain this, according to which the Provost of Buda had asked for the dedication in return for his financial support.

Former readers

Although we do not have any contemporary sources concerning the reception of the *Chronica*, based on the provenance of the ten surviving copies we can say that the book was primarily distributed in Central Europe, but owing to two collectors with good taste, Strasbourg and Rome are also among the early places of preservation. Connecting the points of origin of the surviving volumes, the following area emerges: Lemberg (today Lviv, Ukraine) – Kraków – Głogówek (Silesia) – Leipzig – Prague – Vienna – Buda – Hanusfalva (today Spišské Hanušovce, Kežmarok District, Slovakia). Some of the prints were acquired at auction, their owners included scholars and bibliophiles, and some of them were in the collections of monastic orders and aristocrats.

The earliest information we have is related to the Vienna copy. The book, once kept in a Dominican monastery, may have entered the Hofbibliothek's collection long before the secularisation of the late eighteenth century, probably in the mid-sixteenth century. Previously, scholars dated it to one century later – the entry in the diary of the Viennese librarian Petrus Lambecius from 1666 played a role in this – but recent research suggests that the Humanist scholar Wolfgang Lazius may have been one of its first known readers. It was he, who made extensive notes using the text as a basis for his upcoming historical work.

Among the surviving volumes, the Leipzig copy is undoubtedly the most lavishly decorated (perhaps by a Hungarian hand) incunabulum, but unfortunately, we know little about its previous owners. What is certain is that one of them prepared a detailed index at the end of the original and added a list of the names of the Hungarian kings. In the margin, as an aid, ideas from the content are listed. It has been recently discovered that the University of Leipzig received the book in 1682. It cannot be ruled out that the previous owner was a Saxon elector and that the copy might have been kept in the Library of Pleissenburg.

The Rome copy was owned by Niccolò Rossi, secretary to the Corsini family in the second half of the eighteenth century. After his death, the Corsini family acquired his collection and then in 1883 they donated their entire collection to the Library of the Accademia dei Lincei in Rome. A former reader of the copy highlights Hess's self-confession at the very beginning: 'I undertook a gigantic job demanding many days' and 'therefore please accept this small gift'. Also noted in the margins are the campaign of Andrew II in the Holy Land, the skull of the first martyr, Saint Stephen, and the 'most unfortunate' peaceful nature of Béla IV.

According to an inscription of the Prague copy in the slightly worn brown leather binding, the incunabulum was listed in 1599 at the Jesuit College of Jindřichův Hradec. After the Jesuit Order was dissolved in 1773, the book was acquired by the Clementinum in Prague. The few commentaries on the pages refer mainly to persons (Saint Ursula, Queen Mary).

Before his death in 1843, Franz Xaver Edler von Hildebrand, physician and botanist, auctioned his illustrious collection, which included a previously unknown copy of the *Chronica*. The Hungarian National Museum purchased the copy with the help of Joseph, Palatine of Hungary, for nearly 450 forints, a huge amount in those days. The skilful rubricator drew a comet and a bird to disguise the red ink blots produced during the decoration of the incunabulum. A real comet also appears at the end of the volume, with a beautiful hexameter reporting on Halley's Comet, which was observed in 1456 at the time of the death of John Hunyadi: 'You will lure John to the sky, among the bright stars'.

Another copy which also surfaced at an auction can now be found in Paris. Previous *Chronica* researchers have already drawn attention to the first known owner of the eighteenth-century leather-bound volume: Gregorius Biccius, lawyer in Strasbourg, who, as has recently been confirmed, also had Hungarian connections. The National Széchényi Library owns a handwritten friendship album owned by Gottfried Graff, a university student from Wittenberg and citizen of Sopron, which contains numerous entries from his mentors and teachers between 1645 and 1657. Among them is Biccius's motto on the rector of leaf 78, together with his name and titles, of course. The same can be read at the very beginning of a print preserved in the French capital: 'Qui tulit auxilium, fertque, feretque Deus.' meaning it is God who has brought, brings and will bring help. Then it reads, 'Gregorius Biccius Budissinus U(triusque) J(uris) D(octor) et Argent(orato) Pand(ectarum) Pr(ofessor) Pub(licus) A(nn)o 1639. m(ense) Octobr(i)'. That is, the Bautzen-born teacher acquired the volume in October 1639. The beautiful supplication to God was popular and can be found in other *album amicorum* from the sixteenth and seventeenth centuries. Nevertheless, it is tempting to speculate that this incunabulum came to Biccius from one of his Hungarian students not identified yet. Unfortunately, this person cannot be Graff, since the date in his album is 11 May 1657 (the year of the law professor's death), so the *peregrinus* student must have been in Strasbourg when the *Chronica* had already been kept there for almost two decades.

It is not known what happened to the law professor's invaluable volumes, few of which have been found in European collections (an old medical manuscript in Strasbourg and a Boccaccio volume in Göttingen). Some believe that most of the library was received by the Jesuits in Strasbourg, but there is no evidence to support this. However, even if it was not acquired from the Jesuits by an eighteenth-century collector, it seems almost certain that the copy in question may have been transferred from the town on the left bank of the Rhine to the Hopetoun House, west of Edinburgh, Scotland. According to Gedeon Borsa's calculations, the French obtained the *Chronica* at a relatively cheap price through the antiquarian book dealer Quaritch in London: they could add their ownership stamps on volume including the Biccius inscription for £87. The owner in

Strasbourg had meticulously annotated his book, as if he were doing a preliminary study of Hungarian history. He was particularly interested in the Hunnic–Hungarian origin myth. He emphasised the names of persons and geographic areas he considered interesting and important. Curiosities such as the female deer *(cerva meotida)* that appeared in the Maeotian Swamp, or the real and mythical monsters (snake, unicorn, basilisk, tiger) that lived in Scythia, were highlighted in the margins. The griffin, a mythical beast residing among the mountain crystals, attracted the attention not only of Biccius but also of other earlier readers of the *Chronica*. He attached significance to the descent of the Huns and the Hungarians, and expressed this by emphasising the degrees of kinship (Noah and the sons of Nemroth). He was obviously interested in the location and division of Scythia, the population of the area (e.g. Alans, Prutens, Pechenegs) and the contemporary names of the rivers Don, Togata (today Irtysh), Etül (today Don). He not only underlined these in the text, but also wrote them on the margin as a reminder. Similarly, the names of the Hungarian settlements of Százhalombatta, Tárnok, Óbuda, Szőny and the now-destroyed Potentiana near Érd are also written in the notes. Biccius has traced down the notable events and stages of Attila's European conquests, highlighting place names and characters in the margins. He did not, of course, omit the legend of Saint Ursula and the eleven thousand virgins. However, it was not only Hunnic and Hungarian prehistory but also the Middle Ages that preoccupied the *Chronica*'s owners. In the case of Transylvania, for example, they listed all its names: Erdeel, Transylvania, Sibenburg and Septem castrum. In addition to the above, primarily the names of the Germans who played a role in Hungarian history – along with those of kings and princes – were mentioned in the margins. Biccius's last entries are linked to John Hunyadi, indicating two important titles of the governor: the Perpetual Count of Beszterce *(Comes Bistricensis)* and the Voivode of Transylvania *(Voyvoda Transylvanus)*.

There are also other entries of different nature in the book. Biccius, for example, referring to the comet of 1382, which appeared before the death of King Louis the Great, and which is well known from specialized literature and other sources, noted in the margin: 'mirabilis cometa'. Furthermore, when reading the story of the Tower of Babel, he wittily added: 'man proposes, God disposes'

(homo proponit, Deus disponit). He also noted the old Szekler saying linked to Csaba: 'Return only when Chaba returns from Greece.' The story of the mourning Hungarians was also jotted down in the margin in the form of 'Hetimagiar gyack' (seven mourning Hungarians). Of course, the horn of Chief Lehel was not left unmentioned; its reader also highlighted the story with a decorative illustration, and then wrote and underlined the Scythian belief *(fides sciticorum)* 'murderers owe service in the afterlife to those whom they have murdered'. It is apparent that Biccius must have loved puns *(Ungaria ab angaria)*, for he also noted the pun put into the mouth of King Peter: 'This name, Hungary, is derived from this word: Tribulation, therefore let their fate be tribulation.' The representatives of the pagan rebellions also appear in the margin: Vata, his son Janus, and Rasdi, who died eating his own feet in prison. For the sake of clarity, the reader of the *Chronica* has often taken advantage of the brief outline of who was whose son or wife. In the case of Vata and Janus, he noted that both had restored paganism and had chosen wives from their blood relatives, drawing a parallel with the Old Testament story of Dathan and Abiram. In the case of our King Andrew, he considered it important that, in addition to the two legitimate sons (Solomon and David), he also had an illegitimate one, George. This highlight is also fascinating because the Scottish Clan Drummond traces its origins back to the son of George (Yourick in English). According to the fable, Móric, grandson of Andrew I, travelled to England with the children of Edward, who was in exile in Hungary, around 1057, but a storm forced them to fled to Scotland, where they suffered shipwreck. Móric later became a Scottish nobleman and was granted the Drummond estate. The owner may have marked the memory of this legend. Like the tragic story of Felicián Zách, the old reader's imagination was captured by the wonderful story of the angelic Holy Crown when Otto lost it *(Amissa Corona)* and then found it in the middle of a busy main road: 'Hungary must not lose its angelic crown'.

Interesting entries from a former owner can also be found here. One such story, which will be elaborated in detail at the Princeton copy's description, is the confusion between the Hungarian town of Tolna and the Austrian town of Tulln. A sixteenth-century reader wrote in the margin at the place in question: 'Tolna, ubi sanctus colomanus martirio coronatus est', i.e. Tolna, where Saint Coloman

was crowned for a martyr. For a moment, one might think that the author had made a mistake, since Saint Coloman, a monk of Irish origin, was not murdered at Tull an der Danube, but at Stockeraun in Lower Austria. However, according to the fourteenth-century chronicle of Anonymus Leobiensis, the monk, who was thought to be a spy, was arrested near Tulln, and the two towns of Tulln and Stockerau are less than 20 kilometres apart (although the Danube does run between them). The same can be read in Thomas Ebendorfer's history of the monk, written a century later. We can assume that the above textual tradition is the basis for mentioning the names Tulln (Tolna) and Coloman together in the margin.

The Krakow copy was formerly owned by Władysław Czartoryski and was kept in the Library of Puławy in Eastern Poland until 1871. Five years later the Polish Prince opened the museum founded by his grandmother in Kraków, and the volume was brought here. Unfortunately, there are no inscriptions in the elaborately decorated copy.

Between the two wars, in 1925, it became known that the early collection of the Russian Tsars also contained a volume of the *Chronica*. According to an entry at the beginning of the book, it was kept in the Franciscan Convent of Lemberg in the eighteenth century, and was auctioned off and transferred to Saint Petersburg in 1856. The copy may have had a Hungarian owner in the seventeenth century, as the following inscription in the margin of one page reads 'the wealth of Atilla'. It is mainly the figures of medieval Polish and Hungarian history, such as Mieszko II Lambert, King Casimir III and King Ulászló I, that its reader has highlighted in the incunabulum (along with the story of the eleven thousand virgins and Lehel's horn).

The rich and turbulent history of the copy kept at the University Library in Budapest is linked not only to renowned figures of Hungarian bibliophilia of the seventeenth and eighteenth centuries but strangely enough to old stones. An officer, Tamás Dessewffy, kept his *Chronica* among the family treasures in Hanusfalva, near the Polish border, in the mid-eighteenth century. The unique

treasure also attracted the attention of the art collector Károly Fejérváry, who lived close to the Dessewffy estate and who acquired the book at the end of the eighteenth century, which, according to the legend, had allegedly also been owned by Sigismund Báthory, Prince of Transylvania. Miklós Jankovich, one of the greatest book collectors of the time, waited until Fejérváry died before buying it from his widow in 1796. Soon afterwards, Ferenc Széchényi would have given any price to obtain this incunabulum for the benefit of the national institution he was about to establish, but did not succeed. Subsequently, the indebted Miklós Jankovich's collection, including the *Chronica*, was purchased by the Hungarian Parliament for the National Museum in 1836. In several instances, its former owner sneered at, as he called it, the rabid Germans in his remarks in Hungarian on the margin, such as the troops invading Hungary in 1051: 'Lakial roß Nemet, mert majd meg halß *Broth* nelkiül.' [Eat, vicious German, you will die without bread], 'Szalagi *Pluder*' [Run, brother] or at Henry III, Holy Roman Emperor: 'dressed in sackcloth, *vel ut alij volunt* [or, as some think] in furcoat.'

In 1873, a new building was erected for the University Library of Pest, and during the works, several valuable stones were found. The university asked for a copy of the *Chronica*, together with other valuable printed material, in exchange for the stones dating back to the Roman period and Matthias's reign, part of which were built into the old walls and part of which were kept in the lapidary in the library's courtyard. For a long time, there had been all sorts of rumours about the stones in the building, which was to be demolished, perhaps the most valuable of which was the gable bearing a Hunyadi coat of arms. The National Museum's librarians found themselves in a difficult situation, not keen to hand over any of the copies (including Hildebrand's copy alongside Jankovich's), since the stones were to enrich, of course, the museum and not the library. In addition, only Hildebrand's included the full text, so only Jankovich's could be an option for the exchange. There seems to have been another important motive for the university's acquisition of the latter volume: in the nineteenth century, several prominent scholars mistakenly believed that Julius Caesar's work *(Commentaries on the Gallic War)*, also printed in 1473 and bound with this book, was also published in Buda. The university administration was therefore keen to receive it, as it would have

added two Hess prints to its collection. However, the National Museum refused to let this happen and, with heavy heart, (together with other prints) handed over only the *Chronica*, torn from its original binding. Thus, the Jankovich copy was transferred, leaving behind its original Hungarian binding, the names of its former owners and details of its use in the composite volume, to the new building in Ferenciek Square, which opened in 1876.

The typographer from Buda could not have imagined that a volume of his work would end up across the ocean in New Jersey, in the library of the Princeton University founded in 1746. What probably attracted the interest of its former owners over the centuries, besides the rarity of the *Chronica* and its prominent place in European printing history, was the exquisite rubrication of the copy. The decoration runs throughout the whole print, with the capital letters at the beginning of words and the use of colons instead of commas marked in red ink, praises the talent of the rubricator, who framed the titles in the centre and decorated them with ribbons. Above the colophon, he has drawn a monk in red ink. The same playfulness can be witnessed in the chapter on the twelfth century, where an elegantly depicted stork stands on an anvil, pointing its beak at the chapter.

It is also worth noting that the name of Zeiselmauer (in the margin it is Czeislmaur), a village in Lower Austria, is highlighted: 'After they [the Huns] had experienced the Romans' courage and military prowess in the previous battle they reassembled their troops and turned towards the town of Tolna where their enemies were gathering. Allegedly Detrik and Matrinus confronted them at Cezmaur and during a nine-hour-long battle which started in the morning, the Romans were defeated'. The place where the Romans were defeated was Tulln an der Donau, merely 10 kilometres away from Zeiselmauer, which was mistaken for the similarly named town of Tolna, also upon the Danube in Hungary *(civitas Tolna / civitas Tulna)*. Gedeon Borsa pointed out decades ago that this was the error, and the correction, clearly visible in most copies, shows the circumstances under which the *Chronica* was compiled. According to this, the manuscript used by Andreas Hess preserved the name of Tulln in a corrupted form. The presumably Hungarian scribe must have known the Hungarian town only and not heard of

the Austrian one. This is probably how the name Tolna was three times mistakenly included in the first folio; the fourth time the mistake was recognized and corrected by someone, maybe László Kárai, well-versed in the geography of Hungary. In this light, the highlighting of a text by the former owner of the volume is thought-provoking. He first underlined that Tolna was considered to be a city of Pannonia *(inter urbes Pannonie computata)*, and then he pointed out the sentence that Tolna was three days' march from Vienna *(tres rastas distat a Vienna)*: 'When seeing how much damage his troops suffered during the battle, on the second day after the battle Detrik marched towards the town of Tolna, which was then considered a town of Italians among the towns in Pannonia. The town of Tolna is situated in Austria, three miles from Vienna'. Do these highlights suggest that a contemporary reader may have recognized the misprint, namely that the town of Tulln in Lower Austria is the one that is three 'rastas' (old German unit of measurement) away from Vienna? The first Hungarian translation of 'three days' is also problematic. The two cities, Vienna and Tulln, are now only 30 kilometres apart. If calculating with the old German unit of measurement *(germanische Rasta)*, this is not even 15 kilometres, but if we calculate in the old Hungarian mile – which would be obvious in a Hungarian chronicle – then the distance would be more or less correct. And so we can understand the translator János Horváth's otherwise wrong 'solution' that Tolna cannot be three miles from Vienna. The other chronicler, Johannes de Thurócz, has corrected this and reported that Tulln is three miles from Vienna. In conclusion, the first owner was mostly interested in the Hunnic–Hungarian legend, and – with a few minor exceptions – left the period of the Hungarian kings unmarked, with no underlining or indicative pen drawings.

How could a copy of the *Chronica* make it from the workshop set up in the Royal Palace in Buda to the library of one of the oldest and most prestigious universities of the United States of America? Our first clue is the inscription under the dedication to László Kárai, namely: 'M(agister) Joannis Czuly Ab ober Glogaw(iae) Siles(iensis)'. The inscription suggests that its late Polish owner (*czuły* means sensitive in Polish) may have lived in Głogówek (Oberglogau) in Silesia in the sixteenth century. An earlier reader from the fifteenth century also annotated it in charcoal black ink; he highlighted and underlined the text, sometimes reflecting

on the content. Unfortunately, it is impossible to reconstruct the ownership of this volume after the sixteenth century. We can assume that the incunabulum may have been kept in Silesia, perhaps in a private collection, since there are no traces of public institutions (possessors, stamps, shelfmarks). At the turn of the nineteenth and twentieth century, the book belonged to Friedrich Georg Henrici, a Lutheran church historian and university professor in Leipzig, whose grandson auctioned off the family's cherished treasure after the fall of the Berlin Wall in 1990. At the auction organised by Hartung & Hartung in Munich the *Chronica* was sold at a record price of more than 400,000 West German Deutschmarks, and became the property of a New York firm, H. P. Kraus Rare Books. The volume was later purchased from the antiquarian bookseller by a respected American collector, William H. Scheide.

William T. Scheide, founder of the collection spanning three generations who had made a fortune in the oil business, retired in his forties and could afford to devote the last third of his life to bibliophilia. He soon specialised in and, as a lover of Italy, turned his interest to medieval documents, manuscripts and incunabula. His son, John H. Scheide, systematically continued to enrich one of the most important private collections of rariora of the 1930s America. His son, William H. Scheide, musician and researcher of Bach, added not only valuable original scores to the family collection, but acquired special Bible editions and the *Chronica*. After Scheide's death, the world-famous collection, which had been on long-term loan there until then, became the property of Princeton University in 2014.

On 5 June 1473, on the eve of Pentecost, one of the happiest men in the Buda Royal Palace must have been Andreas Hess, a typographer of German origin, who was invited to Hungary from Italy. The printer must have cheerfully calculated how many copies of his newly printed book he would sell at the fair in Buda. We have not managed to entirely reconstruct the mysterious story of the first Hungarian printing press, nor that of the first Hungarian incunabulum and its proud creator. Hopefully, a new generation of researchers will discover not only the traces of Andreas Hess, but also the Braunsberg copy of the *Chronica* that disappeared in the horrors of the twentieth-century war, and the presumably

fascinating notes of its possible Hungarian readers, the poet Bálint Balassi, András Báthory, Prince of Transylvania, and the historian Pál Háportoni Forró. The volume preserved in the former Jesuit College of Braniewo in Poland may have escaped the looting of the Swedish troops (1626) or may have been taken from one of the rich collections of the Bishopric of Warmia and placed in the library of the re-established college (1639), where it was kept until the end of the Second World War. It would be an exciting task to track it down!

The first version of the translation was made by Kornélia Vargha, the text was revised by Zsófia Hutai. I did not intend to clutter the text with notes. The literature and sources, which aim to be exhaustive, can be found in this indispensable monograph: Gedeon Borsa, *Andreas Hess,* eds. Judit P. Vásárhelyi, Péter Perger, Budapest, OSZK, 2013.

Gábor Farkas Farkas